

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Факультет філології та журналістики

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ СТУДІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК 6

Луцьк
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки
2017

УДК 81'38(05) + 821.161.2.08(05)
ББК 81.07я54 + 83.3(4УКР)я54
Л 59

Рекомендувала до друку вчена рада
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 6 від 25 травня 2017 року)

Л 59 **Лінгвостилістичні** студії : наук. журн. / [редкол. : С. К. Богдан (голов. ред.) та ін.]. –
Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2017. – Вип. 6. – 212 с.

У виданні подано статті про особливості поліфункційного статусу української мови в синхронії та діяхронії, мовностилістичні доміанти текстів різних функційних стилів і актуальні проблеми сучасної лінгвоперсонології.

Видання призначене для мовознавців – наукових працівників, викладачів, аспірантів і студентів філологічних факультетів.

Журнал є науковим виданням України, зареєстрованим у Державній реєстраційній службі України як друкований засіб масової інформації (серія КВ № 20841-10641Р від 08. 05. 2014)

*Наукове фахове видання
Затверджено наказом МОН України від 16.05.2016 № 515*

**УДК 81'38(05) + 821.161.2.08(05)
ББК 81.07я54 + 83.3(4УКР)я54**

© Богдан С. К., Тарасюк Т. М., 2017
© Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки, 2017
© Маліневська І. П. (обкладинка), 2017

Редакційна колегія:

Богдан С. К., кандидат філологічних наук, професор, головний редактор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Аркушин Г. Л., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Бабич Н. Д., кандидат філологічних наук, професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича).

Бартмінський Є., доктор габілітований, професор (Республіка Польща).

Данилюк Н. О., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Єрмоленко С. Я., доктор філологічних наук, професор (Інститут української мови НАН України).

Костусяк Н. М., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Ленделова В., кандидат філологічних наук (Карлів університет у Празі, Чеська Республіка).

Мареш П., доктор габілітований, професор (Карлів університет у Празі, Чеська Республіка).

Мацько Л. І., доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова).

Межов О. Г., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Мірченко М. В., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Моклиця М. В., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Скаб М. В., доктор філологічних наук, професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича).

Сологуб Н. М., доктор філологічних наук, професор (Інститут української мови НАН України).

Струганець Л. В., доктор філологічних наук, професор (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка).

Тарасюк Т. М., кандидат філологічних наук, доцент, відповідальний секретар (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

ЗМІСТ

Бабич Надія	
Проблема розвитку мовної особистості в умовах технічного звуження духовного світу.....	8
Бабій Ірина	
Оказіонально-предметна номінація в художньому дискурсі Василя Барки	16
Берестова Алла	
Прецедентні релігійні феномени як інтертекстеми в художній прозі Марії Матіос: лінгвостилістичний вимір	24
Богдан Світлана	
Регулятив <i>groші</i> в епістолярних текстах Лесі Українки	33
Гудима Наталія	
Риторичні вправи як засіб формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів	54
Жук Олеся	
Актуальні проблеми редагування телевізійних текстів	61
Завальська Любов	
Комунікативний конфлікт у політичному дискурсі	71
Калита Оксана	
Концептуалізація біблійної лексеми «хрест» в українських фразеологізмах уснорозмовного походження	79
Коваленко Борис	
Відбиття рис подільського говору в рукописній спадщині Степана Руданського (на матеріалі рукопису «Лірникові думи»)	86
Коваленко Наталія	
Компоненти <i>тин / пліт</i> у складі фразем діалектного мовлення	95
Кондратенко Наталя	
«Десять хвилин з прем'єр-міністром» як новий мовленнєвий жанр українського політичного дискурсу	103
Локайчук Світлана	
Глоси Пересопницького Євангелія в контексті взаємодії стилів	112

Марчук Людмила	
Детермінологізація як засіб неосемантизації термінів у художньому стилі сучасної української мови	122
Мялковська Людмила	
Національно-мовна модель суспільства в художніх текстах І. С. Нечуя-Левицького	129
Новіцька Оксана	
Назви плечового одягу в говірках Підгаєччини Тернопільської області	137
Піддубна Наталія	
Прецедентні релігійні імена в его-текстах Тараса Шевченка	148
Поворознюк Світлана	
Фразеологічні засоби експлікації оцінки в публіцистичному дискурсі Михайла Грушевського	157
Процик Ірина	
«Змагання копаного мяча виграється не ногами, але головою!»: футбольна тематика та її мовне втілення у спортивних статтях Тараса Франка	166
Тишковець Марія, Драч Ігор	
Контрольні роботи як вид самостійної роботи у вивченні української мови (за професійним спрямуванням) у медичному ВНЗ	176
Третяк Наталія	
Лексико-семантичні засоби зниження мови і стилю в друкованих ЗМІ	183
Царалунга Інна	
Евфонічні засоби в українському конфесійному і діловому письменстві XIV–XV ст.: чергування у – в	189
Шеремета Людмила	
Семантико-стилістичний аспект фразеологічних одиниць повісті Бориса Харчука «Вишневі ночі»	199
Відомості про авторів	207
Інформаційний лист (вимоги до оформлення статей у науковому журналі «Лінгвостилістичні студії»)	209

CONTENT

<i>Babych Nadiia</i>	
The Problem of the Language Personality Development in the Context of Spirituality Diminution in Modern Highly-technologized World	8
<i>Babii Iryna</i>	
Occasional Subject-nominations in the Artistic Discourse of Vasyl Barka	16
<i>Berestova Alla</i>	
Precedent Religious Phenomena as Intertextemes in the Fiction by Maria Matios: Linguostylistic Aspect	24
<i>Bohdan Svitlana</i>	
Regulative <i>money</i> in Lesia Ukrainka's Epistolary Texts	33
<i>Hudyma Nataliia</i>	
Rhetorical Exercises as a Means of Forming Future Primary School Teachers' Communicative Competence	54
<i>Zhuk Olesia</i>	
Actual Problems of Editing Television Texts Models	61
<i>Zavalska Liubov</i>	
Communicative Conflict in the Political Discourse	71
<i>Kalyta Oksana</i>	
Conceptualization of the Biblical Lexeme «cross» in the Ukrainian Colloquial Phraseologisms	79
<i>Kovalenko Borys</i>	
Reflection of Podillian Dialect Features in the Manuscript Heritage of S. Rudanskyi (the Case Study of the Manuscript «Lirnykovi Dumy»)	86
<i>Kovalenko Nataliia</i>	
Components « <i>Tyn/Plit</i> » (the Fence/Hedge) in the Phrasemes of Dialectal Language	95
<i>Kondratenko Nataliia</i>	
«Ten Minutes with the Prime Minister» as a New Interlocutory Conversational Genre in the Ukrainian Political Discourse	103
<i>Lokaichuk Svitlana</i>	
Glosses of the Peresopnytsia Gospel in the Context of Styles Interaction	112

Marchuk Liudmyla	
Determinologization as a Means of Neosemantization of Terms in the Literary Style of the Modern Ukrainian Language	122
Mialkovska Liudmyla	
National Language Model of the Society in I. Nechui-Levytskyi's Works	129
Novitska Oksana	
Names of the Worn-on-the-Shoulder Garments in the Subdialects of Pidhaytsi Region	137
Piddubna Nataliia	
Precedent Religious Names in T. Shevchenko's Ego-texts	148
Povorozniuk Svitlana	
Phraseological Means of Explicating Evaluation in Mykhailo Hrushevskyi's Publicistic Discourse	157
Protsyk Iryna	
«It is not the Legs that Win a Football Game, but the Head»: Football Thematics and its Reflection in the Articles on Sports by Taras Franko	166
Tyshkovets Maria, Drach Ihor	
Control Papers in Learning the Ukrainian Language for Professional Purpose at Medical University	176
Tretiak Nataliia	
Lexical-Semantic Means of Lowering Language and Style in the Printed Media	183
Tsaralunga Inna	
Euphonic Language Means in the Confessional and Official Document Written Monuments of the XIV–XV cent.: Alternation of <i>y</i> / <i>e</i>	189
Sheremeta Liudmyla	
Phraseological Units in the Story «Cherry Nights» by Boris Kharchuk: Semantic and Stylistic Aspects	199
Information about the authors	207
Information letter (article formatting guidelines and requirements for registration of articles in the scientific journal «Lingvostylistychni Studii»)	209

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ТЕХНІЧНОГО ЗВУЖЕННЯ ДУХОВНОГО СВІТУ

У статті основну увагу зосереджено на тому, як застерегти сучасну людину, особливо молоде покоління, від дегуманізації та соціальної самоізоляції. Запропоновано найсуттєвіші засоби актуалізації архіважливого прагнення людства виховувати мовну особистість, джерелом чого є національна культура і національна мова, недопущення нівеляції мовних норм і словникового багатства, яким загрожує «сакралізація» комп'ютера і тенети «світової павутини». Розглянуто доцільність втручання мовознавців у ці процеси.

Ключові слова: мовна особистість, національна культура, культура спілкування, комп'ютерний бум, особиста ідентичність, соціальна самоізоляція.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема задекларована багатьма етнопсихологами, мовознавцями, медиками й соціологами та іншими фахівцями соціокультурного моніторингу сучасного світу, які бачать своїм завданням вберегти людину від соціальної самоізоляції та нівеляції власного духовного світу. Один із аспектів проблеми – збереження національних мов і культур в умовах глобалізації: «Мова зникає не тому, що її не вчать інші, а тому, що нею не говорять ті, хто її знає» (Хосе-Марія Арце). А другий аспект – небезпека «сакралізації» (як вважає В. Кафарський) комп'ютера, що загрожує його фанатам втратою індивідуальності, поступовим, але незворотним зниженням рівня культури мовлення й загальної культури особи зокрема.

Чим переконливіше буде доведена для людини мислячої необхідність збереження власного фізичного, інтелектуального й духовного потенціалу в сучасному інтернетзалежному глобалізованому світі, тим успішніше розвиватимуть такі інформаційні технології, які сприятимуть раціональному і духовно багатогранному способу життя людини, не позбавлятимуть людину її природного середовища, в якому вона сформувалася і в якому хоче (або й ні?!) зберегти свою самодостатність.

У своїй історії людство переживало і розквіт, і занепад. То величало, то «побивало камінням» мудреців, котрі хотіли, вміли і робили відкриття, які й досі служать людині. Наведемо один приклад. Ю. Лотман у праці «Декілька думок про типологію культур» [5] згадує одну із сентенцій про переваги й недоліки винайдення письма. Сократ розповідає співбесідникові (Федру) про божественного винахідника Тевда, який відкрив єгипетському цареві науки. «Коли ж дійшло до письма, Тевд сказав: «Ця наука, царю, зробить єгиптян мудрими і пам'ятливими, бо знайдений засіб для пам'яті й мудрості». Цар же сказав: «Талановитий

Тевде, один здатен створювати предмети мистецтва, а інший – визначати, яка в них частка шкоди або вигоди для тих, хто буде ними користуватися. Ось і зараз ти, батько письмен, з любові до них надав їм протилежного значення. В душі тих, хто ними оволодіє, вони поселять забудькуватість, бо пам'ять буде позбавлена вправляння: пригадувати почнуть ззовні, покладаючись на письмо, за сторонніми знаками, а не зсередини, самотійно. Таким чином, ти знайшов засіб не для пам'яті, а для пригадування. Вони в тебе багато чого будуть знати з чуток, без научування, і здаватимуться багато знаючими, залишаючись переважно неуками, людьми, важкими для спілкування; вони стануть уявно мудрими замість мудрих» [5, с. 10].

Ця дискусія завершилася на користь людства – єгипетський цар, очевидно, першим вивчив винайдені письмена, бо єгипетські пам'ятки й нині є одними з найдавніших. А без письмен людство було б «безпам'ятним» – усні перекази про долі народів, їх культуру, життя і боротьбу за себе були б поступово втрачені навіки.

Приблизно такі ж дискусії відбуваються в сучасних розвинутих країнах і щодо інтернету – т. зв. «світової павутини», яку в одних випадках називають геніальним відкриттям, а в інших сприймають, як отой єгипетський цар, котрий назвав письмена засобом не для пам'яті, а для пригадування і побачив у них «перспективу» того, що вони поселять в головах забудькуватість, а пам'ять буде позбавлена вправляння.

Інтернет від забудькуватості застереже, бо з його допомогою завше можна буде «пригадати» те, що призабулося. А отже й у пам'яті можна повправлятися, якщо ти хочеш, потребуєш мати у власній голівці цікаву і потрібну для тебе інформацію.

Посилаючись на статтю В. Кафарського «Інформаційна культура українського суспільства» в газеті «Голос України» (2006 р., 23 травня), О. Білоус систематизувала позитивні й негативні аспекти використання інтернету [2]. Дозволимо собі їх переказати, оскільки такі думки підтримують окремі аналітики в багатьох країнах світу: безсумнівно, що завдяки інтернетові: 1) значно розширюються можливості доступу до інформації; 2) поглиблюється розуміння інформаційних процесів; 3) зростає здатність до узагальнення та осмислення знань; 4) підвищується рівень раціоналізації життя людини; 5) зростають уміння і рівень компетентності фахівців; проте: 1) людині загрожує втрата індивідуальності та етнокультурної самобутності; 2) звужується рівень загальної культури особи; 3) відбувається її соціальна самоізоляція. Додамо ще «проте», на якому наголошують японські медики: надмірне використання інтернету і зокрема комп'ютерів, суперновітніх смартфонів, різних гаджетів є загрозою для фізичного здоров'я та психічного стану людини.

Інтернет- чи комп'ютернозалежним, на думку дослідників, загрожує зниження або й втрата морального імунітету і навіть реальності сприйняття довкілля, живої природи і складність встановлення та

підтримання міжособистісних контактів. Такий стан справ може з'явитися у зрілому віці. І в ньому буде винна сама людина, яка не зуміла дозувати своє інтернетзацікавлення.

Але більша небезпека може загрожувати дітям. Учені довели, з чим погоджується О. Білоус, що «телебачення налаштовує малюків на пасивне сприйняття дійсності. Тобто телевізор виховує особистість з низькою трудовою активністю і майже без творчого потенціалу. За висновками вчених, 10 годин телесеансів на тиждень зменшують творчий потенціал дитини на одну-дві години на день – майже наполовину. А дитина, що дивиться телевізор більше як годину на добу, може втратити 90 % соціальної активності» [2, с. 93]. Хоч вір, хоч не вір! Невже такий геніальний винахід може зашкодити людині?

Сучасна дитина вже змалечку при звичається до отримання будь-якої інформації легшим способом – з комп'ютера. Мудрі батьки дозують і час перебування дитини перед монітором, контролюють зміст інформації, яка привернула увагу, доцільність матеріалів для інтелектуального, естетичного, морального, навіть фізичного розвитку дошкільняти чи молодшого школяра (а саме в них починає формуватися аналітичне мислення).

Але з часом контролювати стає важче. До того ж комп'ютер з предмета, наприклад, розважального набуває доцільності навчальної як помічник і порадник. Інтернет сприймається як скарбничка, до якої будь-коли можна звернутися і взяти з неї, що забулося або й не було необхідно зберегти назавжди. Інтернет сьогодні «носять у кишені» – з новочасних телефонів дізнаємось все, що було, є і знадобиться. Чимало користувачів не завше читають прізвище автора тексту, винаходу, співрозмовника презентацій тощо. А як потім поділитися побаченим, прочитаним? Адже для цього треба володіти навичками комунікувати! І це вже дещо інший спосіб обміном інформацією.

У підручнику Ф. Бацевича читаємо категоричне ствердження відомого журналіста Г. Почепцова: «... людство може вигадати нові схеми зв'язку, але вони все одно повинні спиратися на ті самі п'ять органів почуттів...» [1, с. 54], а отже, у процесах комунікації залежно від мети і змісту використовують *вокальний* (слуховий, звуковий канал), *візуальний* (зоровий), *тактильний* (канал, що сприймається дотиком) і навіть *нюховий*. «Повідомлення, яке поєднує учасників спілкування, створюється адресантом за допомогою засобів конкретного коду (тобто кодується) і надсилається адресатові з урахуванням фізіологічних можливостей людей» [1, с. 54]. Які ж ключі цього коду? На наш погляд, це в першу чергу володіння мовою, якою відбуватиметься спілкування, належний (достатній) обсяг індивідуального словника адресанта й адресата, переконання обох сторін у доцільності комунікації, тобто психологічне налаштування на розмову (усну чи й писемну): уміння слухати, ставити запитання, відповідати на них тощо.

Не можна не погодитись, що «...мова і мовлення – це не тільки засіб і техніка спілкування, але й передумова, основа, субстрат формування того цілісного культурно-комунікативного, інформаційного „згустку“, що вибудовує, – вважає Роман Кісь, – саме „тіло“ нації як реальної континуальної мережі взаємного комунікування і трансмісії етнокультурної інформації» [3, с. 59–60]. На жаль, у частини членів сучасного українського соціуму спостерігаються самовпевнені прояви мовного цинізму: говорять і пишуть, як хочуть; у соціальних мережах використовують і суржик, і жаргонізми та навіть вульгаризми; скорочують слова, ігноруючи їх морфемну будову; замінюють слова і їх емоційний зміст штучно створеними знаками, наприклад смайликами, і т. ін.

Наведемо приклад з власної педагогічної практики з роздумами про самосприйняття деяких (або й багатьох) сучасних молодих людей у різних комунікативних ситуаціях.

Нещодавно на захисті магістерської роботи про особливості мови сучасної письменниці член Державної екзаменаційної комісії запитав студентку: «Як ви сприймаєте мову текстів деяких наших неомодерністів? Ви прочитуете всі слова Ірен Карпи, Жадана, Дереша та ін. чи окремі усе ж таки пропускаєте?» Студентка відповіла: «Читаю текст повністю, і мене не шокує їхня мова. Це XXI століття, епоха розкнутості і свободи вибору, мовних засобів зокрема! Адже більшість таких слів народ знав давно, але вголос не вимовляв». Подумалось, може, десь-колись і вимовляв, але тільки в дуже вузькому колі: їх не мали чути діти, батьки, жінка не казала при чоловікові, а чоловік при жінці. Слів таких було у сто разів менше, аніж їх натворено сьогодні. Та й неологізми були естетичні, а не брутальні, бо їх «автори» хотіли збагатити, а не забруднити мову.

Кажуть, що пора повернути цензуру. Одразу постає запитання: «Яку саме?» От про морально-етичну «цензуру», самоцензуру в першу чергу ніхто не говорить. Лаються між собою, при дітях, діти ледь не з пелюшок засвоюють цей сороміцький арсенал і дуже рано повертають його тим, хто був для них «учителем» бездумного поводження з мовою.

На жаль, навчається цього наша молодь і з деяких новочасних модерних, без цензури і без табу, художніх текстів, розважальних, іронічно-жартівливих, гумористичних, малограмотних молодіжних телепрограм тощо. Молода людина почувається з такою лектурою не скутою ланцюгами «патріархальності» (а тексти справді динамічні, у річищі сучасних запитів молоді, про ті цінності, які ще недавно цінностями не були, свідчать про «неординарне», «нетрадиційне» мислення авторів, а отже й читачів). Для багатьох із них Шевченко, Українка, Коцюбинський, Толстой, Достоевський, Стендаль, Міцкевич – це школа і хрестоматія! Вони переконані: «Ми інші! І ми ...готові втратити добру частку найдорожчого скарбу – мови своєї, якою названий тисячоліття тому наш світ і ми в ньому, готові все переназвати і переоцінити... Бо ми з XXI століття!»

А може, усе ж варто бути обачнішими і зберегти себе в цьому світі як неповторність? Читайте, дивіться і слухайте «новомодних», але мода, як казав М. Рильський, річ не лише мінлива, а й почасти незворотно шкідлива. Обов'язково читайте і те, в чому пульсує серце нашого народу.

Пилип Селігей вважає (і, мабуть, справедливо), що зневагу до рідної мови «дозволяють собі носії мов з обмеженими суспільними функціями і, як наслідок, з нижчим престижем» [6, с. 29]. Але ж мова українська пережила складні і довготривалі періоди обмежень своїх суспільних функцій і перетерпіла свою непрестижність в умовах бездержавності. Але правда все ж у тому, що вада мовної свідомості «йде в одній упряжці з вадою національної свідомості» [6, с. 29]. А цієї вади важко позбутися, якщо у людини не було гена патріотизму.

Однією з причин і наслідком незнання основних комунікативних ознак мовлення (правильності, точності, логічності, багатства, різноманітності і т. д.) багатьох сучасних мовців є такі дивовижно раціональні винаходи людства, як комп'ютер та інтернет. Їх переваги над класичними засобами отримання найрізноманітніших форм інформації ніхто не заперечує. Але технічне «диво» часто входить у суперечність з методикою і методологією вивчення і використання мови не як засобу обміну інформацією, а як засобу самовираження людини з її етичним кодексом, емоціями, особливим світовідчуттям, реагуванням на довкілля, зокрема й на своє оточення. Зрозуміло, що комп'ютер – не учитель і не підручник, проте він діагност рівня грамотності суспільства, яке з кожним роком втрачає, на жаль, висоту цього рівня. І це стосується не лише мови української.

Зрозуміло, що йдеться не про матеріали інтернет-конференцій, інтернет-форумів, а частіше – про електронні версії друкованих ЗМІ, дилетантські художні тексти тощо. Володіння мовою багатьох авторів залежить від почуття їх власної гідності як людей із відповідним рівнем не лише фахової освіти, а й звичайної грамотності, яка або засвоєна, або зігнорована. Виходить подвійний стандарт формування особистості: школа навчає правил, а соціальні мережі, ота «соціальна павутина» (особливо ті, з якими не розлучається молодь і діти, наприклад, фейсбук та подібні) привчають ці правила ігнорувати. Гадаємо, що давно назріла потреба створення всесвітньої служби (не «павутини»!) мовної грамотності, а не лише вправності, «грамотності» використовувати комп'ютер (таку «грамотність» сучасні діти засвоюють ледь не з перших кроків по батьківській хаті).

І ще одна проблема: інтернет-матеріали, доступні для українських користувачів, переважно російськомовні (хоча українців останнім часом ледь не змушують вивчати мову англійську), а отже і засвоюються вони мовою російською. Відомий журналіст В. Шкляр має рацію, коли нагадує, що «саме в несхожості є вияв самотності, пошук національної самоідентичності, аби не стати простим і звичним розчином у

геополітичному просторі (приміром, яким був табір країн соціалістичної співдружності)» [8, с. 345]. Мабуть, і не варто ставати «звичним розчином» у європейському геополітичному просторі.

Дискусійні, але цікаві думки висловив П. Селігей: «Підкреслимо, що сприйняття мови як цінності – не те саме, що її практичне або теоретичне знання. Можна не дуже вправно володіти літературною мовою, не знати тонкощів класифікації частин мови чи назв усіх її наріч і говорів, а проте цінувати її як „найдорожчий скарб”. А можна бути добре підкутим у теорії, але ставитися до мови суто споживацьки – як до засобу кар’єрного зростання чи джерела заробітку, перетворюючи, за словами М. Н. Епштейна, мовні знаки на грошові» [6, с. 25]. Канули в Лету часи, коли освічені люди прагнули бути *мовною особистістю*, яка не лише глибоко знає рідну й одну чи й більше мов іноземних, а й постійно працює над самовдосконаленням своїх вроджених мовних здібностей задля їх передання нащадкам.

Та усе ж впевнено погодимось з А. Кургузовим: «...структурні особливості національних мов характеризуються високим рівнем впливу на стиль, образ, лад мовлення, світосприймання їхніх носіїв, вибір їх ідентитетів у ході процесу соціокультурної самоідентифікації особи, тобто ці особливості істотно нашаровуються на національний менталітет і сприяють специфікації останнього» [4, с. 78]. А отже, функціонування кожної мови – це «шлагбаум» для застереження нації від втрати визначальних ознак її ментальності (бо генетичної ментальності стає все менше...), культури по дорозі до глобалізаційної швидкості. Так, рівень розвиненості мовної свідомості людини залежить від того, яке місце мова посідає у духовному світі людини та в її суспільстві [6, с. 239].

Світ і сьогодні людина може пізнавати «усіма п’ятьома органами відчуттів», але для багатьох – «найзручніше» і «найдешевше» через сучасні інформаційні канали. Зрозуміло, що «скільки мов ти знаєш, стільки разів ти людина», але якщо знехтуєш рідною мовою, то позбавиш себе генетичного коду свого народу. «Життя мови, її виживання і розвиток залежать насамперед від повноцінного функціонування живих усних форм мовлення» (виділено нами. – Н. Б.) [8, с. 26]. А саме усні форми мовлення, зокрема міжособистісного спілкування, стрімко втрачають свої слівні, емоційні, людиноцентричні ресурси. Ще трохи – і закоханим бракуватиме слів освідчитися; друзям буде ні про що говорити, як лише про потужність нового гаджета або й мовчки ним користуватися, сидячи поряд; батькам вже бракує слів і часу для виховання дітей і т.д. І не варто думати, що тривога за збереження мови – це фобія філологів, а за збереження фізичного і психічного здоров’я людини – фобія багатьох медиків. Над цими двома проблемами варто думати й творцям вже майже «олюднених» гаджетів і подібних мудрих винаходів.

Висновки та перспективи дослідження. Завдання зупинити нівеляцію основних функцій національної мови як засобу спілкування і

самоідентифікації, «ревізію» надбаних сотнями поколінь лексичних скарбів і способів поєднання їх у зв'язні тексти, спротив ширенню мовного нігілізму, ба навіть цинізму, виявам антинормалізаторства, нерідко свідомому й навіть демонстративному, передбачає укладання посібника на зразок «Антисуржика» або «Словника сучасної „людоділки” Елочки» (за Ільфом і Петровим) і домогтися створення сайту, який доводитиме ницість зазначених і ще багатьох не вказаних тут проблем.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Флорій Бацевич. – К.: ВЦ «Академія», 2004. – 344 с.
2. Білоус О. Зміст сучасної телевізійної та інтернет-інформації // Теле- та радіожурналістика: зб. наук.-метод. праць / відп. ред. В. В. Лизанчук. – Львів: Львів. націон. ун-т ім. І.Франка, 2009. – Вип. 8. – С. 92–97.
3. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність / Р. Кісь. – Львів: Літопис, 2002. – 304 с.
4. Кургузов А. Роль мови в процесі соціокультурної самоідентифікації особи // Схід: аналітично-інформаційний журнал / гол. ред. С. Єрмоленко. – Донецьк, 2002. – № 6. – С. 76–79.
5. Лотман Ю. Несколько мыслей о типологии культур // Языки культуры и проблемы переводимости / отв. ред. Б. А. Успенский. – М.: Наука, 1987. – С. 3–11.
6. Селігей Пилип. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання / П. Селігей. – К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2012. – 120 с.
7. Сербенська О., Бабенко В. Телевізійний текст як об'єкт вивчення / Олександра Сербенська, Вікторія Бабенко // Теле- та радіожурналістика: зб. наук.-метод. праць / відп. ред. В. В. Лизанчук. – Львів: Львів. націон. ун-т ім. І.Франка, 2002. – Вип. 8. – С. 105–118.
8. Сербенська О.А. Ефірне мовлення в системі національних цінностей // Український смисл. – Дніпропетровськ, 2009. – № 2–3. – С. 25–30.
9. Шкляр В. Мас-медіа і виклики нового століття / В. Шкляр // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2003. – Вип. 11. – С. 343–351.

Бабич Надежда. Проблемы развития языковой личности в условиях технического сужения духовного мира. В статье поднимаются актуальные проблемы современности, на которые обращают внимание не только языковеды, но и специалисты по социокультурному мониторингу, этнопсихологи, медики, а именно: как предостеречь современного человека, особенно молодое поколение от дегуманизации, социальной самоизоляции; как продлить еще совсем недавно архиважное стремление человечества воспитывать языковую личность, источником чего является национальная культура и национальный язык; как не допустить нивеляцию языковых норм и словарного богатства, которым угрожает «сакрализация» компьютера и сети «мировой паутины». Автор статьи убедительно доказывает, что в эти процессы давно стоит вмешаться языковедам, и делится собственными предложениями, как остановить нивеляцию основных функций национального языка как основного средства общения и самоидентификации.

Ключевые слова: языковая личность, национальная культура, культура общения, компьютерный бум, самоидентичность, социальная самоизоляция.

Babych Nadiia. The Problem of the Language Personality Development in the Context of Spirituality Diminution in Modern Highly-technologized World. The article highlights extremely important issues of the language personality development in the contemporary highly-technologized world. The author seeks out to identify the most effective

ways to prevent the decrease of language norms and vocabulary wealth, which are under the threat of «sacralization» of the computer and the «World Wide Web». The emphasis is laid on the harmful consequences of such processes leading to dehumanization, social self-isolation of our contemporaries, especially younger generation. The author's substantiated provisions and considerations about what is the source of national culture and national language give rise to searching new possible ways to preserve, facilitate and encourage the eternal endeavor of mankind to nurture a linguistic personality. The references to the works and ideas of the prominent linguists on the issues under consideration make the conclusions of the study reliable. A developed linguistic personality is characterized by not only deep knowledge of his native language and one or more foreign languages, but also constantly works at self-improvement of his innate language abilities for the sake of transferring them to the descendants.

Key words: language personality, national culture, communication culture, computer boom, personal identity, social self-isolation.

Стаття надійшла до редколегії 08.02.2017

ОКАЗІОНАЛЬНО-ПРЕДМЕТНА НОМІНАЦІЯ В ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ ВАСИЛЯ БАРКИ

У статті розглянуто індивідуально-авторські номінації в романі «Рай» Василя Барки. Проаналізовано семантику, дериваційну структуру та особливості функціонування іменникових авторських неологізмів. Виділено три лексико-семантичні групи іменникових неолексем: назви осіб, іменники з абстрактним значенням, іменники з конкретно-предметним значенням. Найчисленніші серед них лексичні інновації з абстрактним значенням. Внаслідок виконаного дослідження встановлено, що іменникові авторські номінації в романі «Рай» переважно мають оцінно-експресивне забарвлення.

Ключові слова: новотвір, авторський неологізм, лексична інновація, індивідуально-авторська номінація, неолексема, складне слово.

Постановка наукової проблеми та її значення. В останні десятиліття помітно зріс науковий інтерес до індивідуально-авторської мовотворчості письменників. Виявлення та аналіз авторських неологізмів дозволяють дослідникам окреслити мовну особистість письменника, виокремити прикметні риси його ідіолекту. «Пізнання мовної особистості, ідіолекту, – зауважує П. Гриценко, – здійснюється шляхом аналізу насамперед текстів, у яких реалізована мовна діяльність носія ідіолекту, та моделювання мовного докілья, яке впливало (могло впливати) на досліджуване індивідуальне мовлення та формування рис тексту» [6, с. 16].

Студії в галузі неології покликані в художньому тексті виявляти й описувати новаторське словесне зерно, що в єдності із загальномовним створює естетично місткі художні образи. Водночас індивідуально-авторські неологізми засвідчують багатогранність та унікальність мистецького таланту письменника. Проблема вивчення індивідуально-авторської номінації відображена у працях Н. Адах, С. Богдан, Г. Вокальчук, С. Єрмоленко, Ж. Колоїз, Д. Мазур, А. Мойсієнка, В. Русанівського, Н. Сологуб, Л. Ставицької, О. Стишова, Г. Сюті, Т. Юрченко та ін.

Актуальність нашого дослідження зумовлена самобутністю та оригінальністю ідіостилю Василя Барки, талановитого письменника й видатного словотворця. На жаль, тільки частина його творчості недавно повернулася в Україну (у 90-х роках ХХ століття), але більша її частина поки що невідома українським читачам. Уся творча спадщина Василя Барки, як зауважують дослідники і зазначав сам письменник, становила б двадцять томів, якби її опублікували. Це і художні твори, і статті, есе, філософські трактати на релігійну тематику.

Важким і тернистим видався не тільки творчий шлях митця, а й життєвий (осуд на Батьківщині, в'язниця, вигнання, еміграція, злиденне

життя за кордоном, голод, матеріальні нестачі). Єдине, що гріло душу письменника, – це любов до України і мрія повернутись на Батьківщину. Як писав М. Жулинський, «Василь Барка жив Україною, творив для України і не гасив надії на своє духовне повернення в Україну. Бо знав, що Україна духовно просвітлиться – чорні дні тоталітаризму будуть переборені світлом християнської любові» [7, с. 8].

Василь Барка першим написав твір про жахливу трагедію українського народу 1933–1934 рр., що правдиво відтворена в романі «Жовтий князь». Не менш правдивим і викривальним є перший прозовий твір письменника – роман «Рай», надрукований 1953 року в Нью-Йорку. Щоправда, сьогодні він маловідомий в Україні. Написаний роман на основі автобіографічних спогадів автора, власних спостережень. Своє світобачення письменник відтворює через внутрішній світ головного героя роману – професора слов'янської філології Антона Никаноровича Споданейка. Письменник спростовує ілюзії, міф про тогочасне життя як про земний рай.

Захоплення викликає мовний світ і поетичних, і прозових творів Василя Барки. Його проза, як зазначає Р. Мовчан «не просто описує, розповідає, фіксує щось – ці іманентні родові ознаки епосу в ній порушені, митець торкається важливих екзистенційних, буттєвих проблем, намагається всебічно й по-філософському, крізь призму одвічних загальнолюдських цінностей, пізнати, осмислити навколишній світ у зіставленні з внутрішнім світом людини, свого сучасника, запропонувати власну версію-розуміння цих двох світів» [2, с. 4]. Письменникова мовна палітра багата, оригінальна, «цілеспрямовано «нарощувана» власними словотворами, образно експериментальна і складна для сприйняття. Необхідна інтелектуальна напруга, аби досягнути «генеалогію» новотвору і сприйняти змістову виражальність у комплексі авторських мовних новацій та образно-виражальної стилістики епосу в цілому» [7, с. 9].

У сучасній філологічній літературі поки що відсутні наукові розвідки про індивідуально-авторські номінації у прозових творах Василя Барки. Авторські лексичні інновації в поезії письменника висвітлено в монографії Г. Вокальчук «Словотворчість українських поетів ХХ століття» [5] та у праці Н. Адах «Авторські лексичні новотвори Василя Барки (семантико-дериваційний та лексикографічний аспекти)» [1].

Мета пропонованої праці – проаналізувати семантику, творення та особливості функціонування іменникових лексичних інновацій у романі «Рай» Василя Барки.

Для реалізації задекларованої мети необхідно було виконати такі завдання: виявити авторські лексичні новотвори, звірити їх наявність у лексикографічних джерелах, описати семантику іменникових новотворів Василя Барки, з'ясувати способи їх творення, простежити особливості функціонування в романі «Рай».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У художньому тексті поява лексичних інновацій

пов'язана з потребою у створенні автором чіткої і вичерпної характеристики описуваної реалії та необхідного у цьому словесному оточенні відповідного естетичного ефекту. Митець, як зауважує Н. Сологуб, «може відчувати недостатність засобів художнього пізнання, їх обмеженість, що стимулює пошук нових слів в естетичному освоєнні світу. Цей пошук виражається в індивідуальному словотворенні письменників» [10, с. 88]. Г. Вокальчук зазначає, що до авторських неологізмів «доцільно зараховувати не лише слова, утворені в результаті структурних і семантичних змін вихідних одиниць, але й ті, що є своєрідними авторськими видозмінами узуальних лексем, повністю збігаючись із ними у значенні» [5, с. 64].

Василь Барка – яскрава творча індивідуальність. В авторському лексиконі письменника репрезентовано іменникові, прикметникові, дієслівні і прислівникові лексичні інновації. Корпус іменникових неолексем формують три лексико-граматичні групи: назви осіб, іменники з конкретно-предметним значенням, іменники з абстрактним значенням.

Новотвори – назви осіб

Серед виявленої в романі неологічної лексики велику групу становлять назви осіб, які можна класифікувати за такими ознаками:

- рід занять, діяльність: **«вибивайло», з'явець, мистець-маляр, отець-просфорник, терзатель, крадіжник, студент-«добувайло», вчитель-подвижник, отцевбивник, спричинник, ходець, ньям-ньям** (*Туркот-Семидзвонник задкує до безодні і прославляє свого терзателя* [3, с. 38]; <...> *коли циклопічний «вибивайло» рушав із-за стійки і, взявши бешкетників за коміри, висипав їх, як груші, на вулицю і з брязкотом зачинив двері* [3, с. 18]; **Мистець-маляр**, *далекий від перевірконої комісії, засвітив би небо червоного кольору* <...> [3, с. 24]; – *Якби ви були ньям-ньямом, – сказав він, – то з'їли б сусідку і весело поплескували себе по черепу* [3, с. 325]);

- внутрішні (характерологічні) якості, психологічні властивості: **мрійник-чоловік, блазень-лжесвященик, «Митька-Мікроб», Андрій-руїнник, мудрець-гречкосій, півсновида, чолов'яжка, плескотуха-всезнаєчка** (<...> *то демонічну жінку з очима, як чорне сонце, і мрійника-чоловіка з волошковими очима* [3, с. 7]; *Позатихали, дивляться на блазня-священника; очі у всіх блищать* [3, с. 15]; <...> *перша-ліпша асоціація за містом спричинилася до калічення прізвища, Дмитро дістав титул: «Митька-Мікроб»* [3, с. 111]; *Що виходило з того, невідомо: плескотухи-всезнаєчки твердили: Маргарита – мрамур, і зальоти Маринчука – даремні* [3, с. 120]; *Мить і вічність сполучалися в уяві нашого сільського мудреця-гречкосія, філософа з істиком, всесвітнього громадянина і корінного самостійника* [3, с. 286]);

- соціальний статус, матеріальне становище: **королев'ята** (<...> *народ був змушений оборонятися від напасників, від орд, від королев'ят загребущих* [3, с. 156]);

- політичні уподобання, роль у суспільстві, вираження поглядів: **Андрій-руїнник, партсука, єдинонеділимець, приклонник** (<...> *то й*

тоді старі генерали «неділимої» повинні були дістати пекельну кару. Довго «подвизався», наприклад, **єдинонеділимець** на прізвище Паша [3, с. 123]; Відбулись урочисті похорони, на які прибуло багато **приклонників** покійного теософа і сила старців <...> [3, с. 148]; Що почав князь **Андрій-руїнник**, та довершили Петро I та Катерина II, які остаточно придушили українську культуру <...> [3, с. 250]; Виступ сумлінної і сміливої Галини Зеленчук, <...> примусив навіть «ярих», навіть **«партсук»** залишитися над гостротою обвинувачень [3, с. 234]);

- інтелект, розумові здібності, особливості мислення: **безклепок, буквогриз** (<...> такий самий **безклепок**, як став професор, його побратим, той теж ману бачить... [3, с. 4]; А я сиджу на противній комедії. Ось цей **буквогриз** нарочито добирає уїдливих виразів, щоб мені дошкулити [3, с. 261]);

- вік особи: **дівчинка-малолітка, старигайчик, синок-підліток** (Почасті спричинником невдачі був мізерний **старигайчик**, на якого всі дивилися, як на руїну з генеральськими еполетами і жовтими бакенбардами [3, с. 145]; Сидить на лавці сивий чоловічок у сірій сорочці; бавить **дівчинку-малолітку** на руках <...> [3, с. 90]);

- зовнішній вигляд, портрет: **мордар** (**Мордар** наставляє зміїсто скручений залізний прилад і вганяє його молотком дядькові під ребра [3, с. 336]).

Сюди ж відносимо і збірні назви осіб: **малишва, народ-жертва** (Судитимуть його за шкідництво, їм машина, гадам, дорожча, ніж **малишва** [3, с. 246]; Нацистам це знищення розплановане на короткий час, при значно більшій байдужості до внутрішнього життя **народу-жертви**, в якого грабують «життєвий простір» [3, с. 344]).

Здійснений аналіз дозволяє зазначити, що всі іменникові авторські неологізми на позначення осіб є похідними одиницями і найчастіше утворені суфіксальним способом та складанням. Високою продуктивністю відзначаються словотвірні моделі творення назв осіб за допомогою суфіксів *-ець, -ник*: **з'явець, ходоць, крадіжник, приклонник**. В авторському лексиконі Василя Барки простежуємо низку індивідуально-авторських юкстапозитів, утворених шляхом поєднання двох іменників: **мистець-маляр, блазень-лжесвященик, мудрець-гречкосій, «Митька-Мікроб»** та ін.

Зауважимо, що майже всі неолексеми-назви осіб містять оцінно-експресивне забарвлення. Їх естетика виразно проступає в самих контекстах, наприклад: *Що почав князь Андрій-руїнник, та довершили Петро I та Катерина II, які остаточно придушили українську культуру <...>* [3, с. 250]; *А я сиджу на противній комедії: Ось цей буквогриз нарочито добирає уїдливих виразів, щоб мені дошкулити* [3, с. 261] тощо. Більшість із них містить негативну оцінку, хоча виявляємо авторські неолексеми з позитивною оцінністю. Йдеться про такі авторські номінації осіб, як: **мистець-маляр, мудрець-гречкосій, вчителі-подвижники** та ін. (*Безсмертні вчителі-подвижники стояли біля коліски народного духа; виховали серце народне на віки вічні* [3, с. 156]).

Іменники-новотвори з конкретно-предметним значенням

Матеріал дослідження дозволяє виокремити кілька тематичних груп іменників – назв конкретних предметів:

а) назви предметів, побутових речей, виробів, інструментів: **хронометр-каліка**, **подушенточко**, **листівка-краєвид**, **торохкавка**, **жабоколючка** (*Стояли в рядах <...> позовклі поштові конверти, листівки-краєвиди з пообламуваними кутиками<...>* [3, с. 66]; *Передчуття було недобре, коли слухав Іони Івановича солідної людини, що не знати з яких причин трусить **торохкавками*** [3, с. 104]; *Ах, якби він знав, поглядаючи на вередливі **хронометри-каліки**, як несподівано кришталева тканина часу збуриється на кордоні Сходу і Заходу!* [3, с. 153]);

б) риси зовнішності, портретні деталі: **півтіні-серпаночки**, **недогнилки** (зубів), **білочупринність**, **огники-убивці** (*В очних ямах, найгустіші коло перенісся, стоять **півтіні-серпаночки** невловимої легкості* (с. 61); *Мікроб бачить на траві <...> таку несамовиту сцену, що вискалюється від вуха до вуха **недогнилками** чорних зубів* [3, с. 114]; *Став і спитався свого сусіда, голубоокого підлітка, обпаленого сонцем до найвищого ступеня червоношкірості і **білочупринності*** [3, с. 243]; *<...> а **огники-убивці** вириваються з щілин на жовтих кружках його очей і наскрізь пронизують курча <...>* [3, с. 315]);

в) назви приміщень, місць, будівель тощо: **психарня**, **квітник-прямокутник**, **людорізка** (*І маргаритки стежать їх, ставши в узорну рамку навколо **квітника-прямокутника*** [3, с. 100]; *Але Катавашкін був безжалісний: він штовхнув його закаблуком у голову, і переможений зник у відтулині **людорізки*** [3, с. 121]);

г) назви рослин, плодів: **зілля-бур'ян**, **яблучка-ранети**, **соняшничата** (*Вислухавши звіт помічника, він **яблучками-ранетами** виобразив погожий ранок і без слова подався в свій кабінет* (с. 30); *<...> де-не-де огніють віями півскорботні-піврадінні, похилені до землі **соняшничата*** [3, с. 260]);

г) назви географічних об'єктів, назви країн, міст, водойм тощо: **Великонімеччина**, **столиця-матушка**, **річка-спокусниця** (*Вимальовується перед очима світлошоколядна **річка-спокусниця**; річка, що мчить орлицею, проводить праве крило при глиняних кругах, ліве – при дамбах та вербах* [3, с. 43]; *<...> сорок сороков церков у «кондовій» **столиці-матушці*** [3, с. 239]; *А для Гітлера українці – «нижча раса», нездібна до історіотворчого процесу, хоч українська княжа держава існувала задовго до виникнення **Великонімеччини*** [3, с. 153]).

У неологічному словнику Василя Барки більшість індивідуально-авторських номінацій конкретних предметів – складні за структурою. Найчастіше вони утворені способом юкстапозиції шляхом поєднання двох іменників: **хронометр-каліка** ← хронометр, каліка; **огники-убивці** ← огники, убивці; **річка-спокусниця** ← річка, спокусниця; **листівка-краєвид** ← листівка, краєвид; способом складання із суфіксацією: **людорізка** ← людину різати; **жабоколючка** ← жаби колоти.

Кілька неолексем утворено суфіксальним способом: **торохкавка**, **подушентячко** та ін.

Серед виявлених іменників-новотворів з конкретно-предметним значенням простежуємо стилістично нейтральні неолексеми на зразок **яблучка-ранети**, **зілля-бур'ян**, **листівка-краєвид**, **квітник-прямокутник**, хоча є й стилістично забарвлені. Наведемо кілька прикладів: *Мікроб бачить на траві <...> таку несамовиту сцену, що вискалюється від вуха до вуха **недогнилками** чорних зубів [3, с.114]; <...> а **огники-убивці** вириваються з щілин на жовтих кружках його очей і наскрізь пронизують курча <...> [3, с. 315].*

Іменники-новотвори з абстрактним значенням

Іменникові лексичні інновації з абстрактним значенням можна об'єднати в такі тематичні групи:

1) назви психічних станів людини: **самоопанування**, **диводумність** (*Попервах було страшно, коли дух надходив; дрібний мороз розсипався в кровоходах, згодом при твердому **самоопануванні**, сеанси набули відносного спокою [3, с.102]; З виразом **диводумності** старий широко розвів руками [3, с. 310]);*

2) назви рис характеру, манери поведінки, міжособистісних стосунків: **«моя-хата-скрайство»**, **джентльменство**, **«беззакидність»** (*Кожний кам'яніє і намагається дивитися твердо вперед, на доповідача, будуючи з усієї істоти своєї абсолютну **«беззакидність»** і політичну бездоганність, ба навіть високу міру надійності і витриманості [3, с. 98]; <...> та іншими трояндами академічного **джентльменства** [3, с. 263]; Лише той не матиме рації, хто проголосить **«моя-хата-скрайство»** найвищою мудрістю земною [3, с. 344]);*

3) назви психічних, інтелектуальних властивостей, особливостей характеру тощо: **самовишколювання** (*За довгі роки **самовишколювання**, при нестримних поривах – зблизитися з магнетичними могутностями [3, с. 102]);*

4) назви негативних властивостей, станів осіб: **оскотинення**, **людоненависть** (*Похоронить проповідників остаточного **оскотинення** і людини в сірій шерсті ідеологічно-витриманої породи [3, с. 95]; Процес партійного **оскотинення** можна спинити, якщо пробудити особистість [3, с. 209]);*

5) назви дій, рухів, процесів та способів виконання: **життетворчість**, **страстотерпництво**, **«рогоправлення»**, **сполох-зиркання**, **самозаслання**, **танковід**, **мордокалічення**, **горлорізання** (*Закони **життетворчості** невідомі [3, с. 10]; От складники душі, символізовані в образі Голготи, гори нашого земного **страстотерпництва** [3, с. 274]; Раз у раз починалася штурханина, переростала в **мордокалічення** <...> [3, с. 18]; Ритми його (всесвіту) сприймалися, мов **танковід** квіток у сні [3, с. 33]; Досить мені ідеалів, <...>, досить мені крикливих лозунгів про **горлорізання**, за якими кримінальна компанія мостить собі царське гніздечко, – досить! [3, с. 215]);*

6) назви видів робіт, типу професійної діяльності: **«подай-прийми»** (*На запрошення Деденістова, кирпатий поселився в його квартирі, побіч*

кабінету, в колишній лазничці; виконував роль «подай-прийми» при ледачому, як султан, екс-пропагандистові <...> [3, с. 112]);

7) назви явищ природи тощо: **схід-сонця, захід-сонця** (<...> красувався казковий сторук, вигинаючи лікті на **схід-сонця і захід-сонця** <...> [3, с. 5]);

8) назви звуків, звукових явищ тощо: **тисячострунтя** (<...> з вокзального району, повного свисту, шипіння, брязкоту, вугільної порохняви, перемішаної з парю над блискучим **тисячострунтям** рейок і коробчано-червоною гусінню поїздів <...> [3, с. 43]);

9) загальна характеристика політичної та соціально-економічної ситуації тощо: **напівазіятчина-напівєвропейщина** (*Що почав князь Андрій-руїнник, та довершили Петро I та Катерина II, які остаточно придушили українську культуру і на її руїнах запанували з своєю напівазіятчиною-напівєвропейщиною* [3, с. 250]).

Неологічний словник Василя Барки репрезентує велику та семантично розгалужену систему лексичних новотворів з абстрактним значенням. Усі вони вторинні, похідні; основні способи їх творення – суфіксальний і складання. Продуктивними є моделі творення неолексем за допомогою суфіксів *-ість, -ство(о), -енн(я), -анн(я), -изм*: **беззакидність, оскотинення, джентльменство, диводумність** та ін.

Значно більша частина лексичних інновацій з абстрактним значенням є складними за структурою. Частіше вони утворені способом юстапозиції шляхом поєднання двох іменників: **сполох-зиркання** ← сполох, зиркання; основоскладанням: **самоопанування** ← сам, опанування; **мордокалічення** ← морду калічити. Подекуди складанням із суфіксацією: **тисячострунтя** ← тисяча струн; **рогоправлення** ← роги правити. Усі складні неолексеми Василя Барки переважно двокомпонентні. Оригінальний та незвичний новотвір «**моя-хата-скрайство**» об'єднує три компоненти.

Як свідчить зібраний матеріал, майже всі іменникові неолексеми з абстрактним значенням стилістично навантажені, мають у художньому тексті емоційно-експресивне забарвлення.

Висновки й перспективи дослідження. Отже, одним із компонентів мовно-художньої системи образотворення Василя Барки виступають авторські лексичні новотвори. У романі «Рай» представлено естетично вагомий корпус іменникових неолексем, які можна об'єднати у три лексико-граматичні групи: назви осіб, іменники з конкретно-предметним значенням та іменники з абстрактним значенням, найбільшу серед них становлять лексичні інновації з абстрактним значенням. Усі виявлені новотвори утворені за традиційними словотвірними моделями, властивими українській мові. Продуктивні способи творення цих неолексем – суфіксація і складання. Глибоке та всебічне вивчення ідіостилю Василя Барки – важливе завдання наступних лінгвістичних досліджень.

Список використаної літератури

1. Адах Н. Авторські лексичні новотвори Василя Барки: [семантико-дериваційний та лексикографічний аспекти] / Н. Адах. – Рівне: Вид-во Олега Зеня, 2007. – 136 с.
2. Барка В. Вибрані твори/ В. Барка. – Харків: Веста: Вид-во «Ранок», 2003. – 304 с.
3. Барка В. Рай: роман/ В. Барка. – Харків: Фоліо, 2009. – 348 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
5. Вокальчук Г. М. Словотворчість українських поетів ХХ століття: монографія / Г. М. Вокальчук. – Острог: Нац. ун-тет «Острозька академія», 2008. – 536 с.
6. Гриценко П. Ідіолект і текст/ П. Ю. Гриценко/ Лінгвостилістика: об'єкт-стиль, мета-оцінка: зб. наук. праць, присвячених 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко. – К., 2007. – С. 16-30.
7. Жулинський М. Г. Високий світоч віри: Голодомор в Україні та роман Василя Барки «Жовтий князь»/ М. Г. Жулинський. – К.: Педагогічна преса, 2003. – 56 с.
8. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР; Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
9. Словник української мови: в 20 т. – К.: Наук. думка, 2010–2014. – Т. 1–4.
10. Сологуб Н. М. Мовний світ Олеся Гончара / Н. М. Сологуб. – К.: Наук. думка, 1991. – 140 с.

Бабий Ирина. Окказионально-предметная номинация в художественном дискурсе Василя Барки. В статье рассмотрены индивидуально-авторские номинации в романе «Рай» Василя Барки. Проанализированы семантика, деривационная структура и особенности функционирования имен существительных –авторских неологизмов. Выделены три лексико-семантические группы неолексем: наименования лиц, имена существительные с абстрактным значением, имена существительные с конкретно-предметным значением. Самая большая среди них – группа лексических инноваций с абстрактным значением. Неолексемы образованы по традиционным словообразовательным моделям преимущественно способом суффиксации и сложения. В результате проведенного исследования установлено, что в романе «Рай» индивидуально-авторские неологизмы в основном выполняют оценочно-экспрессивную функцию.

Ключевые слова: новообразование, авторский неологизм, лексическая инновация, индивидуально-авторская номинация, неолексема, сложное слово.

Babii Iryna. Occasional Subject-nominations in the Artistic Discourse of Vasyl Barka. The article highlights the issues of the individual author's nominations in the novel «Rai» («Paradise») by Vasil Barka. The author analyzes the semantics, derivational structure and peculiar functioning features of authors' noun-neologisms. The identified author's neologisms are classified into three main lexico-semantic groups of neolexemes: the names of persons, nouns with abstract meaning, nouns denoting names of concrete subjects. The largest group of lexical innovations is represented by nouns with an abstract meaning. All the revealed noun neolexemes are created in accordance with the traditional word building patterns. The most productive ways of creating neolexemes in the novel are suffixation and composition. The key findings of the research prove that individual author's noun-neologisms mainly perform the evaluative and expressive role in the novel «Paradise».

Key words: neologism, author's neologism, lexical innovation, individual author's nomination, neolexeme, compound word.

Стаття надійшла до редколегії 29.02.2017

ПРЕЦЕДЕНТНІ РЕЛІГІЙНІ ФЕНОМЕНИ ЯК ІНТЕРТЕКСТЕМИ В ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ МАРІЇ МАТІОС: ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ ВИМІР

У пропонованій статті проаналізовано релігійні інтертекстеми, представлені в таких прозових творах Марії Матіос, як «Апокаліпсис», «Армагедон уже відбувся», «Майже ніколи не навпаки», «Мама Маріца», «Черевички Божої Матері». Вибір теми пояснюється тим, що дотепер особливості функціонування прецедентних релігійних феноменів як інтертекстових елементів у творчому доробку письменниці були обійдені увагою мовознавців. Автор розвідки доходить висновку про те, що в опрацьованих художніх творах активно вживаються прецедентні релігійні феномени (імена, висловлення, тексти, ситуації) в «канонічній» і модифікованій формах. У заголовках і в оповідній тканині досліджувані мовні одиниці виступають як інтертекстеми, що актуалізуються за допомогою текстових алюзій, текстових аплікацій і цитування й виконують сигнально-інформативну, організаційно-композиційну функції, а також функції налаштування, емоційного насичення й традиційно-звичаєвої ідентифікації.

Ключові слова: прецедентний релігійний феномен, інтертекстема, інтертекстовий елемент, текстова алюзія, текстова аплікація, цитування, функція.

Постановка наукової проблеми та її значення. Останнім часом у вітчизняній лінгвістиці науковці дедалі активніше звертаються до проблеми функціонування «чужого» тексту в оповідній тканині досліджуваних творів. Такими вкрапленнями можуть бути і текстові фрагменти сакрального змісту. Майстри художнього слова переважно уводять у свої твори такі інтертекстеми сакрального змісту, які класифікуються як прецедентні релігійні феномени. *Прецедентний релігійний феномен* у своїй роботі потрактовуємо як складний знак, що характеризується смисловою цілісністю і зв'язністю й має здатність у стислій формі зберігати інформацію про вірування (від найдавніших до сучасних) представників певної релігійної спільноти, постійно поновлюваний у мовленні за допомогою відповідних мовних сигналів, що актуалізують його стандартний зміст [2, с. 47]. Вивчення прецедентних феноменів в аспекті інтертекстуальності має важливе значення, оскільки інтертекстуальне побутування прецедентної одиниці забезпечує їй «тривале життя» як «охоронцеві» і «трансляторові» культурно значущої інформації.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Питання репрезентації текстів, що мають сакральний зміст, у різножанрових і різностильових творах у наукових розвідках останнього десятиліття висвітлювали С. Богдан (епістолярій Лесі Українки) [4], Ж. Колоїз (історичний роман В. Шкляра «Залишенець») [5], М. Скаб (щоденникові записи О. Гончара) [12], О. Тележкіна (поетичні твори С. Сапеляка) [13], О. Ципердюк (віршові твори В. Герасим'юка)

[14] та ін. Незважаючи на значні напрацювання в цьому напрямі, дотепер були обійдені увагою особливості функціонування прецедентних релігійних феноменів у творчому доробку Марії Матіос. З'являються лише роботи, що стосуються окремих творів цього автора. Зокрема, стаття Л. Баранської «Лінгвостилістика знакових сакральних образів у творі Марії Матіос „Приватний щоденник. Майдан. Війна...”», де дослідниця відзначає: «Художній дискурс Марії Матіос є і залишається одним із найбільш яскравих виявів християнського постмодернізму в сучасному українському письменстві. Він органічно функціонує в полі сакрального світосприймання та світовираження, де елементи християнства тісно переплітаються з міфологічно-ритуальними й національно-акцентованими стратегіями у вербалізації „священного”» [1, с. 66]. З огляду на це вважаємо за доцільне здійснити детальний аналіз релігійних інтертекстем, представлених у прозових творах Марії Матіос, що й визначає **мету** нашої статті. Для досягнення окресленої мети необхідно виконати такі завдання: визначити типологічні ознаки вжитих письменницею прецедентних релігійних феноменів, з'ясувати їхнє функційно-стилістичне навантаження, схарактеризувати прийоми їхньої актуалізації як інтертекстових елементів у таких творах мисткині, як «Апокаліпсис», «Армагедон уже відбувся», «Майже ніколи не навпаки», «Мама Маріца», «Черевички Божої Матері».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Результати аналізу зібраного фактичного матеріалу уможливили окреслення класифікаційних ознак прецедентних релігійних феноменів, репрезентованих у художній прозі Марії Матіос.

За формою вербалізації (відповідно до класифікації, запропонованої В. Красних [6]) виділяємо:

а) вербальні прецедентні релігійні феномени:

1) прецедентні релігійні імена:

– теоніми: **монотеоніми**: *Сандулячка й собі присіла край стіни під вікном. Довго вагалася, чи сидіти мовчки й мовчки просити свого християнського **Бога** за убієнну душу покійного Абрама, чи все-таки перехреститися [7]; Вони собі два любилися змалку, так що, гадаю, Дмитрик і з того світа буде просити **Бога** за тебе, Андрію [9, с. 27]; – **Слава Христові-Богові**, що вертають живі-здорові, – запізнило відповіла Василяшучці та й подалася в хату, не бажаючи продовжувати розмову [9, с. 144]; – **Ти розумна, ти зрозумієш. У життю часом буває так, що чиєсь життя важить більше, ніж гріх перед **Богом**** [11, с. 152]; **Розіп'ятий Ісус Христос**, що, здається, навіть у темряві стікає кров'ю, ще трохи – і зірветься від подиву зі стіни і стане поруч із трьома великими грішниками [11, с. 136]; **політеоніми**: *Під повним місяцем можна збирати а хоч би й ягоди, якби мама дозволяла. А можна шукати папороть у ніч на **Купала**. Ох-ох-ох... залишається всього лише три тижні до **Купала*** [11 с. 9]; *А на літнього **Йвана Купала** Варварчук згідливим голосом запросив двох Чев'юків – Андрія**

та Дмитрика – та ще свого товариша з війни Григорія Кейвана на храмове свято [9, с. 18] та ін.;

– ангелоніми й агіоніми: *І всі четверо звернули очі й складені до молитви долоні до **Матері Божої** під рушником посередині стіни [9, с. 13]; Тремтливий, а все ж стиснутий кулак тремтить перед Теофіліними очима й очима **Матері Божої**. ... А колінкуючи жінка все одно думає, що не є найбільшою грішницею на світі. Навіть із кулаком погрози перед **Богородицею** [9, с. 149]; Іванка відпиває кілька ковтків перегрітої води і швиденько майструє собі місце під вікном із **Георгієм Змієборцем** [11, с. 169] та ін.;*

– ікононіми: *Прийдуть сусіди провідати свого сусіда, принесе татові Андрій чи невістка їсти, а дід – білий, мов лунь, незмінно стоїть навколішки перед **образом Матері Божої** й читає беззвучну молитву, лише плямкає старечими губами [7]; Василина з великим **образом Матері Божої** в одній руці й з ципком у іншій наближалася до синів від перелазу [9, с. 54]; Вона звела очі на дзвіницю: вікно, що якраз виходило на дорогу, було прикрашене **образом Георгія Побідоносця**. / І завжди дорогою із Дідькової Ями, минаючи дзвіницю, Іванка мовчки зводила очі догори, до образу **Змієборця** у вікні [11, с. 123] та ін.;*

– біблійоніми: **клерикалоніми**: *У неділю, до сходу сонця, після сходу сонця й заходу, до служби Божої, під час читання **Євангелія** й після триразового панотцевого благословення, в Тисовій Рівні на повен голос і пошепки іншої бесіди, ніж про те, що або зачнеться нова війна, <...> не було й не могло бути [7]; **депрекатіоніми**: Марія радше була би подумала, що Естер запрошує чоловічу частину Сандулякової фамілії на поминальний **Кадіш**: «У жидів своїх **Отченашів**, своїх **Кадішів** також багато. Як у православних – молитов для кожного малого і великого свяця» [7]; Учора лягла спати, виказавши лише короткий «**отченаш**», замість того, щоб окремо подякувати Богові за день і за харч [9, с. 136]; І після того дня чи не все село – мало не в один голос – повторювало їх заледве не одразу після «**отченашу**» [11, с. 121] та ін.;*

– геортоніми: *Та навіть на її куций жіночий розум, **Пурім** ніяк не випадав юдеям посеред літа. До того ж, цьогорічний **Пурім** юдеї Тисової Рівні вже святкували десь трохи більше, ніж через місяць після християнських **Різдвяних свят** [7]; В селі дехто лише на **Різдво** та на **Великдень** того скорому бачить... [9, с. 35]; Та Іванка завжди від дітей знала, коли в жидів яке свято. Цього року в жидів на два дні раніше від християнського був їхній **Великдень** – **Песах**. А з місяць тому і сільські християни, і жиди **Трійцю** майже в один час святкували, ну, може, на тиждень їхня **п'ятидесятниця** була скорше [11, с. 180]; Батьки Іванці черевички дають на **Великдень**, на **другу Богородицю**, **Покрову** і **Дмитрія** (якщо снігу ще немає) [11, с. 24]; Спершу мама добре вимила підлогу, тоді запалила у бляшаній мисці свячений на **Спаса** васильок – і солодкий дурманний запах розстелився аж під саму стелю [11, с. 88] та ін.;*

2) прецедентні релігійні висловлення: *Робив щоденну вранішню роботу – голився, снідав, годував худобу, муштрував пса – а невідступно думав про майбутній крах. Усе мало колись завалитися потворно і страхітливо, як завалилася **Вавилонська вежа** [8]; Дмитрикові судьба сто років відводити не думала, та, мабуть, і не хотіла. Зате **муки** йому приписала **Христові** [9, с. 21] – спостерігається розширення значення прецедентного висловлення **муки Христові**: це не лише сукупність подій, пов'язаних з Ісусом Христом, що відбувалися в останні дні його життя, а й будь-яке сильне тілесне страждання;*

б) вербалізовані прецедентні релігійні феномени:

1) прецедентні релігійні тексти: *Великі є твої суди, Господи, і невимовні (Соломонові приповідки, глава 17) (Пр. 16:7 – А. Б.) – епіграф до повісті «Мама Маріца» [10]; Іванка махає головою, ніби струшує з волосся сіно: «**Отче наш... Єжи єси на небесі... Да буде воля Твоя... да буде... ні, да прийде царство Твоє... яко на землі... ні, і прости нам провини наші ... і не введи нас у спокусу, яко на на небі, так і на землі... як ми прощаємо винуватцям нашим... да прийде царство Твоє**»... – уже не стримуючись плаче у стиснуті кулачки, бо не складаються їй слова у молитву, бо боїться ступити на церковне подвір'я... [11, с. 138] – Господня молитва вкладена в уста головної героїні роману «Черевички Божої Матері».*

2) прецедентні релігійні ситуації: – *Хрестися, худобо! Хрестися! Ви нашого **Спасителя Христа розіп'яли!** А тепер спокутуйте свою вину! [11, с. 196] – відсилання читача до біблійної оповіді про те, як єврейський народ зрадив Ісуса Христа і Його розіп'яли (Ів. 19:1–22).*

Найбільш активно в усіх опрацьованих творах представлені прецедентні релігійні імена.

Репрезентовані в прозових творах Марії Матіос прецедентні релігійні феномени спостережено у двох формах – «канонічній» і видозміненій, – з-поміж яких переважають немодифіковані варіанти:

а) нетрансформовані, тобто вжиті в художньому творі в «канонічному вигляді»: – *Але мама мені казала, що на брамі раю померлу душу зустрічає **святий Петро** [11, с. 78]; Мені сказав сон, Василю. І голос. Голос сказав, що я знайду його аж перед **Великоднем** [9, с. 51]; – *Що мені люди... Прошу **Бога** за Анну, – єдиний раз відповів синові [7] та ін.;**

б) трансформовані, тобто певним чином видозмінені:

– прецедентне ім'я: *Але бо й файно є, як стещуть її домашні мисливці оленеві роги та ще молодого м'яся на вудження принесуть із полювання! Тоді Василю **Великдень!** Що вже вона вміє й насолити, й заквасити, й смаженину зробити з лісової козички чи оленя, – то вміє [9, с. 36] – спостережено десакралізацію: лексема **Великдень** вживається не як транслятор значення «найдавніше християнське свято, головне свято богослужбового року», а як носій значення «значна подія в родині, безвідносно до християнського вірування»; *А ще кажуть, що на трепеті**

повісився Іуда Іскаріот. Ребе казав: **«Іш крайот»** [7] – змінену фонетичну форму подано для досягнення ефекту живого мовлення;

– прецедентне висловлення: *З ганку Іванці добре видно, як горбистим сніговим схилом весело летіло донизу старе надщербнуте корито із трьома верескливими хлопчиками, а потім на худеньких плечах знову і знову верталось на самий вершечок гірки – і так тривало доти, доки **домашній Ноїв ковчег** не розлетівся на друзки чи то під вагою трьох хлопців, чи від миттєвого удару об стовбур одинокої ліщини на дорозі [11, с. 12]* – прикметник, що доповнює біблійний вислів *Ноїв ковчег*, вказує на важливість описуваного предмета для родини Іванки, бо «у кориті мама розчиняла тісто на хліб, у кориті байцували свіжину, тримали сушені сливи... та мало чим служило старосвітське корито у дідовім господарстві на безлюдді» [11, с. 12], і сприяє образному називанню засобу дитячих зимових забав;

– прецедентний текст: *Вона не бачить почорнілого отця Онуфрія, який колінкує перед порогом відчинених церковних дверей, і чомусь – обома руками одночасно! – молиться не зрозумілими навіть для самого себе словами: **«Отче наш, єжи єси на небесі, да святиться ім'я Твоє, да прийде кара Твоя, як на небі так і на землі винуватцям нашим...»** – а далі отцева голова падає, ніби відітнута... [11, с. 200]; за каноном: *Отче наш, Ти, що є на небесах, нехай святиться ім'я Твоє, нехай прийде царство Твоє, нехай буде воля твоя, як на небі, так і на землі. Хліб наш щоденний дай нам сьогодні; і прости нам провини наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим; і не введи нас у спокусу, але визволи нас від лукавого (Лк. 11:2–4),* заміна слів у тексті молитви пояснюється ситуацією, описаною в художньому творі: арешти й розстріл жителів села; – **Прийми, Боже, грішну душу раба Божого Дмитра в царство Твоє небесне, а нас заступи-заборони від злого умислу й дурного діла...** – незвичними словами закінчив молитву старший Черв'юк і сів на своє місце [9, с. 13] – така видозміна пояснюється творчим задумом письменниці, яка апелює до фонових знань читача про традицію українців молитися і за живих, і за мертвих, а також читати молитву перед важливою справою.*

Функціонуючи в тканині авторського художнього твору, прецедентні релігійні феномени виступають інтертекстовими елементами й актуалізовані за допомогою різних прийомів інтертекстуальності.

Найчастіше Марія Матіос удається до текстових алюзій, репрезентантами яких виступають прецедентні релігійні імена або фрази, які передають зміст певного релігійного твору, проте не є цитатами, і не містять чіткої вказівки на подію чи ситуацію, а лише натякають на неї.

Прецедентні релігійні імена як інтертекстеми допомагають адресатові впізнавати текст-джерело, наприклад, назва новели **«Апокаліпсис»** [7] відразу викликає в читача асоціацію з останньою книгою Нового Заповіту і, виконуючи сигнально-інформативну функцію, наштовхує на здогад про страшні події, які розгортатимуться в самому

творі, оскільки слово «апокаліпсис» часто вживається на позначення «грізних змін». Подібне функційно-стилістичне навантаження виконує й назва *Армагедон* у заголовку книги «**Армагедон** уже відбувся» [8]: налаштовує читача на сприйняття подій, пов'язаних зі знищенням усього живого на землі (Об. 16). Проте в книзі йдеться не про Армагедон на всій землі, тут спостерігається звуження загального широкого значення, оскільки оповідається про Армагедон у житті однієї звичайної людини, який відбувся після того, як чоловік убив іншого чоловіка, а вбивство – це знищення.

Уживаючись в основній тканині художньої оповіді, прецедентні оніми виконують функцію традиційно-звичаєвої ідентифікації й відсилають читача до тих часів, коли українці у своєму житті керувалися давніми релігійними звичаями, як-от наприклад, визначення часу за релігійними святами: – *Кажіть своїм синам, най ідуть у Бочків. У колибу на Іванцевому полі, й забирають татові кості, щоби поховати ще до **Великодня*** [9, с. 51]; – *Але наш тато пропав у два дні по **Михайлові!** А **Михайла** – завжди припадає на падолист. Я вже не годен стільки про всім казати! А ви мені кажете, що тато був у вас у Вижниці перед **Введенням!** Він що, мертвий приходив* [9, с. 62]; ... *Був 1914 рік – три дні до Іллі* [9, с. 143]; *Так повторювалося із дня у день – аж до **Дмитрія**. А в ніч на **Дмитрія** ударив великий мороз – і яблука із заготконтори перетворилися на купу мерзлого гною, яку комісари сказали вичистити і прикопати в лузі* [11, с. 109]; *Мама справила її Іванці до **Першої Пречистої!***... [11, с. 165] та ін.

Наскрізними алюзіями, які виступають організаційним началом усього твору, вирізняється роман «Черевички Божої Матері». Алюзія, маркером якої є прецедентне релігійне ім'я *Божя Мати*, представлено і в заголовку «Черевички **Божої Матері!**» [11, с. 1], і в основній оповіді, де головна героїня повсякчас зверталася до неї з проханнями про допомогу, а її зілля – *черевички Божої Матері* – навіть намагалася «вживити» собі в руку, щиро вірячи, що таким чином отримає силу, щоб допомагати людям, як допомагає людям сама Божя Матір.

Другим наскрізним образом-натяком у цьому творі є алюзія до біблійної оповіді про братовбивство (1М. 4), яку автор репрезентує не лише за допомогою подвійного прецедентного імені Каїн і Авель: ... *а тоді шумно випускає віддих і ледь чутно, але дуже виразно, починає прискорено шептати: «Чуєш, Божко, покажи мені, де ти живеш? Я нікому, Божко, не скажу. І поведи мене до **Каїна з Авелем**. Я би їх помирила. Я не люблю, коли брати б'ються, я тоді боюся»* [11, с. 17], а й описовою конструкцією: *Та навіть дещо судомна згадка про батькові покарання, коли за ненавмисний непослух доведеться товктися в кутку коліними на кукурудзяному зерні чи рахувати вголос болючі араніки на своїй гузичці, не могла змусити дитину відірватися очима від круглого-прекруглого місяця на небі. А на місяці два рідні брати стоять – очі до очей – з вилами, готові ось-ось розпороти одне одному животи* [11, с. 7]. Окрім цього, уводячи натяк на

прецедентну біблійну ситуацію, письменниця порушує одвічну для всесвіту проблему – проблему співвідношення добра і зла: *Іванка і собі звела би голову до місяця, щоб подивитися, чи вже примирилися **Каїн із Авелем**. Бо чогось так недобре, що ті два брати ідуть один на одного з вилами. Але із дзвіниці місяця не видно. Та й не до місяця зараз. Видно людей під поштою. А вони без лиця* [11, с. 141]. Автор переносить біблійний сюжет братовбивства на українські реалії: загін червоної армії, де також є й українці, розстрілює жителів села, українців і не тільки, які не згодні з політикою нового ладу. Солдати із загону – це ті, що «без лиця», це *Каїн*, а засуджені до розстрілу – *Авель*: українець убиває українця, брат у Христі вбиває свого брата. І порушена проблема набуває певних обрисів: зло безлике. Цю характеристику письменниця вербалізує за допомогою елементарної сполуки *без лиця*.

Спостерігається активне звертання до біблійної оповіді про десять кар, якими Бог покарав Єгипет за відмову фараона звільнити синів Ізраїлевих (2М. 7:20–21, 8:5–6, 8:17–19, 8:20–25, 9:3–7, 9:8–11, 9:23–25, 10:13–15, 10:22–23, 12:29). Маркерами такої алузії є словосполучення *Божя кара (покара Божя): Перша* [думка – А. Б.] – *що буде з Сандуляками далі. Друга стосувалася обізнаніших із давньою й дивною історією цієї відлюдкуватої родини, а також тих, кого шкребла мовчазна думка про **кару Божу**, що наздоганяє людину саме тоді, коли людина перестала думати навіть про можливість цієї кари* [7]; *Чи то був страх перед завтрашнім продажем, чи біль за несправедливу **покару Бога**, розсердженого на Іванку?* [11, с. 89]; *Бог покарав (скарвав): То диявол тоді вас попутав, що помогли спровадити людину на той світ. Але вас **Бог** уже **покарав**. На тому самому місці* [9, с. 70]; *Іванка – дівчинка слухняна. Була би послухала Бога, коли б він помахав на неї пальчиком. Але **Бог** її ні про що не попередив, а одразу **скарвав** чорною хворобою* [11, с. 89] – сприйняття Божих присудів зазнає смислової трансформації, і вказані словосполучення вживаються на позначення покарання за будь-які вчинки, що суперечать християнській моралі.

Менш уживані такі прийоми актуалізації прецедентних релігійних текстів:

а) цитування: ***Є сором, що наводить гріх, і є стид, що є славою і ласкою*** (Соломонові приповідки, глава 26) (Пр. 26:11 – А. Б.) [10] – другий епіграф до повісті «Мама Маріца», який виконує функцію налаштування читача на зміст художнього твору;

б) текстова аплікація: – ***Слава тобі, Господи... Помози, Дитино, завести жінку в церкву, бо можуть учути, дорога близько, а вона вже на злогах. Матір Божя, нехай буде воля Твоя...*** – *отець Онуфрій доказує молитву й одночасно благає когось невидимого про поміч* [11, с. 134] – наведений фрагмент прецедентного релігійного тексту (без зазначення джерела) емоційно насичує художню оповідь, переконливо нагадує читачеві про важливість віри в Бога.

Висновки та перспективи дослідження. Викладене дає підстави стверджувати, що в художній прозі Марії Матіос активно вживаються прецедентні релігійні феномени (імена, висловлення, тексти, ситуації) у «канонічній» і модифікованій формах. У заголовках і в оповідній тканині досліджувані мовні одиниці виступають як інтертекстеми, що актуалізуються за допомогою текстових алюзій, текстових апікацій і цитування й виконують сигнально-інформативну, організаційно-композиційну функції, а також функції налаштування, емоційного насичення й традиційно-звичаєвої ідентифікації. Продовження розпочатого дослідження вбачаємо у визначенні комунікативного потенціалу прецедентних релігійних феноменів, репрезентованих у прозових творах Марії Матіос.

Список використаної літератури

1. Баранська Л. Лінгвостилістика знакових сакральних образів у творі Марії Матіос «Приватний щоденник. Майдан. Війна...» / Л. Баранська // Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс. – Чернівці : ВД «Родовід», 2016. – Вип. 772. – С. 66–70.
2. Берестова А. А. Релігійна прецедентність у мові української прози кінця ХХ – початку ХХІ століття : дис. ... канд. філол. наук : спеціальність 10.02.01 / А. А. Берестова. – Харків, 2008. – 213 с.
3. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту: переклад з давньоєврейської та грецької. – К. : Українське біблійне товариство, 1991. – Старий Заповіт. – 959 с.; Новий Заповіт. – 296 с.
4. Богдан С. Святе Письмо як інтертекст в епістолярних текстах Лесі Українки / С. Богдан // Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс. – 2013. – Вип. 659. – С. 23–27.
5. Колоїз Ж. Біблійна алюзія як засіб вираження авторської інтенції в романі В. Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон» / Ж. Колоїз // Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс. – 2013. – Вип. 659. – С. 3–8.
6. Красных В. В. Система прецедентных феноменов в контексте современных исследований / В. В. Красных // Язык, сознание, коммуникация : [сб. статей]. – М. : Диалог, 1997. – Вып. 2. – С. 5–12.
7. Матіос М. Апокаліпсис [Електронний ресурс] / Марія Матіос. – Режим доступу : http://royallib.ru/author/matios_mariya.html (17.01.2017).
8. Матіос М. Армагедон уже відбувся / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2011. – 112 с.
9. Матіос М. Майже ніколи не навпаки : [сімейна сага] / М. Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2011. – 176 с.
10. Матіос М. Мама Маріца [Електронний ресурс] / Марія Матіос. – Режим доступу : http://royallib.ru/book/matios_mariya/mama_maritsa (12.01.2017).
11. Матіос М. Черевички Божої Матері : [повість] / М. Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2013. – 208 с.
12. Скаб М. Біблійна алюзія в щоденниках Олеся Гончара / М. Скаб // Волинь філологічна : текст і контекст : зб. наук. праць. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет, 2013. – Вип. 15. – С. 302–311.
13. Тележкіна О. Діалог поетичних творів Степана Сапеляка і текстів релігійного змісту: лінгвостилістичне потрактування / О. Тележкіна // Науковий вісник Чернівецького

університету. Романо-слов'янський дискурс. – Чернівці : ВД «Родовід», 2016. – Вип. 772. – С. 106–109.

14. Ципердюк О. Біблійні алюзії в поетичних текстах Василя Герасим'юка / О. Ципердюк // Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов'янський дискурс. – Чернівці : ВД «Родовід», 2016. – Вип. 772. – С. 110–115.

Берестова Алла. Прецедентные религиозные феномены как интертекстемы в художественной прозе Марии Матиос: лингвостилистический аспект. В предлагаемой статье исследователь предпринимает попытку подробно проанализировать религиозные интертекстемы, представленные в таких прозаических произведениях Марии Матиос, как «Апокалипсис», «Армагедон уже состоялся», «Почти никогда не наоборот», «Мама Марица», «Туфельки Божьей Матери». Выбор темы объясняется тем, что особенности функционирования прецедентных религиозных феноменов в качестве интертекстовых элементов в творчестве писательницы не были рассмотрены в работах лингвистов. Автор статьи приходит к выводу, что в анализированных художественных произведениях активно употребляются прецедентные религиозные феномены (имена, высказывания, тексты, ситуации) в «канонической» и модифицированной формах. В заглавиях и в основной ткани исследуемые языковые единицы реализуются как интертекстемы, которые актуализируются при помощи текстовых аллюзий, текстовых аппликаций и цитирования и выполняют сигнально-информационную, организационно-композиционную функции, а также функции настраивания, эмоционального насыщения и традиционно-обычной идентификации.

Ключевые слова: прецедентный религиозный феномен, интертекстема, интертекстовый элемент, текстовая аллюзия, текстовая аппликация, цитирование, функция.

Berestova Alla. Precedent Religious Phenomena as Intertextemes in the Fiction by Maria Matios: Linguostylistic Aspect. The article deals with the detailed analysis of the religious intertextemes represented in the prose works by Maria Matios («Apocalypse», «Armageddon's already happened», «Almost never vice versa», «Mother Maritsa», «Our Lady's Shoes»). The author argues that few attempts have been made by the scholars to investigate the peculiarities of functioning of the precedent religious phenomena as intertextual elements in the creative works by Maria Matios. The study findings give grounds to conclude that in the above mentioned literary works precedent religious phenomena (names, statements, texts, situations) are widely used in the «canonic» and modified forms. In the headlines and narration these linguistic units function as intertextemes that are actualized with the help of textual allusions, textual applications and quoting; they perform signal-informative, organizational and compositional, tuning functions, as well as the function of emotional saturation and traditional customary identification.

Key words: precedent religious phenomenon, intertexteme, intertextual element, textual allusion, textual application, quoting, function.

Стаття надійшла до редколегії 11.03.2017

РЕГУЛЯТИВ ГРОШІ В ЕПІСТОЛЯРНИХ ТЕКСТАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті окреслено особливості функціонування регулятива гроші в листах Лесі Українки; визначено його роль у семантичній системі її епістолярних текстів; встановлено найвиразніші контексти експлікації; з'ясовано найчастотніші елементи номінативного поля з цією опорною лексевою, їх семантико-стилістичний потенціал та індивідуально-авторські реалізації; досліджено продуктивні атрибутивні моделі, що найповніше відображають особистісні морально-етичні орієнтації й переконання адресантки, які виявляються насамперед у визнанні постійної взаємозумовленості бінарного опозитиву матеріальне / духовне в житті кожної людини.

Ключові слова: регулятив, епістолярний текст, автопортретування, гроші, матеріальне.

Постановка наукової проблеми та її значення. Важливим сегментом декодування особистісних цінностей кожного мовця, його пріоритетних життєвих засад, моральних і етичних максим, що визначають площину внутрішнього портретування, беззастережно слугує увесь спектр основних бінарних опозитів (*добро / зло, любов / ненависть, життя / смерть, правда / кривда* тощо), точніше – їх відображення й актуалізація в мовній поведінці кожного індивіда. Власне вони виступають своєрідним детектором, який уможлиблює пізнання як експлікованих, так і прихованих ціннісних орієнтацій мовця через коментувальний вимір тексту, контексти слововжитку всіх лексем, що утворюють сукупно цілісне номінативне поле. Однією з найчастотніших загальномовних універсалій та індивідуально репрезентованих у різних типах текстів правомірно вважають опозитив *матеріальне / духовне*, ядро якого безперечно становить лексичний регулятив *гроші*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однак лінгвістичний опис функціонування лексеми *гроші* належить до факультативних у системі українських мовознавчих студій. Найбільш поширений – концептуальний підхід до вивчення цього мовного явища з огляду на те, що цей номен, за твердженням дослідників, належить до ядерних концептів у національному світосприйнятті різних етносів, що й виявляється на вербальному рівні (О. Ю. Булигіна [7], О. В. Голубева [12, 13], В. О. Лукін [27], І. А. Майоренко [28] тощо). Найповніше представлені праці про етнічну специфіку функціонування цього концепту – в англійській мові (Н. Е. Агаркова [1, 2, 3, 4] (здійснено спробу комплексного опису словесної об'єктивізації концепту *гроші* як вагомого фрагмента концептуальної картини світу носіїв англійської мови і вияву національної специфіки культурологічно значущого змісту в ньому, досліджено всі можливі мовні засоби його онтологізації, тобто сукупність усіх лексико-

фразеологічних і паремійних одиниць), М. К. Антонова [5] (окреслено метафоричні контексти вживання), О. В. Городецька [14] (визначено його роль як національно-маркованого концепту), О. В. Голубева [12, 13] (використання цього концепту в мовленні молодших школярів), Л. І. Гула [15] (встановлено реєстр номінацій *groshi* в одній з українських пам'яток ХУІ–ХУІІ ст.), Ю. С. Денисенкіна [16] (динаміка цього концепту в російській мові), І. В. Єрофєєва [19] (особливості вживання в сучасному медіатексті), К. С. Золотова [20] (у контексті інших, зв'язаних із ним концептів), І. А. Кожушко [24] (актуалізація цього концепту в тематично зорієнтованій сфері – мобільного зв'язку), Г. Р. Малиновська [30] (досліджено специфіку його словесного вияву в українській мовній картині світу), К. С. Руснак [36] (з'ясовано лінгвальну об'єктивізацію концепту *groshi* в дискурсі сучасної української преси). У компаративному аспекті концепт *groshi* на матеріалі двох або й трьох мов вивчали також: К. Л. Бондаренко [6] (зосереджено увагу на назвах грошей в сленгових картинах світу англійської та української мов), В. Є. Копиця [25] (окреслено аспекти можливого зіставного аналізу концепту *groshi* в англійській та українській лінгвокультурах), Н. В. Єрмакова [18] (дослідила його вияв у російській та французькій пареміології), О. А. Камишанченко й Н. В. Нерубенко [21] (проаналізовано англійські та німецькі прислів'я і приказки, що репрезентують концепт *groshi*), О. Ю. Корбут і Лі Хуйцзи [26] (з'ясовано подібність та відмінність репрезентації концепту в російській та китайській мовах), І. А. Майоренко [28] (концептуалізація поняття *groshi* в лексичній системі та фразеологізмах російської, англійської й французької мов), Р. А. Сафіна [37] (гроші як елемент фразеологічних одиниць німецької та російської мов), О. В. Струк [42] (асоціативне поле цього концепту), С. Г. Проскурін і А. Л. Єлсакова [33] (особливості його використання в індоєвропейській традиції).

Номінативний аспект репрезентації лексеми *groshi* представлено в докторській дисертації та статтях Н. М. Карпуніної [22, 23]. Г. С. Явроцька [45] проаналізувала концепт *марнотратність / бережливість / скупість / щедрість* у системі економічної свідомості українців. Динаміку цих концептів у російській літературній мові ХІХ–початку ХХІ ст. досліджувала С. М. Долевець [17], їх номінативні поля в німецькій, британській, українській і російських лінгвокультурах – О. О. Петров [31]. Деякі вчені розглянули актуалізацію номінації *groshi* в контексті й інших концептів, зокрема, *багатства* (Н. С. Макєєва [29]; Л. В. Путіліна, Т. Г. Нестерова [34], О. Г. Стєшина [40, 41]), *багатства* й *бідності* (А. О. Гетман [8–11]).

Особливості функціонування цього номена як лексичного регулятива в індивідуальній мовній картині світу проаналізовано спорадично (зокрема, на матеріалі оповідань О'Генрі – О. К. Просветова [32], казок Оскара Уайльда – Л. В. Путіліна, Т. Г. Нестерова [35]). В епістолярних текстах його дотепер не досліджено (за винятком нашої праці про Тараса Шевченка), хоча навіть фрагментарне ознайомлення з

епістолярією будь-якого адресанта засвідчує частотне використання лексеми *гроші* в цьому типі текстів, що й мотивувало вибір теми нашого дослідження.

Мета і завдання статті. Лексичний регулятив *гроші* в епістолярних текстах Лесі Українки репрезентують різні номінації, що відтворюють особливості грошових відносин, представлених у тогочасній Україні (яка перебувала на той час у складі різних держав) та Європі кінця XIX – початку XX ст. Факультативно вживані номени, співвіднесені з грошовими системами попередніх епох, як-от *шеляг*. Щоправда, такі найменування рідко мають оцінювальний характер, на противагу узагальненій лексемі *гроші*. А тому з огляду на це для нас було важливо виявити специфіку мовних засобів репрезентації цього фрагмента індивідуальної концептуальної мовної картини світу, відображеного в регулятиві *гроші*, здійснити його комплексний опис і смислову структурування.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Лексема *гроші* (у листах спостережено різні її граматичні форми, зокрема, *грошей, грошам, грошима* (найуживаніша) / *грошами / грішми, грошах*) належить до найчастотніших у структурі цього номінативного поля (загалом зафіксовано 339 її слововживань у дванадцятитомному виданні творів Лесі Українки; вперше – в листі 11 березня 1883 року до бабусі Єлизавети Іванівни Драгоманової в етикетній ситуації вдячності, востаннє, як це не парадоксально, в її останньому епістолярному діалозі загалом – 11 липня 1913 року (до Михайла Кривинюка), який містить риторичне питання, що імплікує не лише матеріальну скруту, а й дуже болісний емоційний стан адресантки, зумовлений безгрошів'ям: «... а де в мене ті гроші?» [43, XII, с. 472] (тут і далі, вказуючи на це джерело, будемо зазначати лише том і сторінку)). Форма однини *гріш* вживана факультативно (один раз) і не може претендувати на статус регулятива в семантичній структурі епістолярних текстів Лесі Українки.

Крім номінації *гроші*, в цьому ж значенні в епістолярних текстах часто використані також найменування *кошти, фінанси, бюджет, золото, сума і сумá* (відповідно – *грошове становище / справи* вербалізоване синонімічними регулятивами *фінансове, матеріальне*). Семантично поєднані з ними й ті номени, що окреслюють певні аспекти фінансового становища адресантки та її грошових взаємин із різними комунікантами: *фонд, гонорар / гонорари, статки, злидні, меценат / меценатка, безсеребренник, видатки, зарібок / заробіток, ціна, доходи, капітал / капітали, капіталістка, марнотратна, марнувати, багатий / багаті, багачка, «безгрішна», кошт, коштувати, користололюбство, користолобно, позичка, довги, незаможний, плата, платежі, розрахунок / розрахунки, рахунки, кризи, бюджет, фонди, доходи, дорожнеча, невиплачений довг, приход, субсидія, розкоші, сума, сумá, оплачувати, трати, витрати, розтрати, дешево, дорого тощо.*

Цілком передбачувано лексико-семантичне поле з опорною лексемою *гроші* структуроване на різні мікрогрупи. Важливий складник номінативного поля регулятива *гроші* – номени на позначення національних валют, які в листах Лесі Українки актуалізовані, щоправда, факультативно. Ця мікрогрупа представлена номінаціями різних грошових одиниць, передусім тих, які побутували в мовній парадигмі кінця XIX–початку XX століть, і не лише українській, напр.: *рубль* [X, с. 136; X, с. 213; X, с. 280; X, с. 387], *гульдени* [X, с. 246; X, с. 277; X, с. 293], *золоті ринські* (зр.) [X, с. 239], *франки* / franc [X, с. 241; X, с. 246], *шеляг* [XI, с. 287; XI, с. 374], *марки* [XI, с. 130]. Крім того, в її епістолярних текстах фіксовано також найменування тогочасних фінансових організацій, здебільшого (заздалегідь передбачувано) російськомовні, як-от: *Ковельское общество взаимного кредита* [XII, с. 366], *ялтинское казначейство* [XII, с. 366], *Киевское о[бщест]во взаимного кредита* [XII, с. 366], *Азовско-Донской банк в Ялте* / *Азовский банк* [XII, с. 366], які утворюють окрему мікрогрупу найменувань цього номінативного поля.

У межах лексико-семантичного поля *гроші* вибудовується семантична опозиція окремих найменувань, стійких висловлень із антонімійними диференційними семами 'багатий', 'багатство' / 'бідний', 'бідність', напр.: *багач, багатий, капіталістка, грошовитий – безгрошев'я; прірва з видатками, що ніяк її не загатиш; стягатися з останнього* тощо.

Оцінювальний характер мають здебільшого ті лексеми, що поєднані з номенами *гроші, кошти, фінанси* і які кваліфікують їх наявність або, навпаки, відсутність. Зауважмо: лексеми *кошти* й *фінанси* менш продуктивні в епістолярних текстах Лесі Українки.

Лексема *гроші / гріш* найчастіше поєднана в її епістолярних текстах із атрибутивами, що вказують на їхню приналежність, різні якісні або оцінювальні ознаки, напр.: *мої, свої, власні, належні мені, папині, бабушкіні, товариські, українські, галицькі, позичені, марний / гріш, належні, скажені, нові, ті, лишні, зароблені, перші зароблені, позичені, найліпші, вільні, великі, додаткові, зайві, запасні, остатні, потрібні, чималі*. Спостережено: оцінювальний спектр означень проєктований в основному на особу самої адресантки і є вагомим елементом її автопортретування, напр.: «*Одній людині або двом тяжко вести на свої гроші* (видавництво. – С. Б.), *бо між нами багачок нема*» [X, с. 119].

Варто принагідно зауважити, що, незважаючи на частотність тематичного спектра *гроші* в Лесиних листах, ця тема, очевидно, була неприємна для неї, про що стверджують непоодинокі факти цілеспрямованого переривання епістолярної комунікації чи зміни такої тематики (напр.: «*Через те й пишу заздалегідь, щоб ви могли зважити, як для вас вигідніше буде, та щоб уже потім не треба було ні писання, ні розмов на сю тему*» [XII, с. 308]). Особливо часто – за допомогою прийому умовчання, графічним маркером якого виступає здебільшого трикрапка («*Хотіла я раніш посилку сю справити, але перше ждала грошей, а потім*

два дні пішло на роботу. Се, як бачиш, перша річ, на яку пішли мої перші зароблені гроші...» [X, с. 403]; «Се страшна біда. І знов ті гроші!.. Тільки тут уже 150 р. мало. І діло йде не про таку чи іншу перспективу життя, а просто про само життя...» [XI, с. 187]), або усталених висловів, стереотипних порівнянь (напр.: «Ну, та буде вже про ті гроші, я вже, справді, **наче який одесит, розписалась про них** (тут і далі вирізнення в тексті моє. – С. Б.)» [X, с. 204]). До речі, цей стилістичний прийом можна вважати типологічним для ситуації небажання продовжувати тему фінансового становища і її родини, пор.: «Цей отель, лікарі та ліки теж дорого обійшлись. Та й поза тим самої Кльониної плати нам на життя не стає і поки він буде „помічником“, то її не може ставати, – вся надія на те, що поки остатні мої гроші витратяться на докладання до життя, то, може, Кльоня до чогось більшого дослужиться, а як ні ... Ну, та ще поки не варто про се говорити» [XII, с. 320].

Іноді лексема *гріш / гроші* вжито в структурі крилатих висловів чи стереотипних конструкцій, як-от: «час – то гроші» [XI, 194]; «Правди у них нема ні на гріш, я в них не вірю» [X, с. 277]; ні за які гроші («м'яса і молока путнього неможливо дістати ні за які гроші» [XII, с. 280]).

Номінації *кошти – фінанси – гроші* функціонують здебільшого як синоніми в подібних семантичних контекстах, як-от: **фінанси (кошти, гроші)** – на видання; *вернути – кошти, гроші*. Хоча спостережено й диференціацію та своєрідну семантичну спеціалізацію використання цих найменувань: *оплатити кошти* [XII, с. 256]; *марнувати – кошти* [XII, с. 421]; **фінанси** родинні заплутані [XII, с. 61]. Паралельно з дієсловом *коштувати* Леся Українка неодноразово використовує в листах розмовний зросійщений варіант *стоїть* замість *вартує / коштує*: «...се гроші *стоїть*» [XI, с. 204].

Зрідка з подібним значенням фіксована узагальнена лексема *сума*, що містить додаткову сему 'великі' ('значні') – говірковий західнополіський акцентуаційний варіант номінації *сума*, що традиційно актуалізує цю ж сему: «Отож, значить, мені треба 700 р. забезпечених, щоб прожити місяців 4 в Єгипті (а з місяць піде на переїзд) – „**то ж то сума!**“, говорячи по-колодяжанськи...» [XII, с. 411] (на протизагаду стереотипному узуальному увиразненню цієї лексеми за допомогою атрибутивних опозитів *велика / мала сума*, пор.: «...для Пуца то **велика сума**» [X, с. 25]; «...я б могла щось трошки відтягти з „надзвичайних видатків“ (напр[иклад], з убрання), але їх у мене так мало, що вийшло б **смішно мала сума** (тих 30 frs., що я послала на комісії і т. і. п. Крив[инюкові], я і то з бідою „відтягла“), та й то я знаю, що побратим її від мене не прийняв би, знаючи, власне, мою теперішню несамотійність» [XI, с. 316]).

Текстова синтагматика лексеми *кошти* відображає значною мірою мовну парадигму кінця XIX – початку XX ст. і, очевидно, саме розмовну сферу їх побутування. Власне тому значна їх частина сприймається сьогодні як архаїзовані елементи, напр. : *вернемо надвишку коштів* [XI,

с. 97]; *різницю коштів я готова приплатити* [XI, с. 138] (*приплатити* – «Платити додатково; доплачувати» [39, VIII, с. 710] замість узвичаєного для сучасного мовця *доплатити* – «Платити додатково; сплачувати решту належної суми, сплачувати все до кінця» [39, II, с. 372]).

Лексема *коштувати*, вживана узуально з двома значеннями («1. Мати повну ціну, вартість у грошовому вираженні. 2. Вимагати певних грошових витрат; обходитися в якусь суму» [39, IV, с. 318]), актуалізована в епістолярних текстах в обох із них, однак значно частіше експлікує в них ще одне значення – «хтось витратив багато сил і енергії для досягнення чогось, оволодіння чим-небудь» [39, III, с. 732] – як елемент самохарактеристики, пор. : «*То коштувало б його 200 гульденів*» [XI, с. 325] і «*Се літо таки дорого нас всіх коштувало (не матеріально, звісно)*» [XI, с. 363]; «*Ся зима була для мене дуже тяжка, я була півроку в моральному пеклі, а два місяці були такі, що справді не знаю, як я їх витримала, стільки се мені коштувало і нервів, і взагалі здоров'я, потрачених безнадійно...*» [XI, с. 250]. Синтагматика функціонування цього дієслова в перших двох значеннях проєктована в основному на точно визначену кількість грошових затрат або їх орієнтовний грошовий еквівалент, що варіюється у виборі двох основних семантичних поширювачів-прислівників – *дорого / недорого*.

Важливою стилістичною ознакою його функціонування в епістолярії Лесі Українки можна вважати також використання (паралельно до узуального) стереотипного вислову, що, очевидно, відтворює радше діалектну, а не тогочасну літературну норму: замість узвичаєного (і передбачуваного) *скільки коштуватиме* Леся Українка вживала послідовно ще й *що коштуватиме* («...нехай скаже, **що коштуватиме** відбитка, а гроші йому будуть вислані зараз» [XI, с. 277]). Пор. також: «*Коли ж Ганк[евич] „паче чаянія“ почав їх друкувати, то нехай назове „Видання групи українських [с о ц [і а л] – д е м о к р а т і в“ і скаже, скільки коштуватиме видання їх всіх*» [XI, с. 278].

Номінації, що входять до лексико-семантичного поля, основу якого становить регулятивна лексема *гроші*, можуть утворювати також стійкі словосполучення. Частина з них – це семантичні та лексико-граматичні трансформи загальнономовних фразеологізмів, як-от: ***патріоти на чужий кошт*** («Недавно один добродій розігнався: „Чому Ваша дядина не подарує бібліотеки Львівському університетові?“ – «Даруйте, кажу, Ви, коли багаті!» – так він мене розізлив! Які-то ми всі патріоти на чужий кошт!» [XI, с. 54–55]), ***практичні (на чужий кошт) люди*** («Але, звісно, заходити з такими „практичними“ (на чужий кошт) людьми не варт» [XI, с. 325]).

Атрибутив *фінансові* здебільшого визначає грошову ситуацію – особистісну чи суспільну (сучасну чи майбутню): *фінансові обставини* [XI, с. 32], *фінансові перспективи* [XI, с. 289].

Власне «*фінансові перспективи*», точніше, їх безперспективність, особливо в роки життя Лесі Українки на Кавказі (за відсутності

«додаткових» заробітків), не мали ні виразності, ні стабільності, про що свідчить не лише частотність згадок про постійну грошову скруту, а й зміна стилістики цього тематичного вектора в епістолярних діалогах із сестрою Ольгою, мамою і найближчими друзями: іронічно-жартівлива тональність із роками набуває окреслених відтінків прихованого (зачаєного) суму через непевність матеріального становища її родини: «Скажу тобі, що у мене було невимовно тяжке почуття при виїзді п. Крив[инюка] за кордон: він бігав по Києву за позичкою, я мусила дивитись на се і пальцем не рушити, бо не маю ні шеляга. І се після моїх торішніх обіцянок! Я знаю, що він не винуватить мене, але я почувала себе „лишенною всех прав состоянія” – дуже се важке почуття. Хоч не завжди буває приємне почуття і в „постійного співробітника”, коли він мусть писати не тоді і не так, як хочеться, та все ж краще, ніж моє теперішнє, – принаймні тоді хоч матеріально чоловік „сам собі пан”» [XI, с. 287]. Як логічний наслідок багаторічних роздумів – поява афористичного твердження в листі 29 грудня 1902 року з Сан-Ремо до сестри Ольги, яке увиразнює типову опозитивну пару – матеріальне – моральне – якій властива постійна взаємозумовленість: «Чим більше поважних журналів стоятиме в моєму „формулярі” професіональному, тим легше буде мені надалі здобути собі повсякчас літературний зарібок (а пропос, що з тими перекладами для фірми Малих?), а я маю причини дедалі все більш ним інтересуватись, бо таки **матеріальна незалежність єсть одна з поважних підвалин моральної незалежності**» [XI, с. 374]. А отже, на її переконання матеріальна незалежність **безпосередньо** визначає моральну і тому закономірно окреслена нею перифрастично як *підвалина*, тобто основа, до того ж поважна, а не просто *одна з можливих*.

Семантика наявності / достатності / недостатності / відсутності (безгрошів'я, безгрошев'я) коштів актуалізована в епістолярних текстах різнорідними мовними засобами.

Наявність коштів узвичаєно представлена розмовним висловом *грошей ще трохи є* [XII, с. 206]. До речі, жодного разу в листах не фіксовано логічно прогнозовані стереотипи *гроші є / маю* або *гроші ще є / маю*. Натомість вжито синонімічну конструкцію, традиційну для говіркового мовлення, *грошей стане (вистачить)*: «За гроші не турбуйтеся, з мене стане їх до виїзду» [X, с. 99]. Сумніви щодо їх достатності відтворюють здебільшого різні стереотипні висловлення, типологічні для розмовного спілкування, напр.: *не знаю, чи стане фінансів поїхати* [XII, с. 206]. Достатність коштів актуалізовано також стереотипним висловом *повинно стати грошей* [X, с. 200].

Невизначеність і непевність власного фінансового становища Леся Українка почасти кваліфікує, займаючи комунікативну позицію відстороненості й дистанціювання. Однією з суттєвих передумов такої невизначеності вона вважала певні доміанти власного характеру (в Лесиній термінології «*натури*»), зокрема, нездатність творити «*хлебные*

пьесы», тобто працювати задля матеріальних винагород. Елементом опозитивної пари в такій комунікативній ситуації виступає образне найменування «квітки» (автором якого була, як бачимо з листа, Лесина мама), яке в цій ситуації експлікує антонімію сему 'духовне', тобто те, що не дає грошового поцінування й винагороди: «Що ж робити, коли я – хвора і бездипломна людина – іншим способом не можу нічого заробити (в Єгипті, правда, могла „хедер” (церковна школа (євр.)) одкрити, тут же і сього не можу), а заробляти мушу. Звісно, якби я вміла продавати не так рукописи, як „вдохновенье”, то, може б, досі з самих „авторських” забагатіла, та коли ж маю таку прокляту натуру, що замість „хлебных пьес” вирощую з серця якісь лісові, мовляла ти, „квітки”, а з квіток же, відомо, хліба не їсти... Ет, та цур їй, сій темі – від неї тільки „t° повышается”...» [XII, с. 388].

Відсутність коштів або їх **недостатність** (зараз або в майбутньому) експліковано стереотипними конструкціями з дієслівними лексемами **нема** (нема грошей [XII, с. 90]; грошей нема [X, с. 331]; нема коштів [XII, с. 399]), **не стане** (не стає [X, с. 200]; не стало грошей [X, с. 359]; не стало [XII, с. 402]; коштів не стало [XII, с. 402]; може надалі не стати / коштів [XI, с. 219]); стійкими висловленнями з маркером розмовності (напр.: розжитись / на гроші (як розживусь на гроші [X, с. 221]) і вибитись із грошей [X, с. 257], вибитися з грошей [XII, с. 163], зосталася ні при чому [XII, с. 357]; з грошима тісно [XII, с. 294], з грошима не зібралась [XII, с. 323]; не по моїх фінансах [X, с. 419], не маю ні шеляга [XI, с. 287], зосталася ні при чому [XII, с. 357]); прислівниками **небагато** (грошей небагато [X, с. 80]), **обмаль** [X, с. 108, с. 313], **трохи** («я ще трохи маю грошей» [X, с. 94]), **мало** («грошей у мене мало» [XII, с. 395]; «мало у нас грошей» [XII, с. 355]), **тісно** (тоді нам дуже тісно в грошах буде [X, с. 156]); іменниками **недостача** (недостача грошей [XI, с. 224]), **брак** (брак грошей [XI, с. 20]). Іноді вона використовувала сталі словосполучення, що належали, ймовірно, до активного словника родинної метамови Косачів – *доходило до десяти копійок* (напр.: «Спасибі папі, що поспішився гроші прислати, а то вже було **доходило до „чотирьох копійок”**» [X, с. 97], пор.: «...бо не стає грошей, от і тепер у мене хутко **до фатальних 4-х коп. дійде...**» [X, с. 200]). Спорадично вжито також висловлення, що мають виразні індивідуальні ознаки з неодмінною для стилю Лесі Українки іронічною тональністю. Основу таких висловлень становлять периферійні номінації лексико-семантичного поля *гроші* – *фонди, криза, кризис / кризи, фінанси, бюджет*: *мої фонди потерпіли вже чималу аварію* [XII, с. 308]; *вскочили в кризи* [XII, с. 470]; *фінанси зле стоять* [XII, с. 259]; *стягаю свої фінанси до купи* [XII, с. 365]; *нас от прив'язала «фінансова криза»* [XII, с. 404]. Привертає увагу одне із таких висловлень, що містить експресив **круто** (особливо) (замість передбачуваного *особливо важко / тяжко / сутужно*): *особливо круто з грошима через деякі екстрені справи* [XII, с. 400]. До речі, вживання лексеми **круто** замість узуального *важко* частотне і в інших епістолярних контекстах, пор.: «*таки, нігде правди діти, приходилось круто*» [X, с. 356].

Нерідко, пишучи про труднощі фінансового становища, Леся Українка вдавалася до свого улюбленого мовностилістичного засобу в описах різних подій, власних емоційних станів – персоніфікації: *фінанси в великому упадку* [X, с. 221]; *мої фонди потерпіли вже чималу аварію* [XII, с. 308] («...вже і в той час, через „лічебні бюджети” **мої фонди потерпіли вже чималу аварію**: майже два роки життя в Ялті без заробітків, євпаторійська санаторія, Берлін... ну, а тепер долучився ще й Єгипет...»).

Засобом опосередкованої актуалізації скрутного матеріального становища слугують також інтекстові елементи. Зокрема, в листі до матері 6 червня 1912 року з Кутаїсі вона актуалізує трансформований фрагмент народнопісенного тексту (чи один із його варіантів?) «Лугом іду, коня веду»: «*Ой якби ж я, козаченьку, була багатенька*» (пор. пісенний текст: «*Коли б же я, козаченько, трошки багатенька, наплювала б я на тебе і твого батенька*») [XII, с. 399].

Частотні також порівняльно-зіставні контексти описів її фінансового становища в різних місцях, де вона перебувала на лікуванні, здебільшого це *Крим – Італія, Крим – Єгипет*, напр.: «...ми тепера жалкуємо, що стільки грошей витратили на Крим, коли за кордоном усе те було б ліпше й дешевше» [XII, с. 281]; «...в Єгипті можна чудово прожити за 75 р. у місяць, а в Криму за сі гроші люди *Hundesleben* (собаче життя (нім.)) мають» [XII, с. 281–282].

Кваліфікативна самономінація *безгрішна*, фіксована в листах, містить також сему 'відсутність коштів'. Вона має виразну стилістичну маркованість завдяки прогнозованому асоціативному найменуванню – 'та, що абсолютно позбавлена грошей': «...я тепер абсолютно „безгрішна”» [XII, с. 468]. У ролі семантичного еквівалента щодо другої ознаки використано також вислів «*несамостійна фінансово людина*» [XI, с. 316].

Однак навіть за найтяжчого фінансового становища Леся Українка дотримувалася узвичаєної для неї іронічної тональності в інформуванні рідних про ці проблеми: «*Ет! Якби не оці наші прокляті туберкульози, що з'їдають нам і гроші, і силу, то я б уже давно визволила Кльоню з сеї неволі, а так мушу тільки пасивно дивитись, як він губить силу і калічить душу хто зна для чийого добра...*» [XII, с. 413].

Відсутність грошей була окреслена нею як причина «*главоболія*» [XII, с. 408] (очевидно, і в прямому, й у переносному значеннях). «*Безгрошів'я*» (*безгрошев'я*) мало негативні наслідки для Лесиноного здоров'я. Леся, щоправда, писала про це, добираючи завжди менш категоричну (іронічну!) тональність оцінки, яку актуалізує в одному з листів атрибутів *малокорисне*: «...*безгрошів'я малокорисне для здоров'я*» [XII, с. 409]. Однак в останні роки їй доводилося робити компромісний вибір: віддавати перевагу фінансовій рівновазі, навіть якщо вона здобувалася ціною здоров'я («*Може, сеї осені пощастить якось попасти Кльоні кудись у Донщину, се було б добре для наших фінансів, але наскільки добре для здоров'я з огляду на холодніший клімат – невідомо, ну, так же й безгрошев'я малокорисне для здоров'я, то, значить, треба з двох лих вибирати*

принаймні „інше”, коли вже одно допече. А як допече друге, то до першого завжди легко вернутись» [XII, с. 409]).

Власне тому «перспектива» безгрошів'я (цілком реальна в її житті, а не примарна, особливо – в останні роки) належить також до частотних мікротем, актуалізованих висловами з семантикою застереження, що імплікують сему 'брак коштів': «...коли б знов не **дожитися до краю**» [XII, с. 206]; «...боюся **лишитися в стіснених обставинах при такому екстремому стані**» [XII, с. 204].

Грошова скрута позбавляла її реалізації й однієї з найбажаніших (але рідко згаданих у наукових працях!) мрій – кругосвітню подорож, про що вона писала Драгомановим 30 серпня 1892 року з Колодяжного: «*Колись, „як матиму багато лишніх грошей” (Мишин вираз), то ми з Зорею поїдемо навколо світу!*» [X, с. 138]; «*Справді, се шкода, що я ще не маю „багато лишніх грошей” і через те не можу поїхати з Зорею на „край світу”...*» [X, с. 139]. Принагідно в цитованих фрагментах фіксуємо інтекст, який інформує про те, що нездійсненими (через брак коштів) залишалися, очевидно, й мрії Михайла Косача.

Труднощі з *фінансовим становищем* вербалізує здебільшого прикметникова лексема з диференційними семами 'невизначеність' і 'непевність': *заплутані* – *фінанси родинні, довги, труднощі*. Не менш частотний у такій ситуації стилістичний прийом персоніфікації: *фінанси зле стоять* [XII, с. 43–44]; *фінанси зле стоять у відомих нам видавців* [XII, с. 259]; *фінанси мої в не блискучому стані* [XI, с. 219], пор. : «...*мої фінанси будуть куди не блискучі сього семестру*» [XI, с. 11].

Фінансова скрута, яка іноді, за її зізнанням, досягала нуля («...*мої фінанси = 0*» [XI, с. 286]) нерідко спонукала Леся Українку вдаватися до грошових позичок, здебільшого до сестри Ольги. Її дуже пригнічувала ситуація безгрошів'я, яка, очевидно, не була, на жаль, факультативною для неї. Мабуть, тому вона добре розуміла вразливість психології людей, «*придушених злиднями*» [XI, с. 186]. З огляду на це пропонувала їм власну допомогу у вкрай делікатний спосіб. Про це свідчить, зокрема, лист до сестри Ольги 17 жовтня 1900 року з Києва про готовність допомогти Михайлові Кривинюкові, вдаючись до конспірації, щоб навіть мимохіть не образити його.

В одному з листів до сестри Ольги з Цулуکیدзе (14 жовтня 1911 року) Леся Українка іменує себе росіянізмом «*стяжательница*». Ця самономінація (утворена як семантичний трансформ і може бути кваліфікована як авторський новотвір) має іронічно-жартівливе забарвлення, актуалізуючи індивідуально-увиразнену семантику. На противагу узуальному *стяжательница* (українські еквіваленти *здириця, обдирало, обирало*) – особа, яка в лексикографічних джерелах російської мови тлумачиться узвичаєно як така, що займається *здирицтвом, користолюбна людина, що прагне наживи*, Леся Українка імплікує в ній асоціативне найменування, мотивоване дієсловом *стягати* (тобто

збирати): *стягати докупи фінанси («От стягаю свої фінанси докупи. „Стяжательница”... Та коли в нас якась така прірва з тими видатками, що ніяк її не загатиш. Обіцяють через рік якихсь „благ”, та вже ми тих обіцянок досить наїлись. Оце нібито мають з Нового року знов Кльоню в Кутаїс перевести – на іншу роботу, але... на ті самі гроші» [XII, с. 365]).* А отже, в цьому фрагменті спостерігаємо десемантизацію первинного значення цієї оцінювальної лексеми-пейоратива.

Для відтворення процесу сплати коштів Леся Українка вживала здебільшого дієслова *оплатити* («оплатити кошти самого друку» [XII, с. 256]) та *сплатити* («думаємо сплатити з тих грошей, що є» [XII, с. 255]). Невикористання певних коштів вербалізовано, крім узвичаєних і для сучасної літературної мови лексем, архаїзованою *зужити*, напр.: «Отже, з пожертвованої суми zostалися не зужитими 100 р.» [XII, с. 256].

Спостережено: Леся Українку вирізняла пунктуальність у грошових взаєминах і насамперед – у грошових розрахунках. Семантику повернення заборгованих коштів експліковано стереотипними висловленнями, основу яких становлять лексеми *вернути* і *звернути* / *гроші, кошти: гроші я тобі верну* [XII, с. 183], *вернути йому кошти сеї подорожі* [XII, с. 187], *вернути кошти* [XII, с. 187], *зверну кошти* [XI, с. 59], *кошти я зверну у всякім разі* [XI, с. 59], напр.: «Напишіть, скільки Вам коштувала пересилка тих книжок, що досі Ви на моє жадання посилали, то я з охотою верну кошти» [XI, с. 164]; почасти вона використовувала також у таких ситуаціях чужомовний інтекст, напр.: «возмещение» коштів [XII, с. 187]. Іноді такі дієслівні лексеми мають семантичні поширювачі, актуалізовані, очевидно, з говіркового мовлення, що інтенсифікують етикетний характер цих стереотипних висловлень, напр.: «Напишіть, скільки Вам коштувала пересилка тих книжок, що досі Ви на моє жадання посилали, то я з охотою верну кошти» [XI, с. 164]. Щоправда, ті, кому позичала гроші вона, не завжди мали таку ж чесноту – пунктуальність, про що йдеться в одній із дописок у листі до сестри Ольги: «P. S. Нагадай Аф[еньєвій] про долг, мені ніяково, хоч і дуже треба. **«Bis dat qui cito dat»** (двічі дає той, хто швидко дає (лат.)) – ти знаєш» [XI, с. 76].

Незважаючи на власні проблеми з коштами, вона намагалася, як уже згадувалося, допомагати грішми іншим. Цей процес вона називає здебільшого *замір помагати* («Мій замір помагати їй не змінився, бо я ж мала се робити не в тім разі, якби в мене були „зайві” гроші, а у всякім разі, – т[ьотя] Саша має на се право більш, ніж хто з наших кривних» [XII, с. 199]). Іноді до неї вдавалися з позичанням: цю семантику актуалізовано за допомогою лексеми *порозпозичати* («порозпозичали у когось багато» [XII, с. 162]).

Важливим елементом автопортретування Лесі Українки слугують її фінансові взаємини з братами і сестрами. Жодні грошові розрахунки з ними не могли стати, на її переконання, на заваді рівноваги родинних взаємин. Для неї значно важливішим було ставлення до неї її братів і сестер: «Мені краще втратити гроші, ніж добре відношення до мене

найближчої родини» [XII, с. 369]. Ці слова не можуть бути кваліфіковані просто як звичайнісінький стилістично увиразнений афоризм, бо для Лесі єдність слова й діла завжди були органічними поведінковими константами.

І економити вона могла лише скорочуючи витрати на себе, а не на інших. Леся Українка кваліфікувала таку ситуацію, вдаючись до усталеного розмовного вислову *межі / границі трат* [XII, с. 368]. Обмеження невмотивованих витрат, кваліфіковане нею здебільшого як *розкіш*, – дуже сутнісна диференційна ознака її поведінки: *«Саме тепер Оксана поїхала на той Rheinfall, а хтось вже ні, бо втомлений і має листи писати, і, зрештою, вже раз торік бачив, то нащо має собі такі розкоші дозволяти, – все те коштує»* [XII, с. 71]. Принагідно зауважимо, що така поведінкова риса була властива й іншим Косачівським дітям. Леся Українка, зокрема, згадує про готовність брата Михайла допомогти грішми незаможним студентам-медикам, які навчалися разом із сестрою Ольгою: *«Тут твій лист чимало завдав роботи Миші, він цілий день бігав та гроші збирав»* [XI, с. 169].

Найвиразніше про ставлення Лесі Українки до грошей загалом експлікує їх перифрастичне найменування, що має негативний оцінювальний сегмент – **презрений метал**: *«„Плеяда” наша майструє нібито й не одно видання, та всі вони ще або не докінчені, або не викінчені, а тут іще й презренного металла брак...»* [X, с. 150].

Подібну негативну конотацію мають також контексти-описи матеріальних витрат у діяльності політиків. Скажімо, фінансові *видатки* тогочасних партій, прямо пропорційна залежність їхньої грошової спроможності й впливу в суспільстві – предмет її частотних коментарів, основу яких становлять афоризми, які, на жаль, не набули ознак архаїки в політичному вимірі України і XXI століття, зокрема, *гроші* як засіб підкупу виборців, пор.: *«Вразила мене тільки одна справа в тутешній виборчій агітації: се так звані „видатки на агітацію”, попросту сказавши, грубий підкуп! Хто має більше грошей, того й партія міцніша»* [X, с. 72] (до брата Михайла 25 лютого 1891 року з Відня); *«Ти не можеш зрозуміти, чого „Народ” хоче перетягти до себе „кацапів”, але він має рацію, бо кацапська партія досить велика, міцна, та й гроші має і вплив на попів, отже, якби від неї відлучились молоді розумніші люди, то вона дуже б ослабла, а се для Галичини було б велике щастя»* [X, с. 88] (до того ж адресата після 25 березня 1891 року з Колодяжного).

Особливо актуальні міркування Лесі Українки про зв'язок (і не лише семантичний чи асоціативний) *партійних грошей* і *деморалізації* суспільства: *«...я не розумію, чого вибори так дорого коштують, адже подорожі і льокалі не така вже дорога річ. Коли ж гроші потрібні „для впливу”, то їх шкода на се, бо се значить оплачувати деморалізацію. Ліпше обернути ті гроші на що кращого. Міцна партія мусить мати вплив і без грошей, а інакше її вплив нічого не варт, хоч би й як багато коштував. Така знов моя думка, і я знов її кажу, не думаючи про „місцеві обставини”»* [X, с. 241]. А ще більше її вражала навіть сама думка про ймовірність грошового підкупу членів

партій і навіть погрози змінити, за відсутності відповідного передбачуваного фінансування, партійний статус: *«Що се за погрози, що коли їм не дадуть грошей, то тоді і вони перейдуть до польської соціал-демократії, – де тут ідея і серйозне відношення, не кажу вже до своєї, але й до чужої справи? На місці польської соціал-демократії я б і сама не хтіла таких козаків охотного полку під своєю корогвою водити!»* [X, с. 293].

У листах до батьків зафіксовано непоодинокі твердження про її вміння бути ощадливою, актуалізовані здебільшого самономінацією-субстантивом *не марнотратна*, тобто 'бережлива, ощадна' (*«За гроші, мамочко, вже не турбуйся, бо мені повинно їх стати і на поворот – я ж не марнотратна»*) [XII, с. 339]). Леся Українка, як засвідчать епістолярні тексти, мінімізувала свої потреби навіть у найскрутніших ситуаціях. Нагадаємо лише один біографічний факт: будучи навіть у важкому фізичному стані, вона відмовилася наймати «провожатих», коли їхала до Єгипту 1911 року, мотивуючи це ознакою розкошів, тобто надміру: *«...та й де в нас гроші на такі розкоші?»* [XII, с. 342] (лист до Н. К. Кибальчич 27 березня 1911 р. Хельван).

Ощадливість і немарнотратність можна вважати, поза сумнівом, домінантами Лесиної поведінки. У цьому переконують, насамперед, її численні коментарі й навіть «грошові» звіти в листах до матері й батька (рідше – до бабусі) про видатки й витрату коштів (в епістолярії здебільшого вжито розмовний еквівалент цієї лексеми *«трати»*), які й слугують виразним ствердженням її бережливого ставлення до грошей і їх використання. Нагадаємо хоча б кілька з них: *«Грошей на сей подлий лиман іде багато: тепер у мене 10 р. зосталось, не знаю, чи стане до 20-го, хоч я і стараюсь якомога не тратить багато грошей, але ж їсти треба, а то таки не можу вдержатись, щоб не купити якого кавуна, дині чи там винограду. Подлі жидиська раз у раз вештаються по нашій дачі з усяким фруктом, отак, аби смуцять правоверних лиманників, та ще й ціни такі знадливі: диня три копійки, кавун 10 к. і т. д., як же тут встоять? Напиши мені, мамочко, – якщо не хутко приїдете або якщо не можете мені грошей прислати, то я постараюсь свої видатки якомога зменшити і не буду ніяких пустяків купувати»* [X, с. 33] (до О. П. Косач (матері) 18 серпня 1889 р.).

Семантика ощадливості й економії коштів вербалізована в листах за допомогою дієслівних лексем *щадити* й *ощадити*, напр.: *«Не раз буває, що ми щадимо ті кошти, яких все одно ощадити не можемо і вони йдуть на справи, ще менше важні, ніж наші»* [XI, с. 381].

Для номінації процесу витрачання грошей, крім узвичаєних узуальних порівнянь і метафор, основу яких становить лексема *гроші*, Леся Українка використовувала (щоправда, значно рідше) відомі здебільшого в розмовній комунікації стилістично окреслені сталі вислови на зразок: *пускати гроші за водою* (*«пускати гроші за водою таки не заміряю»*) [XII, с. 69]) і *збавляти гроші* (*«...потреби збавляють гроші»*) [XI, с. 219]).

Для означення процесу витрачання (або, навпаки, збереження грошей) Леся Українка нерідко використовувала також стилістично нейтральні дієслова, узвичаєні для українського говіркового мовлення: *стратити / не стратити* («Тося ще у нас, завтра їде, грошей він **не стратив**» [X, с. 205]) або (значно частіше) стилістично марковані розмовні вислови з опорними лексемами *кидати й розпустити* («...я **не кидаю грошей** як попало» [X, с. 204]), *розійтись* («...папині гроші хутко **розійшлись**» [X, с. 181]), *збавляти* («...життя тут веде за собою різні потреби, а потреби **збавляють гроші**, так що мені може надалі не стати коштів на подоріж» [XI, с. 219]).

Сему 'марна трата' експліковано в листах за допомогою лексеми *марнувати* («Ну, та вже ж повинно хоч щось трохи допомогти, інакше за що ж було всі ті тарапати відбувати і скільки коштів марнувати» [XII, с. 421] та усталених висловів, що імплікують цю ж сему (напр.: **все одно, що кинути їх у піч**: «дати на нього гроші, то все одно, що кинути їх у піч» [X, с. 296]).

Однак, попри всю Лесину ощадливість, грошей постійно бракувало, вони швидко витрачалися, кажучи узвичаєною для неї розмовною термінологією, «розходилися» (почасти цю лексему можна вважати усіченим варіантом стереотипного висловлення *гроші розходяться, як вода*, пор.: «...тут в Києві і так багато грошей **розходиться**, як не старайся дешевше прожити» [X, с. 181]; «Здається, нічого зайвого не купували, а так папині гроші хутко **розійшлись**» [X, с. 189]; «Тут так уже стараюсь, щоб нічого лишнього не купувать, а все-таки гроші **розходяться, як вода**» [X, с. 198]).

Відсутність коштів спонукала її бути не просто ощадливою, а змушувала відмовляти собі в найелементарнішому і навіть у найнеобхіднішому – в лікуванні: «Тим часом нам двом така подоріж коштувала б коло 200 р., а се нам тепер великі гроші» [XII, с. 389]; «Одно тільки, на жаль, неможливо – се пробути в санаторії цілий рік, бо на те треба 3000 з лишкою, а таких грошей нам нема звідки взяти, хіба що прийшлося би за один рік курації заплатити кількома роками руйнації здоров'я нам обом або, принаймні, мені» [XII, с. 201–202]. А тому, добре знаючи про високі санаторійні витрати, які пізніше потрібно було б надолужувати, вона намагалася уникати їх («...конечність надолужати потім надмірною економією ті надмірні трати (я се роблю часто так, що Кльоня і не завважає, а все-таки роблю)» [XII, с. 406]).

Не менш важливою й характеристичною її рисою була також ретельність описів грошових розрахунків і витрат. У листах до різних адресатів, здебільшого до батьків, вона нерідко пише про джерела власних витрат, напр.: «Сьогодні отримали ми гроші, 20 р. Дуже мені жаль, що ти недовольна на мене за гроші. Але ж сього місяця ви нам вислали на 10 р. більше, ніж тепер, а все-таки на свята ми пішли кілька раз в театр, та часом дехто з знайомих заходив на свята, та Тося й Миша жили у нас, то все ж се гроші стоїть. А тут ще сі київські звичаї празникових подачок то

дворникові, то пошталийонові. І перед святами все дорожче стоїло на базарі. Ти спитайся Миші і папи, то вони тобі скажуть, що я не кидаю грошей як попало, бо знаю, що їх нема на мої вигадки. На сей місяць та й на всі дальші місяці я, напевне, не проситиму грошей зверх сих 120, що ми з папою вилічили яко суму всіх наших конечних видатків. Нікому я нічого не задовжила, і, значить, з нових грошей нічого не піде на покриття старих рахунків, а вже надалі я повинна пильнувати, щоб не робить ніяких „празникових” видатків. Мені прикро, що ти так допитуєшся про рахунки з Мишею, се не приходитьсья, щоб ти за їх розплачувалась, се, певне, і Миші прикро було б; моєму „бюджету” вони нічого не пошкодять, надто дякуючи бабушкиним грошам» [X, с. 203–204]. Крім звичайних повсякденних витрат на «хліб насущний», у листах часто зазначено й інші – театр, гості, свята, ліки, навчання (як-от на «рисувальну школу» [X, с. 211]), поїздки на лікування і саме лікування (зокрема, в Єгипті: «Торішня зима коштувала мене 700 р., не рахуючи заробітків, що дали мені коло 300 р. за зиму» [XII, с. 323]), мандрівки й відвідини друзів (напр.: «А на літо, аби дав мені бог заробити гроші за недавно послані до російських] журналів праці... то вибираємось удвох з Лілею до Вас, на зелену Буковину» [XI, с. 160]). До речі, Леся Українка вела докладний рахунок щоденних видатків, про що свідчать, зокрема, її листи до матері з Києва 19 січня 1894 року («Я з 15-го буду вести докладний рахунок всіх видатків так, як вела перший місяць, і пришлю його вам, щоб ви бачили, куди йдуть гроші, а то мені справді неприємно, що, виходить, ніби я їх десь так розпустила» [X, с. 204], пор. і лист 9 лютого того ж року («Я тобі 13-го пришлю настоящі цифри, скільки іменно йде на нас грошей у місяць, бо тоді я зведу до купи всі свої рахунки, скільки на що пішло» [X, с. 216]). Про регулярність (спорадичність?) ведення саме таких записів можемо говорити лише гіпотетично. Беззастережно можна стверджувати лише про точність і пунктуальність у фіксації грошових витрат як одну з домінуючих ознак її повсякденної поведінки (див., зокрема, листи до матері 10–11 квітня 1910 р. з Хельвана, 22 жовтня 1911 р. з Цулуکیدзе про розподіл грошей від продажу землі в Торчині, до Правління наукового товариства 4 жовтня 1908 р. з Ялти – про витрату коштів на записи історичних дум).

Зауважмо, що саме на театр, тобто витрати на нього, належали до вкрай необхідних у родині Косачів. На них економили щонайменше, за виняткової потреби: «Окрім театру, ми вже ні на що лишне грошей не тратим, а все-таки їх виходить дуже багато» [X, с. 223]. Варто лиш згадати кількість вистав, побачених Лесею і мамою у Відні 1891 року, хоч і тоді «походи у театр», як зауважувала Леся, вони часто змушені були обмежувати через брак коштів: «...часом ми самі йдемо в гості або в театр, хоч в театр не часто, бо дорого стоїть, а тут і так життя дороге» [X, с. 198]; «Кна-кни тутешні не ходили з нами в театри – тільки раз на слонів, а раз в оперу, – бо у них, як і у наших кна-кон, грошей небагато» [X, с. 80].

Неодноразово Лесі Українці доводилося пояснювати рідним джерела власних витрат, точніше – перевитрат. Однак, як свідчать деякі коментарі, маму не завжди переконували її аргументи: *«Дуже мені жаль, що ти недовольна на мене за гроші»* [X, с. 203–204]. Непередбачені, спорадичні видатки вона називала *екстра-видатками* (*«А тепер знов трапився екстра-видаток»*) [XII, с. 357]).

Гроші цільового призначення іменовані в листах найчастіше як *фонд* або *бюджет*: *«фонд кримський»* [X, с. 370] (тобто гроші, призначені на поїздку до Криму), *запасні фонди* (*«мої ж запасні фонди «вже вичерпані»*) [XII, с. 393]), *«лічебні бюджети»* [XII, с. 308].

Ставлення Лесі Українки до грошей відтворено здебільшого опосередковано різноманітними інтертекстовими висловами, що мають «бажальну» семантику: *«Ей, «якби мені стільки грошей, як у того пана!» – скажу я словами пісні...»* [X, с. 296]. Власне, *безгрошів'я* спонукало її до непоодиноких тверджень, що мають, безсумнівно, відтінок іронії, зокрема, про її мрію стати капіталісткою, пор.: *«Бувають часи, коли мені хотілось би стати капіталісткою, такий час, між іншим, тепер»* [XI, с. 127]; *«Бувають хвилини, коли б я хотіла бути капіталісткою...»* [XI, с. 316]. Спостережено: прагнення розбагатіти (за Лесиним твердженням, *«трохи розжитись на гроші»*) [X, с. 407]), на жаль, не було для неї «хвильовим». До речі, найчастотніша передумова бажання бути *«грішною»*, тобто *грошовитою* – нездатність допомогти фінансово іншим, найближчим друзям, зокрема, Михайлові Кривинюку, Михайлові Павлику або комусь із родини, усім тим, хто переживав у певний момент грошову скруту. До того ж, особистісні грошові труднощі були також передумовою подібних тверджень. А тому парадоксальною видається примітка до одного з таких її міркувань в одинадцятому томі, яка, очевидно, зовсім не враховує подальшого семантичного контексту, що має причинно-наслідковий зв'язок із коментованим фрагментом: *«...мені хотілось би стати капіталісткою... – Очевидно, в той час поетеса домовилась з Ляхоцьким про друкування революційної літератури, на що були потрібні гроші»* [XI, с. 414]. Лесине бажання бути грошовитою мотивоване найімовірніше тим, що літературна праця в Україні не давала жодної матеріальної стабільності. Іншого разу, в листі до того ж адресата – Михайла Павлика – з дистанцією в три роки – з Сан-Ремо вона майже повторює перший цитований фрагмент. Пресупозитивні умови виразно актуалізують мотивацію такого твердження: неможливість *«помогти матеріально товаришеві на чужині»* [XI, с. 316].

Власну грошову нестабільність вона кваліфікує також самономінацією *несамостійна фінансово людина* (*«...я сама тепер дуже несамостійна фінансово людина, а дуже врізувати свій тутешній бюджет не маю права, бо зобов'язалась словом честі того не робити, а вживати ті гроші, що мені присилаються, на свою курацію»*) [XI, с. 316]).

Грошові *витрати* (Леся Українка, щоправда, вживає частіше синонім *розтрата* та *видатки*) мають таку синтагматику в її листах: *святочна розтрата* [X, с. 199]; *екстренні видатки* [X, с. 207; XI, с. 9]; *конечні видатки* [X, с. 204]; *подорожні видатки* [XI, с. 21]; *надзвичайні видатки* [XI, с. 316]; *святкові й буденні видатки* [X, с. 44]; «*видатки на агітацію*» [X, с. 76]. Іноді додаткові видатки вона називає «*добавочними расходами*» (лист до сестри Ольги 25, 28 листопада 1910 року з Кутаїсі) і *подачками* (*празникові подачки* [X, с. 204]). Графічне вирізнення словосполучення («*добавочные расходы*») свідчить про його інтекстовий характер. Джерелом його активнішого вживання найочевидніше був батько, Петро Антонович, якщо зважити, що мовою його повсякденного, і не лише професійного спілкування, була російська.

Епістолярні тексти Лесі Українки дають можливість реконструювати також цінові особливості епохи на різні послуги, витрати за проїзд залізницею, пароплавами тощо. Зокрема, домівка (недорога) в Хельвані коштувала «*100 рублів в місяць*» [XII, с. 299]; «*місяць життя ліченого більше як 100 руб. коштує*» [XII, с. 323]; дорога до Єгипту – «*200 р. (з паспортом)*»; «*120 р. на місяць*» [XII, с. 339], іншого разу – 300 рублів туди й назад [XII, с. 411], квартири (залежно від розташування) – 130–100 р. [XII, с. 411], проживання в пансіонаті або в отелі – 6 frs одній людині в день [XII, с. 229], в санаторії в Італії – 25 frs удень, 300 р. на місяць [XII, с. 201], проживання в Києві – рівнозначне вартістю курортам («*...життя в Києві для мене коштує сливе те саме, що й десь на курорті!*» [XII, с. 202]), дорога з Одеси до Батума – 15 або 21 р. (залежно від фірми) [XII, с. 283], з Батума до Тифлісу II класом – 6 руб. [XII, с. 284], з Відня до Сан-Ремо – 100 frs другим класом [XII, с. 23].

Джерел Лесиноного фінансування й доходів було кілька: батьки, бабуся (до речі, перша вдячність за гроші фіксована в листі саме до цієї адресатки), гонорари (за літературну працю, переклади, написання літературно-критичних статей, постановки драм (щоправда, їх можна назвати радше як гіпотетичні)) і приватні уроки. До факультативних джерел її заробітків належали переклади ділових паперів. Однак це вже тема іншого дослідження.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. А отже, аналіз особливостей функціонування лексичного регулятива *гроші* в епістолярних текстах Лесі Українки переконливо стверджує його вагомість у його семантичній площині й декодуванні її автопортретних домінант, зокрема, в пізнанні особистісних пріоритетів й сприйнятті універсальної бінарної опозиції *матеріальне – духовне* з виразним тяжінням до другого елемента та переконанням органічної їх взаємозалежності: обов'язковою передумовою духовної незалежності кожної людини вона вважала матеріальну свободу. Номінативне поле цього регулятива, представлене різномовними лексемами, відображає специфіку його вербальної актуалізації в мовній парадигмі XIX–XX ст. та в індивідуальному словникові адресантки.

Список використаної літератури

1. Агаркова Н. Э. Деньги / Н. Э. Агаркова // Антология концептов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.ahmerov.com/book_1067_chapter_6_N.EH._Agarkova_\(Irkutsk\)_DENGI.html](http://www.ahmerov.com/book_1067_chapter_6_N.EH._Agarkova_(Irkutsk)_DENGI.html) (10.12.2015).
2. Агаркова Н. Э. Концепт «Деньги» в языковой картине мира / Н. Э. Агаркова // Вестник Иркутской государственной экономической академии. – Иркутск : ИГЭА, 1999. – № 2 (19). – С. 130–137.
3. Агаркова Н. Э. Языковая категоризация концепта «Деньги» (на материале американского английского) / Н. Э. Агаркова // Современные лингвистические теории: проблемы слова, предложения, текста. Вестник ИГЛУ. – Серия: Лингвистика. – Иркутск : ИГЛУ, 2000. – Вып. 2. – С. 11–17.
4. Агаркова Н. Э. Концепт «деньги» как фрагмент английской языковой картины мира (на материале американского варианта английского языка) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук: специальность 10.02.04 / Н. Э. Агаркова. – Иркутск, 2001. – 20 с.
5. Антонова М. К. Метафорическое представление денег как воды / жидкости в русской языковой картине мира / М. К. Антонова // Вестник Томского государственного университета. – 2013. – № 372. – С. 7–12.
6. Бондаренко К. Л. Назви грошей в українській та англійській сленгових картинах світу / К. Л. Бондаренко // Вісник СумДУ. – 2007. – Серія: Філологія. – №1. – Т. 2. – С. 68–72.
7. Булыгина Е. Ю. Лексическое воплощение концепта «деньги» в современной публицистике / Е. Ю. Булыгина // Отражение русской языковой картины мира в лексике и грамматике. – Новосибирск, 1999. – С. 5–13.
8. Гетман А. А. Концепт «богатство» в английской лингвокультуре начала XX века / А. А. Гетман // Мир науки, культуры, образования. – 2013. – № 6 (43). – С. 313–316.
9. Гетман А. А. Концепты «богатство» и «бедность» в XXI в. (на материале англоязычных интернет-источников) / А. А. Гетман // Мир науки, культуры, образования. – 2013. – № 6 (43). – С. 324–328.
10. Гетман А. А. Паремии как воплощение концепта «бедность» / А. А. Гетман // Мир науки, культуры, образования. – 2013. – № 6 (43). – С. 316–320.
11. Гетман А. А. Репрезентация концепта «бедность» через глаголы в английской лингвокультуре / А. А. Гетман // Austrian Journal of Social Sciences. – 2014. – № 3–4. – С. 46–49.
12. Голубева Е. В. Концепт «деньги» в речи младших школьников / Е. В. Голубева // Проблемы прикладной лингвистики: Сб. статей Международной научно-практической конференции. – Пенза, 2004. – С. 66–68.
13. Голубева Е. В. Изучение концепта «деньги» методом семантического дифференциала [Электронный ресурс] / Е. В. Голубева // Языковая личность. Речевые жанры. Текст: Сб. научн. трудов. М. : Прогресс, 2008. – С. 44–47. – Режим доступа: <http://litanalysis.narod.ru/Articles/2002/golubeva.pdf> (10.10.2015).
14. Городецька О. В. Національно-марковані концепти в британській мовній картині світу XX століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спеціальність 10.02.04 / О. В. Городецька. – К., 2003. – 20 с.
15. Гула Леся. Назви грошей у мові Актових книг Житомирського міського уряду XVI–XVII століть / Леся Гула // Волинь-Житомирщина: історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – С. 84–87.
16. Денисенкина Ю. С. Развитие концепта «деньги» в историческом аспекте / Ю. С. Денисенкина // Вестник МГИМО университета. – 2013. – № 5 (32). – С. 227–230.
17. Долевец С. Н. Динамика морально-этических концептов СКУПОСТЬ и ЩЕДРОСТЬ в русском литературном языке XIX–начала XXI веков: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: специальность 10.02.01 / С. Н. Долевец. – Ростов-на-Дону, 2008. – 22 с.

18. Ермакова Н. В. Параллелизм концепта «деньги» в русской и французской паремиологии [Электронный ресурс] / Н. В. Ермакова // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал). – 2012. – № 10 (18). – Режим доступа: www.sisp/nkras.ru (28.12.2015).
19. Ерофеева И. В. «Деньги» как концепт в современном медиатексте / И. В. Ерофеева // Известия Волгоградского государственного университета. – 2009. – № 7. – С. 23–27.
20. Золотова Е. С. Связанные концепты в текстах естественной письменной речи предпринимателей / Е. С. Золотова // Мир русского слова. – 2012. – № 4. – С. 44–48.
21. Камышанченко Е. А., Нерубенко Н. В. Сопоставительный анализ пословиц и поговорок английского и немецкого языков, репрезентирующих концепт «деньги» / Е. А. Камышанченко, Н. В. Нерубенко // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2012. – № 1. – С. 78–80.
22. Карпухина Н. М. Лексико-семантические процессы в русской терминологии товарно-денежного обращения: дисс. ... докт. филол. наук; специальность 10.02.01 / Н. М. Карпухина. – М., 2007. – 393 с.
23. Карпухина Н. М. Структурные типы составных непридикативных терминов и профессионально терминованных наименований / Н. М. Карпухина // Вестник МГОУ. – Серия: Русская филология. – 2013. – № 2. – С. 12–15.
24. Кожушко І. А. Актуалізація концепту *groші* в комунікації на тему мобільного зв'язку / І. А. Кожушко // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – 2011. – Вип. 31. – С. 47–52.
25. Копиця В. Є. Концепт «гроші» в англійській та українській лінгвокультурах [Електронний ресурс] / В. Є. Копиця. – 2009. – Режим доступа: http://www.nbu.gov.ua/porta/Soc_Gum/Arif/2009_3Kopicsja.pdf (10.10.2015).
26. Корбут А. Ю., Хуйцзы Ли. Сопоставительный анализ репрезентантов концепта «деньги» в китайском и русском языках (традиционный слой) / А. Ю. Корбут, Ли Хуйцзы // Вестник Челябинского государственного университета. – Серия: Филология. Искусствоведение. – 2015. – № 10 (365). – Вып. 95. – С. 113–119.
27. Лукин В. А. Семиотика денег: деньгоцентричность человека и антропоцентричность денег / В. А. Лукин // Политическая лингвистика. – 2013. – № 2 (44). – С. 55–64.
28. Майоренко И. А. Концептуализация понятия «деньги» в лексической системе и фонде устойчивых единиц русского, английского и французского языков : дисс. ... канд. филол. наук; специальность 10.02.19 / И. А. Майоренко. – Краснодар, 2005. – 258 с.
29. Макеева Н. С. Роль образного компонента в формировании структуры концепта (на примере концепта «богатство») / Н. С. Макеева // Известия Российского государственного педагогического университета. – 2009. – № 93. – С. 200–202.
30. Малиновська Г. Концепт «гроші» в українській мовній картині світу / Г. Малиновська // Українська мова. – 2010. – № 4. – С. 75–84.
31. Петров О. О. Лінгвокультурні особливості організації номінативних полів бінарних концептів щедрість-скупість у британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах / О. О. Петров // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна. – 2014. – Вип. 49. – С. 324–328.
32. Просветова О. К. Вербальная манифестация аксиологического концепта «богатство / richness» в рассказах О. Генри // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. – Серия: Педагогика, психология. – 2013. – № 2 (13). – С. 254–257.
33. Проскурин С. Г., Елсакова А. Л. Концепт «Деньги» в индоевропейской традиции / С. Г. Проскурин, А. Л. Елсакова // Язык и культура. – 2008. – №2. – С. 60–64.

34. Путилина Л. В., Нестерова Т. Г. Подходы и методы исследования концепта «богатство» в отечественной лингвистике / Л. В. Путилина, Т. Г. Нестерова // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2014. – № 11 (172). – С. 111–116.

35. Путилина Л. В., Нестерова Т. Г. Лексико-стилистические средства выражения концепта «богатство» в сказках Оскара Уайльда [Электронный ресурс] / Л. В. Путилина, Т. Г. Нестерова // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 2 (часть 1). – С. 111–116. – Режим доступа: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=20558> (15.10.2016).

36. Руснак К. С. Відображення концептуалізації грошей у номінативних одиницях валют (на матеріалі української преси початку ХХІ ст.) [Електронний ресурс] / К. С. Руснак. – Режим доступу: http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/visnyk_963/content/rusnak.pdf (30.12.2015).

37. Сафина Р. А. Проблема образности (на материале фразеологических единиц русского и немецкого языков, выражающих денежные отношения) / Р. А. Сафина // Фразеология и миропонимание народа: Ч. 2. Фразеология и межкультурная коммуникация. – Тула : Изд-во Тульск. гос. пед. ун-та, 2002. – С. 59–65.

38. Словник іншомовних слів / укл. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К. : Наук. думка, 2000. – 663 с.

39. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР; Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.

40. Стешина Е. Г. Этимологическая память концепта «богатство» / «wealth» в русском и английском языковом сознании / Е. Г. Стешина // Вестник Тамбовского университета. – Серия: Гуманитарные науки. – 2007. – № 7. – С. 53–56.

41. Стешина Е. Г. Концепты богатство и бедность в молодежном языковом сознании русских и англичан : дисс. ... канд. филол. наук: специальность 10.02.19 / Е. Г. Стешина. – Саратов, 2008. – 267 с.

42. Струк О. В. Асоціативне поле концепту ГРОШІ / О. В. Струк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Серія: Філологічні науки. Мовознавство. – 2009. – № 16. – С. 98–101.

43. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. – К. : Наук. думка, 1975–1979. – Т. X. – 542 с.; Т. XI. – 478 с.; Т. XII. – 694 с.

44. Хуйцзы Ли. Репрезентанты концепта «деньги» в русских и китайских сказках / Ли Хуйцзы // Вестник Челябинского государственного университета. – Серия: Филология. Искусствоведение – 2014. – № 26 (355). – Вып. 93. – С. 64–66.

45. Яроцька Г. С. Концепт «марнотратність / бережливість / скупість / щедрість» як фрагмент економічної свідомості українців / Г. С. Яроцька // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Серія : Філологічні науки. Мовознавство. – 2009. – № 16. – С. 170–175.

Богдан Светлана. Регулятив *деньги* в эпистолярных текстах Леси Украинки.

В статье проанализированы особенности функционирования регулятива *деньги* в письмах Леси Украинки; определена его роль в семантической системе ее эпистолярных текстов; установлены наиболее выразительные контексты экспликации; представлены частотные элементы номинативного поля с этой опорной лексемой, их семантико-стилистический потенциал и индивидуально-авторские реализации; исследованы продуктивные атрибутивные модели, которые наиболее полно отражают личностные ориентации и убеждения адресанта, выявляющиеся прежде всего в признании постоянной взаимной обусловленности оппозитива *материальное / духовное* в жизни каждого человека; стереотипный для украинского писателя (как доминантный и типологический) статус *бессеребренника*, по ее убеждению, всегда приводит его к духовной зависимости.

Ключевые слова: регулятив, епистолярный текст, автопортретирование, деньги, материальное.

Bohdan Svitlana. Regulative *money* in Lesia Ukrainka's Epistolary Texts. The article reveals the features of the regulative *money* functioning in Lesia Ukrainka's letters. The author defines the role of this regulative in the semantic system of the poetess' epistolary text and determines the most expressive contexts of its explication. The emphasis is laid on the frequency of this lexeme nominative field components and their semantic and stylistic potential as well as individual author's actualization of them. The productive attributive models that most fully reflect the personal orientations and convictions of the addressee were revealed with an emphasis on the addressee's convictions concerning the recognition of the constant mutual conditionality of the opposites *material / spiritual* in private life of every person. According to Lesia Ukrainka, the status of "*besserebrennik*" (penniless person) has become stereotyped for any Ukrainian writer and is considered as both dominant and typological status and has always led him to spiritual dependence.

Key words: regulative, epistolary text, self-portrait, money, material.

Стаття надійшла до редколегії 09.02.2017

РИТОРИЧНІ ВПРАВИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

У статті з'ясовано роль та місце риторичних вправ і завдань у процесі формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів; розроблено систему вправ і завдань з риторики української мови, що сприяє опануванню риторичних відомостей і формуванню професійно важливих мовно-риторичних умінь студентів ОКР «бакалавр» напряду підготовки «Початкова освіта».

Ключові слова: риторика, риторичні вправи та завдання, риторичні вміння, комунікативна компетентність, учителі початкових класів.

Постановка наукової проблеми та її значення. Виняткова роль у професійній діяльності вчителя початкових класів належить усному слову як важливому засобу переконання, позитивного впливу на особистість. Підготовка майбутніх педагогів до комунікативної діяльності передбачає формування в них комплексу комунікативних умінь і навичок, необхідних не лише для успішної професійної діяльності, але й участі в різних сферах життя суспільства. З огляду на це зростають вимоги до загальної та професійної культури вчителя, до рівня його фахової підготовки. За сучасних умов риторична культура як елемент педагогічної культури вкрай необхідна людині будь-якого профілю. Але особливо ця потреба актуальна для тих, чия професія безпосередньо пов'язана зі спілкуванням, налагодженням ефективної взаємодії з колегами та учнями.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У працях провідних українських науковців розроблено основні проблемні питання теорії й практики педагогічної комунікації (І. Зязюна, А. Капської, О. Мороза, М. Пилинського, Г. Сагач, Н. Тарасевич). Зокрема, фундаментально обґрунтовано теоретичні засади риторики як науки та педагогічні засади ефективності риторичної діяльності (Н. Голуб, Л. Мацько, О. Мацько, Ю. Рождественський, Г. Сагач, І. Шведов). Питанню вивчення структури риторичної діяльності та її основних етапів присвячені праці В. Аннушкіна, Н. Безменової, С. Гурвича, Є. Ключова. Важливі доробки А. Капської, А. Михальської, О. Мурашова, Л. Савенкової, О. Юніної з проблем педагогічної риторики. Методичні рекомендації з формування риторичних умінь розроблені Д. Александровим, Н. Бабич, Д. Вагаповою, М. Єрастовим, М. Кохтевим, Х. Леммерманом, А. Первушиною, П. Сопером, Є. Тягнирядно, В. Шейновим. Проте проблеми комунікативно-риторичної компетентності вчителя початкових класів у наукових працях висвітлені недостатньо, що й зумовило вибір теми дослідження.

Мета і завдання статті. Елементи риторичної підготовки не об'єднані цілісною концепцією – вони частково представлені в окремих навчальних дисциплінах, які окреслені елементи розглядають як другорядні і не надають їм особливого значення. Тому мета статті – з'ясувати роль та місце риторичних вправ і завдань у процесі формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів; розробити систему вправ і завдань з риторики української мови, що сприяє опануванню риторичних відомостей і формуванню професійно важливих мовно-риторичних умінь студентів ОКР «бакалавр» напряму підготовки «Початкова освіта».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Комунікативна компетентність – це сукупність знань, умінь і навичок ефективного спілкування. З давніх-давен цю функцію виконує риторика як наука про красномовство [7, с. 3].

Риторика має за мету виробити вміння виголосити промову, будувати розгорнений монолог із фахової проблематики і переконливо його виголосити, аргументовано дискутувати, природно вести цікаву бесіду чи конструктивний діалог, не відчуваючи браку слів, знайти своє місце у полілозі, ненав'язливо підтримувати розмову або непомітно чи невимушено вийти з неї, доречно зауважити чи просто шляхетно звернутися до співрозмовника або слухачів і при цьому не тільки самому відчувати задоволення, а й дарувати його іншим, бездоганно володіючи мовою, маючи гарне чуття і смак до мови.

Готовність майбутнього вчителя початкової школи до комунікативної (мовленнєво-риторичної) діяльності вимагає необхідних знань, умінь і навичок з педагогічної риторики, різноманітних форм, методів і прийомів її вираження, які допоможуть реалізувати перехід від авторитарної мовленнєвої діяльності педагога до орієнтованої на супровід і підтримку молодших школярів, тобто майбутній педагог має оволодіти *мовленнєво-риторичною компетентністю* – здатністю та реальною готовністю свідомо створювати, виголошувати, аналізувати ексклюзивно педагогічно спрямовані тексти мовленнєвого і риторичного жанрів для гармонійного розв'язання навчально-виховних завдань початкової школи.

Комплексну програму формування готовності до мовленнєво-риторичної діяльності реалізують у навчальному курсі «Основи риторики в початковій школі» для студентів ОКР «бакалавр» напряму підготовки «Початкова освіта».

Для цього розроблено систему вправ з риторики української мови, що сприяє опануванню риторичних відомостей і формуванню професійно важливих мовно-риторичних умінь. З огляду на специфіку навчальної дисципліни, вправи класифіковано за організаційною ознакою: підготовчі, тренувальні, творчі й аналітичні. Дібрано вправи та завдання для аналізу під час аудиторних занять і самостійної роботи студентів з навчальної дисципліни «Основи риторики в початковій школі».

У практичному курсі майбутні педагоги формують професійні вміння та навички, вивчають і аналізують фрагменти з промов видатних педагогів, учених, письменників, оволодівають низкою прийомів: як працювати риторіві над своїм мовленням, як готувати промову, будувати, виголошувати її, як зацікавити слухача і самому стати зацікавленим слухачем. У процесі реалізації курсу студенти виконують різні професійно зорієнтовані вправи, які сприяють розвиткові й зміцненню риторичних навичок, умінь і здібностей. Підготовчі вправи формують уміння визначати назву виступу, формулювати мету, головну думку, моделювати аудиторію, добирати й опрацювати матеріал.

Наприклад: підготувати та виголосити промову за вибраним афоризмом (3–5 хв.). Виступ ілюструвати прикладами з життя. Підготувати до виголошення промову на одну із запропонованих тем («Аборт: проблема вибору»; «Чи потрібний коханню закон? (цивільні й традиційні шлюби)»; «Еміграція – зрада Батьківщини?»; «Чи можлива дружба між чоловіком і жінкою?»; «Чи існує жіноча дружба?»; «Справжнє кохання – раз у житті?») (2–3 хв.), виступ на батьківських зборах у початковій школі (7–10 хв.), вітальну й подячну промови мамі (татові) до дня народження, улюбленому вчителю, промову на зустрічі з однокласниками (3–5 хв.), прощальну промову однокурсникам на врученні дипломів, похвальну промову навчальному закладу; тости, присвячені найкращому другові або незнайомій людині, до якої Ви випадково потрапили на ювілей; вибрати одне із тверджень. Інший різновид завдань передбачає підтвердження або спростування певної тези, використовуючи індуктивний хід думки (від аргументу до факту) та засоби гумору, сатири, сарказму (*Жінки шкідливі для здоров'я! Чоловіки – великі діти! Нікому не вір, і тебе ніхто не зрадить! Чим більше пізнаю людей, тим більше я люблю тварин!*).

Окреслені вправи дають змогу студентам вести розгорнутий монолог, конструктивну, ефективну бесіду на будь-яку тему з позицій культурної, високоосвіченої людини; володіти полемічним мистецтвом, культурою діалогу та полілогу (диспут, полеміка, дискусія), етикою оратора; сформулювати основи мовленнєвої культури; вдосконалити техніку мовлення; розвинути логічне мислення.

Поміж форм організації навчання мовленнєво-риторичної діяльності виокремлюємо традиційні та інноваційну – тренінг. Під тренінгом розуміємо таку форму організації навчання, яка ґрунтується на інтерактивних методах групової роботи, спрямовану на особистий і професійний розвиток майбутнього педагога, шляхом набуття аналізу і переоцінки ним власної мовленнєво-риторичної діяльності в процесі групової взаємодії.

Варто запропонувати майбутнім учителям початкової школи висвітлити тему «Риторика в житті людини», використавши як опорні моменти цитатного плану прислів'я та приказки. В якому порядку варто розташувати ці вислови (*Плете, що слина до губи принесе. Наговорив*

чотири міхи чорної вовни, та всі неповні. Умій сказати, умій і замовчати. Слово старше, ніж гроші. Не кажи – не вмію, а кажи – навчусь. Добре слово варте завдатку. Умієш говорити – умій слухати. Що скаже – неначе зв'яже. Або розумне казати, або зовсім мовчати. Більше слухай, менше говори. Шабля ранить тіло, а слово – душу. Лагідні слова роблять приятелів, а гострі слова – завзятих ворогів).

Для формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи варто застосовувати проектні методи навчання. Наприклад, презентація «Шевченкове слово живе», «Учитель початкових класів» (згрупуватися по 3–4 студенти) або ж дискусія на сучасну актуальну тему (можна згрупуватися по 2–3 студенти).

Вправа «Письменники». Робота в малих групах. Студенти складають тексти, в яких усі слова починаються з однієї літери. Завдання: обрати будь-яку літеру українського алфавіту й створити твір на будь-яку запропоновану вчителем або власну тему. Наприклад, невелике оповідання жахів «Чорна черепаха», детективну розповідь «Підкинута парасоля» або ліричний вірш «Летіло літо», есе «Гучний гуртожиток». Оцінюється оригінальність, дотепність, логічна зв'язність і багатство словникового матеріалу. Пропонуємо авторські тексти, які студенти підготували на практичних заняттях:

– *Соня спить солодким сном, Сниться Соні світлий сон: Семеро смішних слоненят Соні співанку співати спішать. Сам соловей солістом став! Сом старий сопілкою свистав, Соні смішно-смішно стало, Світанкове сонце Соню стрічало* (Чемерецько Наталія, студентка 4 курсу);

– *Пополудню павучок Пилипко, подумавши, поповз по павутинці по полуниці. Проповз півпавутинки, побачив Павучиху Пустунку. Подумав, посидів, подивився, поліз по павутинці привітати подругу. Павучок підповз, привітався. Приятелі приязно поспілкувалися. Побачивши привітність Пустинки, павучок посміхнувся. – Пані Павучихо, – промимрив, – прошу покірно, полізьмо по павутинці по полуниці. Подумавши, Пустунка погодилася. Позбиравши полуниці, павучок почав пригощати павучиху. Потім поважна пані почала пригощати павучка полуницею. Павук – павучиху, павучиха – павука... продовжували пригощатися, поки полудень пройшов* (Пуш Ірина, студентка 4 курсу);

– *Сказала сорока сороці старій, Скоріше скликай сороченьят своїх. Сьогодні скрекочу, співаю сонет, Словом сказати – спокійний сюжет. Стільці свої ставте, сміливо сідайте, Сльози солоні скоріше сховайте, Серце співає солодкі слова, Сценарій складала старенька Сова. Сьогодні солістку сонце стрічає, Сонних сусідів сорока скликає. Сцена спалахує світлом софіт, Сорока співає, схвильований світ* (Зібер Алла, студентка 4 курсу). Такі тексти можна використовувати на уроках української мови та літературного читання як навчально-виховні.

Задекларовані вправи формують риторичні вміння й навички майбутніх учителів початкової школи; надають змогу виробити

індивідуальний образ автора, власний ораторський стиль; вчать розуміти й виявляти риси національної специфіки виступів та риторичних текстів із скарбниці українського красномовства.

Крім класичних, ефективними методами і прийомами формування у майбутнього вчителя початкової школи готовності до мовленнєво-риторичної діяльності виявилися такі специфічні: рольові та ділові ігри, словесна дія, мікровиступи на визначену професійно орієнтовану тему, дискусія, риторичний аналіз усних і письмових педагогічних текстів, риторичні ігри-імпровізації, риторико-педагогічні задачі, риторичні вправи, риторичний відеопрактикум, декламаційний практикум, складання власного мовленнєво-риторичного портрету тощо.

1. Вправа для розвитку усного мовлення. *«Агітаційна тема»* з виступом до 4 хвилин (на вибір студента): Фільм, який треба переглянути; Книга, яку варто прочитати; Як позбавитися шкідливої звички; Нам потрібні милосердні люди; Юні водії небезпечні; Сон повинен бути достатнім; Як обрати гарну професію; Дорога річ себе виправдає; Не шкодуйте грошей на адвоката.

2. Вправа для розвитку усного мовлення. *«Пояснювальна тема»* з виступом до 4 хвилин (на вибір студента): Як стати справжнім учителем? Як організувати навчально-наукову роботу у вищому навчальному закладі? Як можна позбавитись шкідливої звички? Як вести здоровий спосіб життя? Як поводитись серед інших людей? Як користуватися Інтернетом?

3. Вправа для розвитку усного мовлення. *«Описова тема»* з виступом до 4 хвилин (на вибір студента): Моє улюблене заняття; Моя сім'я; Мій улюблений актор (артист); Корисний побутовий прилад; Моя улюблена тварина.

4. Вправа для розвитку усного мовлення. *«Біографічна тема»* з виступом до 4 хвилин (на вибір студента): Дивний характер; Гарний педагог; Вихователь від Бога; Християнський мученик; Репресований письменник; Улюблений педагог-науковець; Життя улюбленого актора чи співака; Мій собака; Моє розуміння величі людини.

5. Вправи для розвитку усного мовлення. *«Практика виховання і самовиховання оратора»*: Як зацікавити людей; Якщо ви не праві, визнайте це; Будьте доброзичливими, навіть критикуючи опонента; Створюйте людям гарну репутацію; Думайте про краще в людях: «Прощайте борги боржникам вашим»; Будьте сміливими й упевненими в собі; Не думайте про дрібниці, перестаньте турбуватися; Зважайте на неминуче; Пам'ятайте, у цьому світі можливе все; Якщо ви хочете отримати щонебудь, пожертвуйте чимось; Якщо ви хочете отримати все, пожертвуйте всім; Пам'ятайте: того, хто працює, спинити неможливо; Не жалкуйте за молоком, яке вже розлилося.

Такі завдання формують у вчителів початкових класів риторичну культуру. Під час виконання вправ виникає доброзичливе ставлення до

співрозмовників, слухачів; адекватна кінесика; ефективна техніка мовлення; висока культура мови; актуальність теми спілкування; логічність викладу; образність; новизна інформації; єдність форми і змісту; позитивна енергетика промовця; впевненість.

Закцентуємо увагу на тому, що зміна традиційної мовленнєвої поведінки майбутнього вчителя початкової школи на мовленнєво-риторичну діяльність – складний і тривалий процес. Саме рефлексія майбутнього вчителя дозволяє виявити усталені стереотипи, установки й упередження. Для діагностики рівня готовності до мовленнєво-риторичної діяльності майбутньому вчителю початкової школи варто застосовувати серед традиційних методів дослідження метод відеозапису. *Відеозапис* визначаємо як метод, що передбачає створення навчальних відеоматеріалів та їх застосування з метою аналізу, оцінювання мовленнєво-риторичної діяльності майбутнього педагога та удосконалення його учительсько-ораторської майстерності. Перегляд проведеного уроку, виховного заходу, виступу на батьківських зборах у відеозаписі дає справді безцінний зворотний зв'язок. Саме перегляд та аналіз відеозаписів сприяють формуванню ораторської майстерності, готовності вчителя початкової школи до мовленнєво-риторичної діяльності.

Велике значення мають також і письмові самостійні роботи під час вивчення курсу «Основи риторики в початковій школі», за допомогою яких у майбутніх фахівців формується та розвивається писемне мовлення. Для цього варто підготувати письмово повідомлення на морально-етичну тему, наприклад: «Добро і зло в професійній діяльності педагога», «Краса врятує світ, а я люблю потворність», «Зовнішня культура оратора», «Світ очима дитини», «Як зробити життя цікавим» тощо.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, комунікативна компетентність майбутнього вчителя початкових класів охоплює знання, вміння і навички, сформовані в процесі фахової підготовки. Комунікативна компетентність учителя початкових класів – це система внутрішніх ресурсів ефективного вирішення фахових завдань, а саме: позицій спілкування, ролей, стереотипів, установок, знань, умінь, навичок; вона певним чином пов'язана з цілісністю особистості. Тому сучасний учитель початкових класів має бути високоосвіченою, професійно компетентною особистістю. Перспективу дослідження вбачаємо у виокремленні системи інноваційних вправ і завдань для формування мовленнєво-риторичної компетентності молодших школярів.

Список використаної літератури

1. Абрамович С. Д. Риторика / С. Д. Абрамович, М. Ю. Чикарькова. – Львів : Світ, 2001. – С. 9–24.
2. Вандишев В. М. Риторика: екскурс в історію вчень і понять : навч. посіб. / В. М. Вандишев. – К. : Кондор, 2003. – 264 с.
3. Гурвич С. С. Основи риторики / С. С. Гурвич, В. Ф. Погорілко, М. А. Герман. – К., 1988. – 248 с.

4. Каньоса П. С. Риторика : навч. посіб. / П. С. Каньоса. – Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2011. – 207 с.

5. Колотілова Н. А. Риторика : навч. посіб. / Н. А. Колотілова. – К. : Центр навч. л-ри, 2007. – 232 с.

6. Мамчур Л. Формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів в умовах ВНЗ / Л. Мамчур // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2010. – № 2. – С. 99–104.

7. Науменко В. О. До уроків риторики в початкових класах : метод. посіб. / В. О. Науменко, М. Д. Захарійчук. – К. : Літера ЛТД, 2010. – 128 с.

Гудыма Наталия. Риторические упражнения как средство формирования коммуникативной компетентности будущих учителей начальных классов. Подготовка будущих педагогов к речевой деятельности предполагает формирование у них комплекса коммуникативных умений и навыков, которые являются одновременно составляющей их личности и необходимы не только для успешной профессиональной деятельности, но и для участия в различных сферах жизни в обществе. В статье определены роль и место риторических упражнений и заданий в процессе формирования коммуникативной компетентности будущих учителей начальных классов; разработана система упражнений и заданий по риторике украинского языка, которая способствует овладению риторическими сведениями и формированию профессионально важных культурно-риторических умений студентов образовательно-квалификационного уровня «бакалавр» направления подготовки «Начальное образование». На практических занятиях по основам риторики в начальной школе у студентов должны быть сформированы следующие коммуникативные умения: вести развернутый монолог по профессиональной подготовке; на высоком вербальном и невербальном уровне вести эффективную, конструктивную беседу на любую тему; владеть полемическим искусством, этической культурой конструктивного диалога и полилога (диспут, полемика, дискуссия).

Ключевые слова: риторика, риторические упражнения и задания, риторические умения, коммуникативная компетентность, учитель начальных классов.

Hudyma Nataliia. Rhetorical Exercises as a Means of Forming Future Primary School Teachers' Communicative Competence. The process of preparing future teachers for speech activity involves the formation of their communicative skills, which are the part of their identity and are important not only for successful professional activity, but also for participation in various spheres of life in the society. The article determines the role and place of rhetorical exercises and tasks in the process of developing communicative competence of primary school teachers. The author has worked out the system of exercises and tasks promoting the acquisition of basic knowledge in rhetoric and the formation of professionally important linguistic and rhetorical skills of the students-bachelors specialising in primary education. The practical classes in Basics of Rhetoric in Primary School facilitate development of the following students' communicative skills: to conduct a monologue on professional topics; to conduct an effective, constructive conversation on any topic, using verbal and non-verbal means; to acquire the skills of the polemic art, to have background knowledge of ethical culture of constructive dialogue and polylogue (debate, polemics, discussion).

Key words: rhetoric, rhetorical exercises and tasks, rhetorical skills, communicative competence, primary school teachers.

Стаття надійшла до редколегії 04.03.2017

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕДАГУВАННЯ ТЕЛЕВІЗІЙНИХ ТЕКСТІВ

У статті проаналізовані лінгвостилістичні і власне телевізійні чинники об'єктивного ситуативного і традиційного емоційного сприйняття інформації, найважливішими з яких є розпізнавання журналістом (комунікантом) духовного світу реципієнтів, їх соціальної спрямованості і соціального досвіду, зорієнтованості у дійсності, знання державної мови, уміння лаконічно і змістовно передавати думку тощо.

Сформульовані пропозиції щодо урізноманітнення морально-психологічних програм, зокрема «Даруємо пісню». Наведено одну із можливих моделей тексту телепередачі, визначені роль редактора текстів і завдання журналіста («ведучого»), який реалізує задум і замовника теми, і редактора – інтерпретатора її, і авторів т. зв. «чужого тексту» – музичного твору. Наголошено, що для українців пісенність завжди була духовним оберегом. А тому етночинники для редактора і «ведучого» подібних передач необхідно постійно примножувати, щоб навчитися уникати шаблонів, осучаснювати зміст і структуру традиційних текстів відповідно до запитів сьогодення

Ключові слова: текст, редагування, модель тексту, телепередача, духовна культура, національно-культурні мовні компоненти.

Постановка наукової проблеми та її значення. У світовому інформаційному просторі йде гостра боротьба за розум і душу користувача засобу інформації. Нині найбільший вплив мають інтернет і телебачення. Традиційних жанрів публіцистики стає все менше, а новітні, що переважно постають як поєднання кількох жанрів, не завжди, на нашу думку, здатні виконувати основну функцію медіа – не просто інформувати, а формувати суспільство, яке стоїть перед викликами і перевагами процесів глобалізації.

Готуючи інформацію й видаючи її читачам або слухачам, журналіст, як рекомендують досвідчені медійники, мусить пам'ятати, що сприйняттю інформації передують і, отже, визначають характер сприйняття, стан внутрішнього духовного світу реципієнтів, їх соціальна спрямованість (погляди на світ, переконання, ідеали, цінності, прагнення, інтереси, схильності, позиції і т. д.) і соціальний досвід (зорієнтованість у дійсність, знання, уміння, навички і звичні форми поведінки в різних сферах життя). Досягти (або забезпечити) сприйняття будь-якого тексту відповідно до цих чинників його змісту повинні прагнути автор і редактор, мовець і співрозмовник (які міняються ролями у процесі діалогічного чи полілогічного спілкування).

Спробуємо обґрунтувати практичне значення цих наукових постулатів телепередачею або ж радіопередачею «Даруємо пісню», незважаючи на її начебто суспільну неактуальність та (зазвичай) комерційність. Насправді роль таких передач не така вже й аполітична.

За нашими спостереженнями, українського духу нашим мовленням ЗМІ ще помітно бракує. Логічно постає запитання про те, що може зробити

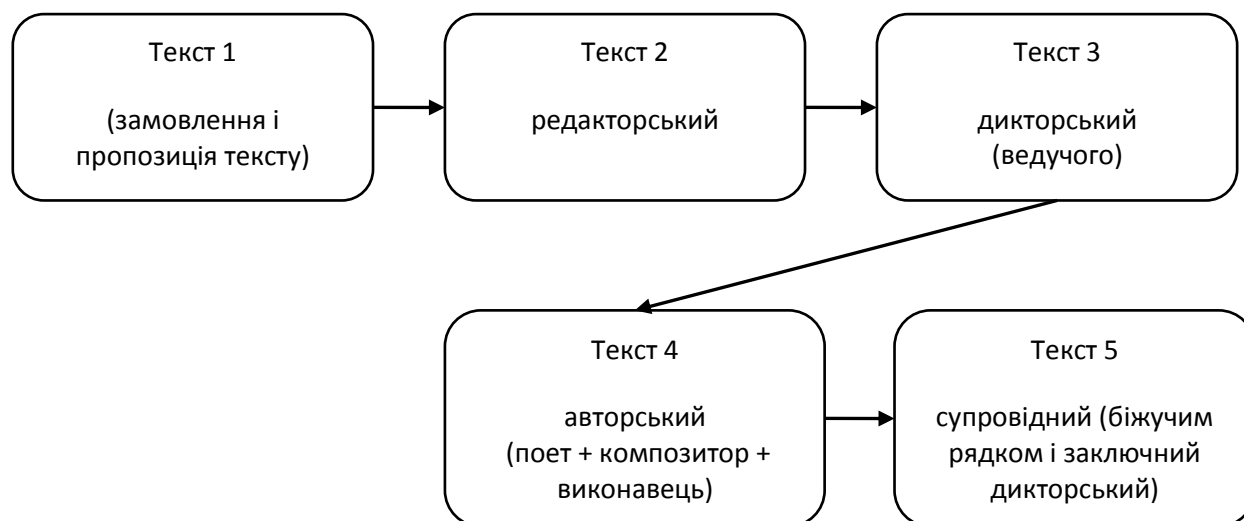
сам теле- чи радіожурналіст, редактор, щоб принаймні авторські програми мали український колорит. Очевидно, саме ресурси рідної мови здатні передати українську душу автора і змусити іншу душу відчувати себе в гармонійному стані.

Проблема не нами помічена. Проф. Л. Струганець, наприклад, навіть студентам пояснює: «Велике значення має підвищення культури мови в радіо- і телепередачах. Будь-яке слово, передане каналом засобів масової інформації, володіє великим соціальним, психологічним та емоційним впливовим потенціалом, що дозволяє говорити про неухильне зростання ролі засобів масової інформації у вихованні духовної культури людини» і додає, що, на жаль, «на українському телебаченні мало цікавих передач такого типу, рівень більшості досить-таки примітивний, а мова ведучих дуже віддалена від мови живої, природної» [10, с. 74]. Позитивних змін не вельми побільшало.

Природність, невимушеність, щирість особливо потрібні передачам, у яких звертаються до людей зі словами вдячності, величання, вітання. До таких передач належить, вважаємо, і «Даруємо пісню», яка на різних телеканалах має свої оригінальні назви. Уже саме поєднання цих двох слів зобов'язує до щирості й відповідної урочистості. Як у будь-якому привітанні (вітальному адресі) тут не обійтися без певної гіперболізації почуттів у характеристиках і побажаннях, але вона в жодному разі не може бути доведена до гротеску. І пісня в дарунок мусить бути співзвучна з текстом-підведенням або текстом-резюме. Ця гармонія можлива лише за умови, якщо творці передачі не тільки бездоганно знатимуть сучасну літературну мову, а й естетичні та емоційно-експресивні ресурси національної, суто народної розмовної мови і відчуватимуть – не з теорії, а внутрішнім чуттям – духовний вплив мелодії і тексту. Безсумнівно, що експресивність та емоційність, ментально емоційне сприйняття і особистісне суб'єктивне, передані засобами мови, з'ясовують стосунок мовця як до світу людей, так і до природи речей [1, с. 70]. Специфіка аналізованої програми якраз і наближує до світу людей самого ведучого та глядача і, звичайно, замовників передачі, причому подія сьогодення, що є основою тексту, екстраполюється як у перспективу – до тих, хто є поряд з героєм передачі, так і до ретроспективи – основних моментів із дотеперішнього життя героя, нанизування аспектів мотивації характеристики цієї особистості з погляду сьогодення.

Творець таких передач повинен образно мислити, сприймати й оцінювати світ у картинах *зорових* (пейзаж, інтер'єр), *світло-тіньових* (схід і захід сонця, ранкова зоря, промінь сонця, що долає морок), *слухових* (дзвін, голос тиші, ревіння бурі, свист вітру, гупання краплин дощу тощо), *психологічних* (любов, радість, схвильованість, оптимізм, роздум...). І цей світ, сприйнятий редактором і ведучим передачі, повинен ненав'язливо бути запропонований слухачеві, якому «дарують» цей світ або який він сам

собі «замовив». Модель тексту такої передачі від її задуму до реалізації може, на наш погляд, бути такою:

Пропонуючи таку модель, зважаємо на загальновідоме положення, що моделі можуть бути узагальнювальні або максимально конкретизувальні (як подана нами).

Для такої співпраці потрібен високий рівень культури, культури мовлення зокрема. «Культура в мові – це її інтелектуальний, естетичний і етичний потенціал, що проявляється в мовленні як результат багатьох психолінгвістичних факторів, „чуття” мови, спрямованість на самовдосконалення, внутрішнього прагнення до краси й контактності з людьми свого середовища» [8, с. 3]. Автор тексту і ведучий передачі «Даруємо пісню» контактують із різними людьми, а не лише з «людьми зі свого середовища». І вони зобов'язані в адресатові розхвилювати таке позитивне «чуття» мови, яке йому в іншій ситуації й не притаманне, допомогти йому сприймати красу і силу почуттів, укладених у «подарунок». Справедливо писала Т. Панько: «В аспекті широкого кола філософських питань, пов'язаних з темою „мова й культура”, чи не найбільш цікавими є вияви в мові індивідуальних людських можливостей формувати й збуджувати думку. Те, що пізнаємо, впливає на нас естетично й морально. Мова не тільки засіб порозуміння між людьми, а водночас є шляхом творення естетичних і моральних ідеалів» [8, с. 7].

Зрозуміло, що замовлений «подарунок» редактор не може замінити іншим на свій розсуд, за своїми морально-етичними та естетичними критеріями, навіть ідеалами. Але гармонізувати під текстівкою особу адресата і пісню-подарунок міг би. Краща ситуація, коли замовник довіряє вибір «подарунка» редакторові – авторові, який, «познайомившись» із адресатом і маючи у своєму розпорядженні належну фонотеку (різноманітні за тематикою, жанрами, виконавцями, хронологією тощо музичні твори), зможе забезпечити цю гармонію (до речі, гармонія може творитися і контрастом тональності).

«Подарунок» як поздоровлення передбачає стан духовного піднесення. Таке піднесення з прадавніх часів українцеві, якого називають мрійником, творила пісня. «З глибини української душі вихоплюється апострофа до пісні: Благословенна будь проміж жонами. Відрадо душі і сонце благовісне! Зроджена з розкоші, окроплена сльозами, Моя ти муко, мій ти раю, пісне! І так само з глибини української свідомості мусимо признатися: те наше найбільше щастя і ті наші скарби – це наше благословенство і наше прокляття одночасно», – писав М. Шлемкевич [12, с. 105]. І додавав: «Коли можна говорити про опій для народу, то для українського народу не була ним і не є релігійність, але пісенність» [12, с. 107].

Пісня – це не лише мелодія, а й текст (чи не в першу чергу – в народних піснях). У ньому – ознаки українськості, польськості, російськості, румунськості і т. ін. Професор В. Кононенко зазначає: «Можна встановлювати „українськість” текстів, виходячи, скажімо, з українських морфем і властивих їм значень, шукати ідіоматичність, що ґрунтується на народному світорозумінні, етнографічно орієнтованих номінаціях, однак і такий підхід, очевидно, ще не визначить усього кола проблем та інтересів етнолінгвістики тексту. Постає завдання осмислення мовної свідомості через етнопсихологічні, соціокультурологічні, фонові й інші чинники, що складають етнолінгвістичний компонент текстової компетенції» [5, с. 25]. Цілком сприймаючи цю настанову вченого, робимо висновок, що для автора і редактора передачі «Даруємо пісню» (якщо він хоче, щоб це не був колаж із випадкових пісень на замовлення для батьків і дітей, родичів і друзів, наставників і колег та ін.) замало спеціальної журналістської освіти – широкі фонові знання можуть допомагати робити кожну передачу цілісним твором зі своїм сюжетом. По-науковому це звучить так: «Національно-культурні мовні компоненти можуть виконувати текстотворчу функцію, за таких умов вони актуалізуються, набувають значної емоційно-експресивної сили, ознак образності, аксіологічної характеристики. Навколо таких компонентів виникають розгалужені асоціативні утворення; вони нерідко зазнають семантичних трансформацій, їхня попередня етнічна вмотивованість зберігається, але в метафоризованих і символізованих виявах. У конкретних текстових реалізаціях таке слово-образ розкриває повноту свого внутрішнього змісту, стає визначальним чинником формування семантичної структури» [5, с. 18].

Усе починається з «образу» замовника. Українське сприйняття дару, дарунка, дарування, на думку збирачки і дослідниці українського мовленнєвого етикету Світлани Богдан, закріпилося в таких стійких виразах: *Дар за дар, слово за слово; Краще давати, ніж брати; Легше десятьом подарувати, ніж в одного попросити; Не подарунок дорогий, а дорога увага; Дар – не купля: не гудять, а хвалять* та ін. (див. [3, с. 18]). В Україні звичай обдаровувати дуже давній – його початки ще в язичницькому жертвоприношенні. Християнство, його звичаєвість звели на ранг подарунка крашанку, писанку, калачі та навіть коляду і щедрівку,

новорічні посівання, які теж супроводжуються текстом-побажанням. Характер подарунка (його форма, кольорова гама, практична доцільність, символічна роль тощо) має викликати позитивні емоції, мати призначення оберігає або – за злими намірами – слугувати попередженням чи виявляти упередженість («подарунки ворогів – не подарунки»). Здавна в українців був звичай обдаровувати бідніших; сьогодні поряд із цією традицією в побуті на загал спостерігається прагнення обдаровувати і сильних світу цього (пригадаймо дні народження «шефа», коли довгі ряди віншувальників юрмляться перед порогом; так само і в останній путь проводжають не лише «люблячи», а й «за високим становищем»). Отак і в передачі «Даруємо пісню» плата за замовлення визначає і обсяг підтекстівки, і довжину та частотність «біжучого рядка», і навіть ... мову, якою виголошують вітання.

Найбільша вада вітань – їх нещирість, фальш. Варто пам'ятати, що *«найкращий з подарунків – доброта», «з доброї руки – подарунок дорогий», «дарунок – вияв вашої культури»* і т.д. А ще в подарунку людина, мабуть, хоче бачити повагу й увагу до себе як до особистості, яка належить до певного роду й народу, що має свої символи, обереги, традиції й обряди. Тому символи **матері** (Вітчизни, землі, рідного дому, неньки), **води** (з роси та чистої Вам води; Йорданської цілющої води), **рушника** (весільного, застільного, вінчального, проводжального), **горіха** (здоровий, як горіх), **сонця** (сонячний характер, сонячна доля, сонячне щастя, сонячний ювілей), **калини** (краси, здоров'я; рідного краю) дорогі тому, хто їх знає. Образи-символи **берегині** (народу, роду, родинного вогнища, традицій), **газди, газдині** (злагоди, добробуту, порядку), **лебедика, лебідоньки, соколика, голубоньки, горлички** (інтимності, пестливості, стриманості, «дорослості») і т. ін. якнайкраще творять і український етнічний колорит, і українську естетику, яка джерельно пов'язана з народним мелосом. Звичайно, що **лебедика** і подібно звертається до адресата замовник подарунка, тобто адресант – від редакції такі звертання з їх інтимізуючим колоритом не можуть використовуватись. Таким чином, і адресант, і редактор стають співавторами або ж адресант переймає своїм пропонованим текстом роль редактора. Це спричинює трудність для творця передачі – він не може досягти довершеного текстового аранжування, не може реалізувати композиційний задум цілісності телевізійного жанру.

«І справді, – констатує Ф. Бацевич, – текст як явище мовної та позамовної дійсності – складний феномен, який виконує різноманітні функції: бере участь у комунікації, допомагає зберігати і передавати інформацію в просторі і часі, фіксує психічне життя індивідів, є продуктом конкретної історичної епохи, формою існування культури, віддзеркаленням певних соціокультурних традицій тощо» [2, с. 146].

Переважає більшість телеглядачів (і радіослухачів) подібної до аналізованої передачі визнають її сучасною формою передання своїх

добрих почуттів до іншої людини. У колективному листі одного педколективу до редакції читаємо: «Ваша передача „Даруємо пісню” робить дуже важливу справу – звеличує Людину, дає їй міцну підтримку і відчуття великої дружної родини. Ви навчаєте цінувати кожен день життя, шанувати і матерів, і коханих, сусіда і батька, бабусю і дідуся» (із редакційного архіву. – О. Ж.). Багато хто вважає цю роль чистою й прекрасною, такою ж, як роль хліба.

У розпорядженні редактора передачі є чималий «набір» вітальних стереотипів, які можна кваліфікувати як засоби творення українського колориту, наприклад: *Козацької наснаги і відваги! Козацького здоров'я! З козацьким ювілеєм! У ваговитості червоних кетягів калини приходиться ювілей; З роси Вам та чистої води! Многії літа Вам! Сійся, родися, як жито й пшениця, доля щаслива... Щасливих Вам зажинків і т.д.* Або підсилення побажань: *Хай Матір Божа Вас охороняє, а Господь Бог з неба щастя посилає! Щоб многих літ прожили Ви під Божим і людським благословінням! Хай Матір Божа Вас охороняє, а Ісус Христос здоров'я посилає.* І навіть таке: *Щоб дар земний і хліб насущний під свічами молитов щодня наповнювали ваші столи, а промінь віри пробивався крізь ніжне мереживо Святої Покрови.*

Кожне привітання починається прямим або переносним звертанням з відповідними до особистості адресата і ставлення до нього адресанта означеннями-епітетами, етикетними формулами, а також ототожненням, порівнянням: *мамо* – дорога, мила, любя, лагідна, дбайлива, турботлива, ріднесенька, невтомна, невгамовна у праці; *сива горличко, сива ластівко, мила зозулько, берегине роду, наш оберегу, вогнику на життєвій дорозі, наше сонечко, втіхо наша і розрадо; батьку (тату):* дорогий, любий, ріднесенький; *надіє й опоро; радо і розрадо, щирий порадику, надійний оберегу; друзі (приятелі):* вірні, віддані, щирі, надійні, незрадливі, безкорисливі, випробувані, як подарунок долі; *колеги:* надійні, доброзичливі, дорогі, глибокошановні; *сину (донько):* дорогий, любий, радосте наша, втіхо наша, надіє наша, гордосте наша, сонечко наше; *зіронько наша, цвіте наш весняний, раю наш, розмаю і т. ін.*

Після таких звертань і «ототожнень» не може слідувати випадкова пісня у подарунок, а лише така, що є улюбленою адресата, або така, що гармонуватиме з його світобаченням і світооцінкою, підсилить добрі побажання адресанта тощо. А отже, редактор мусить добре знати можливості студійної фоно- й відеотеки, бути достатньо компетентним у музичному мистецтві (зокрема у народнопісенному). У зв'язку з цим не можна доручати творення таких передач почергово, тільки щоб вирішити проблему гонорарів за комерційними надходженнями. Щоправда, це не може бути й лише постійний ведучий, бо він ризикує зійти на шаблонність текстів і стереотипність пісенного матеріалу. Дуже важливо, щоб замовлення приймала найбільш компетентна людина, яка зможе

запропонувати доречну пісню-подарунок або скорегувати (після ознайомлення з «досьє» адресата) бажання адресанта.

Зміст і сприймальність кожного телевізійного тексту творить вся журналістська й операторська команда, але найбільша відповідальність лежить, вважаємо, на редакторові (часом саморедакторові). Ще з античних часів ритори обов'язково аналізували свою промову. Сучасне медіазнавство рекомендує застосовувати методику контент-аналізу. Таке дослідження тексту, на думку В. Іванова, «мало залежить від суб'єктивних думок того, хто його проводить» [4, с. 25]. Мета контент-аналізу – переконатися, що в суцільному (повному) масиві тексту кожен його структурний і змістовий компонент виявляє якості цілого, а це забезпечить подальший розвиток тексту.

Композицію передачі повинні забезпечувати не «великі гроші», а справжні естетичні смаки і висока мистецька культура і творців передачі, і тих, хто її дивиться чи слухає. У міщанстві й досі побутує думка, що українських пісенних чи інструментальних творів, гідних ролі подарунка, ще надто мало, а тому замовляють переважно «модні» шлягери, нерідко чужинецькі. Глядача (слухача) теж треба рстити, і цю місію може успішно виконувати редактор і звукорежисер передачі «Даруємо пісню». Пісні необхідно подавати з такими побажаннями-презентаціями, які б викликали повагу не лише до того, кому будуть подарунком, а й до виражальних можливостей самого подарунка. Вважаємо, що стосовно телевізійного тексту варто враховувати доцільні саме для цього тексту ефекти медіа, які, наприклад, називає О. Максим'юк: 1) ефект присутності (ефект співучасті – участь «я»); 2) ефект зацікавленості; 3) ефект наочності; 4) ефект самоочевидності факту; 5) ефект емоційного поштовху; 6) ефект сенсаційності; 7) ефект переконання; 8) ефект очікування; 9) ефект співпереживання [7, с. 215–221]. В аналізованій нами передачі можна застосувати кожен із названих ефектів, навіть ефект сенсаційності, але найбільше для успіху ведучого, і редактора тексту як у глядачів, так і в самого героя передачі може прислужитися досягнення ефектів співучасті, зацікавленості, емоційного поштовху, переконання й очікування. А досягти цих ефектів можна, бо «репродуктивний результат мовленнєвої діяльності на екрані виявляється як самодостатня, завершена одиниця, складний знак із неоднорідними змістовими аспектами; здебільшого це цитати з різних текстів, прислів'я, приказки, алюзії, перифрази, які разом з іншими (візуальними) засобами набувають додаткової семантики і стилістичних відтінків» [9, с. 112].

Зміцнюючи ознаки того чи того жанру, необхідно враховувати суспільні завдання, які стоять перед журналістом. Якщо ці завдання традиційні, бо пов'язані зі сталістю народних традицій, непорушністю народної моралі, міжособистісної і духовної, сподіваннями замовників сюжету тощо, то моделювати підходи до відображення можна за

критеріями, які здавна себе виправдали. Але систему виражальних засобів необхідно постійно оновлювати, видозмінювати, бо шаблонність розчаровує.

Стосовно цього теоретики і практики ЗМІ теж не одностайні, коли треба узагальнити, якими способами і засобами можна зберегти читача, слухача або глядача. Сходяться лише у висновку, що лінгвальних засобів замало – треба шукати й видозмінювати чинники екстралінгвальні. Їх теж розуміють або надто широко, або дуже вузько. Наприклад, В. Луценко вважає, що «до екстралінгвальних чинників спілкування належать: постать автора і адресата, цілі і завдання, що визначають їхню первинну і вторинну діяльність, специфіку сфери спілкування, характер ситуації, жанр» [6, с. 45]. До цього можна долучити ще цілу низку технічних складових: якість апаратури, досвід оператора, оформлення студії або особливості природного фону, час виходу в ефір, тривалість передачі і т. д.

Проте найважливішим усе ж є слово: «Жива думка в усіх випадках звернута до глядача безпосередньо, побуджуючи його брати активну участь у процесі пізнання... Роззосередженість телевізійної аудиторії передбачає її зосередження в одночасному сприйманні цікавої програми» [11, с. 157]. І екстралінгвальні засоби творці передачі повинні підпорядковувати «зосередженню» глядача для адекватного сприйняття «живої думки». В епоху спресованого часу і спресованості інформації важливо вміти економити на словах, але бути «щедрим» на думки (класичне: «щоб словам було тісно, а думкам просторо»).

І журналістові, і глядачам цікавіше, вважаємо, бути учасником не монологу, а діалогу (взагалі, побутує думка, що виголошений (озвучений) монолог насправді є діалогом, учасники якого мають лише різні ролі). До досліджуваної тут телепрограми (вважаємо, що й багатьох інших монологічно-діалогічних жанрів) варто застосувати спостереження О. Алексієвець: «Учасник комунікативного акту з розвинутою мовною особистістю, як правило, не обмежується просто констатацією фактів: на інформативне накладається експресивне, і перед нами виникає мовленнєва структура, яка відображає манеру мовця» [1, с. 67]. Залишається лише стати мовною особистістю і виробити свій неповторний усний ідіостиль.

Висновки і перспективи дослідження. На наш погляд, комерційні програми з давніми традиціями потребують нових підходів і до їх композиції, і до їх функції. Окремі думки з цього приводу ми виписали в цій статті. Тема передбачає подальший її розвиток у дослідженнях телевізійних жанрів, які набули популярності через перехід значної верстви суспільства від інтелектуалізму до різноманітних бізнес-складових розваг.

Список використаної літератури

1. Алексієвець О. Роль інтенсифікації у мовленнєвій комунікації / О. Алексієвець // Мандрівець: Освітнянський журнал. – Тернопіль, 1999. – № 1. – С. 67–70.
2. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Флорій Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 344 с.
3. Богдан С. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / Світлана Богдан. – К., 1998. – 476 с.
4. Іванов В. Ф. Методологія і методика дослідження масової комунікації: автореф. дис. ... докт. філол. наук: спеціальність 10.01.08 / В. Ф. Іванов. – К., 1996. – 31 с.
5. Кононенко В. Етнолінгвістичні аспекти тексту / Віталій Кононенко // Мова. Культура. Стиль. – Київ–Ів.-Франківськ: Плай, 2002. – С. 25–35.
6. Луценко В. Основні поняття і категорії комунікативної стилістики тексту / Валентина Луценко // Дивослово. – 2007. – № 4. – С. 45–48.
7. Максим'юк О. Класифікація репортажних медіа-ефектів / О. Максим'юк // Теле- та радіожурналістика: зб-к наук.-метод. праць / відповід. ред. В. В. Лизанчук. – Львів: Львів. націон. ун-т ім. І.Франка, 2010. – Вип. 9. – Ч. 1. – С. 215–221.
8. Панько Т. Мова і культура нації / Таміла Панько // Мова і культура нації: зб. статей. – Львів, 1991. – С. 3–7.
9. Сербенська О., Бабенко В. Телевізійний текст як об'єкт вивчення / Олександра Сербенська, Вікторія Бабенко // Теле- та радіожурналістика: зб. наук.-метод. праць / відп. ред. В. В. Лизанчук. – Львів: Львів. націон. ун-т ім. І.Франка, 2002. – Вип. 8. – С. 105–118.
10. Струганець Л. Теоретичні основи культури мови: навч. посібн. / Любов Струганець. – Тернопіль, 1997. – 96 с.
11. Шаповал Ю. Мистецтво журналізму : монографія / Юрій Шаповал. – Львів, 2007. – 320 с.
12. Шлемкевич М. Душа і пісня / Микола Шлемкевич // Українська душа. – К., 1992. – С. 97–112.

Жук Олеся. Актуальные проблемы редактирования телевизионных текстов.

В статье анализированы лингвистические и телевизионные средства объективного ситуативного и традиционного эмоционального восприятия информации, важнейшими из которых являются определение журналистом (коммуникантом) духовного мира реципиентов, их социальной направленности и социального опыта, ориентация в действительности, глубокое знание языка, умение лаконично и содержательно выражать мысль и т.д. Сформулированы предложения относительно разнообразия морально-психологических программ, в частности «Даруємо пісню». Предложена одна из возможных моделей текста телепередачи, определены роль редактора текстов и задачи журналиста («ведущего»), который реализует замысел заказчика темы, и редактора-интерпретатора её, и авторов т.н. «чужого текста» – музыкального произведения. Акцент сделан на том, что для украинцев песенность всегда была духовным хранителем (оберегом). А поэтому этнолингвистические, а также социокультурологические языковые средства редактор и ведущий таких передач должен разнообразить, чтобы избежать шаблонов и осовременить содержание и структуру текстов в соответствии с запросами.

Ключевые слова: текст, редактирование, модель текста, телепередача, духовная культура, национально-культурные языковые компоненты.

Zhuk Olesia. Actual Problems of Editing Television Texts Models. The article presents the analysis of the factors determining the objectiveness and emotional perception of information. The author places importance on the most important of them: the journalist's awareness of the recipient's inner spiritual world, his social orientation and social experience (orientation in the reality, knowledge, abilities, skills etc.). The author suggests some ideas

concerning the diversified ways and means of enriching the influential potential of cultural and moral-psychological TV programs like «Daruiemo Pisniu». The article represents one of the possible text patterns for such TV programs, defines the editor's role in creation of such texts and the tasks of the journalist-anchorman who realizes the ideas of both the client or the customer, the editor-interpreter and the authors of the musical composition or program. It is emphasized that for the Ukrainians song has always been a spiritual safety guard. For this reason, the editor and the «host» of such program need to enhance constantly the ethnic and linguistic components of the program and enliven them to avoid patterns, to update the content and form of the traditional texts to bring them in accordance with current demands.

Key words: text, editing, text model, television program, spiritual culture national and cultural language components.

Стаття надійшла до редколегії 21.02.2017

КОМУНІКАТИВНИЙ КОНФЛІКТ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті представлено дослідження конфліктного типу взаємодії в політичному дискурсі в лінгвопрагматичному аспекті. Узагальнено погляди на сутність і типи конфліктів. Визначено поняття комунікативного конфлікту та розглянуто конфліктне спілкування в українській політичній комунікації. Проаналізовано вияви конфліктної комунікативної взаємодії у спонтанному спілкуванні політиків під час телевізійних ток-шоу, наголошено на ролі вербальних і невербальних засобів у репрезентації комунікативного конфлікту. Матеріалом для аналізу слугували українські політичні ток-шоу «Шустер Live», «Свобода слова» і «Прайм-тайм».

Ключові слова: політичний дискурс, комунікативна поведінка, комунікативний конфлікт, політична комунікація, вербальна агресія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дослідження комунікативної взаємодії належить до першочергових завдань лінгвопрагматики та комунікативної лінгвістики, оскільки скероване на вивчення умов і чинників результативності спілкування, а також його умов і правил. У комунікативній взаємодії розрізняють два основні типи спілкування – кооперативний та конфліктний. Якщо перший був ґрунтовно описаний та проаналізований ще у працях Г. П. Грайса, то конфліктний потребує додаткового вивчення, тому що є предметом дослідження різних гуманітарних наук – філології, психології, філософії, конфліктології тощо, однак не має чіткої дефініції та не схарактеризований залежно від дискурсивного простору, в якому функціонує. Серед сфер функціонування комунікативного конфлікту особливу специфіку має політична комунікація (далі – ПК), що реалізує яскраві форми конфліктної взаємодії за допомогою певних комунікативних стратегій (далі – КС). У політичному дискурсі (далі – ПД) конфлікти мають місце насамперед у спонтанній взаємодії політиків-мовців, що представлена на телевізійних ток-шоу політичної тематики та демонструє непередбачену мовленнєву поведінку здебільшого конфліктного типу. Аналіз комунікативної поведінки в таких ситуаціях спілкування дозволяє спостерігати за специфікою мовних особистостей політиків та вивчати реалізацію їхньої дискурсивної діяльності.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Дослідження комунікативної взаємодії в лінгвопрагматичному аспекті представлено у працях українських (Ф. С. Бацевич) та зарубіжних (Т. А. ван Дейк, О. С. Іссерс, А. Ю. Маслова, Г. Г. Почепцов, Н. І. Формановська, Т. Є. Янко та ін.) дослідників. Мовленнєва взаємодія в політичному дискурсі слугувала об'єктом аналізу в наукових розвідках О. В. Карякіна, О. М. Паршиної, Л. Л. Славової, В. Є. Чернявської, О. О. Чорної та ін., а дискурсивну діяльність політиків досліджували

Н. В. Кондратенко, А. П. Мартинюк, С. Т. Онуфрієв, Н. В. Петлюченко, І. С. Шевченко та ін. Проте питання комунікативного конфлікту в ПД не мають характеру комплексних досліджень, тому потребують подальшого вивчення. В українській лінгвістиці конфлікт висвітлено в наукових дослідженнях Л. А. Білоконенко, яка подає дефініцію конфлікту як процесуального явища та особливого типу спілкування, «у якому засобами мови відбувається репрезентація невідповідності в інтересах, поглядах, позиціях сторін конфлікту, фіксуються розбіжності в комунікативних цілях суб'єктів» [3, с. 58].

Мета статті – виявити сутнісні особливості комунікативного конфлікту в українському ПД. Мета передбачала розв'язання таких завдань: визначити поняття комунікативного конфлікту, кваліфікувати конфлікти в ПД та проаналізувати мовні особливості комунікативних конфліктів у спонтанній взаємодії українських політиків.

Матеріалом для аналізу слугували стенограми відеозаписів українських політичних ток-шоу «Шустер Live», «Свобода слова», «Прайм-тайм» тощо за період 2009–2017 років.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Конфліктна комунікативна взаємодія протиставлена кооперативній за результативним чинником, оскільки не передбачає розв'язання спільного комунікативного завдання співрозмовниками. О. О. Селіванова вважає, що конфлікт «визначений неузгодженістю намірів, стратегічних програм комунікантів, асиметричними відношеннями між ними, дисбалансом статусів обличчя, результатом чого є переважно припинення спілкування, небажання подальшого продовження комунікації» [8, с. 604]. Зважаючи на це, лінгвопрагматичний аспект конфліктної взаємодії скерований на виокремлення КС, що ведуть до припинення спілкування, до «розірвання» спілкування. Комуніканти не мають спільних настанов та реалізують кожний свій комунікативний намір, що здебільшого суперечить наміру співрозмовника. Проте конфлікт є так само природним станом спілкування, як і кооперація, хоч і суперечить усім правилам і принципам комунікативної взаємодії. І. В. Певнева зазначає, що в комунікативному конфлікті обов'язковими є свідомий спротив та протидія комунікантів, тому ознаками конфлікту вважає: відсутність збігу когнітивних систем учасників спілкування; специфіку інтерпретації повідомлення реципієнтом, що залежить від його соціальних, культурних та особистісних настанов; дотримання або порушення принципів безконфліктного спілкування; відсутність збігу культурно зумовлених характеристик комунікативної поведінки» [7, с. 5]. Свідоме налаштування на конфліктну взаємодію передбачає й вибір мовленнєвих засобів у спілкуванні.

Ми визначаємо **комунікативний конфлікт** як таку ситуацію спілкування, у якій співрозмовники виконують різні, переважно протискеровані комунікативні завдання, не налаштовані на успішність

взаємодії, свідомо порушують максими спілкування, результатом чого є відсутність згоди або припинення комунікативної взаємодії. На думку Н. А. Белоус, «розвиток конфліктного дискурсу можливий лише у випадку, коли опоненти можуть впливати одне на одного і цей вплив упорядковано в єдиний процес, правила якого можна регулювати» [2, с. 5]. Цілеспрямованість та можливість регуляції конфліктної взаємодії пов'язані з тим, що конфлікти мають різну специфіку розгортання.

З огляду на вищезазначене конфлікти поділяють на деструктивні й конструктивні. Під час деструктивного конфлікту «зусилля сторін скеровано на руйнування; співрозмовники мають взаємовиключні цілі; процедура взаємодії не визначена й не узгоджена» [4], а в процесі конструктивного конфлікту «зусилля сторін скеровано на досягнення згоди; мета комунікантів спільна; процедура взаємодії узгоджена та визначена» [4]. У першому випадку йдеться про свідому протидію одного комуніканта іншому, а в другому – про можливість досягнення компромісу. Якщо співрозмовники не можуть дійти згоди, вони в разі конструктивного конфлікту досягають певного ступеня порозуміння. Н. А. Белоус вважає, що в деструктивних конфліктних дискурсах дії комунікантів орієнтовано на корекцію дій опонентів, а в конструктивних – на пошук компромісів та нейтралізацію комунікативної незгоди, що зумовлює використання «регулятивів класу протидії в деструктивних типах та регулятивів кооперативного типу в конструктивних типах конфліктного дискурсу» [2, с. 28]. Такі суперечливі погляди на сутність конфлікту зумовлено, на думку О. О. Селіванової, «недостатньою розробленістю питань відмінності комунікативного та інших типів конфліктів» [8, с. 605]. Крім того, комунікативний конфлікт має широкий спектр вияву і потребує критеріїв його визначеності, за якими можна чітко кваліфікувати комунікативну взаємодію.

У ПК комунікативний конфлікт має певну специфіку, його переважно пов'язують з агональністю: у боротьбі за владу суперники дискредитують та ображають один одного, розраховуючи на негативний перлокутивний ефект – відмову виборців голосувати, що тягне за собою програш конкурента на виборах [5, с. 87]. За таких умов у політичному дискурсі здебільшого представлено деструктивний конфлікт, що фіксує відсутність згоди між комунікантами та порушення правил спілкування. В українській ПК комунікативний конфлікт часто призводить до розгортання скандалу, наприклад: В. Парасюк: *...Я дуже жалію, що після Майдану ми Вас звідси не депортували і не ліквідували, а просто пожаліли, бо ми що християни... І якось думали, що у **вашому «ватному» мозку** відбудуться певні зміни, але, на жаль, бачите, нічого не змінилося, тому треба наші помилки скоріше виправляти (...)*. О. Вілкул: *Іноді буває дуже складно дискутувати із **слаборозвиненим імбецилом з освітою 8 класів*** (Прайм-Тайм. 22.09.2016). Взаємні обвинувачення та образи свідчать не лише про відсутність спільної комунікативної мети, а про відповідну інтенційність спілкування: обидва співрозмовники прагнуть не порозумітися, а

принизити опонента, створити конфлікт. При цьому в конфлікті винні обидва учасники комунікації, кожний порушує максими спілкування та провокує опонента до вербальної агресії. Такий тип взаємодії вважають маніпулятивним, що передбачає свідоме нерозуміння, яке призводить до ескалації конфлікту, тобто йдеться про «мовленнєвий злочин» [5, с. 88]. Конфлікт і є інтенцією спілкування, це єдина форма комунікативної взаємодії політиків, які мають протилежні, опозитивні погляди. Такий конфлікт «за аналогією з дезінформацією варто називати дезінтерпретацією» [5, с. 87–88]. Учасники спілкування за таких умов провокують один одного на конфлікт, використовуючи образи, звинувачення тощо, наприклад: Т. Березовець: *Так от ваш... ваш колега, з яким ви спілкувалися... Ну, я кажу, звичайно, умовно. Пан Корбан сказав через іншого заступника голови адміністрації... С. Рудик: Тамбовський вовк йому колега. Я перепрошую. Т. Березовець: Ще раз? С. Рудик: Тамбовський вовк йому колега* (Свобода слова. 18.08.2014). Повторення фразеологізму жаргонного характеру свідчить про цілком свідому мовленнєву поведінку мовця. Залучення подібних виразів, що відсилають до тюремного жаргону, відповідно характеризує ставлення мовця до співрозмовника: мовець вважає свого адресата злочинцем.

У ПК фіксуємо й інший тип конфлікту – несвідомий, що виникає внаслідок непорозуміння співрозмовників, наприклад: В. Рабінович: *Чи правильно я Вас зрозумів, що Ви погрожуєте тим людям, які не згодні з Вами у поглядах, і як головний слідчий нашої країни, говорите про те, що з ними буде те саме, що відбувалося з тими, кого вже вбили?* В. Вовк: *Ні. Ви мене зрозуміли неправильно, я цього не говорив.* В. Рабінович: *Ну тоді я Вас неправильно зрозумів* (Свобода слова. 20.04.2015). Тут наявний так званий конфлікт нерозуміння (відповідний або респонсивний у термінології О. С. Кара-Мурзи): конфлікт нерозуміння «ґрунтується на особливій настанові реципієнта – на підозрі партнера в некооперативній поведінці, у тому, що той має намір негативно вплинути на нього або на цільову аудиторію. Таке нерозуміння можна назвати мізінтерпретацією» [5, с. 87]. Обидва комуніканти очікують один від одного провокації, тому неправильно інтерпретують інтенції співрозмовника, через що й виникає нерозуміння, що призводить до конфлікту. Налаштування на конфліктну взаємодію загалом характеризує політичний дискурс, що тяжіє до агональності, а отже, і до конфліктності.

Яскравою ознакою політичних конфліктів є вербальна агресія. Дослідники потрактовують вербальну агресію як таку поведінку людей, що «суперечить суспільним нормам і викликає в людини негативні емоції» [6, с. 9]. На мовному рівні вербальна агресія виявляється в опозиційній мовленнєвій поведінці, використанні емоційно забарвленої, переважно негативно оцінної лексики та відповідних КС, наприклад: А. Куликов: *І чи є у вас запитання до пані Тимошенко?* М. Добкін: *Ви знаєте, я слухав спіч людини, яка протягом десяти років у політиці абсолютно не змінюється.*

Це людина-війна, людина-руйнування... *І якщо трохи відхилитися, можна навіть сказати, що це рокова жінка* (Свобода слова. 5.05.2014). Вербальна агресія викликана негативними емоціями співрозмовників, вона реалізована на мовленнєвому рівні емоційно-зниженою лексикою, інвективами, звинуваченнями, образами тощо.

Під вербальною агресією ми розуміємо таку мовленнєву поведінку, що передбачає одновекторну комунікацію, без урахування мовленнєвої діяльності інших комунікаторів, проте скеровану на приниження співрозмовників в агресивній формі. Як приклад можна розглянути відомий конфлікт І. Богословської та Л. Кравчука: Л. Кравчук: *При чому тут гроші? Я можу вас купити повністю. Без Тимошенко, так.* І. Богословська: *Та ви що? І у вас є декларація для цього?* Л. Кравчук: *Я ще раз повторюю: я можу вас купити з вашим президентством...* І. Богословська: *Ви уявляєте собі ці розмови? Як це? Це як епідемія... Політичне хабарництво і політична корупція стають епідемією. Навіть перший президент не соромиться сказати політику: «Я вас куплю без грошей Тимошенко». Це така багата людина?* (Свобода слова. 19.11.2009). Обидва учасники комунікативної взаємодії намагаються, спілкуючись підвищеним тоном, звинуватити один одного та принизити в очах аудиторії. Л. Кравчук використовує для цього навіть розмовно-побутову лексику, а І. Богословська прийом «навішування ярликів».

У конфліктній комунікативній взаємодії вербальну агресію можуть супроводжувати й невербальні засоби, зокрема різноманітні жести. Наприклад, в описаному вище конфлікті Л. Кравчука та І. Богословської перший президент незалежної України активно підкріплює своє мовлення відповідними жестами: **Ви знаєте, якщо ви будете показувати через це, то покажіть ще і через це...** *І тоді люди зрозуміють. Вибачте, Інно Германівно, але Ви так збагатили українську словесність красивими словами... Ви навіть торкалися питання на межі толерантності і інтелігентності. Ви як політичний бойовик стоїте на трибуні, зосереджені на одній людині, виконуєте повноваження технічного кандидата в президенти... І всі вас бачать знизу доверху* (Свобода слова. 19.11.2009). Вимовляючи першу фразу, Л. Кравчук починає активно жестикулювати руками, показує однозначні непристойні жести (прикладає ліву долоню до середини ліктя правої руки), і весь час супроводжує свої слова жестикуляцією. У цьому випадку активно вживані і вербальні, і невербальні засоби комунікації. Проте така поведінка неприйнятна для політика, вона суперечить максима́м спілкування. Ф. С. Бацевич зазначає, що невербальні засоби «виявляються носіями важливих прагматичних смислів, які не лише регулюють процес комунікації, а характеризують фізіологічні, психологічні, вольові тощо особливості комунікантів» [1, с. 209]. Але українські політики настільки активно виражають агресію у конфліктній взаємодії, що вона може спричинити бійку, як це й сталося між Н. Шуфричем та Ю. Луценком після прямого ефіру на «Шустер Live»

(Шустер Live. 11.12.2009). Бійка виникла внаслідок вербальної агресії з боку обох комунікантів. Як приклад можна розглянути й недавній конфлікт О. Вілкула та В. Парасюка, що перейшов у стадію бійки поза студією (Шустер Live. 22.09.2016). Комунікативний намір мовця в акті вербальної агресії в політичному дискурсі скерований на приниження опонента, а реалізація цієї інтенції може бути досягнута не лише «за допомогою інвективи, а й через дифамації (фактологічне маніпулювання)» [9, с. 225].

Отже, конфліктна взаємодія в ПК передбачає асиметричні комунікативні ролі учасників спілкування та відсутність спільної комунікативної мети, що реалізована за допомогою вербальної агресії, відповідних лексико-граматичних засобів, невербальної поведінки.

Висновки та перспективи дослідження. Комунікативний конфлікт протиставлений кооперативному типу взаємодії через відмінності в комунікативній інтенції, відсутності налаштованості на спільний результат та використання прийомів вербальної агресії, вираженої у відповідних КС та мовних засобах. В українській ПК конфліктне спілкування яскраво виражене у спонтанному мовленні на політичних ток-шоу, де політики-мовці дискредитують, принижують та звинувачують один одного. На мовному рівні це актуалізовано лексико-граматичними та невербальними засобами. До перспектив дослідження уналежнюємо подальший аналіз прийомів вербальної агресії в ПК та вивчення мовних особистостей конфліктного типу в українській ПК.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
2. Белоус Н. А. Конфликтный дискурс в коммуникативном пространстве: семантические и прагматические аспекты : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : специальность 10.02.10 / Н. А. Белоус. – Краснодар, 2008. – 40 с.
3. Білоконенко Л. А. Українськомовний міжособистісний конфлікт : [монографія] / Л. А. Білоконенко. – К. : Інтерсервіс, 2015. – 335 с.
4. Богомолова М. Н. Коммуникационный конфликт как явление действительности [Электронный ресурс] / М. Н. Богомолова // Современные научные исследования и инновации. – 2012. – № 9. – Режим доступа: <http://web.snauka.ru/issues/2012/09/16736> (24.05.2016).
5. Кара-Мурза Е. С. Речевое преступление как проявление конфликтности политической коммуникации / Е. С. Кара-Мурза // Современная политическая коммуникация : [материалы Международной научной конференции] / гл. ред. А. П. Чудинов. – Екатеринбург : Уральский гос. пед. ун-т, 2009. – С. 88–91.
6. Кошкарлова Н. Н. Конфликтный и кооперативный типы русскоязычного дискурса в межкультурном политическом пространстве : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : специальность 10.02.01 / Н. Н. Кошкарлова. – Екатеринбург, 2015. – 38 с.
7. Певнева И. В. Коммуникативные стратегии и тактики в конфликтных ситуациях общения обиходно-бытового и профессионального педагогического дискурсов русской и американской лингвокультур : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : специальность 10.02.10 / И. В. Певнева. – Кемерово, 2008. – 22 с.

8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістична енциклопедія: напрями та проблеми : [підручник]. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

9. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса : [монография] / Е. И. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 326 с.

Завальская Любовь. Коммуникативный конфликт в политическом дискурсе.

В статье представлено исследование конфликтного типа взаимодействия в политическом дискурсе, выполненное в лингвопрагматическом аспекте. Обобщены взгляды на сущность и типы конфликтов, что предусматривало выделение деструктивных и конструктивных конфликтов. Предложено понятие коммуникативного конфликта как взаимодействия коммуникантов, имеющих противонаправленные коммуникативные задачи и сознательно нарушающие максимы общения; рассмотрено конфликтное общение в украинской политической коммуникации. Доказано, что в политической коммуникации конфликт имеет определенную специфику, связанную с агональностью: в борьбе за власть соперники дискредитируют и оскорбляют друг друга, рассчитывая на соответствующий перлокутивный эффект. Коммуникативные конфликты в украинском политическом дискурсе охарактеризованы как осознанные и неосознанные в зависимости от реализации коммуникативного намерения говорящих. Обоснована базовая роль вербальной агрессии в коммуникативном конфликте, определяющая как оппозиционное, одновекторное речевое поведение коммуникантов, а также использование эмоционально окрашенной, преимущественно негативно оценочной лексики и соответствующих стратегий общения. Проанализированы проявления конфликтного коммуникативного взаимодействия в спонтанном общении политиков во время телевизионных ток-шоу, обращено внимание на роль вербальных и невербальных средств в репрезентации коммуникативного конфликта. Определена значимость невербальных средств в реализации политического коммуникативного конфликта. Материалом для анализа служила спонтанная речь украинских политиков, представленная в украинских политических ток-шоу «Шустер Live», «Свобода слова» и «Прайм-тайм». Полученные результаты свидетельствуют об особенностях коммуникативного поведения украинских политиков в политическом взаимодействии.

Ключевые слова: политический дискурс, коммуникативное поведение, коммуникативный конфликт, политическая коммуникация, вербальная агрессия.

Zavalska Liubov. Communicative Conflict in the Political Discourse. The article presents a study of the conflict-type interaction in the political discourse. The emphasis is laid on the linguistic and pragmatic aspects of the phenomenon. The author highlights and generalizes the scholars' views on the nature and types of conflicts aimed at discrimination between destructive and constructive conflicts. The article reveals the notion of communicative conflict as an interaction between communicants having counter-directed communicative tasks and deliberately violating the maxims of communication and explores the issues of conflict communication in the Ukrainian political discourse. It is proved that in the political communication the conflict has certain specificity associated with agonists: in the struggle for power rivals discredit and offend each other, aiming at the appropriate perlocutive effect. Communicative conflicts in the Ukrainian political discourse are characterized as conscious and unconscious dependencies on the realization of the communicative intent of the speakers. The basic role of verbal aggression in a communicative conflict is substantiated. The author argues that it defines both oppositional, single-vector speech behavior of communicators, and the use of emotionally-colored, predominantly negative evaluative vocabulary and appropriate communication strategies. The author analyzes the manifestations of conflict communicative interaction on the case study of politicians' spontaneous communication during television talk shows («Shuster Live»,

«Freedom of Speech» and «Prime Time»), placing importance on the role of verbal and non-verbal means in the representation of the communicative conflict. The obtained results reveal the peculiar features of communicative behavior of the Ukrainian politicians in political interaction.

Key words: political discourse, communicative behavior, communicative conflict, political communication, verbal aggression.

Стаття надійшла до редколегії 21.03.2016

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ БІБЛІЙНОЇ ЛЕКСЕМИ «ХРЕСТ» В УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ УСНОРОЗМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

У статті проаналізовано концептуалізацію біблійної лексеми «хрест» у фразеологічних одиницях народно-розмовного походження, зокрема виділено ядро й периферію семантичних реалізацій цієї лексеми. Також побудовано схему, яка репрезентує структуру концепту «хрест» у фразеологізмах уснорозмовного походження.

Ключові слова: хрест, концептуальна картина світу, уснорозмовний фразеологізм, концептуалізація, концептуальний аналіз.

Постановка наукової проблеми та її значення. В останнє десятиліття у зв'язку з розвитком лінгвоконцептології та лінгвокультурології зростає інтерес до вивчення слова як одного із засобів вираження концептуальної картини світу. В основі такого підходу лежить розуміння мови як процесу й результату світосприйняття народу, у якому відображено культурні, історичні й психологічні риси менталітету нації. Однією з ознак глибинної концептуалізації слова є його належність до складу фразеосемантичних єдностей. Адже, за визначенням І. Іванової, «фразеологізм є складовою ментальності нації, стрижнем «культурних конотацій» як частина мовної системи [...]. Фразеологічна одиниця може бути саме тією частиною мови, одиницею якої є носіями концептуального в культурному просторі» [4, с. 4]. У зв'язку з цим дослідження концептуалізації біблійної лексеми «хрест» в уснорозмовних фразеологізмах належить до актуальних проблем українського мовознавства.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Українська народна фразеологія неодноразово була об'єктом досліджень, найкраще вона вивчена в тематичному аспекті. Проте останнім часом з'явилося чимало публікацій, у яких описують фразеологізми, застосовуючи методику концептуального аналізу [2; 4 та ін.]. Концептуалізація лексеми «хрест» також була предметом наукових студій українських мовознавців. Зокрема, здійснено етимологічний аналіз лексем «хрест / христ» [6], досліджено концепт «хрест» в українських замовляннях [1] та зміни його семантики в художньому дискурсі [3; 5; 8]. Узагальнила ознаки концепту «хрест» Ж. Краснобаєва-Чорна, зазначивши, що для нього притаманні етнокультурне забарвлення, емоційність і оцінність, гнучкість, стереотипність і константність тощо [7, с. 41].

Мета статті – проаналізувати способи мовної концептуалізації біблійної лексеми «хрест» в українських фразеологізмах уснорозмовного походження, виявити регулярні семантичні відношення, у які вступає ця

лексема, і в такий спосіб доповнити уявлення про роль концепту «хрест» у мовній і концептуальній картинах світу українців. Основними джерелами дослідження було обрано фразеологічний і тлумачний словники.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Лексема «хрест» – одна з найбільш поширених у розмовному мовленні українців біблійних лексем і має такі зафіксовані тлумачним словником значення: 1) предмет і символ культу християнської релігії; 2) відзнака, орден, що має форму такого предмета; 3) предмет у вигляді фігури з двох планок, брусків, смужок і т. ін., які перетинаються між собою; 4) спосіб вишивання перехресними стібками; 5) перен. Страждання, випробування, що випали на чийсь долю [9, XI, с. 139]. Отже, у словниковій статті зафіксовано два основні типи значень лексеми «хрест»: сакральні й несакральні, пов'язані з його формою чи призначенням.

Проведений аналіз фразеологізмів дає підстави стверджувати, що ядром концепту «хрест» у народнорозмовних фразеологізмах є його сакральне значення, а саме: розуміння хреста як символу християнської релігії, на якому було розп'ято Ісуса Христа. У народній фразеології сакральне значення хреста концептуалізується у кількох вимірах, що продемонстровано на схемі структури концепту «хрест» в уснорозмовних фразеологізмах (рис. 1).

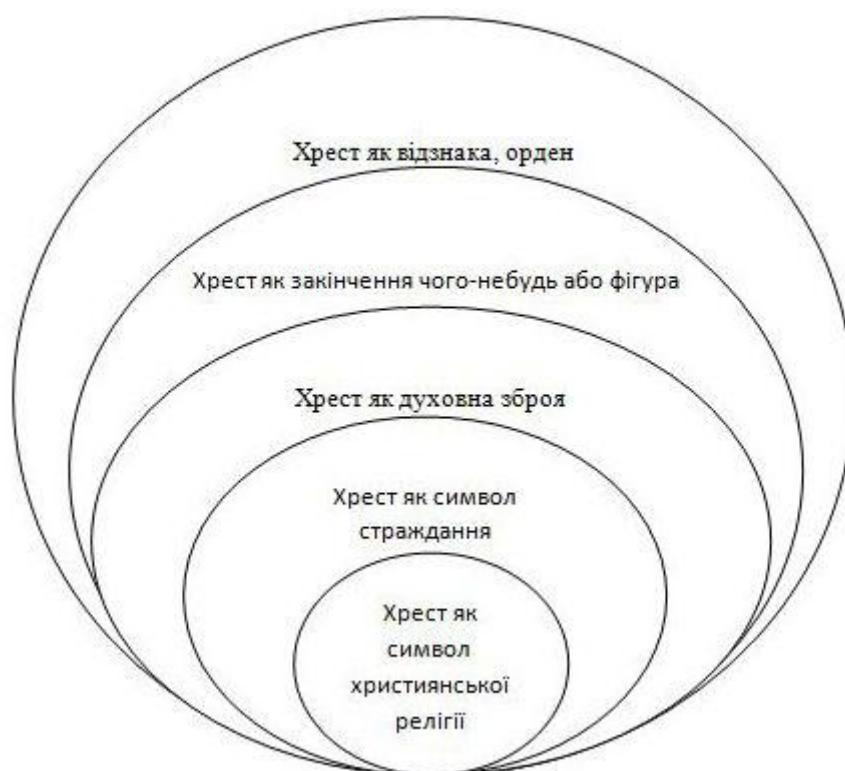

Рис. 1. Структура концепту «хрест» у народнорозмовних фразеологізмах

Як видно зі схеми, найбільш частотним у народній фразеології є вживання цієї лексеми у значенні найвищої сакральної цінності чи символу, на якому клянуться, записягаються, підтверджують правдивість своїх слів, хрестячись чи цілуючи хрест, наприклад: **На хресті записягатися (записягтися, записягнутися)** – давати обіцянку, клятву в чому-небудь, цілуючи хрест. Присягатися (присягнутися) хрестом [9, XI, с. 139]; **Давати хреста, заст.** Клястися, присягатися, хрестячись [10, II, с. 215]; **Цілувати (поцілувати) хрест (хреста)** – присягатися, клястися, цілуючи хрест [9, XI, с. 139].

У фразеологізмах такого типу концепт «хрест» може маркуватися прикметником-епітетом «святий», що підвищує загальну експресивність вислову: **От (ось) тобі (вам) хрест [святий], заст.** Запевнення в чому-небудь як клятва, записягання у правдивості своїх слів, дій і т. ін. [10, II, с. 935].

Також можна виділити групу народнорозмовних фразем, у яких запевнення у власній правдивості, щирості будується за моделлю накликавання на себе неминучого сакрального покарання, символом якого є хрест, у разі промовляння неправдивих слів, порушення клятви тощо: **Побий (убий) мене [святий] хрест, заст.** Уживається як запевнення в чому-небудь, як клятва, записягання в правдивості своїх слів, дій і т. ін. [10, II, с. 935]; **Хай (нехай) мене [святий] хрест поб'є, заст.** Уживається як запевнення в чому-небудь, як клятва, записягання в правдивості своїх слів [10, II, с. 935]. Як бачимо, сакральне значення концепту «хрест» у таких фразеологізмах так само може підсилюватися експресивним синонімом «святий».

Близькі до наведених вище фразеологізми з лайливою конотацією, які актуалізують у концепті «хрест» сему «засіб покарання вищими силами»: **Побий (убий) тебе (його, її, їх) хрест [та його свята сила], лайл.** Уживається для вираження великого незадоволення чим-небудь [9, XI, с. 139].

Прикметно, що синонімами до фразеологізмів, у яких хрест актуалізується як засіб покарання, є одиниці зі стрижневими компонентами «сила Божа», «грим», «лиха година» як-от: *грим би мене вдарив; хай мене грим поб'є; бий тебе лиха година; бий тебе сила Божа* тощо. Очевидно, що з наведених синонімічних заміників концепту «хрест» у складі проаналізованих фразеологізмів «сила Божа» – найбільш близький до нього за значенням заміник, оскільки «хрест» у таких фразеологізмах якраз і виступає парафразом Божої сили, Божого гніву. Проте інші компоненти-замінники «хреста» у наведених фразеологізмах, такі, як «грим», «лиха година», можуть свідчити про більш давнє, дохристиянське походження фразеологізмів такого типу, у яких із запровадженням християнства один із компонентів, який уособлював гнів метафізичних сил, було замінено на християнський символ хреста.

Хрест як символ християнської релігії актуалізовано й у фразеологізмі **Хреста нема (немає) на кому, заст.** 'хто-небудь безсовісний, безчесний' [10, II, с. 546]. Тут відсутність цього символу в певної особи

маркує її як таку, що не визнає або не дотримується тих чеснот, моральних цінностей, які проповідує християнська релігія. Тому наведена фразема має різко негативне аксіологічне значення.

Хрест як символ християнської релігії можна використовувати і для етичної антитези, як-от у приказці *З одного дерева і хрест і лопата: хрестові ся кланяють, а лопатою гній викидають*. Саме розуміння хреста як символу найвищих чеснот і сакральних цінностей надає протиставленню афористичного звучання через контраст контекстуальних антонімів «лопата / хрест».

Із сакральним значенням пов'язане й розуміння хреста як символу страждання. Як відомо з біблійного переказу, Ісус Христос сам ніс дерев'яний хрест, на якому пізніше був розіп'ятий, до місця своєї страти. Саме з цим уривком Євангелія асоціюється «хрест» у таких фразеологізмах, як: *Важкий (тяжкий) хрест нести; Нести [свій] хрест* – терпляче переносити страждання, випробування долі [9, XI, с. 139]; *Нести/донести [свій важкий (тяжкий)] хрест*. Терпляче переборювати труднощі, незгоди, все те, що стало неминучим у чиємусь житті [10, II, с. 548]. Використання біблійного сюжету як основи для фразеологізму, безперечно, свідчить про його біблійне походження. Але не можна заперечувати й народнорозмовний характер цієї фраземи, про що свідчить як частотне використання її в усному розмовному мовленні, так і підсилення її експресивності синонімами з колоритом розмовності «важкий», «тяжкий».

Близька до цього значення семантика хреста у фразеологізмі, який створений на основі порівняння: *Як (мов, ніби) з хреста знятий*. Дуже блідий, змучений, з хворобливим виглядом [10, II, с. 343]. Наведена фразема також актуалізує у слові «хрест» сему «страждання», яка реалізується у зовнішньому вигляді людини.

Хрест як духовна зброя есплікується у приказці *На диявола є хрест, а на ворога меч!* Таке значення хреста у наведеному фразеологізмі актуалізується завдяки антитезі до слова «меч», у якому сема «зброя» є стрижневою, а відтак і спільною для обох слів («меч» і «хрест»), що робить їх контекстуальними антонімами.

Периферією концептуалізації лексеми «хрест» в уснорозмовних фразеологізмах є такі одиниці, у яких актуалізується розуміння хреста, більшою чи меншою мірою віддалене від сакрального. Наприклад, відтінок сакральності зберігають фраземи, у яких основною семою є «закінчення чого-небудь»: *Ставити / поставити хрест на кому, чому*. Переставати покладати надії на когось, щось, думати, згадувати про кого-, що-небудь [10, II, с. 857]. Привертає увагу негативне емоційно-оцінне забарвлення цього фразеологізму, мотивоване асоціативною фоною інформацією про хрест як елемент поховального обряду.

Про зв'язок значення цієї фраземи із сакральним розумінням хреста можна зробити висновок, проаналізувавши такий приклад, де сакральний

елемент значення більш очевидний: *Дивитися (поглядати) на хрест*. Цей фразеологізм – один із уснорозмовних парафразів на позначення швидкого наближення смерті, тобто закінчення людського життя. Адже хрест традиційно ставлять на могилах померлих, тому в наведеній фраземі його можна вважати іменниковою одночленною метафорою, переносне значення якої виникає на основі асоціативних зв'язків лексеми «хрест» із фоновими знаннями носіїв мови про ритуальне призначення цього знака.

На віддаленій периферії концепту «хрест» в уснорозмовних фразеологізмах знаходяться такі його актуалізації, у яких зв'язок із християнським сакральним значенням або відсутній, або неочевидний. Насамперед варто звернути увагу на ті уснорозмовні фразеологізми, у яких хрест сприймається лише як фігура, утворена пересіченням двох прямих ліній. Такі фраземи поширені в розмовному мовленні, хоча й не відзначаються великою варіативністю. Як правило, такі фразеологізми позначають положення рук або тіла людини: *Згорнути руки хрестом* – скласти руки хрест-навхрест [9, XI, с. 139]; *Розкинути руки хрестом* – широко відкинути руки під прямим кутом до тулуба [9, XI, с. 139]; *Лежати хрестом* – лежати, розкинувши руки під прямим кутом до тулуба [9, XI, с. 139]. Як видно з наведених прикладів, у фразеологізмах цього типу лексема «хрест» у формі орудного відмінка переходить у розряд прислівників, позначаючи спосіб виконання дії, внаслідок якої утворюється фігура «хрест».

Найвіддаленіша периферія концептуалізації лексеми «хрест» в уснорозмовній фразеології – це вживання її на позначення відзнаки, нагороди, ордена: *Нащо тії чини і хрести, коли кишені пусті* [9, XI, с. 139]. Можна констатувати, що в наведеному фразеологізмі зв'язок хреста із сакральною сферою майже втрачено, хоча в етимологічному аспекті (через зумовленість хрестоподібної форми ордена з християнською символікою) він, безперечно, існує.

Висновки та перспективи дослідження. Проведене дослідження дозволяє констатувати, що в українських фразеологізмах уснорозмовного походження «хрест» концептуалізується насамперед із сакральним компонентом значення. Тому ядром цього концепту в уснорозмовних фраземах є розуміння його як символу християнської релігії. Периферія досліджуваного концепту теж більшою чи меншою мірою пов'язана зі сферою сакрального: від розуміння його як символу страждання і до позначення ним спеціальної відзнаки у вигляді хреста. Це може бути наслідком як глибокого вкорінення в етнічній свідомості українців християнсько-релігійного світогляду, так і свідченням більш давнього функціонування лексеми «хрест» як сакрального знака. У статті не було вивчено концептуалізацію таких дериватів концепту «хрест», як «хрестити», «хреститися», «хрещений» тощо. Тому представлені висновки можуть бути використані для їх подальшого дослідження.

Список використаної літератури

1. Вакуленко В. Ф. Слова-концепти давньогрецького походження в українських замовляннях / В. Ф. Вакуленко // Дослідження з лексикології і граматики української мови. – Дніпропетровськ: Літограф, 2010. – Вип. 9. – С. 17–25.
2. Венжинович Н. Ф. Про формування фразеологічної картини світу / Н. Ф. Венжинович // Вісник Дніпропетровського університету. – Серія: Мовознавство. – 2007. – № 3. – С. 120–126.
3. Данілова А. Концепт «Хрест» у творах Ольги Кобилянської / А. Данілова // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць. – Чернівці, 2011. – Вип. 545/546 : Слов'янська філологія. – С. 192–196.
4. Іванова І. Б. Фразеосемантичне поле «життя/смерть»: національні стереотипи та їх кореляції : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спеціальність 10.02.01 / І. Б. Іванова. – К., 2008. – 20 с.
5. Ковтун А. Зміна семантики церковно-релігійного слова «хрест» у художньому тексті [Електронний ресурс] / А. Ковтун. – Режим доступу: <http://litmisto.org.ua> (07.02.2017).
6. Козирєва З. Г. Рудиментарні нашарування в літературній мові / З. Г. Козирєва // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – 2002. – Вип. 5. – С. 104–113.
7. Краснобаєва-Чорна Ж. В. Концептуальний аналіз як метод концептивістики (на матеріалі концепту ЖИТТЯ в українській фраземіці) / Ж. В. Краснобаєва-Чорна // Українська мова. – 2009. – № 1. – С. 41–52.
8. Поворознюк С. І. Біблізми як стилістичні маркери поетичного дискурсу Юрія Іздрика (на матеріалі збірки «Календар любові») / С. І. Поворознюк // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці : ВД «Родовід». – Вип. 769. – С. 28–32.
9. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР; Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
10. Фразеологічний словник української мови : в 2-х томах / уклад. Білоноженко В. М. [та ін.] – К. : Наук. думка, 1993. – 984 с.

Калита Оксана. Концептуалізація біблейської лексеми «крест» в українських фразеологізмах розмовного походження. В статті проаналізована концептуалізація біблейської лексеми «крест» в фразеологічних одиницях уснорозмовного походження, в частині виділені ядро і периферія семантичної реалізації цієї лексеми. Установлено, що ядерна зона концепта «крест» в українських уснорозмовних фразеологізмах реалізується на основі розуміння креста як сакрального символу християнської релігії. Така реалізація походить в декількох вимірах: як найвищої сакральної цінності, як засобу покарання, для етичного протиставлення і т. п. Ближній периферія концепта «крест» – розуміння його як символу страдання або духовного зброї – також безпосередньо пов'язана з сакральним розумінням цієї лексеми. Більш віддалена периферія актуалізує в лексемі «крест» семантику відповідної геометричної фігури або відмінного знаку, ордену. В статті запропонована схема, що представляє структуру концепта «крест» в українських фразеологічних одиницях уснорозмовного походження.

Ключові слова: крест, концептуальна картина світу, уснорозмовний фразеологізм, концептуалізація, концептуальний аналіз.

Kalyta Oksana. Conceptualization the Biblical Lexeme «cross» in the Ukrainian Colloquial Phraseologisms. The article highlights the issue of the conceptualization of the biblical lexeme «cross» in the Ukrainian phraseologisms of the colloquial origin, laying

emphasis on the identification of the nucleus and the periphery of the semantic actualization of this lexeme. It has been revealed that the nuclear zone of the concept «cross» in the Ukrainian colloquial phraseologisms is realized on the basis of perceiving the concept «cross» as a sacred symbol of the Christian religion. This realization manifests itself in several dimensions: the highest sacred value, a means of punishment, means/matter of ethical opposition, etc. The immediate periphery of the concept «cross» – perception of it as a symbol of suffering or spiritual weapon – is also directly related to the sacred content of the lexeme. Semes of a corresponding geometric figure or a sign, the Order of Merits is actualized in the lexeme «cross» as a more distant periphery. The article contains the scheme, designed by the author, which represents the structure of the concept «cross» in the Ukrainian phraseological units of the spoken colloquial origin.

Key words: cross, conceptual picture of the world, colloquial phraseologisms, conceptualization, conceptual analysis.

Стаття надійшла до редколегії 19.03.2017

УДК 811.161.2'282(477.43):821.161.2(091)

Борис Коваленко

ВІДБИТТЯ РИС ПОДІЛЬСЬКОГО ГОВОРУ В РУКОПИСНІЙ СПАДЩИНІ СТЕПАНА РУДАНСЬКОГО (НА МАТЕРІАЛІ РУКОПISУ «ЛІРНИКОВІ ДУМИ»)

Важливим джерелом історичного вивчення подільських говірок є автографи художніх творів письменників-подолян. У статті проаналізовано мовні особливості рукопису Степана Руданського «Лірникові думи». З'ясовано, що цикл поезій написано так званою ярижкою. Мова твору хоча й унормована, проте не позбавлена й діалектних рис. Подільський говірковий ареал виразно проступає на фонетичному та морфологічному рівнях.

Ключові слова: подільські говірки, фонетичні риси, морфологічні риси, Степан Руданський, «Лірникові думи».

Постановка наукової проблеми та її значення. Степан Васильович Руданський – український письменник другої половини ХІХ ст., а його творчість – видатне, новаторське й до певної міри етапне явище в історії української літератури. Він відомий як автор гуморесок, ліричних пісень, балад, байок і перекладів російських, західнослов'янських і античних поезій.

Велику увагу Степан Руданський надавав записам подільських пісень, казок, оповідань та легенд. Саме на основі зібраних легенд та переказів він створив 1856 року цикл поезій, названий у першій редакції «Лірникові думи», а в другій – «Байки світові в співах».

Аналіз досліджень цієї проблеми. Справжній поціновувач поета І. Франко зазначав, що Степан Руданський «належить, без сумніву, до найбільш талановитих українських поетів серед тих, що появилися по смерті Шевченка» [7, с. 219], проте на кінець ХІХ ст. далеко не вся рукописна спадщина була розшукана, про що свідчить його ж стаття, надрукована у «Зорі», в якій йдеться про те, що «...д. Ш[ейковський] зве Руданського, тоді ще студента медицини в Петербурзі, звісного в літературі ледве з двох-трьох віршів, знаменитим, а його поему «величественною», ... Руданський в Петербурзі написав якусь поему чи цикл віршованих оповідань п[ід] з[аголовком] «Лірницькі думи», що твір сей обнимав щонайменше п'ять частей, з котрих кожда мала по 10 або й більше розділів, значить, міг містити в собі 50 або й більше оповідань, котрих тема взята була з народних уст, і що д. Шейковський мав сей твір у руках, дуже його вподобав і виписав з нього одне оповідання» [8, с. 268]. Далі І. Франко зауважує, що з того часу (з 1861 р. – Б. К.) про «Лірникові думи» жодної згадки немає, вони не були надруковані, а знати про них може лише д. Шейковський, і підсумовує, що «„Лірницькі думи“, котрі коли б віднайшлися, певно, мали би велику вартість, коли вже не поетичну, то бодай етнографічну» [8, с. 268].

Дійсно, вперше уривок з поезії «Лірникові думи» надрукував у своїй праці «Опыт южнорусского словаря» (1861) К. Шейковський. У передмові до словника він зазначав, що тут буде вміщено найбільше приказок, прислів'їв, загадок, пісень, забобонів, замовлянь та заклинань, які зберігають народну мову і яку автор вважає основним джерелом своєї праці. Іншими джерелами він називав словники, твори художньої літератури та рукописи. «Что касается до рукописныхъ сочинений на южнорусскомъ языкѣ, то мы пользовались сочинениями г. Руданскаго и не многими г. Свидницкаго», – зазначив укладач, сподіваючись, що ні Руданський, ні Свидницький не будуть нарікати на те, що «въ моемъ словарѣ появились въ первый разъ въ печати отрывки изъ нѣкоторыхъ сочинений ихъ» [5, с. XVI].

Пояснюючи слово *бусел*, К. Шейковський пише: «По легендѣ, извѣстной у подолянъ, птица эта произошла изъ человѣка. Считаемо умѣстнымъ привести здѣсь отрывокъ, относящійся къ этой птицѣ, изъ вполнѣ-народной и величественной поэмы знаменитого г. Руданскаго «Лірныкові Думы». Замітимъ мимоходомъ, что народныя вѣрованія здѣсь уже измѣнены подъ вліяніемъ христіанства». Далі упорядник розмістив розлогий уривок, зазначивши: дума п'ята – X–XI. Саме цей уривок наводить у своїй статті І. Франко.

Отже, зусиллями І. Франка думи були віднайдені і вперше надруковані в журналі «Зоря»: 1895 рік: № 21, с. 406–409; № 22, с. 424–429; № 23, с. 453–455; 1896 рік: № 1, с. 7–8; № 8, с. 144–146; № 12, с. 231–233; № 13, с. 250–252; № 14, с. 270–273. З того часу «Байки світовії (Лірникові думи)» неодноразово були надруковані, однак мовні особливості, які є маркером ідіостилю Степана Руданського, у тих виданнях знівельовані. З цієї причини ми обрали матеріалом дослідження рукопис «Лірникові думи», який зберігається у відділі рукописів Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України.

Мета нашої розвідки – з'ясувати мовні особливості «Лірникових дум», зокрема виявити, якою мірою відбилися говіркові явища в поезії Степана Руданського.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. «Лірникові думи» – це поетична переробка народних легендарно-апокрифічних переказів про виникнення світу і походження життя на землі. У «Преслів'ї» до твору Степан Руданський зауважував: «Як писав я в співах світовії байки, то три речі мав я собі на умі. Перша – в кожній оповідці затримати силу людської змислової утвори, а для того кожду оповідку розказати так, як вона мені була розказана. Друге – відшукати нитку межі тими різними уривками, котрі мені то сям, то там удалось позбирати, і, наскільки можна, споїти в їдну співу. Третє – дати певний склад для тих хибких народних оповідань, для котрих народ не придбав іще складу і, може, й не придбає. І певно, що хто тільки чув коли

від людей тії оповідки, той і по їдних співах завважить, наскільки і я витримав свою нележку задумку. Але святий тее знає, чи багато в нас таких найдеться! На наше нещастя, наші молодії паничі іще з того часу, як перший раз заглянуть у школу, уже напинають забувати і свою мову, і своїх людей. І то ще добре, як котрий, скінчивши школи і натягнувши чужий жупан, занесе з собою на чужий край кілька рідних пісень, а то звичайно з них виходить ні родині свічка, ні Москві огарок. А все-таки надіюсь, що хто-небудь і із таких захоче дати голос на мої „Світовії співи”...» [6, с. 580].

Степан Руданський для написання циклу поезій використав «ярижку». Серед правописних особливостей рукопису виокремимо:

1. Звук [i], а також йотований [i] письменник передавав буквою **и**: «А тымъ часомъ на *Голгофи* Хрестъ угрунтували И на нему Хрыста Бога Страшно *розипнялы*»¹, сполучник (частку) **і**, прийменник **із** в аналізованому рукописі послідовно передано буквою **и**: «И подякуваты вмие Да й наробытъ гора!... Разъ, весною, прылетили Бусли *изъ-за* мора». Букву **і** послідовно фіксуємо лише перед **й** та йотованими: «Выйшовъ архырей поихавъ Паны *розійшыся*! Коло старцивъ тилько прости Люде осталыся».

2. У творі звук [u] позначається буквою **ы**, зрідка – **е**: «И молывся ... и *кровавый* Зъ него пить котывся Ажъ *опивночы* зъ *жыдамы* Іуда явився»; «Той горбатый изигнувся Той старый *схелывся* Въ того раны по всимъ тили Въ того ротъ скрывывся».

3. Звук [e] позначається літерами **е**, **и**, а йотований [e] – буквою **е**: «И *кладе* винъ ихъ пидъ браму Бога пидіймае Пидіймае и *хрестъ* тяжкій *Несты* *помагае*». Букву **є** Степан Руданський не використовував.

4. М'якість приголосного перед [o] передано звукосполученнями **ьо** та **іо**: «Ще пидъ вечеръ, Якъ ударытъ *сьомая* година Ожывытсь на мынутку Бидна бульварна»; «А вы, люде не хотили Въ раю шануватысь Теперь мусыте *сліозамы* Хлиба дороблятысь»; «И злывалось ясне небо Зъ темною *землію* А за небомъ спочывало Сонце надъ водою».

5. Літери **ъ**, **ь** у мові дум виконували функцію сучасного апострофа: «Кругомъ церкви на *подвирьи* Трава зеленіе Тилько каминь край дзвыныци Зкругляный билі». Літеру **ъ** за традицією писали в кінці слів після приголосних: «*Тамъ въ* ту пору *прынисъ* бусель Калыточку *злата!*... *Отъ* така-то, добри люды! Зъ буслямы работа».

6. Уживання [сч] замість [шч]: «И въ минути той *исчезнувъ* Въ мори пидъ водою Найшовъ бездну бере землю Правою рукою»; «И *счаслыва* ему була Дальная дорога У минути винъ зъ землею Выйшовъ передъ Бога»; «И *кровавый* мисяць сходытъ Сумно поглядае Якъ той батько *несчаслывій* Шо сынивъ ховае».

7. Паралельне вживання префіксів *роз-* і *рос-*, прийменника з і с: «И взявъ Господь туо землю Ходытъ *розсивае* А Сатанаиль невдячный

¹ Тут і далі приклади подаємо за : С. В. Руданський. Співомовки. Байки світовії (Лірникові думи) // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Фонд 63. – Од. зб. 13. – С. 74–213.

Думоньку гадає»; «Ты *роскрыйся*, розвернися! Темная безодне! Беру землю въ имя свое И въ имя Господне»; «И говорытъ: „Ты *роскрыйся* Темная безодне Беру съ тебе теперъ землю Во имя Господне”»; «И въ години повернулись Змію *роказалы* Шо у раю край дороги Адамъ зъ Евой спалы».

8. Етимологічне [m'c'a] Степан Руданський передає буквособолученнями -*тця*, -*ця*: «Ще пидъ вечиръ, Якъ ударытъ съомая година *Ожывытця* на мынутку Бидна бульварна»; «И престоломъ було небо Невыдыме намы И то небо въ насъ хрыщенихъ *Зветця* небесамы»; «Быдни люды! Хто ихъ выдивъ Серце каминило вси обшарпани обдерти Ажъ *свтыця* тило»; «И та рыба держытъ землю И якъ *стрепенетця* И застогне земля наша И вся *затрасетця*».

Серед говіркових особливостей «Лірникових дум» фіксуємо такі ознаки:

I. Фонетичний рівень. Ненормативне вживання наголошених і ненаголошених голосних: «Коло ныхъ двома возамы Сталы *пелепоны* И розклалы на папери Пысани иконы»; «Тра щобъ жинка чоловіка Лышь могла кохаты... И роздумавъ – и ребро ставъ ливее *ломаты*»; «Ему душно!.. Йде до ричкы На *беригъ* сидае Схылывъ голову на руку И думу гадає!»; «И зъявылось пять чортякивъ!.. Адамъ уतिकаты!.. А воны давай вси разомъ *Пазюри* мачати»; «А *діявыль* тому й радый Шо Адамъ скопае То винъ за ничъ въ-верхъ травую *поперевыртае*».

Звук [o] в ненаголошеній позиції зазнає звуження, отже, наближається до [y], утворюючи так зване *укання*. Щодалі на захід, зазначає Ф. Жилко, то *укання* виступає більш виразно [3, с. 125]. Поодинокі випадки цього явища фіксуємо в рукописі: «Каже збыты *домувыну* Да и грибъ копаты!... Скоро сынъ сюда Давыдивъ Прыйде умыраты».

Досить помітним явищем є випадання звука або групи звуків у середині присудкового слова *треба*: «И земля землею стала Тилько посвятыты!.. Но и ничка наступала *Тра* було спочыты»; «И рыдаты пересталы *Тра* було забуты, Бо вмырлого, якъ то кажуть Зъ гробу не вернуты».

Дієслова II дієвідміни в 3-ій особі однини в українських діалектах звичайно зберігають флексійний [-m']. Відмінності між діалектами в цій формі найчастіше виявляються в тому, що в одних із них флексійне [-m'] зберігає свою м'якість, а в інших він зазнав ствердіння [1, с. 133]. Стверділий кінцевий [-m'] виступає характерною ознакою подільських говірок, наприклад: «И надъ тою команшвою Тилько храмы Божи Якъ якіи великаны *Стоятъ* на сторожи»; «И високо на повітре Верхы пидіймають И хрестамы золотымы Якъ зорамы *сяють*»; «И въ будивли того храму Слугы *прожывають* И по коліи святому Службу *видбувають*»; «Та и ти якъ девять *вдарытъ* Бульваръ *покыдають*!.. А вси решта – килька тисячъ Носа не *являють*»; «Но даремне!.. Гришни люде того *невважають* *Пютьъ*, *гуляють* *розбывають* Бога *прогнивляють*».

У подільських говірках відповідно до *a* з *ę* (▲) після губних виникає перед *a* після приголосного [м] звук [н] [3, с. 125]: «Повернувся сынъ додому Вся *симня* встричае А Адамъ посередь хаты Духъ свій испускае».

Форми числівника *один* з початковим рефлексом *ї*: «У *идного* криви руки Той ноги не мае Той *идно* лышь око мае И то выплывае»; «И що небудь зъ раю дайте Батько умырае!... А *иденъ* изъ херувимивъ Ему отвичае...». Рядом варіантів представлений у діалектах числівник *чотири*, що відбито й у рукописному тексті: «Та школяри бидни диты Сырдытой доли Пройдутъ надень *штыре* разы Дорогу до школы»; «Знаешь рыбу, шо на соби Цилый свить трымае Тая рыба стрепенулась *Штыре* разы мае». Як зауважують мовознавці, фонетично видозмінені форми числівників *їден*, *штыри* і похідні від них визначають особливість подільських говірок [1, с. 217].

Для текстів Степана Руданського характерна твердість приголосного [р]: «И высоко на повитре Верхы пидіймають И хрестамы золотымы Якъ *зорамы* сяють»; «Покры выгулькнувъ изъ *мора* Змыло все водою И явився винъ до Бога Зъ голою рукою»; «Пры дорози два садочки, Шо вбырають очы Иденъ *прамо* наполудень Другий къ полуночы»; «И працюе и *горуе* Адамъ середь поля»; «И задумавъ Богъ Давыда До путя привесты *Нарадывся* купцемъ дальнымъ Ставъ товары везти». Однак слід зауважити, що в рукописі трапляється і м'який [р'] на місці нормативного [р]: «И говорытъ: „Ты розкрыйся Темная безодне Беру съ тебе *теперь* землю Во имя Господне”»; «И по свити билимъ тыхо Тилько воронъ краще Тилько *витерь* повивае И жалобно плаче».

Збереження м'якості шиплячих та африкат – характерна риса консонантизму південно-західних говірок. У «Лірникових думках» майже послідовно кінцеві шиплячі зберігають свою давню м'якість: «А тепер избытый Ты *биліешь*, трупомъ тлієшь Ничымъ непокрытый»; «Та и ти якъ девять вдарытъ Бульваръ покидають!.. А вси решта – килька *тысяч* Носа не являють»; «У *идного* криви руки Той ноги немає Той *идно* лышь око мае И то выплывае»; «Тилько знаємъ що въ тимъ неби Ангелы литалы И святіи писни Богу День и *ничь* спивалы»; «*Лышь* медведи, свыни, кони И кроты не булы Та ще боцюна не було Скойкы и камбулы».

Визначальною рисою подільських говірок діалектологи називають відсутність подовжених приголосних в іменниках середнього роду II відміни: *волося*, *бадиля*, *зіля*: «Бидна кистко земляная! Якъ *жытя* ты брала? Чы тебе вогонь выводывъ Чы земля рожала?»; «Много въ Камянци народу Та *жытя* немає И видъ *раня* до *смерканя* Камянець дрымае»; «И пройшла для ныхъ мынута Першого *коханя* И прынисъ Адамъ для Евы Яблукъ на *снуданя*...»; «И помигъ Господь небесный Поле ископаты И узявъ Адамъ *насиня* И ставъ засиваты».

II. Словотвірний рівень.

Уживання прикметниково-прислівникового суфікса *-ішч-* для вираження вищого та найвищого ступенів порівняння замість суфікса *-іш-*: «Купецъ каже: „Я зъ Ягыпту *Найяснищій* цару Но пры соби на сую пору Не

маю товару»»; «Щобъ иденъ сынъ бувъ найкращій Другій *найсьльнищій* А щобъ третій сынъ у него Бувъ *найрозумнищій*». Виникнення цих форм мовознавці пояснюють аналогією до форм *вищій, кращій* тощо, але вони могли з'явитись і внаслідок дисиміляції *ш > ч*: *-ѡиш-* (через асиміляцію до наступного *ш*), *> -ѡиш > -ішш-*, а далі через дисиміляцію *> -ішч-* (орфогр. *-іщ-*) [2, с. 221].

Широко знане в подільських говірках уживання дієприкметникового суфікса *-ан-* у віддієслівних прикметниках замість суфікса *-ен-*, наприклад: «И все мисто комашнею Къ скали прыпадае Нибы *згубляного* счастья На нии шукае»; «Кругомъ церкви на подвирьи Трава зеленіе Тилько каминь край дзвинуыци *Зкругляный* биліе».

Уживання суфікса *-ачк-* замість нормативного *-ечк-* у слові *сонечко*: «И сто тысячъ пидійнялось Зъ бездны полетило Полетило понеслося Де *сонячко* сило».

Прислівникові форми на *-о* відповідно до нормативних на *-и*: *тільки, скільки*: «Выйшовъ архырей поихавъ Паны розійшлыся! Коло старцивъ *тільки* прости Люде осталыся»; «*Тільки* знаемъ що въ тимъ неби Ангелы литалы И святіи писни Богу День и ничь спивалы»; «Якъ насыплешь *тільки* злота Шо вси мои люде Наберутся *килько* зможуть То твій палаць буде».

Непоследовне вживання прислівникових форм на *-е* відповідно до нормативних на *-и*: «И знявъ Господь зъ себе рызу И махнувъ направо И якъ маку ризныхъ птахивъ *Всюде* залитало. Махнувъ вливо и на дыво *Всюды* гадъ завылась Розстелывъ на землю рызу Звирына зъявылась».

III. Морфологічний рівень.

У формах прикметників, займенників та числівників фіксуємо закінчення *-ій* замість *-ий*: «Такъ порою й чоловіка Докы сылу мае *Всякій* любытъ и витае *Всякій* поважае»; «До початку сего свита Ще до чоловіка На престоли Богъ *велькій* Жывъ ись передъ вика»; «Пры дорози два садочки, Шо вбырають очы Иденъ прамо напрудень *Другій* къ полуночы»; «И вона ще була въ раю якъ господь явывся И на нюю на лукаву *Першій* гнивъ излывся»; «И разъ *першій* стрыпынется Свить весь затрасется И земля вся надокола Зъ небомъ розирвется».

У формах прикметників трапляється закінчення *-ий (-им)* замість *-ій (-ім)*: «И задумавъ Богъ Давыда До путя прывесты Нарадывся купцемъ *дальнымъ* Ставъ товары везти».

Як зазначають дослідники, «у південно-західних діалектах іменники типу *люди, гости* в родовому відмінку множини здебільшого мають закінчення *-ий*» [1, с. 210]. У рукописному тексті «Лірникових дум» у таких словах також вживається ця флексія та її варіант *-ій*, наприклад: «Много *грошій*, купче, маешь Въ тимъ надію маю Лышь чы будемо сватамы того я не знаю».

Закінчення *-е* в лексемі *люди*: «Выйшовъ архырей поихавъ Паны розійшлыся! Коло старцивъ *тільки* прости *Люде* осталыся»; «Тамъ навикъ змія палытся И палытысь буде И изъ нею вси чортякы И гришніи *люде*».

Однак слід зауважити, що поряд із флексією *-e* фіксуємо нормативне закінчення *-и*: «Быдни *люды!* Кто ихъ выдивъ Серце каминило вси обшарпани обдерти Ажъ свитыця тило»; «Осталыся прости *люды* старцивъ обдильлы».

Лише зрідка в рукописах дум фіксуємо закінчення *-e* в іменниках середнього роду II відміни в називному й знахідному відмінках однини: «И высоко на *повитре* Верхы пидіймають И хрестамы золотымы Якъ зорамы сяють».

У XIX ст. в обох варіантах української мови зафіксовано ненормативні форми орудного відмінка однини іменників I відміни із закінченням *-ою* замість *-ею* (*діжою, душою, землею, зорьою, славутицьою*) [4, с. 149]. В автографі переважає нормативна флексія: «И счаслыва ему була Дальная дорога У мынути винъ зъ *землею* Выйшовъ передъ Бога». Однак у поодиноких випадках фіксуємо й закінчення *-ою*: «И злывалось ясне небо Зъ темною *земліою* А за небомъ спочывало Сонце надъ водою». Зауважимо, що трапляються випадки, коли в рукописі зафіксована нормативна флексія *-ею*, а в академічному виданні творів поета – ненормативна *-ою*, і навпаки, порівняймо: «И говорытъ Господь Ною „Сину вирный Ною Ты готуйся! Все кинчилось! Кара над *землею*”» (у рукописі) – «I говорить господь Ною: „Сину вірний, Ною! Ти готуйся – все кінчилось! Кара над *землею!*”» (в академічному виданні) [6, с. 240]; «Вода сплыла. Ной остався, Выйшовъ-подывився И заплакавъ надъ *земліою* Й Господу молився» (у рукописі) – «Вода сплила; Ной остався, Вийшов, подивився I заплакав над *землею*, Господу молився» (в академічному виданні) [6, с. 245].

Від ряду іменників колишніх *-ā-, -jā-* основ у різних українських говірках, зокрема й подільських, фіксуємо форми родового відмінка множини із флексією *-ів*, що виникла під впливом *-ī-*основи. Уживання цієї флексії замість нульової у формах родового відмінка множини іменників жіночого роду I відміни – звичне явище в подільських говірках, наприклад: «И зачавъ людей збыраты Звирыну и птахивъ Ризныхъ гадивъ, ризныхъ *жабивъ Рыбъ и черепахивъ*»; «А тымъ часомъ люде стали *Штукивъ* добыраты И увсюды коло ставу Млены будувати».

З особливостей мови Степана Руданського, які з погляду сучасних норм сприймаємо як діалектизми, можна назвати форму родового відмінка однини (*-а*) іменників чоловічого роду II відміни. У рукописі дум фіксуємо колишню форму родового відмінка однини *ǫ-*основ, наприклад: «До початку сего *свита* Ще до чоловіка На престоли Богъ великій Жывъ ись передъ *вика*»; «И чуть дыхае й говорытъ: „Сыне вирный сыне! Пиды сыну на край *свита* выйды въ небо сыне”»; «Ни почому для ныхъ были Горы и долины *Лиса* гнулысь пидъ ногами Якъ тонки былины».

У давальному і місцевому відмінках однини прикметників та неособових займенників жіночого роду наявні звичайні усічені закінчення з опущеним [*й*]: «А на *церкви святи* баня Ныжча тои бани Прыгадуе хрыста Бога Въ води въ *Йордани*»; «На *ни* била нова свитка Крамна спиднычына

Фартушокъ крамный чорненькій Била сорочина»; «И сказавъ Господь *ти рыби* Землю пидператы Щобъ земля на своимъ мисти Все могла стояты»; «И теперъ у *кажди церкви* Писни ти знайдутся И ти писни – Царъ Давыда Псавтырою звуться».

Приголосні [d], [m], [z], [c], звукосполука [ct], як відомо, уже в найдавніші часи переходили у відповідні шиплячі: д → дж; т → ч; з → ж; с → ш; ст → щ. Ці рефлексі збережені в сучасній українській мові, зокрема в літературній і в багатьох говорах: *ходжу, прошу, ненавиджу* тощо. В аналізованих текстах натрапляємо на форми, де чергування відбулося, але фонему [дж] замінено фонемою [ж], що характерно, на думку С. Бевзенка, для полтавських, південнокиївських і середньочеркаських говірок [1, с. 71–72], наприклад: «Спитъ цариця не проспытсѧ Давыдъ *похожае Похожае* поглядае И пысьмо чытае»; «*Хожу блужу* коло дому И ридни не бачу Тилько неньку проклинаю Тилько долю плачу».

У подільському ареалі звичною є форма *мні* замість нормативної *мені*: «Болять крыжи, болять руки, Голова неможе; И сказавъ винъ издыхнувши: „Поможы *мни* Боже”».

У подільських говірках досить часто вживані злиті форми минулого часу складеного типу, що є поєднанням основної складової частини колишнього перфекта (дієприкметника) з допоміжним дієсловом у скороченому, zdeформованому вигляді: *казали-сьти, приніс-ем*. Такі форми фіксуємо й у думках Степана Руданського, наприклад: «Ты *трымавъ-ысь, пидпыравъ-ысь* А тепер избытый Ты биліешъ, трупомъ тліешъ Ничымъ непокрытый».

Висновки та перспективи дослідження. Аналіз рукопису «Лірникові думи» Степана Руданського дозволяє зробити висновок про те, що мова твору зазнавала впливу говорів, зокрема подільського, який виразно проступає на різних рівнях: фонетичному, словотвірному й морфологічному. Перспективним вважаємо подальше опрацювання автографів письменника, яке надасть можливість дослідити його ідіюстиль у контексті подільського говору.

Список використаної літератури

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища шк., 1980. – 246 с.
2. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору) / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обл. тов-во, 1960. – 415 с.
3. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Рад. шк., 1955. – 315 с.
4. Матвіяс І. Г. Взаємодія східноукраїнського й західноукраїнського варіантів літературної мови (словозміна) / І. Г. Матвіяс // Культура слова. – 2011. – Вип. 75. – С. 148–156.
5. Опытъ южнорусскаго словаря. Трудъ К. Шейковскаго. Въ четырехъ томахъ. Томъ первуй : А–З. Выпускъ первуй : А–Б. – К., 1861.
6. Руданський С. В. Співомовки. Переклади та переспіви / Степан Руданський – К. : Наук. думка, 1985. – 638 с.
7. Франко І. Я. До студій над Ст. Руданським / І. Я. Франко // Франко І. Зібр. творів : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 28. – С. 219–222.

8. Франко І. Я. Забуті вірші Ст. Руданського / Іван Франко // Додаткові томи до зібрання творів у 50 томах. – К. : Наук. думка, 2008. – Т. 53. – С. 268–269.

Коваленко Борис. Отражение черт подольского говора в рукописном наследии Степана Руданского (на материале рукописи «Лирниковы думы»). В статье проанализированы языковые особенности рукописи С. Руданского «Лирниковы думы». Этот цикл поэзий написан так называемой «ярыжкой». Язык «Лирниковых дум» не лишен диалектных особенностей. Подольский диалектный ареал выразительно прослеживается на фонетическом и морфологическом уровнях.

На фонетическом уровне, в частности, имеются следующие особенности: ненормативное употребление безударных гласных (*хрищених, ломати, беріг, пазюрі, діявил*), явление *укания* (*домувина*), диспалатализация *t* (*стоят, проживают*), вставные согласные *л, н* после губных, диалектные формы имен числительных (*іден, штири*), твердость согласного *р* (*зорами, морами*), отсутствие удвоения согласных в именах существительных среднего рода II склонения (*волося, бадилля, зіля*). На морфологическом уровне прослеживаются такие диалектные черты: употребление суффиксов *-ишч-* (*найяснищій, найсьльнищій*), *-ан-* (*згубляний*), в одиночных случаях фиксация окончания *-ою* вместо *-ею* (*земльою*), употребление флексии *-ів* вместо нулевого окончания в формах родительного падежа множественного числа существительных I склонения (*жабів, черепахів*), форма родительного падежа единственного числа существительных мужского рода II склонения на *-а* (*ліса, світа, віка*), в дательном и предложном падежах единственного числа для имен прилагательных и неличных местоимений женского рода характерны усеченные формы окончаний с опусканием *й* (на церкви *святи, у кажди церкви*), употребление форм типа *тримав-ись, підпирав-ись* и др.

Ключевые слова: подольский диалект, фонетические черты, морфологические черты, С. Руданский, «Лирниковы думы».

Kovalenko Borys. Reflection of Podillian Dialect Features in the Manuscript Heritage of S. Rudanskyi (the Case Study of the Manuscript «Lirnykovi Dumy»). The article analyzes the linguistic peculiarities of S. Rudanskyi's manuscript «Lirnykovi dumy» («Lyrists' ballads»). The author argues that this cycle of poetry is written in the so-called «yaryzhka-style» and involves certain colloquial features. Podillia dialectal areal can be clearly recognized on the phonetic and morphological levels in the lyrics. The study reveals at the phonetic level: non-normative usage of the unstressed vowels (*хрищених, ломати, беріг, пазюрі, діявил*), the phenomenon of «ukannia» (pronouncing sound [u] instead of [o] in the words like *домувина*, dispalatalization of [t] -*т* (*стоят, проживают*), inserting consonants [l; n] after labial, usage of dialectal forms of numerals (*іден, штири*), hard consonant *р* (*зорами, морами*), absence of doubling of consonants in neuter nouns of second declension; on the morphological level: usage of adjective-adverbial suffix *-ишч-* (*найяснищій, найсьльнищій*), usage of participial suffix *-ан-* (*згубляний*), in certain cases the ending *-ою* is used instead of *-ею* (*земльою*); usage of flexion *-ів* instead of zero flexion in the forms of genitive case of plural nouns, female gender of the first declension (*жабів, черепахів*), genitive case-form of masculine nouns, ending in *-а*, singular form of the second declension (*ліса, світа, віка*), in the dative and prepositional cases of adjectives and impersonal pronouns of the female gender singular are characterized by truncated forms of endings (omission of final *-й*, for instance, на церкви *святи, у кажди церкви*), usage of forms *тримав-ись, підпирав-ись*, etc.

Key words: Podillian dialects, phonetic features, S. Rudanskyi, «Lirnykovi dumy» («Lyrists' Ballads»).

КОМПОНЕНТИ *ТИН* / *ПЛІТ* У СКЛАДІ ФРАЗЕМ ДІАЛЕКТНОГО МОВЛЕННЯ

У статті проаналізовано символічне наповнення та просторове поширення фразем із компонентами *тин* / *пліт*, які є одними з головних символів української традиційної культури. На матеріалах лексикографічних праць і зразків діалектних текстів із трьох наріч української мови систематизовано семантичні вияви фразем та їх компонентів, визначено території їх побутування, можливі слова-супровідники, описано системні явища.

Ключові слова: фразема, компонент, діалектне мовлення, говір.

Постановка наукової проблеми та її значення. Складовою частиною картини світу є система господарювання та стосунки між людьми. Важливу роль в етнічних традиціях, що складають основу культури народу, відіграє ставлення людини до навколишнього світу як первісної та життєво важливої цінності, з якою найтісніше пов'язане існування людства на землі. Тому й витворення фразеологізмів, як відомо, залежить від спостережень над навколишніми предметами, тваринним і рослинним світом, а найбільше – над діями і поведінкою людини.

Ключовими словами української культури, особливо важливими і визначальними, учені називають такі, як *хата*, *ворота*, *криниця*, *дорога*, *вогонь*, *рушник*, *калина*, *барвінок* та ін. У говірковому мовленні, як і в літературному стандарті, фразеологізми завжди мають етнокультурний компонент, який може дещо по-різному презентувати рівень виразності, але чітко виявлятися в часовому та просторовому зіставленні з іншими діалектами чи мовами.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Незважаючи на посилений інтерес дослідників до ареальної фразеології, на рівні східнослов'янських мов переважно описано символічні значення виразів із компонентами-назвами власне оселі та її елементів. Серед інформаційно-описових праць такої тематики на особливу увагу заслуговують дослідження кодів культури білорусів В. Я. Лящинської, зокрема, дослідниця проаналізувала ключові символи *двері*, *кут* / *вугол* у складі фразеологізмів білоруської літературної мови [4; 5], *стіна* – білоруської та російської мов [3]. Завдяки цим дослідженням доведено здатність кожного компонента виступати в ролі символу, еталона чи стереотипу.

В. Д. Ужченко та Д. В. Ужченко, висвітлюючи основні питання семантики й структури фразеологізмів, їх формування й динаміку, не оминули увагою культурно-національні компоненти в семантичній структурі сталих одиниць. Автори детально описали такі базові концепти

української культури, як *чоботи, дорога, лава, поріг, осика, вогонь*, у складі фразем української літературної мови через аналіз сукупності семантичних маркерів на основі культурологічної інформації. Важлива думка, що зміст концепту як основної одиниці ментальності, ментальної сутності залежить від світоглядних позицій і «визначається всією розмаїтістю контекстів його вживання» [6, с. 292].

Зазначимо, що особливі показники простору помешкання людини, такі, як *подвір'я, ворота, тин / пліт*, не були предметом аналізу на матеріалі українського діалектного мовлення, що й визначає актуальність нашого дослідження.

Мета і завдання статті: дослідити символічне наповнення та просторове поширення фразем із компонентами *тин / пліт*, які є важливими символами української традиційної культури, на матеріалах лексикографічних праць і зразків діалектних текстів із трьох наріч української мови; систематизувати семантичні можливості таких фразеологізмів, визначити ареали їх побутування, можливі слова-супровідники, системні явища.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Відомі словники символів української культури та міфології не розмежовують лінгвокультуреми *пліт* і *тин*. У лексикографічній праці «Знаки української етнокультури» В. В. Жайворонка, наприклад, знаходимо тлумачення символіки *ліса – пліт* (плотик) – *тин* (тинок, *тиночок*) – огорожа, сплетена з лози; плетена загорода; вони мали охоронну (відворотну силу) [2, с. 339].

У книзі «Українська міфологія» В. М. Войтовича подано символіку слова *огорожа* – межа «свого» і «чужого» простору, що захищає (реально і символічно) дім і двір від зовнішніх небезбед, від ворожих сил [1, с. 346].

У різних місцевостях України зводили різні типи огорож та воріт (кам'яні, живоплітні, дерев'яні, глинобитні) залежно від навколишньої живої природи, наявності каміння, статків господарів тощо. З огорожею в українських традиціях та віруваннях пов'язано чимало дійств: ворожіння, передбачення погоди, врожайності, викликання дощу тощо. «У ролі оберега житла огорожі належить першій зустрічати непроханих гостей, а тому й мати відворотну силу» [1, с. 346].

Інформант із с. Бережанка Чемеровецького р-ну Хмельницької обл. так розповідає про огорожу двору, пояснює його відмінності та деталі: *за'бор йа'кий ро'били / йак маў хто /доски то ка'зали / пл'ім і не^ч тин / до не^чдаўна ше йе та'к'і за'бори // /досками / шта'хети йе шта'хети / а се /доски у'т'аг / /доски /гарно по'чишчен'і і так /к'іл'о пл'ім /маїе а'во /тайак с'ц'і'на / /доўшиї ше /доўшиї / за'бити ў три /доски ўдо'лину / а з'верха /доска так /н'і'би ст'і'каїе // хто маў /доски / а хто не^ч маў / два три дро'ти / та з ве'р'би п'лели / /колики по'били таї ко'л'учий др'ім нат'аг'нули / а сим то зро'били во'рота / не^ч б'рама / а во'рота // /тоже три / ш'тири /дошечки /р'ід'тко і так попе'рек з'найеш на тих'во / шоб^н три'малос'і / то се бу'ли*

*во/рота / се буў та/киї пл'ім // н'іх/то пло/та не^и маў / н'і /с'етки не^ибачиў
н'і то / а хто бо^ига/т'ішчиї / хто маў з/в'ітки во /досок тих д'іс/тати / то
збиў со^и/б'і та/киї тин // а п'лели з ве^и/р'би спл'італи /тоже та/к'і п'лотуки //
на се хто маў / /б'ідна /баба таї дро/ти с/т'агувала. Отже, за нашими
спостереженнями, носії говірок розрізняють значення слів *тин* і *пліт* так
само, як і словник української мови: тин – огорожа, сплетена з лози,
тонкого гілля, очерету, жердин, покладених горизонтально [СУМ, X, с. 114];
пліт – огорожа, плетена з хворосту [СУМ, VI, с. 587].*

Від найдавніших часів відсутність огорожі була ознакою поганих
господарів, ледачих: *ні тину ні двору* в кого 'хто-н. зовсім нічого не має' [УУ,
с. 488]; бідність передана такими фразеологізмами: *п'і/ти п'ім пл'ім*
(с. Рахнівка Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.); *п'і/ти/ноп'ім пло/ти*
(с. Мала Кужелівка Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.) 'почати
бідувати'; *п'ід плотом загнутис'* 'померти у бідності' [Аркушин, с. 114];
тинятися попід тином 'ледарювати' [ФСГЖ, с. 175]; *пуч/тити /ноп'ім
пло/ти* кого 'довести до бідності', *п'і/ти /ноп'ід ти/ни* 'бідувати' (с. Комунар
Новоушицького р-ну Хмельницької обл.); *поп'ім пл'ім ходіти* [Лавер, с. 22];
попід тином тинятися [Грица, с. 174]. Зауважимо, що досліджувані
компоненти цього фразеосемантичного ряду *тин* і *пліт* виступають як
синонімічні та взаємозамінні.

Поняття самотності людини теж може передаватися фразеологічними
одиницями, у складі яких є компонент *пліт*, який, за нашими матеріалами,
не можна замінювати лексемою *тин*: гуцульські – *йек к'іл ў п'лот'і*
[Олійник, с. 93]; лемківські – *сам як кул в плоті* 'самотній' [Ступінська,
с. 82]; *як кіл в плоті* 'без сім'ї, без рідних, без близьких і т. ін.; самотній,
одинокій' [ФСЛГ, с. 117].

Семантичний ряд 'дуже лінивий', у якому виокремлюємо семантичну
модель «не в змозі виконати найлегшу роботу = дуже лінивий»,
наповнений прикладами: *через губу не плюне* [Номис, с. 143], *по /лауц'і не^и
по/суне^иц'а* (с. Нігин Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.), */лошки во/ди
ў /хату не^и ў/несе* (с. Комунар Новоушицького р-ну Хмельницької обл.),
серед яких у східнословобожанських говірках образним мотиватором
виступає лексема *тин*: *через тин не перегнеться* [УУ, с. 489].

На основі порівняння одиниць із різних говіркових ареалів
спостерігаємо, що у свідомості етносу межа «свого» і «чужого» простору є
антропо-предметним центром. Вербалізація семантики виявляється у двох
вимірах: 1) виконувати якісь дії біля *плоту / тину*: *вертітись навколо
тину* 'пліткувати' [ФСГЖ, с. 175]; *жити як Пилип попід тином* 'ледарювати'
[Грица, с. 161]; *дрімота коло плота* 'дуже повільно' [ФСЛГ, с. 82];
2) виконувати дії з *плотом / тином*: *міряти пліт* 'робити щось непотрібне'
[Кірілкова, с. 98]; *підпирати плота* 'бути п'яним' [Кірілкова, с. 122]; *тин
городити* 'говорити абищо, пусте; займатися балачками' [УУ, с. 488];
тин(и) збивати 'розлютитися' [ФСГЖ, с. 175].

Загальновідомий вираз *ні в тин ні в ворота* у «Фразеологічному словнику української мови» подано в шести значеннях: не спроможний, не здатний виконувати свої прямі обов'язки; який нічого не вміє робити, ні на що не здатний; те, що зовсім втратило свою значущість; недолadne, недоречне, не те, що треба; ні з місця, нікуди; дуже погано, безладно [ФСМ, II, с. 882–883]. Сучасні словники говірок зрідка подають два значення цього фразеологізму, натомість відзначаємо варіативність компонентів другої частини виразу. Структурна модель представлена численними прикладами і лексичними варіантами: *ні в тин ні в лин* 'нікудишній' [Аркушин, с. 127]; *ни в тин, ни в вурота* 'ні те, ні се' [Громик, с. 163]; західноподільські *н'і ў тин н'і ў во'рота*: 1) 'дурний'; 2) 'розгубитися'; середньополіські – *ні в тин ні в ворота* 'щось недоречне' [ФСГЖ, с. 36], *ні в тин ні в млин ні в срібні ворота* 'щось недоречне' [ФСГЖ, с. 175]; західнополіські – *ні в тин ні в лин* 'нікудишній' [Аркушин, с. 127]; східнослобожанські – *ні в тин ні в ворота*: 1) 'дуже товстий'; 2) 'розумово відсталий, дурнуватий' [УУ, с. 488]; *ні в тин ні в дрин* 'зовсім нікуди не годиться: важко зрозуміти' [там само]; *ні в тин ні в загату* 'нікуди не гожий' (*загата* – тут 'плетена загорожа') [там само]; *ні в тин ні в лад* 'непідходяще; незручне' [там само]; *ні в тин ні в млин* хто 'пришелелуватий, дурнуватий' [там само]; *ні в тин ні в Червону (Красну) Армію*, зі сл. *говорити* 'казна-що, нісенітницю' [там само].

Тільки у «Фразеологічному словнику східнослобожанських і степових говірок Донбасу» знаходимо фразеологізм із компонентом у зменшено-пестливій формі *тинок*: як у *тинку застряти* (зі сл. кричати) на позначення дії 'дуже голосно кричати' [УУ, с. 489]. У волинських говірках зафіксовано значення 'співати фальшиво' компаративного фразеологізму як *собака в плоті* [Кірілкова, с. 158]. Непрозору семантику має компонент *кутько* у виразі як *кутько під тином*, зі сл. *ревти*, *плакати* 'дуже сильно, схлипуючи' [УУ, с. 296].

Мотиваційним центром фразем, що характеризують суть сказаного, є компонент *ліпити*: західноподільські – *приел'іпи до п'лота* 'сказати щось недоречне' (с. Мала Кужелівка Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл.); східноподільські – *ліпити сліпого до плоту* 'пустословити, говорити невпопад' [Доленко 1, с. 103], *ліпити сліпого до плота* 'говорити нісенітницю' [Доленко 2, с. 153].

Думку про те, що фраземи «утримують» традиційні для певної території діалектизми, підтверджує зіставлення однакових одиниць, наприклад: закарпатські – *квичи'ш ги пац'а у плб'т'і* [Дзензелівський, с. 405]; середньоподінцівські – *як свиня в плоту застрявши* [Шкуран, с. 162].

Привертання особливої уваги співрозмовників до повсякденних чи звичних речей засуджується у фраземі *ворбну на плбті хказувати* кому зі значенням 'говорити про загальновідомі речі' [Вархол, с. 34], де «звичність» передана компонентами *пліт* і *ворона*.

Співзвуччя лексем *пліт, плести, пліткувати* спричиняє розвиток метафоричних виразів *плести плота* 'говорити неправду' [Аркушин, с. 114]. Не спостерігаємо взаємозамінності компонентів *тин* і *пліт* у виразах, що засуджують лінощі та байдикування: *піті зогнати воробу з плота* 'нічого не робити' [Вархол, с. 34]; *піти зогнати воробу з плота* 'нічого не робити, байдикувати' [ФСЛГ, с. 121].

У фразеологічних одиницях, зафіксованих на території гуцульських і буковинських говірок, спостерігаємо збереження в сучасному говірковому мовленні діалектизму *катран* та розмовного компонента *шмата*: *пропав, як катран (шмата) з плота* 'про щось (когось), що раптово зникло' [Лесюк, с. 179]; буковинські – *пропав, як катран з плота* [БГХ, с. 379], *пропав, як катран с плота* [МСБГ, IV, с. 26].

Зазначимо, що літературна лексема *паркан* у складі фраземи зафіксована лише в середньоподінцівській говірці *дивиться, неначе собака крізь паркан* 'уміння стежити за людьми через діри в паркані' [Шкуран, с. 162], а компонент *забор* трапляється у мовленні носіїв південноволинських говірок – *на заборі розписатися* 'жити подружнім життям, не зареєструвавши шлюбу' [Кірілкова, с. 144]; *загрім'їти під забором* 'зазнати поразки' [Кірілкова, с. 65]; середньонаддніпрянських – *забор кол'їнами п'їдпир'а* 'високий' [Лонська, с. 243]; *кол'їна ч'єрез забор вигл'ад'їют* 'високий' [Лонська, с. 243]; центральнослобожанських – *каждому забору кланятися* 'про непевну ходу, п'яного' [Сагаровський, с. 142]; східнослобожанських – *двоюрідний тин моєму забору*, жарт. або ірон. 'дуже далека рідня' [УУ, с. 487].

За опублікованими даними, тільки у східнослобожанських говірках вживаний евфемізований фразеологізм *п'їд (під) тином лежав* 'про народження дитини (у розмові з малими дітьми)' [УУ, с. 488]; *найшли (знайшли) під тином* [та само].

Висновки та перспективи дослідження. Отже, національна культурна інформація яскраво виявлена в різних контекстах, а особливо у фразеологічних одиницях. У свідомості етносу межа «свого» і «чужого» простору є антропо-предметним центром, а вербалізація семантики фразеологізмів з компонентами *тин / пліт* виявляється у двох вимірах: 1) виконувати якісь дії біля огорожі; 2) виконувати дії з огорожею. Нові матеріали з різних територій України, які ще недостатньо представлені в лексикографічних працях, допоможуть дослідити культурологічну характеристику фразеологічних одиниць та їх компонентів, тому наше завдання – вивчити особливості вживання й територіальне поширення фразем із традиційною будівельною лексикою, що відображає житлово-архітектурний код української культури.

Перспективними вважаємо дослідження актуальної проблеми про просторове поширення фразеологізму і власне його компонентів (на основі наративів, словників, фольклорних та етнологічних пам'яток), виявлення територій, де вживання і розуміння слова збігається з його

функціями у фраземі або лише одне з багатьох значень загальноживаного слова стає фразетвірним.

Умовні скорочення використаних джерел

Аркушин – Аркушин Г. Л. Сказав, як два зв'язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині / Г. Л. Аркушин. – Люблін-Луцьк, 2003. – 176 с.

БГХ – Буковинські говірки : хрестоматія діалектних текстів / укл. Руснак Н. О., Гуйванюк Н. В., Бузинська В. Є. – Чернівці : Рута, 2006. – 383 с.

Вархол – Вархол Н. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини / Н. Вархол, А. Івченко. – Братіслава : Словацьке пед. вид-во. Відділ укр. літери в Пряшеві, 1990. – 160 с.

Грица – Грица Т. Г. Фразеологія говорів Гуляйпільського р-ну Запорізької обл. : дис. ... канд. філол. наук. : спеціальність 10.02.01 / Т. Г. Грица. – Харків, 1996. – 181 с.

Громик – Громик Ю. В. Фразеологізми поліської говірки села Липно Ківерцівського р-ну Волинської обл. / Ю. В. Громик // Волинь-Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіон. проблем. – Житомир : [б. в.], 2002. – № 8. – С. 152–170.

Дзендзелівський – Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської обл. України (лексика) / Й. О. Дзендзелівський. – Ужгород, 1993. – Ч. III. – 464 с.

Доленко 1 – Доленко М. Т. Із спостережень над діалектною фразеологією Поділля / М. Т. Доленко // Українське мовознавство. – 1975. – Вип. 3. – С. 102–107.

Доленко 2 – Доленко М. Т. Матеріали для словаря діалектних фразеологізмів Подолья / М. Т. Доленко // Вопросы фразеологии : сб. науч. тр. Самарк. гос. ун-та. – Самарканд, 1975. – Вып. 272. – № 8. – С. 131–161.

Кірілкова – Кірілкова Н. В. Словник волинської фразеології / Н. В. Кірілкова. – Острог-Рівне, 2013. – 192 с.

Лавер – Лавер В. И. Фраземика украинских диалектов карпатского региона : автореф. дисс. ... докт. філол. наук : специальность 10.02.01 / В. И. Лавер. – К., 1992. – 50 с.

Лесюк – Лесюк М. Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району) / Лесюк Микола. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – 328 с.

Лонська – Лонська Л. Народна фразеологія як елемент збереження етнокультури / Людмила Лонська // Філологічний вісник Уманського держ. пед. ун-ту імені Павла Тичини : зб. наук. праць / гол. ред. Л. М. Полюга. – Умань : ВПЦ «Візаві», 2011. – Вип. 1. – С. 240–249.

МСБГ – Матеріали до словника буковинських говірок : навч. посіб. / Прокопенко В. А. та ін. – Чернівці, 1971–1979. – Вип. 1–6.

Номис – Приказки, прислів'я і таке інше : уклад М. Номис / упоряд., приміт. та вступна стаття М. М. Пазяка. – К., 1993. – 768 с.

Олійник – Олійник М. Я. Фразеологія гуцульських говірок : дис. ... канд. філол. наук : спеціальність 10.02.01 / М. Я. Олійник. – Львів, 2002. – 222 с.

Сагаровський – Сагаровський А. А. Професійні елементи у фразеологічному ідіодіалекті / А. А. Сагаровський // Лінгвістика : зб. наук. праць. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – № 3 (24). – Ч. I. – С. 140–146.

Ступінська – Ступінська Г. Ф. Фразеологія лемківського говору української мови : дис. ... канд. філол. наук : спеціальність 10.02.01 / Г. Ф. Ступінська. – Івано-Франківськ, 2000. – 198 с.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР; Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.

УУ – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Вид. 6-е, доп. й переробл. – Луганськ, 2013. – 552 с.

ФСГЖ – Доброльожа Г. Фразеологічний словник говірок Житомирщини / Галина Доброльожа. – Житомир : Вид-во «Волинь», 2010. – 404 с.

ФСЛГ – Ступінська Г. Ф. Фразеологічний словник лемківських говірок / Г. Ф. Ступінська, Я. В. Битківська. – Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2013. – 464 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / уклад. В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – Кн. I. – 530 с. – Кн. II. – 984 с.

Шкуран – Шкуран О. В. Культурологічний аспект Середньоподінцівської компаративної фразеології / О. В. Шкуран // Лінгвістика : зб. наук. праць. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – № 3 (24). – Ч. I. – С. 161–163.

Список використаної літератури

1. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. – Вид. 2-ге, стереотип. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.

2. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.

3. Ляшчынская В. А. Аналіз фразеалагізмаў з кампанентам *сцянаў* беларускай і рускай мовах / В. А. Ляшчынская // Региональные аспекты современных историко-правовых, филолого-культурологических, психолого-педагогических, естественнонаучных и экономических исследований : сб. матер. Междунар. науч.-практ. конф. – Новозыбков, 2015. – С. 185–194.

4. Ляшчынская В. А. *Дзверы* – сімвальны кампанент фразеалагізмаў архітэктурна-домаўладкавальнага кода культуры / В. А. Ляшчынская // Скарынаскія традыцыі: гісторыя і сучаснасць : зб. навук. артыкулаў : у 2 ч. – Гомель, 2015. – Ч. 1. – С. 194–202.

5. Ляшчынская В. А. Фразеалагізмы архітэктурна-будаўнічага кода культуры беларусоў з кампанентам *пугал / кут* / В. А. Ляшчынская, З. У. Шведава // Чарнобылем не зарасце: традыцыі матэрыяльнай і духоўнай культуры Усходняга Палесся : зб. навук. артыкулаў : у 2 ч. – Ч. 1 / рэдкал. : А. А. Станкевіч (гал. рэд.) [і ін.]. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2016. – С. 214–221.

6. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. // В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.

Коваленко Наталія. Компоненты *тын / плит* (ограждение) в составе фразем диалектной речи. В статье проанализированы символическое наполнение и территориальное распространение фразеологизмов с компонентами *тын / плит* (ограждение) – важными символами украинской традиционной культуры. На материалах лексикографических работ и образцов диалектных текстов наречий украинского языка систематизированы семантические разновидности фразеологизмов, определены территории их употребления, возможные сопровождающие слова, системные явления.

Национальная культурная информация отображается в разных контекстах, особенно во фразеологических единицах. В сознании этноса граница «своего» и «чужого» пространства является антропо-предметным центром, а вербализация семантики фразеологизмов с компонентами *тын / плит* (ограждение) реализуется в двух измерениях: осуществлять какие-то действия возле ограждения и осуществлять действия с ограждением.

Ключевые слова: фразеологизм, компонент, диалектная речь, говор.

Kovalenko Nataliia. Components «Tyn/Plit» (the Fence/Hedge) in the Phrasemes of Dialectal Language. The article highlights the symbolic content and spatial distribution of the phrasemes with components «tyn / plit», which is one of the main traditional symbols of the Ukrainian culture. The author analyzes the issue of the phrasemes on the material from lexicographical sources and the examples from dialectal texts of three dialects of the

Ukrainian language, reveals their semantic varieties and systematizes them. The emphasis is laid on certain areas of their use, possible accompanying words, regularity of the phenomena. The study seeks out to prove that culture information of a nation is displayed/ revealed in different contexts, and especially in phraseology. The border between «the own» and «someone else's» space is the anthropological subjective center in the consciousness of any ethnos. The author draws conclusions that verbalization of the semantic meaning of the phraseologisms with components «tyn / plit» is actualized in two dimensions – to perform certain actions near the fence and to carry out some kinds of work with the fence.

Key words: phraseological unit, component, dialectal language, dialect.

Стаття надійшла до редколегії 13.03.2017

«ДЕСЯТЬ ХВИЛИН З ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРОМ» ЯК НОВИЙ МОВЛЕННЄВИЙ ЖАНР УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Статтю присвячено дослідженню одного із жанрів українського політичного дискурсу – «Десять хвилин з прем'єр-міністром», що поєднує елементи політичного звернення, звіту та програми. Розглянуто основні погляди на сутність мовленнєвого жанру, подано характеристику одного з них – «Десять хвилин з прем'єр-міністром», визначено його текстотвірні ознаки. Здійснено аналіз структурно-семантичних і лінгвопрагматичних параметрів цього жанру та описано специфіку мовленнєвої поведінки мовця-політика.

Ключові слова: політичний дискурс, мовленнєвий жанр, мовленнєва поведінка, фатика, інформативність, діалогічність.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дослідження мовленнєвих жанрів у різних типах дискурсу належить до визначальних напрямів сучасної лінгвопрагматики, складником якої є генристика, або генологія (Ф. Бацевич, А. Вежбицька, В. Демент'єв, М. Кожина, І. Шерстяних та ін.). У політичному дискурсі (далі – ПД) мовленнєві жанри становлять основні форми репрезентації мовленнєвої діяльності політиків-мовців, тому потребують ґрунтовного аналізу.

Зважаючи на те, що для ПД характерна мінімізація спонтанності, всі політичні тексти й промови, навіть оприлюднені в усній формі, проходять етап попередньої підготовки, хоч формально справляють враження непідготовленого мовлення. Певний ступінь спонтанності наявний лише в політичних ток-шоу, на прес-конференціях та під час безпосереднього спілкування з виборцями. Монологічні усні виступи політиків вимагають завчасної підготовки, в якій беруть участь фахівці із мовленнєвих технологій, а політики повинні лише озвучити підготовлений текст. Через це представлені в лінгвістиці типології жанрів ПД не мають єдиного критерію виокремлення та містять певні суперечності, зокрема, це стосується жанрів усного монологічного мовлення. Цей різновид ПД набув нових форм репрезентації, серед яких фіксуємо новаторський жанр, реалізований у регулярних виступах по телебаченню колишнього прем'єр-міністра України А. Яценюка «Десять хвилин з прем'єр-міністром» (2015–2016 роки). Оригінальність цього жанру, специфіка представлення та функційне навантаження зумовлюють потребу в його комплексному аналізі на структурно-семантичному та лінгвопрагматичному рівнях.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Дослідження української політичної комунікації (далі – ПК) належить до порівняно новітніх напрямів сучасної лінгвістики, зокрема, це стосується лінгвопрагматичного аспекту її вивчення, в межах якого перебуває й проблема розроблення

типології мовленнєвих жанрів (далі – МЖ) ПД. Лінгвопрагматичний вектор дослідження ПД закладено в зарубіжному мовознавстві (Т. А. ван Дейк, О. Бакумова, О. Іссерс, О. Кривоносов, А. Чудінов та ін.), а українські вчені переважно аналізують специфіку функціонування мовних одиниць у ПД (Х. Дацишин, Л. Нагорна, С. Онуфрив, В. Петренко, О. Пушкар, К. Серажим, І. Філатенко та ін.). Вивчення ПК в лінгвопрагматичному аспекті представлено в працях українських мовознавців здебільшого на матеріалі германських мов (Т. Ващук, М. Діденко, Р. Карамішева, Н. Петлюченко, Л. Славова, Т. Стецик, І. Юшковець та ін.), але в україністиці фіксуємо поодинокі наукові розвідки про лінгвопрагматичні проблеми ПД (К. Карасьова, О. Чорна, Д. Шалацький, Л. Шевчук та ін.). Останнім часом проблеми МЖ у ПК стали об'єктом уваги представників одеської лінгвістичної школи (агітаційні жанри – О. Билінська, політичні ток-шоу – Л. Завальська, ритуальні жанри – Л. Стрій), проте новітні жанрові форми не вивчені, що й визначає актуальність нашої наукової розвідки.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі нового жанру українського ПД «Десять хвилин з прем'єр-міністром» в аспектах вивчення його структури та семантики, лінгвопрагматичного й впливового потенціалу. Мета зумовила розв'язання таких завдань: визначити поняття МЖ та узагальнити його вивчення в мовознавстві; розглянути основні концепції МЖ; дефініціювати та схарактеризувати МЖ «Десять хвилин з прем'єр-міністром»; проаналізувати тексти стенограм телепрограм «Десять хвилин з прем'єр-міністром» та виявити їх вербальні особливості.

Матеріалом для аналізу слугували тексти записів телепрограм «Десять хвилин з прем'єр-міністром», що були презентовані у щотижневих монологічних виступах відомого українського політика А. Яценюка (загальною кількістю – 39 телепрограм за період 21.06.2015 – 27.03.2016). Відеозаписи оприлюднювали кожного тижня у прайм-тайм на кількох українських телеканалах («1+1», «Інтер», ICTV, «Україна», «5 канал», «СТБ», «UA-перший», «Еспресо TV»), і тривали вони 10–15 хвилин. Формат телевиступів був монологічним: А. Яценюк коментував і пояснював позицію очолюваного ним уряду з певного питання, тобто домінував тематичний критерій у підготовці програм. Аналогів цього МЖ в українській ПК раніше представлено не було, а після завершення терміну перебування А. Яценюка на посаді прем'єр-міністра зазначений жанр не набув поширення в українському ПД.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Концепцію МЖ було запропоновано на початку ХХ ст. М. Бахтіним, який започаткував комунікативне тлумачення поняття МЖ, що стало пізніше релевантне для дискурсології. М. Бахтін визначав МЖ як «відносно стійкі типи висловлень» [2, с. 159] та розмежовував первинні й вторинні МЖ. У сучасному мовознавстві МЖ розглядають у межах комунікативної лінгвістики (Ф. Бацевич, А. Вежбицька, В. Гольдін, В. Дементьєв, К. Долінін, К. Сєдов, Т. Шмельова та ін.), переважно потрактовуючи як

моделі створення, функціонування та розуміння мовлення. МЖ визначають як «вербально-знакове оформлення типової ситуації соціальної взаємодії людей» [8, с. 27]. Ф. Бацевич зазначає, що останнім часом у лінгвістиці МЖ розуміють як «прагматичну, соціопсихокогнітивну категорію мовного коду, тобто мову в процесах спілкування, формування дискурсів, яка включає в себе способи представлення типової ситуації у вигляді конкретних комунікативних тактик і комунікативних кроків розгортання дискурсів, а також як чинник організації і формалізації соціальної взаємодії» [2, с. 53]. У межах теорії дискурсу поняття МЖ – одне з основних, його визначають як «дискурсивний тип, що об'єднує тематично, стилістично та композиційно марковані мовленнєві акти, які мають спільну комунікативну мету, авторську інтенцію, мовну особистість адресата та архітектуру ситуативного контексту спілкування» [1, с. 17]. При цьому важливим чинником аналізу МЖ є середовище їх функціонування, оскільки «сфера спілкування і діяльності визначає репертуар мовленнєвих актів» [5, с. 55], тобто ПК як сфера спілкування накладає на вибір МЖ певні обмеження.

Проблема створення типології МЖ залишається дискусійною, дослідники пропонують різноманітні класифікації МЖ на підставі різних критеріїв (Т. Анісімова, Ф. Бацевич, В. Демент'єв, К. Сєдов, М. Федосюк, Т. Шмельова та ін.), серед яких вважаємо актуальним розмежування МЖ на підставі протиставлення двох типів комунікативної поведінки – фатичної та інформативної [5, с. 155], що походить від комунікативної опозиції «спілкування / повідомлення», тобто головним критерієм розмежування є те, що виходить на перший план – «інформація чи контакт» [4, с. 108]. Фатична комунікація має на меті спілкування як таке, що здійснюється заради спілкування. Основна мета фатичного спілкування – реалізація потреби людини у спілкуванні. Інформативна комунікація має на меті повідомлення та передавання конкретного змісту. Т. Винокур наголошує на тому, що «інформативна та фатична інтенції, що визначають мовленнєву поведінку, співіснують як комунікативна норма соціуму у більшості мовленнєвих жанрів» [4, с. 135]. Цей підхід до виокремлення типів МЖ вважаємо релевантним щодо аналізованого МЖ «Десять хвилин з прем'єр-міністром», оскільки цей жанр поєднує ознаки фатичного та інформативного спілкування. На нашу думку, фатика зумовлена демонстрацією мовцем прагнення і бажання спілкуватися з аудиторією, тому цей жанр і набуває ритуальних рис; інформування пов'язане з необхідністю подати нову інформацію про роботу уряду й виступити зі звітом про цю роботу. Зважаючи на це, визначаємо «Десять хвилин з прем'єр-міністром» як фатично-інформативний жанр ПД.

Ми вважаємо, що вибір МЖ у різних ситуаціях спілкування і передусім надання переваги певним МЖ – один із параметрів характеристики мовної особистості, що підтверджують й інші дослідники: «однією з головних ознак мовленнєвого жанру є образ автора» [6, с. 638].

З огляду на це вибір і використання політиками-мовцями МЖ дає підстави для аналізу специфіки політичних мовних особистостей. Наш матеріал засвідчує створення нового МЖ в українському ПД для репрезентації мовленнєвої поведінки конкретного політика – А. Яценюка. Цей факт вказує на креативність мовленнєвої поведінки політика, відсутність шаблонності та стандартизованості політичного мовлення, а фатично-інформативний тип МЖ вказує на синкретичність ПК. Розглянемо основні параметри МЖ «Десять хвилин з прем'єр-міністром».

Під час очолювання А. Яценюком Кабінету Міністрів було запроваджено новий жанр комунікативної взаємодії політика з аудиторією, що об'єднує ознаки мас-медійного та політичного дискурсів, тобто «політики рідко спілкуються з населенням на пряму, виступаючи в залах і майданах, вони частіше це роблять через засоби масової інформації» [11, с. 25]. Цей жанр передбачав телевізійний виступ прем'єр-міністра, що мав монологічний характер та був наближений до політичного звернення. Періодичний характер і фатика виступу надавали йому й ознак ритуальності. Упродовж десяти – п'ятнадцяти хвилин мовець звертався до телевізійної аудиторії, звітуючи за виконану роботу протягом останнього тижня. При цьому більшість виступів були тематичними, а також, крім звітної частини, містили елементи діалогічного характеру – відповіді на запитання глядачів. Проте запитання, як і відповіді, були підготовлені заздалегідь, адже формат МЖ не передбачав спонтанності, хоч текст виступу А. Яценюк озвучував, не читаючи з аркуша, начебто спонтанно.

За структурою аналізований жанр містить обов'язкові рамкові компоненти тексту – звертання і привітання, наприклад: *Шановні співвітчизники!* (20.03.2016); *Доброго вечора, шановні українські родини!* (6.03.2016); *Вітаю вас, шановні українці!* (17.01.2016); *Вітаю, шановна українська громадо!* (27.12.2015) і прощання, наприклад: *Нехай Господь Бог береже Україну. Царство Небесне загиблیم на Майдані. Нехай Господь Бог береже українське військо, і нашу державу, і кожну нашу родину* (21.02.2016); *Нехай Бог береже українські родини, наше військо і нашу державу!* (7.02.2016); *На сьогодні все. Дякую. До наступних зустрічей* (31.01.2016); *Слава Україні!* (8.11.2015). Вербальні формули привітання і прощання не відрізнялися різноманітністю, мовець використовував сталі етикетні конструкції, звертаючись до широкої аудиторії глядачів. Проте потрібно зазначити, що адресат визначений як колективний, тому що домінують звернення до родин і громади, тобто мовець прогнозує, що його реципієнти – це не окремі громадяни України, а цілі сім'ї та групи, яких має зацікавити зміст звернення.

Основний текст МЖ підпорядкований викладу інформації за певною темою, яку зазначено на початку спілкування, наприклад: ***Сьогодні ми з вами обговоримо найбільшу проблему України, та й, на жаль, не тільки України, яка існує у відносинах між громадянами і чиновниками, – це проблема хабарництва, здирництва і корупції*** (2.08.2015). Тематику мовець

представляє як анонсування у попередніх телепрограмах та дублює на початку свого виступу. Основний текст МЖ тяжіє до жанру, характерного для економічних і політичних комунікації, – звіту. Елементи звіту репрезентують жанрові ознаки інформативної мовленнєвої поведінки: мовець подає конкретну інформацію, що містить перелік подій, фактів, досягнень і результатів, отриманих за певний період. У МЖ «Десять хвилин з прем'єр-міністром» звітний період збігається з перебуванням мовця на посаді голови уряду, тому А. Яценюк звітує за різними напрямками діяльності про те, що зроблено Кабінетом Міністрів, наприклад: *Пройшло півроку, як працює новий Парламент і новий Уряд. Прийшов час підвести певні підсумки, що нами зроблено і що необхідно зробити для того, щоб країна стала сильною, економічно розвинутою, для того, щоб у кожного була робота, для того, щоби в кожного була зарплата, і для того, щоб життя змінювалося на краще. Протягом цих півроку ми змінили податкову систему, ми реформували весь енергетичний сектор країни, ми почали реальну боротьбу з корупцією і створили відповідні органи. Розпочали зміни в судовій системі, які треба далі продовжувати. Ми реформували всю фіскальну і бюджетну сферу (12.07.2015)*. Визначення звітнього періоду супроводжується переліком досягнень, проте в ПД ці досягнення не мають конкретного характеру. На відміну від фінансових або ділових звітів політичний звіт не містить великої кількості цифрових і фактичних відомостей, навпаки, вони подані фрагментарно і часто невмотивовано, а перевірити цю інформацію для адресата загалом нереально, тому звіт набуває фантомного характеру. У такий спосіб представлено й програмні положення, що відрізняються від звіту лише часом – майбутнім, а не минулим, наприклад: *Кошти будуть спрямовані на те, щоб створити якісну інфраструктуру об'єднаних громад та надавати якісні послуги людям, що живуть в цих громадах. Гроші з бюджету підуть на реконструкцію освітніх та медичних закладів, будівництво доріг та шкіл (20.03.2016)*. Навіть наведення цифрових відомостей, переважно не підкріплених жодними поясненнями та аргументами, не роблять текст конкретним. Проте визначаємо інформативний складник мовленнєвої поведінки в цьому МЖ як поєднання жанрових ознак звіту та програми.

Фатичний складник МЖ має ритуальну природу, тому «Десять хвилин з прем'єр-міністром» корелює з ритуальним МЖ політичного звернення. Л. Стрій зазначає, що «специфікою ритуальних звернень є і те, що мовець наголошує на власній позиції, постійно вказує на свою точку зору та виступає від власного імені» [9, с. 94]. А. Яценюк звертається до аудиторії, характеризуючи та декларуючи власну позицію, яка здебільшого виражає його ставлення до конкретних подій або процесів у суспільстві, наприклад: *У політичній істерії я не бачу турботи про Україну. Бачу звичайний розрахунок: **дорватися до влади**. Для цього – відправити Уряд у відставку, через тимчасовий статус **паралізувати** центральну виконавчу владу, змусити Президента погодитися на дострокові*

парламентські вибори, чий результат є цілком передбачуваним – вони завершаться **руїною** (28.02.2016). На мовному рівні це увиразнено актуалізацією особистості мовця через використання форм інтимізації оповіді – граматичних форм 1-ої особи однини, вставних і вставлених синтаксичних конструкцій, образності (метафор, епітетів, багатозначних слів тощо). Фатика цього МЖ передбачає дотримання не офіційно-ділової стилістики, як у звіті, а публіцистичної і навіть художньо-публіцистичної. Зважаючи на це, фіксуємо не лише поєднання різних типів мовленнєвої поведінки (фатичного та інформативного) та різних базових МЖ (звіту, програми та звернення), а різних функційно-стилістичних різновидів мовлення – офіційно-ділового та художньо-публіцистичного.

Щодо форми мовленнєвої взаємодії, властивої МЖ «Десять хвилин з прем'єр-міністром», зазначимо: у першому випуску телепрограми А. Яценюк визначає тип спілкування як діалогічний: *Хочу розпочати з вами відвертий діалог про те, які зміни потрібні в країні, хто повинен робити ці зміни, які будуть результати цих змін, і що взагалі таке реформи* (21.06.2015). Однак текст виступів має виключно монологічний характер, тому визначаємо діалогічність як засадничу ознаку політичної комунікації, що передбачає експліцитну скерованість дискурсу на потенційного або реального адресата. Телеглядачі в цьому випадку – безпосередні адресати виступу, але вони виконують роль непрямого адресата [10, с. 67], тобто не беруть участі в обговоренні запропонованих питань, а лише слухають мовця. На завершення першого звернення А. Яценюк зазначає: *Кожен тиждень, дорогі українці, я буду з вами **спілкуватися** саме в такому форматі. **Пояснювати**, що таке реформа освіти, що таке зміни в медицині, як ми міняємо податкове законодавство, що таке децентралізація, чому тарифи саме такі, і як ми будемо виділяти субсидії громадянам України, як нам зменшити енергоспоживання. І як нам зробити нашу країну сильною і успішною. І ми це зробимо* (21.06.2015). Імпліцитність діалогічності спілкування тут пов'язана з тим, що воно здійснюється опосередковано через ЗМІ. Фатично-інформативний характер цього МЖ вказує на наявність у тексті елементів фатичного типу (контактовстановлювальні маркери, етикетні формули, ритуальні складники) та інформативного (елементи звіту, повідомлення нової інформації, відповіді на питання тощо). У монологічному мовленні діалогічність репрезентована питаннями, на які мовець сам відповідає одразу під час звернення, наприклад: ***Але в чому є проблема? Проблема в тому, що на місцях виконання цих законів і постанов кульгає*** (9.08.2015); ***Чого не вистачає? Не вистачає політичної зрілості*** (21.02.2016); ***Що необхідно для реалізації цієї угоди? Політична воля політичного класу, який обраний народом України*** (8.11.2015). У такий спосіб актуалізовано автокомунікацію та псевдодіалог, при цьому як звітні елементи, так і програмні подано переважно як відповіді на питання. Цей спосіб текстотворення основний для аналізованого МЖ.

Діалогічність МЖ посилюється і завдяки наявності квазі-діалогів: мовець відповідає під час виступу на запитання, що нібито було подані задалегідь від телеглядачів, наприклад: *Сьогодні я буду відповідати на ваші запитання. На запитання, які надійшли мені через Фейсбук, на запитання, які надійшли через гарячу лінію. На ті запитання, які турбують кожного українця (13.09.2015).* Відповіді на питання уявних (або віртуальних) співрозмовників увиразнює діалогічний характер інформативної частини виступу, що посилено завдяки поданню фактичної конкретної інформації: відомостей про глядачів-адресатів, тобто через залучення інтертекстуального прийому цитування мовець актуалізує зовнішньотекстові та міжтекстові зв'язки, наприклад: *Є ще одне запитання від Катерини Роменської. «Арсеній Петрович! Дайте, будь ласка, відповідь на таке питання. Як довго державні службовці та службовці місцевого самоврядування будуть сплачувати із заробітної платні 6,1% єдиного соціального внеску, якщо спецстаж було скасовано?» Питання справедливе, тому що несправедлива система оподаткування (20.09.2015).* Крім посилання на звернення телеглядачів, використаний і прийом прямого звернення мовця до аудиторії, що передбачає наявність форм 2-ої особи, спонукальних і питальних конструкцій, наприклад: *Маю до вас велике прохання. Якщо ви потребуєте субсидії, будь ласка, візьміть цю просту декларацію і заповніть її, відправте її в соціальну службу (28.07.2015).* Тут діалогічність реалізується як діалог з уявним адресатом-телеглядачем, при цьому мовець підкреслює свою настанову на контакт зі співрозмовником, очікуючи від останнього відповідної реакції. За таких умов прогнозований перлокутивний ефект спілкування більшою мірою вербалізований у мовленні політика, ніж має реальне втілення. Отже, імпліцитна діалогічність є визначальною ознакою МЖ «Десять хвилин з прем'єр-міністром» та виступає у текстотвірній функції, оскільки монологічний тип політичного звернення, а також звіту й програми не дає змогу актуалізувати адресоване мовлення, скероване на масового адресата. Адресат відчуває себе безпосереднім учасником мовленнєвої взаємодії лише за умови залучення його до обговорення основних проблем, представлених у виступах мовця.

Висновки та перспективи дослідження. МЖ «Десять хвилин з прем'єр-міністром» поєднує такі типи мовленнєвої поведінки, як фатику та інформування, що реалізовано через синтез МЖ звіту, програми і звернення та офіційно-ділового й художньо-публіцистичного функційних стилів мовлення. Формою подання МЖ є монологічне мовлення з імпліцитною діалогічністю, що виражається через звернення до аудиторії, питально-відповідні єдності, дієслівні форми та питальні й спонукальні речення. Перспективи дослідження вбачаємо у вивченні особливостей вербального впливу МЖ «Десять хвилин з прем'єр-міністром», тобто виокремлення для аналізу не лише структурно-семантичного та лінгвопрагматичного аспектів, а й сугестивного. Крім того, потрібно

розглянути основні комунікативні стратегії і тактики, що використовує мовець у цьому МЖ.

Список використаної літератури

1. Алефиренко Н. Ф. Теория речевых жанров и прагматика дискурса [Электронный ресурс] / Н. Ф. Алефиренко // Вестник Кемеровского гос. ун-та. – 2012. – № 3. – Т. 4. – С. 16–21. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/teoriya-rechevyh-zhanrov-i-pragmatika-diskursa> (12.01.2017).
2. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров / М. М. Бахтин // Бахтин М. М. Собрание починений: в 7 т. – М. : Рус. словари, 1996. – Т. 5. – С. 159–206.
3. Бацевич Ф. С. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи : [монографія] / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.
4. Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения / Т. Г. Винокур. – М. : Наука, 1993. – 172 с.
5. Дементьев В. В. Теория речевых жанров / В. В. Дементьев. – М. : Знак, 2010. – 600 с.
6. Ирбакаева М. В. Речевые акты и речевые жанры: соотношение понятий [Электронный ресурс] / М. В. Ирбакаева // Вестник Башкирского университета. – 2010. – № 3. – Т. 15. – С. 636–640. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/rechevye-akty-i-rechevye-zhanry-sootnoshenie-ponyatiy> (17.01.2017).
7. Кожина М. Н. Речевой жанр и речевой акт (некоторые аспекты проблемы) / М. Н. Кожина // Жанры речи : сб. научн. статей / ред. В. В. Дементьев. – Саратов : Колледж, 1999. – Вып. 2. – С. 52–61.
8. Седов К. Ф. Языкознание. Речеведение. Генристика / К. Ф. Седов // Жанры речи : сб. научн. статей / ред. В. В. Дементьев. – Саратов : Наука, 2009. – Вып. 6. – С. 23–40.
9. Стрій Л. І. Ритуальні жанри українського політичного дискурсу: структурно-семантичний і лінгвопрагматичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук. : спеціальність 10.02.01. / Л. І. Стрій. – Одеса, 2015. – 190 с.
10. Формановская Н. И. Речевое общение. Коммуникативно-прагматический подход / Н. И. Формановская. – М. : Рус. язык, 2002. – 216 с.
11. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса : [монография] / Е. И. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 326 с.

Кондратенко Наталия. «Десять минут с премьер-министром» как новый речевой жанр украинского политического дискурса. Исследование имеет междисциплинарный характер и освещает проблемы политической и коммуникативной лингвистики в аспекте изучения речевых жанров. Рассмотрено жанровое пространство украинской политической коммуникации и охарактеризован один из жанров украинского политического дискурса – телепрограмма «Десять минут с премьер-министром», сочетающая элементы политического обращения, политического отчета и политической программы. В статье представлены основные теории, раскрывающие понятие речевого жанра, очерчена проблема определения речевых жанров и создания их типологии, приведена характеристика речевого жанра «Десять минут с премьер-министром» и определены его текстообразующие признаки. Доказан синкретический характер проанализированного речевого жанра на основании сочетания в нем элементов фатичности и информативности. Осуществлен анализ структурно-семантических и лингвопрагматических параметров речевого жанра, описана специфика речевого поведения политика как языковой личности. Обоснована имплицитная диалогичность речевого жанра «Десять минут с премьер-министром», выделены маркеры диалогичности и основные языковые средства репрезентации установки на адресата. Материалом исследования послужили тексты выступлений экс-премьер-министра Украины А. Яценюка, представленные в телепрограммах «Десять минут с премьер-министром» на протяжении 2015–2016 годов.

Ключевые слова: политический дискурс, речевой жанр, речевое поведение, фатика, информативность, диалогичность.

Kondratenko Nataliia. «Ten Minutes with the Prime Minister» as a New Interlocutory Conversational Genre in the Ukrainian Political Discourse. The article reports on the research which is interdisciplinary in nature and highlights the problems of political and communicative linguistics in the domain of interlocutory conversational genres. The genre space of the Ukrainian political communication is considered with an emphasis on one of the modern Ukrainian political discourse genres revealed in the case study of the TV program «Ten Minutes with the Prime Minister». The author argues that this substyle of the political conversational genre combines elements of political appeal, political report and political program. The article revises the basic theories that shed light on the concept of speech genre, the issues of defining speech genres and the principles of their typology, describes the peculiar text-forming features of the conversational genre of the «Ten Minutes with the Prime Minister». The study findings indicate to the syncretic character of the analyzed speech genre since it combines the elements of factuality and information in it. The analysis of structural-semantic and linguopragmatic parameters of this conversational genre contributes to understanding of the specificity of the speech behavior of the politician as a linguistic personality. The implicit dialogic nature of the «Ten Minutes with the Prime Minister» genre is substantiated, placing importance on the markers of dialogue and the main language means of representing the setup on the addressee. The study has been performed on the material of the ex-Prime Minister of Ukraine A. Yatseniuk's speech messages, represented in the TV programs «Ten Minutes with the Prime Minister» during 2015–2016.

Key words: political discourse, speech genre, language behavior, factuality, information, dialogic.

Стаття надійшла до редколегії 09.03.2017

ГЛОСИ ПЕРЕСОПНИЦЬКОГО ЄВАНГЕЛІЯ В КОНТЕКСТІ ВЗАЄМОДІЇ СТИЛІВ

У статті розглянуто глоси в тексті Пересопницького Євангелія як свідчення взаємодії живомовних і книжних елементів в українській літературно-писемній мові XVI ст., схарактеризовано українські лексичні відповідники до грецьких, старовірських, старослов'янських, спільнослов'янських та латинських слів, звернуто увагу на розвинуту синоніміку староукраїнської мови. Встановлено, що широке проникнення народнорозмовної лексики до перекладного тексту Євангелія було основним чинником формування нової лексичної норми.

Ключові слова: глоса, глосема Пересопницьке Євангеліє, переклад, лексичні відповідники, синоніми.

Постановка наукової проблеми та її значення. Пересопницьке Євангеліє – один із перших українських перекладів канонічного тексту Четвероєвангелія, здійснений у 1556–1561 рр. Михайлом Василієвичем (протопопом Саноцьким) та архімандритом Пересопницького монастиря Григорієм. За висловом Л. П. Павленко, ця «перша найпотужніша спроба перекладу конфесійного тексту українською «простою» мовою засвідчила високий рівень культури давніх українців, виявила міцні корені цієї культури в загальноєвропейському контексті, ствердила могутній духовний потенціал українців, давно сформований досвід творення книг» [5, с. 130].

Пам'ятка містить винятково важливий матеріал для вивчення історії української мови на всіх її рівнях та взаємодії книжних і народнорозмовних елементів, а ширше – конфесійного і розмовного стилів, в українській літературно-писемній мові XVI ст. Цю взаємодію можна простежити і на прикладі глос – перекладів або пояснень питомих слов'янських, у тому числі й архаїчних та іншомовних слів і понять безпосередньо в тексті.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Перша публікація частини рукопису – Євангелія від Луки та коротких уривків із текстів інших євангелістів – належить П. Г. Житецькому. У розвідці «Опис Пересопницького рукопису XVI ст.» (1876 р.) автор звернув увагу на палеографічні особливості окремих літер, виокремив складові елементи мови пам'ятки: церковнослов'янські, українські, білоруські, польські, чеські, латинські, німецькі тощо та виявив багато рис живого народного мовлення [2].

Скрупульозно мову Пересопницького Євангелія досліджувала І. П. Чепіга. Зокрема, дослідниця зазначала: «Якщо фонетичні й граматичні елементи рідної мови перекладача чи переписувача відбиваються в мові пам'ятки незалежно від їх волі, то на лексичному рівні робота перекладача

виражалася в цілеспрямованому процесі заміни слів оригіналу, з якого здійснювався переклад, українською лексикою» [10, с. 9]. Українські назви до перекладного тексту конфесійного стилю вводилася або без будь-яких застережень, або за допомогою глосування. Подібним чином архаїчні, діалектні, запозичені слова пояснювалися в грецьких і старослов'янських текстах. В. В. Німчук зауважив, що власне давньоруське глосування як засіб пояснення слова запозичене з грецьких та старослов'янських зразків [3, с. 803].

Мета статті – аналіз глос до іншомовних, спільнослов'янських та українських слів, засвідчених у тексті Євангелія з Пересопниці. Розвідку виконано на матеріалі транслітерованого тексту Пересопницького Євангелія, виданого 2001 року.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Глоси в Пересопницькому Євангелії – досить численні додаткові пояснення окремих слів, виписані так званим «дробним письмом» – засвідчені в текстах усіх чотирьох євангелістів. Вони відповідним чином виділені – обрамлені прямокутними рамками. Переважна більшість глос належить до контекстуальних, тобто розміщених безпосередньо після пояснюваного слова чи словосполучення в самому тексті. Лише кілька українських відповідників винесено на береги рукопису (маргінальні глоси).

П. Г. Житецький звернув увагу на те, що ближче до слов'янського протографу перекладено Євангеліє від Матвія і Марка, а до народної мови – Євангеліє від Йоана і, особливо, Євангеліє від Луки [2, с. 11]. За нашими спостереженнями, в Євангелії від Луки найбільше глос – 89, а в Євангелії від Матвія найменше – усього 14 (в Євангелії від Марка – 24, в Євангелії від Йоана – 30). На основі вищесказаного можна припустити, що в рукописі відображені два різні концептуальні підходи до перекладу конфесійних текстів, один з яких передбачав орієнтацію на живомовну основу, а другий – на церковно-книжну елітарну основу.

У Пересопницькому Євангелії частину грецьких та старослов'янських слів залишено без перекладу «...очевидно, зі стилістичною метою, щоб зберегти високий стиль писемно-літературного жанру» [12, с. 51], проте часто (не завжди) вони супроводжуються українськими лексичними відповідниками, наприклад: бдѣти – не спати, шмыльни – лживи, в притворѣ – в с'бнехъ, въспитань – виховань, миромь – дорогою мастю, спира – войско та ін. Залежно від походження пояснювальних слів дослідники виділяють 4 групи глос у перекладених євангельських текстах: пояснення неслов'янських слів, глоси до слів церковнослов'янського походження, глоси до слів спільнослов'янських та українських [4, с. 41–47; 11, с. 64].

Контекстуальні глоси в рукопису з Пересопниці наведено декількома способами. Найчастіше український лексичний відповідник або пояснення подано в рамці безпосередньо після незрозумілого чи малозрозумілого слова, наприклад: єдинѣмь їерешь. свашченникомь [6, с. 260], во въ домоу Ѡца моего шбители многы єсть. мешкана [6, с. 348], єдина оубогаа вдова

и оувръгла два пѣнезѣ иже зове(т)са кондрант. квартникъ [6, с. 231], абы даль жрътвоу за него. шѣтницю [6, с. 252], во были и(х) злыи дѣла. оучинкы [6, с. 321].

Крім цього, в усіх євангельських текстах зафіксовано глосування за допомогою пояснювального сполучника або (особливо в Євангелії від Луки), наприклад: такъ якъ же събирає къкошь, або коурица, свои кърчата по(д) свои крыла [6, с. 284], съ соуперникомъ своимъ. або ис соутажцею [6, с. 281], боуду(т) чресла ваши. або ведра препоясани [6, с. 280], ѿ пчель соть пластръ. або стельникъ медоу [6, с. 308], пси пакъ приходачи шблизовали гнои его вроды. або болачки [6, с. 289], вложить еи на рамена свои. або на плечѣ [6, с. 286]. Лише по одному разу трапляється уведення глоси із сполучниками альбо та сирѣчь: навравші роузочокъ финниковыхъ. альбо пальмовыхъ [6, с. 343], а шнь повидѣль легешнь. сирѣчь тма во было много бѣсовъ [6, с. 268].

Де кілька українських відповідників до іншомовних слів уведено до тексту (переважно в Євангелії від Йоана) з використанням словосполуки-індикатора то єсть (тобто): несѣте архтриклионови. то єсть справци весела [6, с. 319]; и наготовили пасхоу. то єсть баранка [6, с. 301], и нахилившиса оудрѣль шдѣна. а шно лежить. то єсть простирало полотенное [6, с. 359]. У Євангелії від Матвія тричі грецькі слова пояснено за допомогою вислову а по нашѣму: ты(и) котории выбирали дидра(г)моу. грецки слово дидрагма, а по нашѣму два гроша [6, с. 172], ѿ котори(х)дани вероу(т) киньсонъ. грецки слово киньсонъ, а по нашѣму чиншь [6, с. 172], найдешь статиръ, а по нашѣму грошь [6, с. 172], а в Євангелії від Йоана – один раз індикатором-канцеляризмом томоу выкла(д): и рекль ємоу. равви. томоу выкла(д) оучителю [6, с. 320].

Іноді глоса містить два варіанти перекладу, наприклад: дроугого пакъ дна взявши два сребръники. два таллары. або два грошѣ. и даль господарєви [6, с. 275], коли са врънетъ з бракоу. з весела, або свадьвы. абы ємоу борзо ѿворили [6, с. 280], былъ рад насытити чрево свое ѿ рожецъ. або млоутомъ. або штроубами [6, с. 287]. и рекл такъ оучиню. розмечоу жи(т)ницю мою. клоуню. або стодолоу [6, с. 280], она то жена оставивши вѣдро свое. або глек. або збан. и пошла до мѣста [6, с. 286], кто боуде(т) на кровѣ. на дахоу. або на стрѣсѣ [6, с. 291], налилъ воды въ оумывальницю. в мѣдницю. або въ лоханю [6, с. 346] та ін. На наш погляд, наведені приклади – свідчення, з одного боку, пошуку лексичної норми, які здійснювали творці книги, а з другого – розвинутої синоніміки староукраїнської мови.

Ще однією рисою пам'ятки є те, що в ряді випадків глосемою виступає народнорозмовне слово, а глосою книжне – старослов'янське або грецьке, нормативне для конфесійного стилю, наприклад: был бо близко жидовскыи великъдень. то єсть пасха [6, с. 343], были тыжь тамъ межи

ними грекове. єллинове [6, с. 344], хотачи нѣшто зь оусть є(го) оуловити. авы є(го) wskаржили. або wбжаловали [6, с. 278]. Помічено, що в рукописах українська лексика найчастіше використовується тоді, коли мова не стосується церковно-релігійних предметів і явищ, наприклад: чинѣте собѣ приятелѣ з богатства. з момоны. несправедливого [6, с. 288], ликарю. врачоу излѣчиса самь [6, с. 257], во если бы положиль wсновоу. або фоундоменть [6, с. 285], и всакая гора и пагорок. и холмь смиритса [6, с. 254], нѣякомуу члкоу винни wдинь былъ инень патьсотъ грошен. динарын [6, с. 265]. На думку І. П. Чепіги, перекладач ніби не наважувався залишити без пояснення ненормативне для цього літературно-писемного жанру слово і підпирав його глосю – усталеним словом-нормою [12, с. 52].

У досліджуваній пам'ятці засвідчено українські глоси не лише до іншомовних слів, а й до українських як синонімічні варіанти, наприклад: а вноутрынеє ваше полно є(ст) грабежовь. або лоупѣзства, и несправедливости [6, с. 277], давно би в плахтѣ. або в рядниѣ а на попелѣ сѣдячи показаніє чинили несправедливого [6, с. 288], валомь wкопають. або wсыплютъ [15, с. 296], и продрали стрѣхоу. дахъ домови [6, с. 208], и(ж) не єсмь такыи яко инши члци хищници. драпѣжци несправедливїи [6, с. 292], которыи (ж) то плакали и ридали. або нарикали [6, с. 305]. Інколи такі синоніми вжито не як можливий варіант перекладу, а саме для уточнення, наприклад: и придалоса ємоу ити вѣ соуботы черезь сѣанїа. черезь збожа [6, с. 209], тобто полем, де були посіяні злакові. В іншому місці тексту пам'ятки до слова збожа подано відповідник пашня: в соуботоу второпрѣвоу ишоль черезь збожа. черезь пашню [6, с. 260]. Одне із значень лексеми *пашня* – хліб у стеблі, злак, проте в тексті це слово вживається й з іншим значенням – хліб у зерні, зерно [8, VI, с. 104]: не маю гдє быхъ зобраль жита мои. або пашню [6, с. 279].

Зрідка в Пересопницькому рукописі наведено глоси до діалектизмів, наприклад: если которого з вас wссель або воль в стоудню або в колодязь оупаде(т) [6, с. 284], и лице его было wброусомь wбвзано. або полотномь [6, с. 342], проте частіше діалектні слова в глосах подано як синоніми до загальноновживаних, наприклад: былъ ти ж там и колодязь іаковль студня або криниця [6, с. 271], або если бы просиль, яйца, чи скопію пода(ст) ємоу. скорлоупоу. або медведька [6, с. 276]. Наші спостереження підтверджують думку, що українські глоси до українських слів свідчать «про пошуки наддіалектного слова, вироблення загальноукраїнської лексичної норми на письмі» [12, с. 52].

Аналіз лексичного складу пам'ятки показує, що глосування характерне для певних лексико-тематичних груп. Передусім виокремлюємо глоси до слів на позначення осіб, наприклад: и рекль ємоу философь. книжник [6, с. 231], послалъ спекоулатора. ката [6, с. 217],

равви. оучителю [6, с. 222], совѣтникъ. панъ радный [6, с. 239], ворогы. або неприятелѣ [6, с. 261] та ін. Розглядаючи номінативну деривацію назв осіб у Пересопницькому Євангелії, Л. П. Павленко зазначає: «Глоси пам'ятки демонструють використання паралельних форм різних характеристик: вживання лексичних відповідників до іншомовних слів або використання питомих синонімічних найменувань осіб за різними ознаками» [5, с. 132–133].

Традиційно в старослов'янських перекладах Біблії залишалися грецькі та староеврейські назви посад, звань, чинів, статусу. Це ж спостерігаємо і в тексті досліджуваної пам'ятки. Незрозумілі іншомовні номінації пояснено за допомогою глос. Наприклад, у вислові **але послалъ спекоулатора. ката, и розказалъ принести главоу его на мистѣ** [6, с. 217] подано лексичний спільнослов'янський відповідник до грецького *спекулятор* – охоронець, кат [9]. Глоса **равви. оучителю** [6, с. 222] – це переклад староеврейського *rabbi* ‘мій учитель’. У сучасній українській мові *рабин* – служитель культу і духовний керівник єврейської релігійної громади [8, VII, с. 425].

У випадку відсутності точного відповідника глоса слугувала для пояснення поняття, як наприклад, у вислові **несѣте архтриклионовн. то есть справци весела** [6, с. 319]. У деяких старих словниках (Павленков Ф. Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка, 1907 р.) це грецьке слово збереглося в дещо зміненому вигляді: *архітриклин* – розпорядник на бенкетах.

У євангельській розповіді про Пілата, який засудив до страти Ісуса Христа, названо його посаду – **ігемон: же пак сталь пре(д) игемонь, предъ владаремъ** [6, с. 193]. Глоса подає не точний переклад, оскільки *ігемон* – керівник області, намісник, воєначальник [9], а лише пояснює, що *ігемон* – людина, наділена владою. Глоса **единѣмъ іерешмъ. свашценникомъ** [6, с. 260] може свідчити про те, що Євангеліє призначалося для читання не тільки в церкві, а й вдома, оскільки грецьке *іерей* – офіційна назва православного священика.

Для з'ясування глоси в реченні **два чакы вѣшли в црковъ помолитиса. единъ фарисей. законникъ** [6, с. 292] варто звернутись до історії. У стародавній Іудеї *фарисеї* – послідовники релігійно-політичної течії, що виражала інтереси заможних іудеїв, які відзначалися фанатизмом та надмірною увагою до зовнішніх проявів релігійності [8, X, с. 564]. Через те, що фарисеї декларували, ніби повсякчас дотримуються закону Божого, то й слово переклали як *законник*.

У Новому Завіті неодноразово згадуються митарі, тобто митники – збирачі податків, мита. Оскільки їм відведене місце разом із грішниками, блудницями та язичниками, то, очевидно, слово вжите в переносному значенні – ‘хитрун, лицемір’. У досліджуваному тексті наведено дотепну глосу до нього, пор.: **дроугый мытарь. явногрѣшникъ** [6, с. 292].

У Євангелії від Луки є притча про неправедного управителя: **чкъ нѣкоторыи былъ богатый. который же то малъ приставника. або шафаря** [6, с. 288]. До слова *приставник* – той, хто приставлений до чого-небудь для нагляду, спостереження, подано глосу з діалектним *шафар* – дворецький, економ, ключник [8, XI, с. 422]. Припускаємо, що діалектизм у цьому випадку мав конкретнішу семантику.

Деякі грецькі та церковнослов'янські назви посад в тексті перекладено словами, що належали до суспільно-політичної лексики, характерної для Литви і Польщі XVI ст., наприклад: **моужь которому то было има ивсифь, съвѣтнико(м) боудочни. або паномь раднымь** [6, с. 306], **тогда спира. войско. и тысящникь. ротмистрь. и слоуги жидовскыи поймали ісоуса** [6, с. 355]. Звання *ротмістр* існувало вже у Великому князівстві Литовському [1, с. 513], це ранг між поручником та підполковником чи полковником у XVI–XVIII ст.

На позначення державних інституцій у Пересопницькому Євангелії як глоссу подано слово *ратоушь*, зокрема ним двічі перекладено латинське *преторь*, пор.: **тогда ведено Іса шт каняфы въ преторь. до домоу соудового або до ратоуша** [6, с. 356], **воины пакь оувели его вноутрь двора которыйи называецса преторь. домь радецкии. або ратоушь** [6, с. 237]. В етимологічному словнику М. Фасмера зазначено, що в церковнослов'янських текстах претором називали палац Понтія Пілата, а також будівлю для охоронців кесаря [9]. *Ратуша* – будинок, в якому містилося або міститься міське самоврядування [8, VII, с. 455]. Відповідно до наведеної глоси поняття 'претор' трактувалося ширше – як будівля місцевої влади, у якій відбувалися і судові засідання. Це також засвідчено відповідною глосою в Євангелії від Матвія: **воини гемонови Іса на соудищи, на ратоуши** [6, с. 194].

Окрему лексико-тематичну групу утворюють назви одягу, які належать до етнографічної лексики. а більшість із них стали історизмами вже, ймовірно, у XVI ст., наприклад: **и соударь кѣторыи былъ на головѣ его. роучничокь, который(м) было голову его стагнено** [6, с. 359], **и розволокши его (Ісуса) одѣли его хламидою червленою. плащемь** [6, с. 194]. Слово *хламида* – чоловічий верхній одяг стародавніх греків та римлян у вигляді короткого плаща із застібкою на правому плечі або на грудях [8, XI, с. 75] – пояснено глосою *плащъ*, котра засвідчує входження старослов'янського *плаштъ* [9] до староукраїнського лексикону.

У Євангелії від Марка розповідається про цю ж подію: **и обволокли его (Ісуса) в препрѣдоу. в шарлатъ. и вложили на него вѣнецъ** [6, с. 237]. У «Словнику української мови» слово *шарлат* марковане як застаріле, синонімічне до лексеми *пурпур* [8, XI, с. 413]. У Євангелії від Луки знову наведено глосу *шарлатъ*, але вже як лексичний відповідник до грецького *перфир*: **Чкъ нѣкоторыи былъ богатый. который же шволочовалса в перфир, и виссонь. в шарлатъ, и в дорогое удѣна** [6, с. 289]. *Порфіра* – застаріла назва довгої пурпурової мантії, що була символом влади монарха

[8, VIII, с. 299], у староукраїнських текстах лексема частіше перекладалася як *багряниця*. До дорогої одежі (глоса *дорогоє wdъна*) віднесено *вісон* – тонку коштовну тканину в убранні царів, жерців [8, I, с. 684], білого, рідше золотистого кольору, виготовлену з льону або бавовни. Назва часто згадується в історичних джерелах, у Біблії. Проте глосема *wdъна* уточнена номінацією *простиранло полотенное*, пор.: *и нахилившиса оудрѣль wdъна. а шно лежить. то єсть простиранло полотенное* [8, с. 359]. Українське слово *простиранло* вжито також як лексичний відповідник до старослов'янського *плащениця*, пор.: *а Йосифъ взяши тѣло обвивъ є плащеницеж чистож. простиранломъ* [6, с. 195].

Спільнослов'янською лексемою *сукно* (назва щільної тканини з вовняного або напіввовняного прядива [8, IX, с. 831]) перекладено назви верхнього одягу стародавніх греків *єпендить* і *хитонь*, пор.: *иже господь єсть єпендито(м) шпоясалса. соукномъ нешитымъ шгорноула* [6, с. 361] *бо былъ хитонь не шіттии. съвыше истканень весь. хитонь. соукна нешитаа* [6, с. 358]. Східнослов'янське слово *полотно* засвідчене у двох глосах – до грецького *лєнтиwnъ* та діалектного *шброуць*, пор.: *и взавши лєнтиwnъ. полотно лнаноє. и опоясался* [6, с. 346], *и лице єго было шброуцьомъ шбвѣзано. або полотномъ* [6, с. 342].

Привертає увагу оригінальна глоса на позначення взуття: *сандалія* – *чєревики*, пор.: *але обоути ноги въ сандалія. чєревики* [6, с. 216]. У давніх греків і римлян *сандалії* – взуття, що являло собою дерев'яну або шкіряну підошву без каблуків, яку прив'язували до ноги ремінцями [8, IX, с. 52]. За відсутності відповідної української реалії перекладачі глосою *чєревики*, ймовірно, вказали на те, що об'єднує ці види взуття – наявність шнурівок, ремінців.

Глоси до зоонімів у пам'ятці представлені невеликою групою. Зокрема, в Євангелії від Матвія двічі вжито спільнослов'янське слово *коурь* як глосу до грецького *алєкторь* та старослов'янського *патєл*, пор.: *иже тон ночи прѣвѣи нижли алєкторь възгласит. коурь не запоє* [6, с. 190], *а в то(т)чась патєл възгласиль, коурь запѣль* [6, с. 191]. У Євангелії від Луки до слова *коурь* наведено український відповідник *пѣвень*, пор.: *а борзо коли єще шнь того слова не вымовиль. коурь запѣль. або пѣвень* [6, с. 303]. Українські синонімічні назви (одна з яких діалектизм *когоуть*) маємо в глосі до слова *алєкторь* у Євангелії від Йоана, пор.: *єще не възгласить алєкторь. не запоєть когоуть. або пѣвень* [6, с. 348].

Глоса *акрыды* – *саранча* наявна в Євангелії від Марка, де розповідається про Івана Предтечу, який жив окремо від інших людей, відмовився від благ земних, *а ядаль акрыды. саранчу. и мє(д) дикьи* [6, с. 206]. *Акриди* – назва одного із різновидів саранчі, проте слово не перекладене, оскільки входить до фразеологізму *живитися акридами і диким медом* – харчуватися мізерно, голодувати [7, с. 43].

У Євангеліях від Марка і Луки наведено давнє єврейське прислів'я про те, що легше верблюдові пройти крізь вушко голки, ніж багатому увійти в царство Боже. У Пересопницькому рукописі несподіваною двічі подано глосу *вельбоудоу – оужищ'у дебелому*, пор.: *снаднѣи єсть вельбоудоу. оужищ'у дебелому скрозѣ оухо иглиное проити* [6, с. 226], *лацнѣише єсть вѣистинноу вельбоудоу. оужищ'оу дебелому скрозѣ иглинии оуши проити* [6, с. 293]. За М. Фасмером, слово *верблюд* зі значенням 'корабельний канат' [9] трапляється в церковнослов'янських перекладах Євангелія як калька з грецької мови. Очевидно, відбулося метонімічне перенесення назви *верблюд* на канат, виготовлений з верблюжої вовни. Тому цілком умотивовано наші перекладачі пояснили слово *верблюд* 'товстий канат' глоскою *дебелій вуж*.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, в лексичному складі Пересопницького Євангелія досить численні глоси є перекладом або поясненням окремих слів, які в слов'янських текстах Євангелія раніше не перекладалися. Найчастіше це грецькі, староеврейські, а також старослов'янські, рідше спільнослов'янські та латинські лексичні одиниці. Глоси до іншомовних номінацій наводилися цілеспрямовано – для заміни слів оригіналу, з якого здійснювався переклад, українською лексикою.

Широке вживання синонімічних найменувань до іншомовних та питомих українських слів – свідчення того, що в староукраїнській мові XVI ст. було достатньо лексичних засобів для вираження понять у текстах конфесійного спрямування. Глоси пам'ятки демонструють взаємодію живомовних і книжних елементів в українській літературно-писемній мові цього періоду, широке проникнення української лексики до перекладної літератури, формування нової лексичної норми.

Церковно-книжна елітарна традиція використання старослов'янської мови поступалася новим віянням – орієнтації на можливість творення «простою» мовою літератури релігійного змісту. Подальше дослідження мови Пересопницького Євангелія дозволить детальніше схарактеризувати українську лексику в тексті пам'ятки XVI ст.

Список використаної літератури

1. Вялікае княства Літоўскае : энцыклапедыя : у 3 т. / рэд. кал.: Г. П. Пашкоў, Т. У. Бялова і інш. – 2-е выд. – Мінск : Выд. «Беларусская энцыклапедыя імя Пятруся Броўкі», 2005–2010.
2. Житецкий П. Описание Пересопницкой рукописи XVI в. с приложением текста Евангелия от Луки, выдержек из других евангелистов и четырех страниц снимков / П. Житецкий. – К., 1876. – 79 с.
3. Історія української культури : у 5 т., 9 кн. / за ред. П. П. Толочка та ін. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 1. – 1134 с.
4. Німчук В. В. Староукраїнська лексикографія : в її зв'язках з російською та білоруською / В. В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1980. – 303 с.
5. Павленко Л. П. Номінативна деривація назв осіб у Пересопницькому Євангелії / Л. П. Павленко // Літопис Волині : Всеукраїнський науковий часопис. – 2011. – Ч. 9. – С. 130–133.

6. Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 : Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик / підгот. І. П. Чепіга, Л. А. Гнатенко. – К., 2001. – 703 с.
7. Словник іншомовних слів / уклад. Л. О. Пустовіт [та ін.]. – К. : Довіра : УНВЦ «Рідна мова», 2000. – 1017 с.
8. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР; Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
9. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка он-лайн [Электронный ресурс] / М. Фасмер. – Режим доступа : <http://fasmerbook.com> (12.01.2017).
10. Чепіга І. Національна святиня : Пересопницьке Євангеліє [Текст] / І. Чепіга // Київська старовина. – 1992. – № 4. – С. 6-11.
11. Чепіга І. Глоси Пересопницького Євангелія і питання нормування староукраїнської літературної мови XVI ст. / І. Чепіга // Питання східнослов'янської лексикографії XI–XVII ст. – К., 1979. – С. 64–69.
12. Чепіга І. П. Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка української мови / І. П. Чепіга // Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 : Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик / підгот. І. П. Чепіга, Л. А. Гнатенко. – К., 2001. – С. 13–54.

Локайчук Светлана. Глоссы Пересопницкого Евангелия в контексте взаимодействия стилей. В статье определены особенности глосс в тексте Пересопницкого Евангелия как свидетельство взаимодействия живой народной речи и книжных элементов в украинском литературно-письменном языке XVI в.; рассмотрены украинские лексические соответствия к греческим, древнееврейским, старославянским, общеславянским и латинским названиям. Установлено, что использование синонимических наименований к иноязычным и отдельным украинским словам свидетельствует о наличии достаточного количества лексических средств для номинации специальных понятий конфессионального стиля. В результате исследования обнаружено, что глоссы к иноязычным номинациям приводились целенаправленно – для замены слов оригинала, с которого осуществлялся перевод, украинский лексикой, широкое проникновение которой в тексты переводной литературы способствовало формированию новой лексической нормы.

Ключевые слова: глосса, глоссема, Пересопницкое Евангелие, перевод, лексические соответствия, синонимы.

Lokaichuk Svitlana. Glosses of the Peresopnytsia Gospel in the Context of Styles Interaction. The article considers the glosses in the text of the Peresopnytsia Gospel as an evidence of the interaction of the colloquial and bookish elements in the Ukrainian writing language of the 16-th century. The emphasis is laid on the considerable penetration of the Ukrainian lexicon into the translated literature, the formation of a new lexical norm. Author reveals numerous Ukrainian lexical equivalents to the Greek, Old Hebrew, Old Slavonic, Common Slavonic and Latin lexical units. Widespread use of synonymous specific Ukrainian words along with foreign words may be attributed to the fact that in the Old Ukrainian language of the 10-th century there were enough lexical means to express/convey the concepts in the texts of the confessional style. It has been revealed that glosses to foreign nominations were cited purposefully to replace the words of the source language origin with the Ukrainian lexical equivalents. The key findings of the study confirm the hypothesis that the wide penetration of the folk/spoken vocabulary into the translated Gospel text was the major factor that influenced the formation of the Ukrainian confessional style.

Key words: glosses, glosseme, Peresopnytsia Gospel, translation, lexical equivalents, synonyms.

Стаття надійшла до редколегії 10.01.2017

ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ЯК ЗАСІБ НЕОСЕМАНТИЗАЦІЇ ТЕРМІНІВ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті здійснено спробу комплексного аналізу активних детермінологічних процесів на новітньому етапі розвитку української мови, проаналізовано термінологічні одиниці та перехідні явища в прозі Галини Тарасюк (термінологізації, детермінологізації та метафоризації (тобто набуття нового значення) термінів).

Ключові слова: термінологізація, детермінологізація, неосемантизація, інтелектуалізація, галузеві терміни.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дослідження, пов'язані із термінологічним збагаченням сучасної української літературної мови, посідають вагоме місце серед інших мовознавчих проблем, оскільки *термінологізація / детермінологізація* – одна з дихотомій, яка впливає на розвиток різних стилів сучасної української літературної мови. Термін *детермінологізація* тлумачимо як: «Детермінологізація (від лат. *de...* – префікс зі значенням віддалення, припинення, скасування, усунення, термін і грец. *логос* – слово, вчення) – перетворення терміна на загальноживане слово» [13, с. 139]. Проте в процесі адаптації терміна як одиниці наукової мови в мові художньої літератури він не лише втрачає дефініцію, а й набуває в окремих випадках нового значення. У такий спосіб відбувається неосемантизація, яка призводить до виникнення ще однієї дихотомії *детермінологізація / неосемантизація* як важливого рушія розвитку сучасної української літературної мови.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Питання функціонування професіоналізмів і термінів у мові художньої літератури актуальне для українського та зарубіжного мовознавства, про що свідчать дисертаційні праці Н. І. Бойко [1], О. О. Кабиш [4], Т. В. Катиш [5], Г. І. Крохмальної [6], А. А. Макарової [7], І. В. Середюк [8], Д. Ю. Сизонова [9] та ін., у яких проаналізовано процеси термінологізації й детермінологізації в різних функційних стилях української мови та інших мовах індоєвропейської мовної сім'ї. Саме ці явища, на думку М. В. Боднар, належать до активних лексико-семантичних процесів у мові української художньої прози кінця ХХ – початку ХХІ ст. [2].

Мета дослідження – простежити активні інноваційні процеси в мові сучасної української художньої прози, зокрема, в прозі Галини Тарасюк, виявити напрямки розвитку нового значення в детермінованих сполуках чи окремих термінах, з'ясувати індивідуальні уподобання авторки щодо

вживання таких одиниць, а також визначити, які функції вони виконують у прозовому тексті.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Об'єкт дослідження – детермінологізовані одиниці та сполуки в книзі Галини Тарасюк «Мій третій і останній шлюб», до якої увійшли: 1) однойменний роман; 2) новели «Народний рейдер», «Як перед смертю», «Короткий танець на Віденським балу» [10] та «Цінь Хуань Гонь» [11]. Мова цих творів репрезентує певні цінності та норми, зумовлені українським соціально-культурним середовищем, на рівень інтелектуалізації якого вказує контекст із великою кількістю термінів. Деякі з них переосмислені авторкою, що спричинено змінами соціального та історичного характеру. Наприклад, суспільно-політичний термін **старорежимний**, що мав значення 'той, що стосувався царського режиму' [3, с. 1189], набуває ще одного, нового значення – 'той, що стосувався часів Радянського Союзу', синонім – **совковорежимний**. Пор., у Галини Тарасюк: *«Питаю, хоч відповідь сама знаю: надто чесний він і... старорежимний, себто совковорежимний: не вміє крутитися-вертись, як ті, мною згадані, мухи театральні у столичнім окропі»* [10, с. 6].

Те ж саме стосується й історичного терміна **дореволюційний**, що раніше означав 'до революції 1917 року', на теренах України він набув значення 'після революції 2005 року' (саме про цей період йдеться в книзі Галини Тарасюк): *«Я вжахнулася: та же вони, ті твої заслужені та народні ще з дореволюційних часів, себто з радянських, не те що не вивчать його напам'ять, а й не вимовлять»* [10, с. 8]. Аналогічно авторка переосмислює й військовий термін **конверсія**: *«П'ять років нам мізки пудрили, що замість танків трактори будемо випускати. Тепер мовчать. Мовчки що могли приватизували, продали, а в приміщенні парткому ресторан «Лас-Вегас» відкрили. Ті ж самі. От вам і конверсія військово-промислового комплексу»* [10, с. 8]. Пор., у словнику подано значення терміна **конверсія**: «3. Скорочення оборонної промисловості та переорієнтація її на виробництво товарів народного вжитку» [3, с. 447]. У контексті роману термін ужито з розширеним значенням – *переорієнтація оборонної промисловості на будь-яку діяльність* (завод – заклад громадського харчування); назва ресторану, який виник на місці танкобудівного заводу, засвідчує авторську іронію та сарказм, пов'язаний із реальними подіями, які відбувалися в країні на початку ХХІ століття.

Велика кількість термінів щодня поповнює склад загальноживаної лексики. Одночасно певна їх кількість переходить у мову художніх творів, детермінологізуючись, набуваючи контекстного значення, що також сприяє активному розвитку мови. Дж. Гумперц висуває таку ідею контекстуалізації: «Будь-який аспект лінгвістичної поведінки – це лексичний, просодичний, фонологічний та синтаксичний вибір разом із використанням кодів, діалектів і стилів. Він може функціонувати, вказуючи на ті особливості контексту, які релевантні для інтерпретації

того, що має на увазі мовець» [13, с. 162]. Отже, потрапляючи з наукової мови в мову художніх текстів, терміни зберігають свій основний денотат, але набувають додаткового контекстного значення, виконуючи різні функції. А. А. Макарова зазначає: «Роль терміна в неспеціальному тексті важко переоцінити. Мігруючи в поле іншого функційного режиму, терміни в загальноживаному узусі виконують такі функції: 1) номінативну, для створення наукового насичення тексту; 2) оцінну, оцінка носить яскраво виражений авторський характер; 3) функцію створення додаткового образу та (або) комічного ефекту; 4) функцію підвищення соціальної престижності висловлювання» [7, с. 20].

Саме номінативна функція полягає у неосемантизації терміна в художньому мовленні, коли термін семантично переосмислюється або семантично розширюється.

Оцінна функція, виконувана термінами в художньому тексті Галини Тарасюк, має авторське забарвлення, тобто відбиває погляди автора на певні події чи предмети. Приклад функціонування терміна з позитивною та негативною оцінкою: *«На другий же день по цій розмові Домна з мамою свої строї народні вбирають та йдуть до своїх націоналістів в Український дім, а Стефан – в Румунську каса маре, до своїх, що водно хочуть відірвати Буковину від України і єднати з Румунією»* [10, с. 132] (останнім часом термін *націоналіст* змінив оцінку з негативною (за часів радянської влади) до позитивної; у цьому прикладі наші, тобто українські, націоналісти оцінені авторкою позитивно, а румунські негативно); *«Попервах весь базарний пролетаріат сходився на мене подивитися, а далі й покупці повалили»* [10, с. 73]. Термін *пролетаріат* з прикметником *базарний* не лише демонструє детермінологізаційний процес, а й створює модель *слово-коментар+термін* та вказує на негативне (іронічне) забарвлення контексту.

Комічний ефект передають терміни, ужиті персонажами, які не завжди їх розуміють: *«В парламент? Отож чи йти туди списком чи маржина... ритарно... тьху, поодинці...»* [11, с. 3]. Авторка спеціально замість запозиченого терміна **мажоритарно** уживає графічно розділений, де перша частина **маржина** означає *худоба*.

Термін *депутат* Галина Тарасюк подає з іронічним означенням *вічний*, дискусії в газетах називає *вербальною війною*, крім того, створює авторський словник суспільно-політичної термінології. Наприклад, **адмінодиниця** після адмінреформи, за словами письменниці, має значення: *«...усі поголовно села, хутори аж до селищ міського та міст обласного підпорядкування»* [11, с. 18] (у тлумачному словнику відсутнє), **сегрегація** означає: *«(не плутати з расовою дискримінацією) – добровільний демократичний поділ електорату (населення, людського фактора) за кольоровими брэндами політичних партій, що сприятиме боротьбі з проявами сепаратизму – за соборність (єдність) будь-якої країни»* [11, с. 20]. Авторський коментар відсилає нас до тлумачного словника, в якому цей

термін має два значення: «1. Вид расової дискримінації, який полягає в різних формах відокремлення якої-небудь групи населення за расовою чи етнічною ознакою; одна з форм расової дискримінації. 2. Неоднорідність хімічного складу сплавів, що виникає під час їх кристалізації» [3, с. 1111]. На процес детермінологізації вказує і вживання синонімів біля термінів, які потрапили в мову художньої літератури: наприклад, *електорат* (населення, людський фактор); *соборність* (єдність). **Фактор людський** автор тлумачить дуже коротко – «...народ як факт» [11, с. 20].

Аналізуючи терміни, уведені до системи художніх засобів, зважаємо на індивідуальний стиль письменника, його освіту, уміле використання цього розряду слів.

Галина Тарасюк – філолог за освітою, тому в її авторському мовленні переважають терміни, які створюють певний мовний колорит твору, це і географічні: «*Не, дівка – то страшна стихія! Спустошлива, непередбачувана, як тайфун, отой, що Америку непорушну трощить щоліта*» [10, с. 38], і мистецтвознавчі: «*Головне, тепер я – мистець. І маю право на самовираження, як казав мій незабутній, мій коханий і безталанний Калігула*» [10, с. 83], у тексті авторка вживає саме лексему **мистець**, хоч словник подає два варіанти правопису з однаковим значенням **мистець** і **митець** [3, с. 526], і терміни, подані латиною: «*Я вразила його самолюбство, вранила якесь **ego**, зрунтала мрію, обпалила крила...*» [10, с. 9].

У прозі Галини Тарасюк через явище детермінологізації були трансформовані терміни таких тематичних підгруп:

1) економічні: «*Колишній офіцер радянської армії, учасник бойових дій в Афганістані, а нині професійний рейдер Корній Карманський, назвавшись іменем легендарного Кармелюка та згуртувавши довкола себе таких, як сам, колишніх військових, оголосив себе народним месником і взявся за професійне рейдерство, яке дає його «ополченцям», як свідчать вони самі, чималі доходи*» [10, с. 101]; «*Проте мене його розуміння соціально-економічної ситуації в країні зворушило настільки, що я дала йому свій номер телефону...*» [10, с. 62];

2) терміни галузі моди та косметології: «*А чого це ти вчора ненамальована... Але про макіяж не встигла спитати... Тут треба збиратися в дорогу, марафет наводити...*» [10, с. 125–127]; «*Ворожінням кума моя приманювала клієнток більше, аніж скромним талантом містечкового кутюр'є*» [10, с. 15]; «*От вона вже й двері мені відчиняє, напахчена, розфуфурена, як топ-модель із модного журналу, що рекламує сучасні меблі та євроремонт у квартирах*» [10, с. 28]; «*Ось, на, дивись – одні бренди...*» [10, с. 186];

3) суспільно-політичні терміни: «*Домка Кузьмівна так розпалилася внутрішньою дискусією, перейшовши від демократії до теми відродження української нації, що забула, про що питала, тим паче нічого не зрозуміла...*» [10, с. 162–163]; «*А вони все – інтеграція та глобалізація*» [10, с. 48]; «*Я сама тужу. Але не за радянською владою. Бо*

чого за нею тужити, коли вся **влада** і нині при владі. Тільки вже не соромиться і **лозунгами** високими не прикривається» [10, с. 7];

4) літературознавчі терміни: «...це я себе **гумором** лікую, аби не здури́ти від своєї химерної і підступної долі» [10, с. 85];

5) мистецькі: «І як далі жити? У цім **театрі абсурду**, на цій свинській торговиці...» [10, с. 80]; «Вперше за останні двадцять літ того дня в **театрі** був **переаншлаг**...» [10, с. 75]; «По голосу чути, не дає їй спокою чергова **трагедія** мого життя...» [10, с. 67]; «Хто б міг подумати – в цій глухій провінції, в цих... мочарах... раптом – такий **талант! Та-ла-ант!**» [10, с. 13];

6) математичні: «Він і сам знає, що людям, в яких дах іде від нестабільності і невпевненості у завтрашнім дні, **паралельні всі паралелі**, в тому числі й історичні» [10, с. 9];

7) медичні: «Люди добрі, а де ж вони візьмуться, нові спектаклі, коли, як я вже казала, та жменька пенсіонерів **склеротичних** нового тексту не годна запам'ятати, повторюють те, що ще студентами завчили?» [10, с. 14]; «**Склероз** – річ поважна...» [10, с. 52]; «Божже, Божже, що ж це буде з цим народом нашим, коли молодь його – як не **наркомани**, то на **СНІД** слабі?!» [10, с. 63]; «Вікторця каже, що це в нього вікове, мовбито у чоловіків буває **криз** тоді, коли вони передчувають **ранній клімакс**» [10, с. 66]; «Атож, тоді вони щастя шукали, тепер – няньку-годувальницю, безкоштовну **масажистку**, жилетку – поплакатись на предмет **радикуліту-простатиту**, **кольок** у лівому боці та **хронічного безсоння**» [10, с. 44];

8) сакральні: «Умерщвляєм **душу**, щоб **плоть** наситити...» [10, с. 55]; «...де не глянь – не **храми Божі**, а одні **гроби Його**» [10, с. 56]; «Та **Бог** їм суддя!» [10, с. 79]; «І, треба йти. Подалі від **содоміцького гріха**» [10, с. 71].

Детермінологізований характер засвідчений уснорозмовним характером контексту, в якому функціонують терміни з особливим експресивним забарвленням. Додаткове значення детермінологізованого терміна виділяємо, використовуючи інформацію про нього з наукової мови та залучаючи контекстну інформацію, яку термін набув у художньому тексті.

Загальноживана мова збагачується узвичаєними термінами й терміно-ресурсами. Неосемантичне значення в термінів виникає через зв'язок мови й суспільства, мови й мислення. Текст художнього твору формує реальність, підтримує (або не підтримує) її і відтворює соціальні процеси, водночас сприяє їх трансформації через мовну особистість автора твору.

Висновки та перспективи дослідження. Процес детермінологізації досить актуальний і на сьогодні, оскільки терміни постійно переходять з одного стилю в інший, а науковий стиль, в свою чергу, поповнюється новими термінами, що демонструє відкритість мовної системи. Подальше дослідження цієї проблеми вбачаємо у функційно-прагматичному аналізі терміна, вживаного в художньому стилі, та з'ясуванні його ролі в процесі інтелектуалізації розмовної мови.

Список використаної літератури

1. Бойко Н. И. Функционирование профессионально-терминологической лексики в языке современной украинской художественной прозы (семантическая и стилистическая характеристика) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : специальность 10.02.02 / Н. И. Бойко. – К., 1983. – 20 с.
2. Бондар М. В. Активні лексико-семантичні процеси в мові художньої прози кінця ХХ – початку ХХІ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спеціальність 10.02.01 / М. В. Бондар. – К., 2004. – 19 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
4. Кабиш О. О. Зміни в семантичній структурі та функціонуванні маркованої лексики : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спеціальність 10.02.01 / О. О. Кабиш. – К., 2007. – 21 с.
5. Катиш Т. В. Особливості функціонування термінологічної лексики в мові української фантастики : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спеціальність 10.02.01 / Т. В. Катиш. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.
6. Крохмальна Г. І. Терміни в ідіостилі вченого (на матеріалі філологічних праць Івана Денисюка) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спеціальність 10.02.01 / Г. І. Крохмальна. – Львів, 2016. – 18 с.
7. Макарова А. А. Детерминологизация единиц языка экономики и бизнеса в современном русском языке : дисс. ... канд. филол. наук : специальность 10.02.01 / А. А. Макарова. – М., 2007. – 220 с.
8. Середюк І. В. Філософська термінологія в сучасному британському інтелектуальному романі: семантика і функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спеціальність 10.02.04 / І. В. Середюк. – К., 2012. – 20 с.
9. Сизонов Д. Ю. Лінгвопрагматичний потенціал української медичної термінології у ЗМІ : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спеціальність 10.02.01 / Д. Ю. Сизонов. – Львів, 2016. – 18 с.
10. Тарасюк Г. Мій третій і останній шлюб / Галина Тарасюк. – Бровари : ПП «МН ТРК «Відродження», 2007. – 189 с.
11. Тарасюк Г. Цінь Хуань Гонь : роман-антиутопія / Галина Тарасюк. – Біла Церква : Буква, 2008. – 255 с.
12. Тодор О. Г. Детерминологизация / О. Г. Тодор // Українська мова : енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова). М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр.енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С.139–140.
13. Gumperz John J. Discourse Strategies / J. John Gumperz. – Cambridge : Cambridge University Press, 1982.

Марчук Людмила. Детерминологизация как способ неосемантизации терминов в художественном стиле современного украинского языка. Лексика является достаточно динамичной, подвергающейся внутреннему и внешнему влиянию в любом языке, в том числе и украинском, системой, которая постоянно пополняется новыми словами, отображая изменения в окружающем мире, новые реалии в жизни общества. Определенную роль в этом играет процесс терминологизации и детерминологизации. Лексический состав украинского языка передает ментальную особенность, связанную с изменениями, происходящими в политической, экономической, культурной и социальной жизни народа.

Тенденции и процессы, которые из устной живой речи проникают в систему общенационального языка, быстро усваиваются и представляют художественные

прозаические произведения конца XX – начала XXI веков. К этим процессам относится явление детерминологизации.

Ключевые слова: терминологизация, детерминологизация, неосемантизация, интеллектуализация, отраслевые термины.

Marchuk Liudmyla. Determinologization as a Means of Neosemantization of Terms in the Literary Style of Modern Ukrainian Language. The article presents comprehensive analysis of the productive determinologization processes at the modern stage of the Ukrainian language development. Vocabulary is quite a dynamic system that undergoes internal and external influence in any language, including Ukrainian. The system is constantly replenished with new words, reflecting changes in the world around us, new realities in the life of a society. The processes of terminologization and determinologization contribute greatly to enriching and updating modern Ukrainian language vocabulary. The word-stock of the Ukrainian language conveys national mentality peculiarities, associated with changes taking place in the political, economic, cultural and social life. Trends and processes occurring in the oral speech penetrate into the system of the national language, are quickly assimilated and find their reflection in the prose works of the late XX – early XXI centuries. The study convincingly testifies that the phenomenon of determinologization is an integral part of these processes.

Key words: terminologization, determinologization, neosemantization, intellectualization, field/branch terms.

Стаття надійшла до редколегії 26.02.2017

НАЦІОНАЛЬНО-МОВНА МОДЕЛЬ СУСПІЛЬСТВА В ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ І. С. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

У статті змодельовано за художніми текстами І. С. Нечуя-Левицького національно-мовний простір українського суспільства другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Виявлено, що основу створеної моделі формує мовний образ європейського українця-інтелігента. Зроблено висновок про актуалізацію в національно-мовній моделі тогочасного українського суспільства тематичного компонента «українська мова, культура, освіта».

Ключові слова: художні тексти І. С. Нечуя-Левицького, українська інтелектуальна проза, національно-мовна модель, концепт, смислова структура концепту.

Постановка наукової проблеми та її значення. Творчість видатного майстра слова Івана Семеновича Нечуя-Левицького, який «явив у художніх образах історію українського суспільства другої половини ХІХ століття, його соціальні, національні, мовні проблеми» [3, с. 6], репрезентує українську інтелектуальну прозу. Зосереджуючи особливу увагу на зображенні духовного світу інтелігенції, автор передає тогочасну суспільну атмосферу. Персонажі художніх текстів письменника («Причепа», «Хмари», «Над Чорним морем», «Неоднаковими стежками», «Навіжена», «Гастролю», «На гастролях у Микитянах») переймаються новими суспільними ідеями, намагаються їх практично реалізувати, усвідомлюють себе духовними лідерами та просвітниками народу.

Аналіз дослідження цієї проблеми. В українському мовознавстві є кілька засадничих положень, яким підпорядковані різні аспекти вивчення мови І. С. Нечуя-Левицького, зокрема, її аналіз як явища історії української літературної мови (праці Г. П. Їжакевич [6], Л. І. Мацько [8], О. Г. Муромцевої [9], В. М. Русанівського [11]), як об'єкта лінгвостилістичних студій, як феномену індивідуальної мовотворчості, художнього мовомислення (праці Н. Я. Дзюбишиної-Мельник [2], С. Я. Єрмоленко [3; 4], В. В. Красавіної [7] та ін.).

Нове прочитання художніх текстів І. С. Нечуя-Левицького пов'язане із сучасною лінгвокогнітивістикою, що поєднує дослідження тексту з вивченням когнітивної і мовної картин світу, пізнання яких передбачає застосування нових дослідницьких методів. Саме лінгвокогнітивна інтерпретація художніх текстів, оперування поняттями концептів-мотивів, співвідносних із поняттями лексико-семантичних, лексико-асоціативних полів, дає змогу виявити філософію мови І. С. Нечуя-Левицького, а також простежити мовний механізм оприявлення тем і мотивів художньої прози письменника.

Мета пропонованої статті полягає у спробі окреслити за художніми текстами І. С. Нечуя-Левицького національно-мовну модель українського суспільства другої половини XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У прозі І. С. Нечуя-Левицького змодельовано соціальний зріз українського суспільства другої половини XIX – початку XX ст., його культурну спільноту (інтелігенцію) з виокремленням визначального світоглядного мотиву творчості письменника – усвідомлення ролі української мови як чинника розвитку національної культури й засобу самоствердження нації.

Принагідно зауважимо, що слово *інтелігенція* у творах І. С. Нечуя-Левицького не частотне (зафіксовано 17 відповідних слововживань, які об'єднують і форму *інтелігенти*), проте формує в досліджуваних текстах концептуальний образ, художньо-образну парадигму якого розширює атрибутивне словосполучення: *інтелігентні люди*.

До речі, слово-поняття *інтелігенція* загальнономовний словник тлумачить так: 'люди розумової праці, що мають спеціальні знання з різних галузей науки, техніки й культури'. «Словник української мови» ілюструє це значення (серед інших цитат) цитатою І. С. Нечуя-Левицького: – *На бенкеті була вся наша інтелігенція* (Н.-Лев., IV, 1956, 114) [13, IV, с. 36].

Словосполучення *інтелігентні люди* здебільшого актуалізується у тих художніх текстах, в яких констатуємо моральний стан тогочасного суспільства. Маркерами такої оцінки є відповідні номінації: епітетні характеристики – і емотивно-оцінні, й логічно-видільні. Переважає серед таких номінацій книжна лексика. Ціла система абстрактних понять «вплетена» в синтаксично ускладнені конструкції, якими І. С. Нечуй-Левицький висловлює думки аналітичного характеру, показові для інтелектуальної прози з розлогими висловленнями-роздумами. Наприклад: ***Невеселі думи*** думав Комашко, вертаючись од директора додому; він знав, що директор думає одно, говорить друге, а робить третє. Та чи один же директор? – думав Комашко. – Десятки, сотні ***інтелігентних людей*** думають і роблять так само. Кругом себе бачу я тільки ***фальш і машкари***, машкари й фальш, не ***лінивство*** навіть, а ***стидку байдужність*** або ***гніт*** зверху і ***задавленість*** внизу. Усе виставляє або машкару напоказ, або притаїлось, дримає поволі і по неволі ***дрімотою мислі***, або ганяється за поживою, за честю. Якийсь ***чорний хаос*** скрізь бачу я в сучасному житті; ***темрява*** вкриває наш пишний край і не пускає світу [...] [10, V, с. 309].

Мовний портрет української інтелігенції І. С. Нечуй-Левицький моделює за допомогою назви *європейці*. Це слово з'являється в описі позитивних вражень від освічених людей, які вміють поводитися з іншими особами, рівними собі за соціальним статусом. Пор. оцінні вислови, якими автор характеризує культуру студентів: *Студенти з України й Білорусії були цивілізованіші, делікатніші. Вони стояли далеко вище од інших, навіть*

розвиттям розуму, і **виглядали** паничкамими й **європейцями** між грубими великорусами [10, III, с. 9].

Серед індивідуальних слововживань І. С. Нечуя-Левицького слово *європейці* не частотне: зафіксовано 5 випадків уживання цієї назви у значенні 'люди високої культури, освіченості' [13, II, с. 494], проте контексти засвідчують, що назва *Європа*, а також похідний прикметник *європейський* належать до частотних слів художньої мови письменника: кількість зафіксованих слововживань відповідно – 70 і 122. Відзначимо, що зафіксовані у «Словарі української мови» (1909 р.) за ред. Б. Грінченка слова *Європа*, *європеєць* проілюстровано тільки прикладами із творів І. С. Нечуя-Левицького, а слово *європейський* подано з цитатою письменника та ілюстраціями з творів інших авторів. Пор. у словнику: **Європа**, пи, ж. Європа. *Ми кланяємося новим гуманним ідеям, які давно розійшлись по Європі й ледві оце добіраються до нас.* Левиц. [12, I, с. 466]; **Європеєць**, пейця, м. Европеєць. *Ми вже стали європейцями.* Левиц. [12, I, с. 466]; **Європейський**, а, е. Европейській. *Європейські ідеї.* Левиц. [12, I, с. 466].

Фіксацію лексем *Європа*, *європеєць*, *європейський* у реєстрі словника, підтверджену конкретними прикладами з творів І. С. Нечуя-Левицького, можна пояснити не лише тим, що ці слова в мові письменника, як зазначалося вище, досить поширені та характерні для його індивідуального стилю, а й актуальні в мовній свідомості й мовній практиці тогочасних українців.

Україна та *Європа*, *українська інтелігенція* та *європейський світ* – таке поєднання покаже для стилю І. С. Нечуя-Левицького. Особливість його мовомислення полягає в контекстуально-семантичному, асоціативному зближенні цих слів-понять. Для І. С. Нечуя-Левицького *Європа* – це високий розвиток культури та суспільства, до якого прагне дійти *Україна* та її *інтелігенція*. Підставою для цього твердження є такий контекст: – **Європа** вийшла з темряви й дійшла високої культурності через науки та просвітність. Нам треба хоч потроху **доганять Європу**, щоб не опинитися далеко позаду, і **піднімати розвиток** сільських і міських мас [10, II, с. 328].

У досліджуваних текстах мовний образ української інтелігенції розгортається, зокрема, через образи *народовців*, *націоналів*, *культурників*. Найчастотніше в текстах письменника слово *народовці*, яке автор уживає 19 разів (у формах *народовець* – 6 разів, *народовці* – 13 разів), а слова *націонали* і *культурники* мають відповідно таку частотність: 10 і 5. Що ж до лексикографічної фіксації наведених слів, то «Словарь української мови» (1909 р.) за ред. Б. Грінченка подає назви *народовець* і *націонал* тільки з цитатами-ілюстраціями І. С. Нечуя-Левицького, наприклад: **Народовець**, вця, м. Народникъ. *Ми.. носимо народню свиту, бо ми, народовці, стаємо набік народа.* Левиц. Пов.159 [12, II, с. 516]; **Націонал**, ла, м. Національ. Левиц. Пов. 159 [12, II, с. 532]. Ілюстрацію вживання слова *культурник* у текстах письменника подає «Словник української мови», пор.: – *Треба б нам поговорити про національні й просвітні справи, щоб негайно ставать*

до праці, коли вже нас продражнили «культурниками» (Н.-Лев., I, 1956, с. 621), [13, IV, с. 396].

Народовці, націонали, культурники – це люди інтелектуальної праці, представники нової для того часу соціальної групи, яка у своїх прогресивних поглядах відстоювала актуальне для українців питання національної ідентичності, дбала про збереження самобутньої культури, мови.

Для І. С. Нечуя-Левицького як для «пропагандиста української національної ідеї» [1, с. 383] українська мова була не тільки дієвим, оптимальним інструментом самовираження, творчості, висловлюванням власних думок, а й живим зв'язком з українськістю, інстинктом збереження національної ідентичності.

Українська мова – наскрізний концепт, константа, що окреслює інтелектуальний простір *справді інтелігентних персонажів*. Когнітивно-текстовий аналіз номінації *українська мова*, поєднуваної з дієсловами *говорити, промовити, розмовляти* не лише онтологічно, а й через уживані мовні формули, через функціонування в діалогах характерних синтаксичних конструкцій, дає підстави структурувати зміст відповідного поняття в художніх текстах І. С. Нечуя-Левицького: *українська мова – засіб спілкування, українська мова – засіб національної самоідентифікації, українська мова – ознака нижчої «мужицької» (сільської) культури*. Напр.: *Павло Радюк говорив чистою українською мовою. [...] Та свита, та українська розмова, той запал, з яким говорив молодий студент, – все те не тільки вдивило матір, але й злякало* [10, II, с. 136]; *Леонід Семенович не був зроду дуже простий, та в столиці трудно було й спроститися. Але він любив удавать з себе людину просту, навіть старосвітську, любив удавать давнього запорожця або поважного селянина і завжди говорив українською мовою* [10, VIII, с. 43]; – [...] *український народний костюм, – промовив син чистою українською мовою і тим ще більше вдивив свою матір і сестер* [10, II, с. 135].

Показові в контексті української ідентичності зафіксовані вислови *любити українську мову, вміти говорити по-українській, вивчити українську мову*, що характеризують соціокультурні погляди персонажів: *Комашко, син небагатого батька, зріс в степах, любив свої степи, любив народ, був народовцем, любив українську мову, бажав щастя й добра своєму народові* [10, V, с. 131]; *Мавродін був родом з-під Маріуполя, з одного міста коло Азовського моря. Його батько був грек, а мати українка. Він вмів говорити по-українській, зріс серед українського народу й звик до його. Як народовець він присвятив себе на службу українському народові* [10, V, с. 132]; *Мурашкова взяла собі місце в народній школі в одному українському селі над самим Дністром, вивчила добре українську мову, стала націоналкою, робила просвітне діло завзятуще й мала добрий вплив на школу за поміччю народної мови* [10, V, с. 312].

За мовними оцінками *народовців, націоналів* (пор. також: *націоналка*), європейських українців, які активно проводили різнопланову культурницьку

діяльність, фактично можна пізнати зародження нового для того часу суспільного руху, в якому об'єднувальну, інтегративну функцію, функцію консолідації української інтелігенції з народом виконувала українська мова.

Той самий мотив української мови як феномену єдності української інтелігенції з народом реалізується у міні-тексті, що розкриває зміст понять «народовці», «націонали»: – **Націонали й народовці – то тепер такі молоді люди, котрі говорять українською мовою, хочуть, щоб і жінки й діти говорили тією мовою, хочуть злитись з народом... просвічують темний народ і піднімають його морально й матеріально** [10, II, с. 252].

Духовний світ інтелігенції в художніх текстах І. С. Нечуя-Левицького окреслюють вислови: *говорити по-модному, говорити/писати по-сільській, говорити по-своєму*. Об'єднані поняттям «українська мова», такі словосполучення свідчать про характерний мовно-комунікативний простір персонажа-інтелігента. Національний костюм, українська мова спілкування для певної частини тодішньої інтелігенції були модними, свідчили про суспільні смаки, показові для певного кола освічених людей. На конкретну часову ознаку вияву таких смаків і відповідної соціокультурної поведінки вказують вислови *поведенція настала, пішла чудна мода*, наприклад: *Молодий Радюк послухав її, але сів на стільці до неї боком, а лицем просто до Масюківни, й почав говорити до неї по-українській*. [...]

– *Як ви до нас говорите по-модному!* – **прмовила панія Висока й собі по-українській**.

– *Ото в нас така поведенція настала!* – **одказав їй Радюк**.

– *Яка теперечки пішла чудна мода! Все сільська та сільська. І убрання носять сільське, і говорять по-сільській*, – **говорила панія Висока, ніби сама до себе** [10, II, с.144].

Пор. також: – *То прийміть і мене до своєї спілки. Ти, Павле Антоновичу, писатимеш для народу «метелики», а я фельєтони, бо це теж «метелики». Ти по-сільській, а я вже [...] по-міському* [10, II, с. 316].

До речі, така деталь, як «говорити / писати по-сільській», засвідчує ще одну тенденцію, що нерозривно пов'язана з питанням мови і культури українців саме в часи І. С. Нечуя-Левицького. Йдеться про наслідки московської політики: приватне вживання української мови розцінювалось як ознака нижчої культури, українська мова обмежувалася родинним вжитком переважно сільського населення. Іншу вербалізацію того самого змісту «українська мова – сільська мова» маємо в таких висловах: *говорити простою сільською мовою, писати книжки сільською українською мовою, сільська мова, вірші, писані нашою сільською українською мовою*. Пор. у тексті: – *Бачите, діду, тепер вже пишуть книжки сільською українською мовою, то й сільська мова, й сільські пісні стали дуже потрібні задля вчених людей* [10, II, с. 194]; – *І пісень співаємо сільських, і пишемо книжки сільською мовою, бо ми, пані Висока, демократи. Не знаю, як ви?* [10, II, с. 144];

– [...] Я дуже люблю читати **вірші**, та ще й **писані нашою сільською українською мовою** [10, VIII, с. 327].

Через зображення різних життєвих ситуацій, до того ж глибоко ментальних, духовних, письменник відтворює мовну культуру тодішнього суспільства, фіксує стан хаосу в мовокористуванні. Герої І. С. Нечуй-Левицького (а це ж його сучасники) залежно від рівня їхньої освіти, мовної свідомості, соціального статусу часто послуговуються тією мовою, яку автор характеризує як мішану, жаргонну. Наприклад.: *Панна почервоніла й одказувала йому тією **страшною мішаниною**, котру на Україні зовуть великоруською мовою* [10, II, с. 144]; *Вона [Маша] говорила тим **страшним київським жаргоном**, що в Києві зветься русским языком, і щиро була пересвідчена, що вона говоре дійсно по-руській, мов справжня городянська панна або купчиха* [10, VIII, с. 23]. Письменник наголошує на поширеному явищі мовної мішанини, наприклад: *В цім Києві такі чуда творяться, громадянство таке дике, люди такі, що **не вміють навіть до ладу говорити по-руській**, не то що по-французькій* [10, II, с. 104]; [...] *вона [Саня] по батькові та матері українка, але зросла в Кишиніві серед мішанини сливе десяти національностей, не знає добре ні українського, ні молдавського народу, **не знає гаразд мови ні української, ні молдавської**. Та й мачуха її йде проти українщини [...]* [10, V, с. 135]; *Вона [Ольга] співала дуже добре, тільки **українські слова так перекручувала на руський лад**, що Радюкові стало ніяково* [10, II, с. 209]; *Коли траплялось йому [Фесенку] сказати яку-небудь українську приказку, то **він вимовляв її на великоруський лад**, як деякі наші трошечки просвічені пани, котрі хочуть показати, що вони вже зовсім спаніли і **не можуть навіть вимовити по-українській доладу й одного слівця*** [10, V, с. 141].

Осмислення української мови як неодмінного складника духовного світу українців пов'язане з розумінням мови як багатогранного явища, тобто не лише як засобу спілкування, як визначальної ознаки національної культури, а й з розумінням створених цією мовою художніх текстів.

І. С. Нечуй-Левицький, оцінюючи роль української мови як знаряддя творення інтелектуальних цінностей у контексті його історичної доби, коли в масовій свідомості українців утверджувалася думка про неспроможність української мови творити самодостатню літературу, актуалізує питання, що віддзеркалюють тодішні мовні смаки та засвідчують неоднозначне сприймання Шевченкової поезії. Пор.:

В Дашковича ще не було нікого. Ольга здалеки побачила в його [Радюка] під пахвою книжку, і вона аж злякалась. Так вона боялась наукових книжок!

*– От вам і **Шевченко!** – сказав він весело, подаючи Ользі руку, а другою рукою – книжку.*

*[...] – **Висока поезія! невмируща поезія!** – говорив Радюк. – Як читаєш, то всю душу обіймає й виносить високо, до самого неба! Тут усе життя нашої України, нашого народу.*

Може, й усе, хто його зна! – подумала Ольга, перегортаючи навіщось листки й дивлячись на Шевченків портрет.

– Чого це він убраний в мужицьку шапку? – спитала Ольга.

– Бо він був селянин: він змалку був пастухом в селі Керелівці, отут не дуже далеко од Києва.

– Скажіть, яке диво! **І мужик написав оцю книжку?** – спитала Ольга, **не ймучи віри, щоб книжки були писані не аристократами** [10, II, с. 253].

Тема оцінки української мови, мови Шевченка як «мужичої» звучить і в таких діалогах: – **А Шевченка ви читали?** – **спитав для штуки Фесенко, щоб випитать в неї погляд на українщину.**

– Ні, не читала. В папи є Шевченків Кобзар, але мама казала мені, щоб я його не читала: каже, що він **написаний мужицькою мовою**. Мама все дає мені **французькі книжки**, – сказала Маня [10, V, с. 262]. Звернімо увагу на мовну конструкцію *для штуки*. У «Словнику української мови» значення наведеного вислову проілюстроване (серед інших) прикладом із творів І. С. Нечуя-Левицького, пор. у словнику: *Дрімайло був великий штукар, і я добре знав, що він наваживсь начепити торби тільки для штуки* [13, XI, с. 547]. Цей мовний стереотип уживають, коли хочуть зав'язати розмову, налагодити контакт. Іноді він означає «заради самого заняття», «ні з того, ні з сього, без причини», а інколи навіть несподіваність та раптовість щодо обговорюваної ситуації.

Зросійщення суспільного життя в Україні руйнувало національну самобутність, сприяло моральному поневоленню українства. Тому письменник критично характеризує ту частину української інтелігенції, мовні смаки якої були зорієнтовані на використання російської (великоруської) мови, яка, на їхню думку, була вища, «аристократична», а не «мужича». Пор.: **Наша інтелігенція в надморських наших городах – то якісь оази між українським народом, але не ті веселі оази Сахари, а лучче сказати – оази піску та каміння серед плодючої та родючої ниви. Інтелігенція з чужим для краю книжним мертвим язиком, похожим на латину середніх віків, непотрібна нікому в краю; окрім правительства, для обрусіння та усякої централізації** [10, V, с. 159]; – [Панни] *Як вискочать з гімназії, то зараз тягнуться за аристократизмом, – говорив далі Комашко. – Вони мріями ганяють по багатих салонах, маряють за убори, їм треба або модної французької мови, або панської офіціальної великоруської. Український язик вони викурюють з дому, бо ним говорить простий народ. Просвічена українка первий ворог України й українського народу, бо вона відрізняє ще в колісці своїх дітей від народу* [10, V, с. 255].

Про великоруську політику протиукраїнського спрямування автор говорить переконливо й робить такий висновок: *Московська школа на нашій Україні багато одрізнила луччих людей од свого народу [...]. А знов народ дуже одрізнив сам себе од панів, од вчених українців і косим оком поглядає на їх! Між ними викопана велика безодня! І потрібно великої, великої праці не одного генія, щоб засипати ту провалину, почату*

поляками, скінчену москалями, щоб зв'язати, що порвала **наша недбайливість, та стидка українська байдужість, та ледача недобачливість** [10, I, с. 213]. Глибоке емоційне сприйняття сучасних письменникові подій робить зміст наведеного контексту співзвучним із сучасними настроями і роздумами українського суспільства. Наведена оцінка повноправно стає елементом колективної свідомості, а семантичне наповнення нанизаних однотипних структур з абстрактними іменниками на *-ість* сприяє афористичності висловленої авторської думки.

Висновки та перспективи дослідження. Національно-мовну модель українського суспільства другої половини XIX – початку XX ст. у художніх творах І. С. Нечуя-Левицького «Причепа», «Хмари», «Над Чорним морем», «Неоднаковими стежками», «Навіжена», «Гастролю», «На гастролях у Микитянах» репрезентує мовний образ європейського українця-інтелігента. У моделюванні національно-мовного простору тогочасного українського суспільства стрижневими є поняття української мови, культури та освіти.

Список використаної літератури

1. Герасимова Г. П. Нечуй-Левицький Іван Семенович / Г. П. Герасимова // Енциклопедія історії України / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2010. – Т. 7. – С. 382–383.
2. Дзюбишина-Мельник Н. Я. Синтаксичний почерк І. С. Нечуя-Левицького / Н. Я. Дзюбишина-Мельник // Культура слова. – К., 1990. – Вип. 39. – С. 55–59.
3. Єрмоленко С. Етнокультурний та соціальний зміст художньої оповіді Івана Нечуя-Левицького / С. Єрмоленко // Культура слова. – К., 2013. – Вип. 79. – С. 6–15.
4. Єрмоленко С. Я. Ословлений український пейзаж і портрет у творах І. Нечуя-Левицького / С. Я. Єрмоленко // Мовно-естетичні знаки української культури. – К., 2009. – С. 119–130.
5. Єрмоленко С. Філософія мови Тараса Шевченка / С. Єрмоленко // Українська мова. – 2014. – № 2(50). – С. 3–18.
6. Їжакевич Г. П. Мова творів І. Нечуя-Левицького / Г. П. Їжакевич // Курс історії української літературної мови ; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – Т. 1 (Дожовтневий період). – С. 435–455.
7. Красавіна В. В. Структурно-семантичні, стилістичні та текстові функції епітета в історичному романі (на матеріалі творів другої пол. XIX – першої пол. XX ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спеціальність 10.02.01 / В. В. Красавіна. – К., 2005. – 20 с.
8. Мацько Л. І. Художня мовотворчість і наукова діяльність І. Нечуя-Левицького в історії української літературної мови / Л. І. Мацько // Українська мова в освітньому просторі : навч. посіб. для студ.-філологів освітньо-кваліф. рівня «магістр». – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 239–249.
9. Муромцева О. Г. Іван Нечуй-Левицький в історії української літературної мови / О. Г. Муромцева // З історії української літературної мови. Вибрані праці. – Х., 2008. – С. 149–161.
10. Нечуй-Левицький І. Зібрання творів : у 10 т. / Іван Нечуй-Левицький. – К. : Наук. думка, 1965.
11. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : [підручник] / В. М. Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.

12. Словарь української мови / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907-1909. – Т. 1-4.

13. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР; Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.

Мялковская Людмила. Национально-языковая модель общества в художественных текстах И. С. Нечуя-Левицкого. В статье смоделировано национально-языковое пространство украинского общества второй половины XIX – начала XX вв. по художественным текстам И. С. Нечуя-Левицкого. Выявлено, что основу созданной модели составляет языковой образ европейского украинца-интеллигента. Зафиксированные в исследуемых текстах словоупотребления интеллигенция, европейцы, народники, националы, культурники, а также атрибутивные словосочетания интеллигентные люди, интеллигентный человек расширяют номинативно-образную парадигму рассматриваемого языкового образа. Сделан вывод об актуализации в национально-языковой модели украинского общества того времени тематического компонента «украинский язык, культура, образование».

Ключевые слова: художественные тексты И. С. Нечуя-Левицкого, украинская интеллектуальная проза, национально-языковая модель, концепт, смысловая структура концепта.

Mialkovska Liudmyla. National Language Model of the Society in I. Nechui-Levytskyi's Works. The article attempts to outline the national language model of the Ukrainian society in the second half of the 19th and the beginning of the 20th centuries on the case study of the I.Nechuy-Levytsky's works. It has been revealed that the linguistic image of the European-type of the Ukrainian intellectual determines the basis of this model. The author argues that identified in the I.Nechui-Levytskyi's literary texts words like *intellectuals, Europeans, narodovtsi, nationalists, culturalists*, including the attributive word-combinations such as *intelligent people, an intelligent person* expand the imaginary paradigm of the considered linguistic image among the readers. The author draws conclusion that the concept of *Ukrainian language, culture and education* is also crucial for modeling the national language pattern of the then Ukrainian society.

Key words: I. Nechui-Levytskyi's works, Ukrainian intellectual prose, national language model, concept, semantic structure of the concept.

Стаття надійшла до редколегії 07.03.2017

НАЗВИ ПЛЕЧОВОГО ОДЯГУ У ГОВІРКАХ ПІДГАЄЧЧИНИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті проаналізовано особливості назв плечового одягу, вживаних у говірках Підгаєччини. На основі польових записів визначено функційну активність номенів, подано структурно-семантичний аналіз лексем, з'ясовано лексико-семантичні паралелі з іншими українськими діалектними континуумами.

Ключові слова: говірка, сема, лексема, номен, лексико-семантична група, назви одягу.

Постановка наукової проблеми та її значення. Упродовж останніх десятиліть побутова лексика стала об'єктом вивчення багатьох лінгвістів. Дослідження тематичних груп побутової лексики дає важливу інформацію, що розширює емпіричну базу української діалектології. Актуальність запропонованої розвідки зумовлена важливістю для мовознавства інформації про склад, структурно-семантичні, етимологічні характеристики та особливості функціонування побутової лексики у підгаєцьких говірках і відсутністю спеціальних лінгвістичних досліджень місцевих назв на позначення одягу.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Тематична група лексики (ТГЛ) назв плечового одягу як складова частина лексики на позначення побутових реалій стала цінним джерелом для етнографів і мовознавців. Назви одягу та взуття вже були предметом ґрунтовного вивчення на матеріалі різних регіонів України. Зазначені групи досліджували Л. Анісімова, Ф. Бабій, З. Бичко, Я. Вакалюк, Г. Войтів, Г. Гримашевич, Н. Клименко, О. Коваленко, Л. Лисиченко, Г. Миронова, Д. Неділько, М. Никончук, Н. Пашкова, Л. Пономар, А. Соколовська, Г. Хмара, та ін.

Мета наукового дослідження – проаналізувати лексико-семантичні особливості назв плечового одягу на прикладі говірок Підгаєччини. Реалізація поставленої мети передбачала розв'язання таких завдань: 1) на основі польових записів з'ясувати функційну активність номенів на позначення досліджуваних сем говірок Підгаєччини; 2) подати структурно-семантичний аналіз лексем; 3) визначити лексико-семантичні паралелі з іншими українськими діалектними континуумами.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Побутова лексика говірок Підгаєччини багата в кількісному і якісному аспектах. Вона утворює складну та розгалужену систему, що організована опозицією структурних її елементів за диференційними ознаками.

Для вияву системності досліджуваної лексики та її опису в статті застосовано прийом лінгвістичного моделювання. Назви одягу у підгаецьких говірках, об'єднані однією гіперсемою, формують лексико-семантичне поле, у межах якого дослідники виділяють системно організовані дрібніші угруповання лексем – лексико-семантичні групи і лексико-семантичні парадигми. Для дослідження виокремлено лексико-семантичну групу «назви плечового одягу», який одягають у весняний, літній та осінній період.

Назви одягу – складна багатопланова лексична система, компоненти якої виділяють на основі логіко-предметного членування. Це одні з найдавніших груп лексики, що пов'язані з матеріальною культурою суспільства. Для аналізованої лексико-семантичної групи «Назви плечового одягу» характерною ознакою є наявність регулярних опозицій сем, сформованих типовими диференційними ознаками. Розглянемо характерні для них семантичні ознаки:

«*призначення, спосіб носіння одягу*»: 'верхній' – балахон, бурка, витр'їйка, горсик, корсет, духн'а, душегр'їйка, кацабеїка, куртка, лейбик, т'елогр'єйка;

«*спосіб виготовлення*»: 'шитий' – балахон, лейбик; 'вишитий' – горсик, горсет;

«*крій*»: 'довгий' – бурка; 'короткий' – лейбик, витр'їйка; 'до колін' – бурка, куртка; 'нижче талії' – балахон; 'з рукавами' – кацабеїка, куртка; 'без рукавів' – горсик, духн'а, душегр'їйка, т'елогр'єйка; 'з капюшоном' – бурка; 'без капюшона' – кабат;

«*матеріал*», з якого виготовлено одяг: 'ватний' – /духн'а, душегр'їйка, т'елогр'єйка;

«*час носіння*»: 'весняний', 'осінній', 'літній' – витр'їйка, балахон, кацабеїка, лейбик; 'зимовий' – горсик, духн'а, душегр'їйка, т'елогр'єйка;

«*загальноживаний*»: 'сільський', 'буденний' – балахон, бурка, кацабеїка, лейбик; 'святковий' – горсик, корсет.

Варто зазначити, що дослідження діалектної лексики на позначення плечового одягу підгаецьких говірок дозволяє визначити незначну кількість полісемантичних слів. Засвідчена полісемія у побутовій лексиці Підгаєччини утворена на основі метонімії.

В аналізованій лексиці виокремлюємо низку моделей метонімічного перенесення: «верхній одяг» → «капюшон» → «зимове взуття із сукна» – бурка.

Явище синонімії також широко притаманне досліджуваній лексиці. Серед назв одягу виділяємо такі синонімічні ряди:

'короткий ватний, безрукавний одяг' – горсик, духн'а, душегр'їйка, т'елогр'єйка;

'одяг вільного покрою' – балахон, лейбик, кацабеїка, витр'їйка, кабат, бурка, куртка.

Для подальшого аналізу взято п'ятнадцять лексем на позначення плечового одягу, який одягають у весняну, літню та осінню пору.

Плечовий одяг – це одяг, призначений для носіння на плечах, через плече і т. ін. [СУМ, VI, с. 581].

Семема 'короткий ватний, безрукавний одяг' у підгаєцьких говірках репрезентована лексемами: *горсик* (Рудн., Лиса, Носів), *горсит* (Підг., Стар. М., Муж., Сільце, Гол., Мозол., Гал., Верб., Мирне), *духн'а* (Литв., Стар. Литв., Шумл., Боків), *кам'ізел'ка* (Підг., Стар. М., Муж., Сіл., Гол., Мозол., Гал., Верб., Мирне), *душоґр'їйка* (Завал., Носів, Серед., Затур., Гнил., Черв., Пан.), *т'елогр'еїка* (Білокр., Вага, Юстин., Новос., Михайл., Попл., Бронгал., Степ., Соняч.).

Також лексема *горсик* на Підгаєччині побутує на позначення 'вишиваної безрукавки, яку одягають поверх сорочки' (Підг., Боків, Шумл., Литв., Стар. Литв., Рудн., Лиса, Носів, Верб., Угрин., Яблун., Завал., Сільце, Гнил., Черв., Затур., Муж., Серед., Гол., Гал., Заг., Стар. М.), *горсет* (Заст., Мирне, Білокр., Литв., Стар. М., Голг., Мозол., Пан., Попл., Степ., Новос., Михайл., Юстин., Бронгал., Вага, Соняч., Вол.).

Слово *горсик* 'короткий ватний, безрукавний одяг' споріднене з назвою *корсет* 'верхній жіночий одяг – безрукавка, пошита до талії з кольорової тканини' [СУМ, IV, с. 301]. В українську мову назва запозичена з французької через російське і польське посередництво; пор. фр. *corset* 'корсет' [ЕСУМ, III, с. 44]. Лексичними паралелями до укр. є рос., болг. *корсет*, білор. *гарсэт*, пол. *gorset*, ч. *korset* 'корсет' [ЕСУМ, III, с. 44].

Лексема *горсик* та ряд її фонетичних і дериваційних варіантів для найменування різних видів безрукавного одягу відомі у бойківських говірках – *горсик* 'корсет' [СБГО, I, с. 187], у лемківських говірках – *горсет* 'безрукавка' [Дуда, с. 40], у наддністрянських – *горсик* 'безрукавка', 'святковий желет' [1, с. 146], у поліських – *корсет* 'безрукавка' [СПГЛ, с. 144], у львівському лексиконі – *горсет* 'корсетка' [ЛЛ, с. 66]. Назви відомі у говірках Білорусі, пор. білор. *гарсет* 'верхній жіночий одяг без рукавів' [ДСЛ, с. 82]; Росії, пор. рос. *корсет* 'жіноча кофтинка, безрукавка', *корсетка* 'довга тілогрійка чи шушун' [Даль, II, с. 170].

Лексему *духн'а* у значенні 'короткий ватний, безрукавний одяг' у літературній мові не зафіксовано. Слово *духн'а*, очевидно, пов'язане з *дух* у значенні 'тепле повітря', що походить від праслов. *duxъ* (<**dous*-), споріднене з лит. *daĩsos* 'повітря' [ЕСУМ, II, с. 150].

Окрім Підгаєччини, подібна назва поширена у наддністрянських говірках – *духл'а* зі значенням 'безрукавка' [1, с. 146].

Назва *кам'ізел'ка* зі значенням 'короткий ватний, безрукавний одяг' у сучасній українській мові зафіксована як 'те саме, що безрукавка, жилетка' [СУМ, IV, с. 83], що запозичена з польської – *kamizela* 'вид каптана', *kamizelka* 'безрукавка' [ЕСУМ, II, с. 358].

Лексема *кам'ізел'ка* відома у багатьох говірках української мови, зокрема у поліських – *камезел'ка*, *камзел'ка*, *кам'ізел'ка* 'верхній одяг,

подібний до свити', 'чоловіча безрукавка', 'чоловіча жилетка' [СПГЛ, с. 90, 95], бойківських – *кам'ізел'* 'каптан з рукавами', 'короткий чоловічий одяг без рукавів, безрукавка', 'верхній жіночий одяг без рукавів' [СБГО, I, с. 337], у лемківських – *кам'ізел'ка* 'камізелька, жилетка як частина чоловічого костюма-трійки' [КСЛГП, с. 130], західноукраїнських – *кам'ізел'ка* 'жіноча й чоловіча безрукавка' [4, с. 84], західнополіських – *кам'ізел'ка* 'жіноча й чоловіча безрукавка' [СЗГА, с. 172], наддністрянських – *кам'ізел'ка* 'верхній одяг' [1, с. 143], волинських – *кам'ізел'ка* 'безрукавий короткий одяг', 'жилет' [СБГО, I, с. 336–337]. Лексичними паралелями до укр. *кам'ізел'ка* є рос. *камзол* 'безрукавка, жилетка', білор. *камзол* 'каптан', пол. *kamizelka* 'безрукавка', болг. *камизола* 'полотняний дитячий або жіночий одяг' [ЕСУМ, II, с. 358].

Поряд із назвою *кам'ізел'ка*, для позначення безрукавного одягу в деяких селах Підгаєччини побутують назви *душогр'їтка* та *т'елогр'ейка* 'тепла куртка без рукавів до талії', які в українській літературній мові не зафіксовані. Лексема *тілогр'їтка* на позначення поняття 'тепла куртка без рукавів і стьобана ватяна куртка; ватник' з'явилася у ХІХ ст. [7, с. 74]. В українську мову слово *т'елогр'ейка* запозичене з російської, пор. рос. *телогрейка* 'тепла жіноча кофта, переважно без рукавів, те, що й *душегрейка* [6, с. 564].

Слово *душогр'їтка* в українську мову запозичене з російської, пор. рос. *душегр'ейка*, що утворене з *душа* і *гр'їти* [Фасмер, I, с. 556].

Номінацію *душогр'їтка* з подібним значенням засвідчено в говірках Наддніпряни – *душогр'їтка* 'безрукавка з овечої шкіри або на ваті' [Чабаненко, I, с. 306], Середнього Полісся – *душогр'ейка*, *т'ілогр'їтка*, *т'елогр'ейка*, *т'ілегр'ейка* 'безрукавка з ватною підкладкою', 'тепла безрукавка' [2, с. 144]. З іншомовних паралелей назвемо білор. *душагрэйка* 'безрукавка' [СБГБ, II, с. 110], *душагрэйка* 'ватівка, коротка одежина' [КСУМ, с. 160], рос. *душегрейка*, *душегрея*, *телогрейка* 'короткий жіночий одяг різного покрою, переважно без рукавів' [Даль, I, с. 123].

У підгаєцьких говірках на позначення чоловічого безрукавного одягу поширена назва *жил'етка*, яка зафіксована на всій дослідженій території (Підг., Боків, Шумл., Угрин., Яблун., Завал., Заст., Мирне, Білокр., Литв., Стар. Литв., Рудн., Лиса, Носів, Верб., Голг., Мозол., Пан., Попл., Степ., Соняч., Новос., Юстин., Сільце, Гнил., Черв., Затур., Муж., Михайл., Серед., Вага, Галич, Гол., Вол., Заг., Стар. М., Бронгал.).

Лексема *жил'етка* в сучасній українській літературній мові позначає: 1) 'вид чоловічої одягу без коміра та рукавів, яку одягають під піджак чи інший верхній одяг'; 2) 'вид жіночої одягу без рукавів, яку одягають на блузку або сукню' [СУМ, II, с. 529]. За походженням етимологи кваліфікують назву *жилет* як запозичення з французької мови, пор. фр. *gilet*, яке зводиться до тур. *jelek* 'жилет' [ЕСУМ, II, с. 197].

Така ж номінація відома у наддністрянських говірках – *жил'етка* 'камізелька', [СсБ, с. 292], у лемківських – *жил'етка* 'жилетка, вид чоловічої

одежі без коміра й рукавів, яку одягають під піджак' [КСЛГП, с. 90], волинських – *жил'етка* 'жилет' [МСЗВГ, с. 15], полтавських – *жил'отка* 'чоловічий одяг без рукавів' [СДЛК, с. 30], наддніпрянських – *жел'отка* 'жилет' [Чабаненко, І, с. 19], східнополіських – *жилетка* 'безрукавка, розширена донизу, без клинів, прикрашена тасьмою', 'однобортна камізелька з гудзиками до самого верху із низьким стоячим коміром із фабричної тканини' [4, с. 81]. Лексеми *жилет*, *жилетка* 'безрукавка' простежуються в російській [Даль, І, с. 542] та білоруській мовах, пор. білор. *жалетка* 'безрукавка' [КСУМ, с. 165].

На Підгаєччині у літній період дуже часто носять одяг вільного покрою, який одягають зверху сорочки, що репрезентований лексемами: *балахон* (Білокр., Вага, Юстин., Михайл., Попл., Бронгал., Степ., Соняч., Підг., Голг., Стар. М., Сільце, Гал.), *лейбик* (Литв., Стар. Литв., Рудн., Лиса, Носів, Угрин., Яблун., Завал.), *кацабеїка* (Литв., Стар. Литв., Рудн., Лиса, Носів, Угрин., Яблун., Завал.), *випр'їўка*, *випроўка* (Білокр., Вага, Юстин., Михайл., Попл., Бронгал., Степ., Соняч., Підг., Голг., Стар. М., Сільце, Галич), *кабат* (Голг., Верб., Вол., Мозол.), *бурка* (Рудн., Лиса, Носів, Угрин., Яблун., Завал.), *куртка* (Підг., Боків, Шумл., Угрин., Яблун., Завал., Заст., Мирне, Білокр., Литв., Стар. Литв., Рудн., Лиса, Носів, Верб., Голг., Мозол., Пан., Попл., Степ., Соняч., Новос., Юстин., Сільце, Гнил., Черв., Затур., Муж., Михайл., Серед., Вага, Галич, Гол., Вол., Заг., Стар. М., Бронгал.).

Назва *балахон* 'короткий одяг вільного покрою' у сучасній українській мові вживається на позначення 'просторий і довгий одяг, що надівається поверх усього, для захисту від порошу' [СУМ, І, с. 95]. Науковці припускають, що лексема *балахон* – давньоруське запозичення з татарської мови; виведення від перс. *bālājāte* 'верхній одяг' [ЕСУМ, І, с. 125].

Лексема *балахон* зафіксована в буковинських говорах – *балахон* 1) 'просторе жіноче плаття; 2) зневажл. 'погано пошитий одяг' [СБГ, с. 223], у середньополіських говірках – *балахон*, *балахин* 'простора накидка з рукавами, яку одягають поверх усього одягу для захисту його від дощу' [2, с. 15], а також у Білорусі – *балахон* 'широкий, незграбно пошитий одяг', *балахан* 'арм'як' [СБГБ, І, с. 156], *балахон* 'одяг вільного крою' [ДСЛ, с. 44], *былахон* 'широкий верхній одяг від дощу і пилу' [КСУМ, с. 97]; у Росії – *балахан* 'старовинний довгий каптан, пальто з товстого сукна', *балахон* 'верхній селянський одяг', 'жіночий халат', 'кофта до талії' [ССРЛЯ, II, с. 74–75], *балахон* 'літній селянський верхній одяг' [Даль, І, с. 42].

Назву *лейбик* 'короткий одяг вільного покрою' в літературній мові кваліфіковано як діалектну, що вживана на позначення 'чоловічого верхнього одягу без рукавів' [СУМ, IV, с. 471]. Лексема *лейбик* запозичена через посередництво польської (пол. *lejbik* 'військовий мундир, ліф, корсет, жіноча кофта, чоловічий каптан, сукняна або полотняна жилетка') з німецької мови: пор. нім. *Léibchen* 'ліф, корсаж, корсет', зменшувальна форма від *Leib* 'тіло, талія; ліф, корсет' [ЕСУМ, III, с. 214].

Номінація *лейбик* відома і в інших говірках української мови, наприклад: у бойківських – *лейбик* ‘жилетка з домашнього сукна’, ‘куртка з домашнього сукна’, ‘різновид сіряка’ [СБГО, I, с. 409], західнополіських – *лейбик* ‘різновид короткого верхнього одягу’, ‘безрукавка’ [СЗГА, с. 38–39], поліських – *лейбик* ‘верхній чоловічий і жіночий одяг з домашнього сукна’, ‘верхній одяг на ваті’ [СПГЛ, с. 38, 113], буковинських – *лейбик* ‘безрукавка’ [МСБГ, с. 418], наддністрянських – *лайбик* ‘жіночий жилет’ [13, с. 147].

Лексема *кацабе́йка* ‘короткий одяг вільного покрою’ утворена від слова *кацавейка* ‘вид жіночої юпки на ваті, хутрі або на підкладці’. Словник української мови фіксує це слово як архаїчне [СУМ, IV, с. 123]. Назва запозичена з німецької мови: пор. нім. *Kutyboi* ‘груба тканина’ [ЕСУМ, II, с. 408].

Назва *кацабе́йка* та її фонетичні варіанти простежена в багатьох говірках України: у наддністрянських – *кацаба́йка* ‘біла полотняна незаціплювана юпка літніх жінок’ [СсКБ, с. 104, 225], поліських – *куцове́йка* ‘коротка жіноча або чоловіча свитка’, *куцолейка* ‘куфайка’, *кацавейка* ‘оздоблена вишивкою берукавка’ [СПГЛ, с. 93, 111], полтавських – *куцове́йка* ‘короткий чоловічий чи жіночий одяг’ [СДЛП, с. 41], харківських – *кацавейка* ‘різновид чоловічої чи жіночої свитки з трьома складками і низьким коміром’, ‘коротка, з простого сукна піддівка’, ‘різновид короткої свити або юпки’ [4, с. 90].

Лексеми *витр’ї́йка*, *витро́йка* ‘короткий одяг вільного покрою, з плащовки’ утворені від слова *вітровий* ‘який захищає від вітру’ [СУМ, I, с. 688], що походить від слова *вітер* [ЕСУМ, I, с. 406].

Подібна назва зафіксована в західноволинських говірках – *вітрі́йка* ‘верхня чоловіча сорочка спортивного крою з поясом внизу’ [МСЗВГ, с. 86], у наддністрянських – *вітрі́вка* ‘спортивна сорочка’ [НРС, с. 75], у львівському лексиконі – *вітрі́йка* ‘куртка з легкої тканини, що не пропускає вітру’ [ЛЛ, с. 160].

Лексема *кабат* ‘короткий одяг вільного покрою, піджак’ у сучасній українській літературній мові кваліфікується як діалектна назва на позначення 1) ‘солдатської куртки’; 2) ‘пальта’ [СУМ, IV, с. 64]. Ця лексема поширена у слов’янських мовах (пор.: рос. *каба́т*, білор. *каба́т*, пол. *kabát*, ч. *kabát*, слц. *kabát*) [7, с. 70] і, як вважають етимологи, запозичена з перської мови через угорське (уг. *kabát* ‘каптан’) та польське посередництво (пол. *kabát* ‘каптан, камзол’) [ЕСУМ, II, с. 331].

Лексема *кабат* з різними значеннями поширена практично на всій території України: на Наддністрянщині – *кабат* ‘спідниця’, *кабати* ‘білизна’ [СсКБ, с. 587], Івано-Франківщині – *кабатка* ‘безрукавка кожушана із стоячим коміром, обшита хутром і червоним шнуром, на спині без прикрас’ [4, с. 83], Закарпатті – *кабат* ‘дуже широка полотняна спідниця’ [4, с. 83], Бойківщині – *кабат* ‘короткий каптан’ [СБГО, I, с. 332], Лемківщині – *кабат* ‘каптан; довга широка спідниця’ [КСЛГП, с. 128]. Лексичними паралелями до укр. *кабат* є рос. *кабат* ‘одяг у вигляді довгої

сорочки', 'селянське жіноче плаття', 'фартух з рукавами для роботи', 'блуза, кофта', 'ліф, який одягають до андарака', 'матерчатий одяг спідниці', *кабата* 'ліф, до якого прикріплюється спідниця', *кабатушка* 'кофта, куртка', *кабатуха* 'товста сорочка', 'жіноча кофта', 'вид верхнього одягу' [ССРЛЯ, XII, с. 283-284], *кабат* 'корсет' [КСУМ, с. 216].

У підгаєцьких говірках слово *бурка* відоме переважно для найменування капюшона, хоча зафіксоване з різними значеннями: 1) 'верхній одяг з непромокальної тканини, який одягали в дорогу'; 2) 'плащеподібна накидка від дощу без рукавів з прорізом для рук'; 3) 'капюшон'; 4) 'чоловічий короткий одяг у вигляді куртки'.

У сучасній українській літературній мові назва *бурка* вживається на позначення 'повстяного безрукавного плаща або накидки з козячої вовни (переважно на Кавказі)' [СУМ, I, с. 258]. Переконливої етимології щодо походження цього слова досі немає. Деякі дослідники пов'язують його з *бурий* [ЕСУМ, I, с. 245]. На думку Г. Халимоненка, дуже раннє фіксування слова *бурка* в пам'ятках української та російської мов заперечує версію запозичення його з кавказьких мов, тим паче, що там немає слова, яке б формою нагадувало українське *бурка*. В українській мові засвідчене ще в 1516 році [3, с. 163].

Таку ж саму назву з різними значеннями засвідчено в інших говорах: зокрема, у західнополіських – *бурка* 'одяг у дорогу з башликом' [5, с. 33], *бурка* 'верхній довгополий чоловічий одяг з сукна' [СЗГА, с. 71], у середньополіських – *бурка* з різними значеннями [2, с. 26], у волинських – *бурка* 'тепла спідниця, тканина з грубих вовняних ниток' [СЗГА, с. 129], 'жіноча спідниця' [4, с. 77], наддністрянських – *бурка* 'блузка, маринарка' [1, с. 285], 'суконний плащ з приштою капузою' [СсБ, с. 439], бойківських – *бурка* 'чемерка' [СБГО, I, с. 47], полтавських – *бурка* 'плечовий довгий одяг з домотканого сукна з капюшоном, який одягали поверх свитки' [4, с. 77]. Іншомовний відповідник до українського *бурка* – рос. *бурка* 'плащ', 'безрукава опанча' [Даль, I, с. 143].

Лексема *куртка* на досліджуваній території вживається на позначення 'короткого одягу', що в сучасній українській літературній мові має значення 'короткий верхній одяг, що наглухо застібається' [СУМ, IV, с. 431]. Етимологи припускають дві версії щодо походження цього слова: 1) запозичене через польське та угорське посередництво з латинської мови, пор. лат. *curtus* 'короткий (про одяг); обрізаний; неповний', споріднене з праслов. **kortъkъ*, укр. *короткий*; 2) запозичення з турецької мови, пор. тур. *kürtä* 'короткий одяг' [ЕСУМ, III, с. 158]. Лексичні паралелі до укр. *куртка* – рос. *куртка* 'куртка', білор. *курта* 'куртка', пол. *kurta* 'куртка', ч. *kurta* 'рід короткого верхнього одягу' [ЕСУМ, III, с. 158].

Підгаєцькі говірки посідають центральну частину наддністрянського діалекту і певною мірою репрезентують характерні риси усіх говірок наддністрянського діалекту південно-західного наріччя загалом.

Здійснений аналіз свідчить про різноманітність лексем на досліджуваній території. На сьогодні діалектні назви на позначення плечового одягу побутують майже на всій території зазначеного ареалу, хоч деякі з них виходять з ужитку, зокрема *бурка, кам'ізел'ка, лейбик*.

Висновки та перспективи дослідження. Назви плечового одягу у підгаєцьких говірках відзначаються різноманітністю. Для аналізованої семантичної групи побутової лексики Підгаєччини характерною ознакою є наявність регулярних опозицій сем, сформованих типовими диференційними ознаками. Особливістю побутової лексики Підгаєччини є її тісний зв'язок з одним із найрухливіших елементів матеріальної культури, що робить її динамічною та нестійкою. Тому розвиток і збагачення семантичних груп побутової лексики (зокрема лексики на позначення одягу) продовжується й досі. Перспективу дослідження окресленої проблеми вбачаємо у вивченні інших лексико-семантичних груп побутової лексики та в розширенні ареалу дослідження цієї лексики.

Умовні скорочення назв населених пунктів Підгаєцького району Тернопільської області

Підг. – м. Підгайці, Бок. – с. Боків, Шумл. – с. Шумляни, Угрин. – с. Угринів, Яблун. – с. Яблунівка, Зав. – с. Завалів, Заст. – с. Заставче, Біл. – с. Білокриниця, Литв. – с. Литвинів, Рудн. – с. Рудники, Нос. – Носів, Верб. – с. Вербів, Голг. – с. Голгоча, Моз. – с. Мозолівка, Пан. – с. Пановичі, Попл. – с. Поплави, Степ. – с. Степове, Нов. – с. Новосілка, Юстин. – с. Юстинівка, Гнил. – с. Гнильче, Черв. – с. Червень, Зат. – с. Затурин, Муж. – с. Мужилів, Мих. – с. Михайлівка, Сер. – с. Середне, Гал. – с. Галич, Вол. – с. Волиця, Заг. – с. Загайці, Стар. М. – Старе Місто, Гол. – с. Голендра.

Умовні скорочення назв мов

Білор. – білоруська, болг. – болгарська, лат. – латинська, лит. – литовська, нім. – німецька, перс. – перська, пол. – польська, праслов. – праслов'янська, рос. – російська, слц. – словацька, тур. – турецька, уг. – угорська, укр. – українська, фр. – французька, ч. – чеська.

Умовні скорочення використаних джерел

Даль – Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. – М. : Рус. язык. – Т. I. – 1978. – 699 с. ; Т. II. – 1979. – 779 с. ; Т. III. – 1980. – 555 с. ; Т. IV. – 1980. – 683 с.

ДСЛ – Янкава Т. С. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны / Т. С. Янкава. – Мінск, 1982. – 432 с.

Дуда – Дуда І. Лемківський словник / І. Дуда. – Тернопіль, 2011. – 376 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / [уклад. Р. В. Болдирев та ін. ; редкол. О. С. Мельничук та ін.]. – К. : Наук. думка. – Т. I. – 1982. – 630 с. ; Т. II. – 1985. – 570 с. ; Т. III. – 1989. – 549 с. ; Т. IV. – 2004. – 656 с. ; Т. V. – 2006. – 704 с. ; Т. VI. – 2012. – 568 с.

КСЛГП – Пиртей П. Короткий словник лемківських говірок / [упор. і підгот. до друку Є. Д. Турчак] / Петро Пиртей. – Івано-Франківськ : Сіверсія МВ, 2004. – 364 с.

КСУМ – Бялькевіч І. К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны / І. К. Бялькевіч. – Мінск, 1970. – 512 с.

ЛЛ – Хобзей Н. Лексикон львівський: поважно і на жарт / Наталя Хобзей, Оксана Сімович, Тетяна Ястремська, Ганна Дидик-Меуш. – Львів: Ін-т україн-ва імені І. Крип'якевича НАН України, 2009. – 672 с.

МСБГ – Матеріали до словника буковинських говірок / Ю. О. Карпенко, К. М. Лук'янюк, В. А. Прокопенко [та ін.]. – Чернівці, 1970–1979. – Вип. I–IV.

МСЗВГ – Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзонюк // Українська діалектна лексика: зб. наук. праць. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 62–267.

НРС – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Г. Шило. – Львів: Ін-т україн-ва імені І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.

СБГ – Словник буковинських говірок / за ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.

СБГБ – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: в 5-ті т. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979–1986. – Тураўскі слоўнік.

СБГО – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – К.: Наук. думка, 1984. – Ч. 1. – 496 с.; Ч. 2. – 516 с.

СДЛК – Сизько А. Т. Словник діалектної лексики говірки села Кишеньок (Кобеляцького району Полтавської області) / А. Т. Сизько. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1981. – 44 с.

СДЛП – Сизько А. Г. Словник діалектної лексики говірок сіл південно-східної Полтавщини / А. Г. Сизько. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1990. – 100 с.

СЗГА – Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: у 2 т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк: Вежа, 2000. – Т. 1–2.

СсБ – Горбач О. Південнобуковинська гуцульська говірка й діалектний словник с. Бродина, повіту Радівці (Румунія) / Олекса Горбач // Горбач О. Зібрані статті. – VIII: Історія мови. Діалектологія. Лексикологія (фотопередрук). – Мюнхен, 1997. – С. 123–275.

СсКБ – Горбач О. Південнолемківська говірка й діалектний словник села Красний Брід бл. Межилаборець (Пряшівщина) / Олекса Горбач. – Мюнхен, 1973. – 103 с.

ССРЛЯ – Словарь современного русского языка: в 17 т. / гл. ред. докт. филол. наук Ф. П. Филин. – М.–Л.: Изд-во АН СССР; Наука, 1948–1965.

СУМ – Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР; Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.

Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер; пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд., стереотип. – М.: Прогресс, 1986–1987.

Чабаненко – Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпряниці: у 4 т. / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 1992.

Список використаної літератури

1. Бичко З. М. Діалектна лексика наддністрянського говору / З. М. Бичко. – Тернопіль: Лідер, 2000. – 280 с.

2. Гримашевич Г. І. Словник назв одягу та взуття середньополіських та суміжних говірок / Г. І. Гримашевич. – Житомир, 2002. – 184 с.

3. Гримашевич Г. І. Структура полісемічних назв одягу в середньополіських говірках / Г. І. Гримашевич // Вісник Житомирського держ. ун-ту. – 2004. – Вип. 14. – С. 163–167.

4. Матейко К. Український народний одяг: етнографічний довідник / К. Матейко. – К., 1996. – 195 с.

5. Пономар Л. Г. Назви одягу Західного Полісся / Л. Г. Пономар. – К., 1997. – 182 с.

6. Ушаков Д. Н. Толковый словарь современного русского языка / Д. Н. Ушаков. – М.: Изд-во «Аделант», 2013. – 800 с.

7. Яценко Н. О. Формування назв військового одягу в українській мові / Н. О. Яценко. – К. : Ін-т укр. мови : ВД Дмитра Бураго, 2009. – 179 с.

Новицкая Оксана. Названия плечевой одежды в говорах Подгаеччины Тернопольской области. На протяжении последних десятилетий бытовая лексика остаётся объектом изучения диалектологов и лингвистов. Исследования многих тематических групп бытовой лексики даёт важную информацию, расширяет эмпирическую базу украинской диалектологии. Исследование бытовой лексики Подгаеччины показало, что подгаецкие говоры являются центральной частью надднестровского диалекта и в определенной степени представляют характерные черты всех говоров надднестровского диалекта юго-западного наречия в целом.

В данной статье проанализированы особенности названий плечевой одежды, применяемых в говорах Подгаеччины. Для каждой обнаруженной номинации отмечены семантические особенности, выяснена этимология, внутренняя форма или слово, от которого она происходит, определены способы и средства наименования. Освещены отношения исследуемой бытовой лексики и соответствующей лексики других украинских говоров и украинского литературного языка, выявлены лексические параллели в славянских языках.

Ключевые слова: говор, сема, лексема, номен, лексико-семантическая группа, названия одежды.

Novitska Oksana. Names of the *Worn-on-the Shoulder Garments* in Subdialects of Pidhaytsi Region. In recent decades, colloquial language became the object of study for many linguists. Research of various thematic groups of everyday vocabulary provides important information that extends the empirical base of the Ukrainian dialectology. Research of everyday vocabulary of Pidhaytsi region revealed that Pidhaytsi subdialects are central and primary to the Naddnistransk dialect and to some extent represent the characteristic features of all the subdialects of Naddnistransk dialect of south-western local dialectal speech in general.

This article analyzes the features of the names of the *worn-on-shoulder garments* used in Pidhaytsi subdialects. The study offers insights into the semantic peculiarities of each of the identified nominations, its etymology, internal form or word from which it originates, and reveals certain methods and means of naming the shoulder-worn garments in the Naddnistransk dialect.

The article elucidates relation of the researched lexicon to the similar vocabulary of other Ukrainian dialects and the Ukrainian literary language, and highlights the issues of lexical parallels in the Slavic languages.

Key words: subdialect, seme, lexical item, nomen, lexical-semantic group, names of clothes.

Стаття надійшла до редколегії 15.02.2017

ПРЕЦЕДЕНТНІ РЕЛІГІЙНІ ІМЕНА В ЕГО-ТЕКСТАХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті розглянуто особливості вживання прецедентних релігійних імен у щоденниковому й епістолярному дискурсі Тараса Шевченка, зосереджено увагу на передумовах використання прецедентних біблійних й античних феноменів у творчості Кобзаря, визначено їхні групи, з'ясовано прагматичне навантаження прецедентних релігійних назв

Ключові слова: епістолярний дискурс, щоденниковий дискурс, прецедентне релігійне ім'я, прецедентний релігійний феномен, его-текст.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дослідження его-текстів знакових діячів української культури є тим благодатним і невичерпним матеріалом, що впродовж десятиліть привертає увагу науковців, оскільки дослідження мовленнєвої поведінки авторів листів і щоденників є шляхом до розв'язання одного з найважливіших питань сучасної лінгвістики – людина в мові, а відтак уможлиблює більш повне й усебічне розуміння людини як мовної особистості.

Листи й щоденник Тараса Шевченка, безперечно, як его-тексти є тим цінним матеріалом, який уможлиблює «декодування» його творчості, світогляду й світосприйняття, розкриття його як мовної особистості. С. Єфремов у передмові до «Листування Тараса Шевченка» влучно зазначив: «Єсть люди, у яких публічна діяльність і особисте інтимне життя розходяться різно: один чоловік на людях і інший сам із собою чи в гурті близьких своїх. Шевченко до таких не належав. Безпосередність почуття й дивна щирість були основними у його вдачі рисами і йшли в парі з усіма його вчинками чи публічної чи інтимної натури. Він помилявся, падав, але ніколи не злукавнував, не позував ні перед іншими ні перед собою навіть, не випинав своєї особи, не спинався на котурни. Такий він у своїх художніх творах. Такий у своєму журналі, цьому найінтимнішому з документів великої душі. Такий він і в своєму листуванні. Листи Шевченкові – це оригінальна частка його творчості й невідлучний додаток до творів, для громадського вжитку призначених» [14, с. 50].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Мова листів і щоденників Тараса Шевченка постійно перебуває в центрі дослідницького інтересу науковців, що засвідчують виконані в різний час роботи В. Абашиної, С. Богдан, Т. Космеди, М. Мозера, П. Тимошенка, Р. Трифонова, Н. Піддубної, С. Ігнат'євої та ін. Зрозуміло, що така наукова увага не випадкова, адже его-тексти мають, за влучним виразом М. Коцюбинської, дуже високий ступінь «напоєння авторським „я”» [4, с. 31].

В українському мовознавстві прецедентні феномени активно досліджують такі науковці, як А. Берестова, С. Богдан, Т. Кальченко, Ж. Колоїз, Т. Космеда, А. Кремнева, Н. Орлова, О. Переломова, О. Прибитько, К. Попова, О. Решетняк, Г. Романова, М. Стецик, О. Тележкіна, М. Туркова-Зарайська, Л. Хрячкова, Л. Явір та ін.

Мета і завдання статті. Однак ще й сьогодні на маргінесі наукової уваги залишається питання дослідження особливостей уживання прецедентних релігійних назв в еґо-текстах Тараса Шевченка, їхньої ролі у вербалізації світогляду письменника, що й становить мету цієї розвідки.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. *Прецедентний релігійний феномен* визначаємо як «складний знак, що характеризується смисловою цілісністю й зв'язністю й має здатність у стислій формі зберігати інформацію про вірування (від найдавніших до сучасних) представників певної релігійної спільноти, постійно поновлюваний у мовленні за допомогою відповідних мовних сигналів, що актуалізують його стандартний зміст» [1, с. 47], при цьому біблійну прецедентність розглядаємо як найбільш вагомий, однак не єдиний складник релігійної прецедентності.

Науковці постійно звертають увагу на насиченість як художніх, так і еґо-текстів Тараса Шевченка біблійними прецедентними одиницями, що цілком умотивовано, адже текст Біблії, безумовно, є прецедентним, тобто таким, що його потрактовують як «завершений і самодостатній продукт мовленнєво-мисленнєвої діяльності, поліпредикативну одиницю, складний знак, сума значень компонентів якого не складає його змісту; він добре відомий кожному посередньому члену національно-культурної спільноти; у когнітивну базу входить інваріант його сприйняття та звернення до нього неодноразово поновлюється через пов'язані з текстом прецедентні висловлювання чи символи» [9, с. 99], а самі прецедентні біблійні феномени є маркерами інтертекстуальних зв'язків із Біблією, а прийоми інтертекстуальності є засобом актуалізації прецедентних феноменів у тексті-приймачі.

Тарас Шевченко добре знав і постійно читав Біблію, яка була його неодмінним супутником упродовж усього життя. Про це він пише в період «трьох літ» і особливо – під час заслання. Як засвідчують листи, Тарас Шевченко читав Біблію не лише у зв'язку з відсутністю іншої літератури, а й із внутрішньої потреби, посиленої хворобою й творчою паузою, долучитися до її нетлінного слова: *«Увы, настали дни, дни испытаний. Попробовал, было, стихи писать, но такая дрянь полезла с пера, что совестно в руки взять, дочитываю Библию, а там... а там... опять начну»* [4, с. 74].

Серед прецедентних релігійних імен, ужитих Тарасом Шевченком, одне з чільних місць посідають християнські *монотеоніми* на позначення Всевишнього, що становлять чи не весь традиційний арсенал найменувань Бога в українській лінгвокультурі. Так, Кобзар називає Його *Бог, Господь,*

милосердний Бог; Милосердный Человеколюбец, великий Бог; живий Бог; милый Бог; Всемогутний Бог; святой Бог; милосердний Господь; наш помічник і серцевідець; святой; Чоловіколюбець; Всемогутний чоловіколюбець; Всемогущий Создатель, Всемогутний создатель вселенної; Всемогутний і премилосердний Господь, Всемогущий Творец Вселенной, Всемогущий и Премилостивый Бог, Небесный Отец, Высочайший Владыка, Единый Истинный Бог, Податель добра и красоты та ін. (див. про це [7]).

З урахуванням частоти й семантичного наповнення імен Господа в его-текстах Тараса Шевченка вважаємо за можливе віднесення їх до першого кола індивідуального теонімічного фрейму (за О. Карпенко), до якого «входить рідне, своє, дороге – те, що людина любить, тримає не тільки в ментальному лексиконі, а й у серці. У ситуації теонімії перше коло передбачає щиру, справжню, непоказну віру в реальність божества, якому поклоняються. Просте дотримання обрядів і ритуалів певного віросповідання тут у рахунок не йде. Ідеться про внутрішнє, ментальне відношення людини до Бога» [3]. Ми також погоджуємося з О. Карпенко в тому, що ще одним аргументом включення теоніма до першого індивідуального кола є поезія, адже у творах Тараса Шевченка слово *Бог* ужито 634 рази, а *Господь* – 121. Звісно, що критичні звертання Шевченка до Бога наявні як у поезії: так і в щоденнику, напр. : «<...> *Скоро ли долетят эти пронзительные вопли до твоего свинцового уха, наш праведный, неумолимый, неублажимый, многотерпеливый Боже? <...> Молю только многотерпеливого Господа умалить малую часть своего бездушного терпения*» [14, с. 713], але, як зазначає О. Карпенко, «і в таких інвективах видно, що йдеться про рідне, близьке» [3].

Як у глибокого інтелектуала, «літературні й мовно-культурні інтереси Тараса Шевченка формувалися не тільки на романтично-народницьких, фольклорних джерелах і Біблії. Його поетичний словник, спосіб художнього мововираження не залишають сумніву в тому, що провідними культурологічними орієнтирами для поета були також твори світової та тогочасної європейської літератури» [11, с. 184]. Цим, очевидно, й пояснюється наявність у щоденнику не лише імен-бібліїзмів, а й імен античних богів.

Ім'я давньоримської богині війни *Беллони*, яке входить до перифрази *сурові діти (сини) Беллони* уживається на позначення офіцерів царської армії, з якими поет був знайомий під час заслання, порівн.: *Настоящие суровые сыны Беллоны. Одно, чем я могу растолковать себе это отсутствие обоняния и зрения у суровых детей Беллоны, — это всепокоряющая владычицы водочка*» [5, с. 662]. Ім'я *Німесіди* – давньогрецької богині помсти – автор щоденника вживає як метонімію в значенні «помста»: *«Но, увы! Неумолимая Немезида преследует меня на каждом шагу. Избегая комаров, я наткнулся на шмелей»* [5, с. 660].

Кілька разів поет згадує *Аполлона* — давньогрецького бога світла й покровителя мистецтв, коли звертається до своїх друзів із проханням

надіслати якийсь із творів мистецтва, напр.: *«Кончили ли вы печатать вашу книгу? Если кончили, то ради самого Аполлона и его прекрасных бессмертных сестер пришлите мне экземпляр»* [5, с. 198]. Очевидно, що «уживаючи такі прецедентні міфологічні імена, Т. Шевченко позбавляє мову побутовізмів, інтелектуалізує мовлення тексту щоденника, адже прецедентні власні назви мають потужний прагматичний і стилістичний потенціал» [8, с. 18].

Агіоніми (імена святих, великомучеників, апостолів), що їх уживає Кобзар (великомученик *Георгій, Ілля*), переважно реалізують своє пряме номінативне значення, коли він звертається до людини, яка має ім'я якогось святого, як наприклад: *Во имя всех святых и в особенности во имя великомученика Георгия, извините мне, что я не самолично поздравляю вас с днем вашего ангела* [5, с. 237], вітаючи Єгора Коваленка з іменинами (як відомо, у християнському іменнику ім'я *Єгор* має церковний відповідник *Георгій*), або ж коли згадує святого пророка Іллю, у день пам'яті якого, за церковним календарем, Тарас Шевченко здійснює запис. Однак при цьому діарист удається до певного іронізування з постаті цього апостола, називаючи його *безграмотный библейский циник* і разом із тим указуючи на його, так би мовити, інтернаціональність, оскільки він є шанованим не лише в християнстві, а й в інших світових релігіях, порівн.: *«Илия-космат; так пишется он в Библии. Должно быть этот библейский циник был безграмотный, потому что не оставил по себе, подобно другим пророкам, писанного пророчества. <...> У палестинских магометан <...> он пользуется таким же почетом, как у евреев и христиан»* [14, с. 691].

Безперечно, що серед агіонімів-християнонімів найбільш уживаним є ім'я Божої Матері, яку він, згідно з християнською традицією називає широким спектром імен, таких, як *Пресвятая Матерь Всех Скорбящих, Мати Божя, Мати Господня, Пречиста Діва, матір Спасителя, свята Марія*, багато з яких уживає у складі традиційних етикетних формул із метою застереження (*крий мати Божя, крий мати Господня* та ін.), що є вербалізацією християнських уявлень про Богоматір як заступницю й покровительку, що захищає християн, покриваючи їх своїм омофором, порівн.: *«Чи не сердилися ви на мене часом? Або, крий мати божя, чи не забули мене безталанного?»* [5, с. 87]; *«<...> давно ми не бачились, та не знаю, чи й побачимося швидко, а може, й ніколи. Крий мати Господня!»* [5, с. 93]. Він, як це й прийнято в християн, звертається до Матері Божої з проханням по допомогу своїм друзям, наприклад, солдату-українцю напр.: *«И поможи тебе Пресвятая Матерь Всех Скорбящих пройти эти безводные пустыни, напиться сладкой Днепровой воды и вздохнуть в измученную грудь живительный воздух нашей прекрасной, нашей милой родины»* [12, с. 702].

Разом із тим Кобзар глибоко перейнявся євангельською історією сердечних страждань Марії, про що він неодноразово пише В. Репніній, і планував описати *«серце матери, по жизни святой Марии»* [5, с. 93], *«сердце матери, по жизни Пречистой Девы, матери Спасителя»* [5, с. 98].

Зауважимо, що в жодному з листів чи щоденникових записів він зовсім не створює іронічних виразів стосовно Діви Марії, оскільки відчував до неї надзвичайну любов і повагу, «про що свідчить відчуття іманентної релігійності, притаманне всій творчості поета та його ставлення до Богородиці, висловлене в інших творах» [15, с. 39], особливо ж у поемі «Марія».

Серед назв прецедентних бібліонімів Тарас Шевченко найчастіше використовує *клерикалоніми* (власні назви церковних творів), як-от: *Біблія, Євангеліє, Апокаліпсис, Одкровення, Новий Заповіт*.

Частотність згадувань релігійних книг цілком зрозуміла, адже, як слушно зауважив Ю. Шевельов, «<...> Шевченко виростав (і лишився вірним) на релігійній літературі, ніколи не обтрусився з цієї атмосфери, а в роки заслання відповідне світовідчуття перетворив на світогляд. Не Белінський чи Чернишевський, і не тільки Біблія, а й акафісти, житія святих, Отці Церкви, Тома Кемпійський, просто навіть церковні календарі <...>» [13, с. 20].

Біблія – супутниця Шевченка в найскрутніші моменти його життя й не лише тому, що вона була доступною й не дозволеною для нього, адже її забороняли читати хіба непростимим злодіям (порівн. «<...> прочитали несколько мест Либельта и нашли, что подобные книги пишутся для арестантов, которым даже Библии не дают читать» [14, с. 692], а ще й тому, що, як зазначають О. Яковина й О. Слободян, «життєвий досвід, роздуми над природою людини й читання Біблії переконали Шевченка в тому, що естетичне виховання мистецтвом та етичне виховання правдивою релігією долучають людину до розуміння свободи й любови. Синонімами до цих понять у Шевченка постають правда і Христос, які, власне, є ключовими у християнській літургії» [15, с. 73]. Релігійні книги є його порятунком у засланні порівн.: «Я теперь, как падающий в бездну, готов за все ухватиться — ужасна безнадежность! так ужасна, что одна только христианская философия может бороться с нею. Я вас попрошу, ежели можно <...> прислать мне Фому Кемпейского „О подражании Христу“. Единственная отрада моя в настоящее время – это **Евангелие**. Я читаю ее без изучения, ежедневно и ежечасно» [5, с. 92], а також джерелом творчого натхнення, про що на початку ХХ ст. В. Щурат писав: «Святому письму засвідчує Шевченкова Муза, <...> високий, прямо поважний тон, а навіть основи філософічного світогляду» (цит. за [15, с. 263]), порівн.: «Новый Завет я читаю с благоговейным трепетом. Вследствие этого чтения во мне родилась мысль описать сердце матери по жизни Пречистой Девы матери Спасителя. И другая, – написать картину распятого сына ея. Молю Господа, чтобы хоть когда-нибудь олицетворились мои мечты!» [5, с. 98]. Очевидно, саме тому, що він відчував загострений пієтет до священних книг, його обурював дисонанс між надмірно пишним зовні, але неглибоким духовно, як йому видалося, проведенням церковних служб і звучанням у цей час святого Євангелія, порівн.: «<...> зашел в собор послушать архиерейских певчих. Странно, или

это с непривычки, или оно так есть. Последнее вернее. В архиерейской службе с ее обстановкою и вообще в де[ко]рации мне показалось что-то тибетское или японское. И при этой кукольной комедии читается Евангелие. Самое подлое противуречие» [14, с. 777].

Як видно зі щоденника, Тарас Шевченко не полишає читати Біблію й після солдатчини, обговорює її зі своїми знайомими, виявляючи свою обізнаність і захоплення, напр.: «<...> мы с В[ладимиром] И[вановичем] между разговором коснулись как-то нечаянно псалмов Давида и вообще Библии. Заметив, что я неравнодушен к библейской поэзии, В[ладимир] И[ванович] спросил у меня, читал ли я Апокалипсис. Я сказал, что читал, но увы, ничего не понял; он принялся объяснять смысл и поэзию этой боговдохновенной галиматъи и в заключение предложил мне прочитать собственный перевод Откровения с толкованием и по прочтении просил сказать свое мнение» [14, с. 759]. Щоправда, як видно з наведеного уривка, у цьому ж записі він характеризує Апокаліпсис (Одкровення) як незрозумілий йому текст, критично називаючи його *боговдохновенной галиматъей*.

Хоча письменник добре знав молитви й часто до них звертався (детальніше про це див. [7]), він лише один раз уживає *депрекатіонім* – скорочену назву молитви «Да воскреснет Бог» – для створення гумористичної тональності, побудованої на контрасті поєднання побутовізмів і високої церковнослов'янської лексики, що в цілому також було скероване на «мужицький» стиль епістолярного спілкування, який почасти виявляв Тарас Шевченко у листуванні з Я. Кухаренком, напр.: «Як будете ви мені розказувать про вареники та проче, то я вас так вилаю, як батька рідного не лаяв. Бо проклятуца ота страва, що ви розказували, неділь зо три снилась. Тільки що очі заплющу, вареник так, так тобі і лізе в очі, перехрестишся, заплющишся, а він знову. Хоч „Да воскреснет” читай, таке лихо» [5, с. 64]. Гумористичний ефект забезпечується також уживанням прецедентної назви-депрекатіоніма, оскільки адресат (читач) знає, що молитва «Да воскреснет Бог» або, як вона ще називається, «Молитва до Чесного Хреста проти злих духів» читається під час бісівських спокус і нападів, якими в контексті листа постають вареники.

Навіть у радянські часи дослідники, зокрема П. Тимошенко [12, с. 68], звертали увагу на наявність у листах Кобзаря великої кількості *геортонімів* (назв свят, пам'ятних дат, урочистостей): *Різдво, Святвечір, святки, Різдвяні святки, Водохреще Великдень, Паска, Страсний тиждень, Зелені святки, Пилипівка, Покрова, М'ясниці, Байрам*, та ін., справедливо пояснюючи це українськими традиціями позначення часу. Переважно це справді так, оскільки назвами свят Тарас Шевченко позначає час, коли відбувалися ті чи ті події його життя чи окреслює певні хронологічні рамки, напр.: «Думаю на Масницю приїхать до тебе в Никольське, а до того часу, може, дасть Бог, вийде мені розрішення, то і в Москву» [5, с. 258]; «Обіцянку пришлю вашим дівчатам к Великодню, а може, й раніше, коли

впораюся» » [5, с. 244]; «Поберемося ми після Покрови» [5, с. 244], причому під час заслання цю ж функцію виконують нехристиянські геортоніми, напр.: «<...> у нас сьогодні **байрам** у Ірак[лиа] <...>» [5, с. 115].

Однак є в його листах і глибші контексти, де назва свята стає елементом розгортання прецедентної ситуації, спроектованої на життя поета. Ідеться насамперед про найбільш часто згадуване поетом свято Великодня (Паски, світлого Христового Воскресіння, Воскресіння Христового) й ті біблійні алюзії страждань, смерті й воскресіння Христового, що прочитуються в листі до графині А. Толстої у квітні 1856 року [5, с. 244]. Великдень завжди був особливим святом для поета, на що вказує повтор займенника *такой* («*Благородное письмо ваше от 20 февраля получено мною 15 апреля и получено так кстати, как я еще никогда не получал (в день светлого Христова Воскресения) такого искреннего сердечного письма и в такой день.*»). А Великдень 1856 року був надзвичайно важливим для нього, цьому дню передували багаторічні страждання, посилені на Страсному тижні очікуванням відповіді на своє клопотання про звільнення («*Страстная неделя была проведена мною в самом тревожном, в самом тяж[к]ом ожидании. Я в продолжение Великого поста, и в особенности на Страстной неделе, когда уже у нас открылось водное сообщение, я ждал из Оренбурга почты, которая должна была привезти мне прощение <...>*»), на яке він напередодні Святої неділі отримав відмову, унаслідок чого відчув глибокий відчай («<...> я не был представлен к этой высочайшей милости, <...> я не вычеркнут из реестра мучеников, <...> я забыт. Горько, да и как еще горько получить такое известие и в такой великий день. <...> Я близок был к отчаянию, так меня ошеломило это безнадежное известие»). Із страшного стану Тараса Шевченка вивів і повернув до життя лист графині А. Толстої («*На другой день ротный командир объявил мне, что получено страховое письмо на мое имя <...>. Это было <...> ваше искреннее, великодушное послание. <...> Я ожил, я воскрес! <...> и остальные дни праздника я провожу как бы в родном семействе. <...> Я так обрадован, так осчастливлен вашим ласковым приветом, что забываю гнетущее меня девятилетнее испытание*»). Як видається, цей фрагмент підтверджує думку про те, що прецедентне ім'я має багатовимірну структуру, яка «передбачає включення, окрім поняттєвої основи – його інтенціоналу, „мислиму” й „переживану” носієм мови соціо-психо-культурну частину – емоції, оцінки, національні образи, притаманні певній культурі, що складають імплікаціонал слова» [2, с. 439]. Для актуалізації прецедентної ситуації можуть бути використані всі типи прецедентних феноменів (імена, вислови, тексти). Так, Марія та Мар'ян Скаби зазначають, що «майже всі власні імена, ужиті в біблійних крилатих словах і виразах, є знаковими, прецедентними, таким, що позначають певну відому біблійну ситуацію» [10, с. 243], а сама ця прецедентна ситуація вербалізує христоцентричність Тараса Шевченка, адже, як зазначають О. Яковина і О. Слободян «Христос виступає в Шевченка

орієнтиром життєвої моральності і кінечної справедливості. Відповідно поет актуалізує у своїй творчості образ-символ Христа як спосіб морального й національного самопізнання <...>» [15, с. 12].

Висновки та перспективи дослідження. Отже, релігійні, переважно християнські, прецедентні імена посідають важливе місце в еґо-текстах Тараса Шевченка й виконують важливу роль у вербалізації його світогляду як елітарної мовної особистості й істинного християнина. Поет творчо переосмислює низку прецедентних релігійних назв не лише християнства, а й інших релігій, уводячи їх до складу різних тропів, актуалізуючи ті чи ті периферійні смисли.

У перспективі вважаємо за доцільне розглянути особливості вживання й творчого переосмислення прецедентних феноменів інших типів (виразів, текстів) в епістолярній і щоденниковій спадщині Кобзаря.

Список використаної літератури

1. Берестова А. А. Релігійна прецедентність у мові української прози кінця ХХ – початку ХХІ століття : дис. ... канд. філол. наук : спеціальність 10.02.01 / А. А. Берестова. – Харків, 2016. – 212 с.
2. Волошкина И. Фразеологические потенциалы ономов / И. Волошкина // *Słowo. Tekst. Czas: Frazeologia w idiolekcie I systemach języków słowiańskich* (W 200. rocznicę urodzin Tarasa Szewczenki). – Szczecin-Greifswald, 2014. – Tom 2. – S. 437–445.
3. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики [Електронний ресурс] / О. Ю. Карпенко. – Режим доступу: <http://nadoest.com/o-yu-karpenko-problematika-stor-8> (15.08.2017).
4. Коцюбинська М. Х. Листи і люди: роздуми про епістолярну творчість / М. Коцюбинська. – К. : Дух і Літера, 2009. – 584 с.
5. Листування Тараса Шевченка / за ред. С. Єфремова. – Репринтне видання. – Черкаси : Брама – Україна, 2013. – 1056 с.
6. Піддубна Н. В. Вербалізація концепту «Бог» в епістолярному дискурсі Тараса Шевченка / Н. В. Піддубна // *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць / Донецький нац. університет; гол. ред. А. П. Загнітко. – Вінниця : ДонНУ, 2017. – Вип. 33. – С. 127–131.
7. Піддубна Н. В. Вербалізація релігійних почуттів у листах Тараса Шевченка / Н. В. Піддубна // *Лінгвістичні дослідження* : [зб. наук. праць / відп. ред. проф. Л. А. Лисиченко та ін.]. – Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2015. – Вип. 39. – С. 97–103.
8. Піддубна Н. В. Семантичні трансформації релігійної лексики в щоденнику Тараса Шевченка // *Лінгвістичні дослідження* : [зб. наук. праць / гол. ред. проф. К. Ю. Голобородько та ін.]. – Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2016. – Вип. 44. – С. 15–23.
9. Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов / [Захаренко И. В., Красных В. В., Гудков Д. Б., Багаева Д. Б.] // *Язык, сознание, коммуникация* : [сб. статей / ред. Красных В. В., Изотов А. И.]. – М. : Филология, 1997. – Вып. 1. – С. 82–103.
10. Скаб М. Дериваційні потенції біблійних крилатих слів і виразів як засіб виявлення української мовної картини світу / М. Скаб, М. Скаб // *Мовний простір граматики* : Актуальні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 2014. – С. 242–247.
11. Територія мови Тараса Шевченка : монографія / [С. Я. Єрмоленко, Г. М. Вокальчук, А. Ю. Ганжа, Л. П. Гнатюк, Г. М. Сюта]; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : ВД Дмитра Бураго, 2016. – 348 с.

12. Тимошенко П. Д. Студії над мовою Тараса Шевченка / П. Д. Тимошенко. – К. : КММ, 2013. – 224 с.
13. Шевельов Ю. Слово впроваду до Леоніда Плюща як шевченкознавця // Плющ Л. Вибране. Екзот Тараса Шевченка. Навколо «Москалевої криниці». Дванадцять статтів / Леонід Плющ; передм. Ю. Шевельова. – К. : Факт, 2001. – 384 с.
14. Шевченко Т. Г. Кобзар. Вперше зі щоденником автора / Тарас Григорович Шевченко; упоряд. та комент. С. А. Гальченка; передм. І. М. Дзюби – Харків : Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2015. – 960 с.
15. Яковина О. П. Тарас Шевченко : істина – некомунікативна реальність / Оксана Петрівна Яковина, Олександр Трохимович Слободян. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2013. – 321 с.

Поддубная Наталия. Прецедентные религиозные имена в его-текстах Тараса Шевченко. В статье исследуются особенности употребления прецедентных религиозных имен в его-текстах Т. Шевченко. Наиболее часто поэт использовал прецедентные религиозные монотеонимы христианства, что свидетельствует о его глубокой религиозности, а сами имена входят в первый круг его теонемического фрейма. Прецедентные политеонимные имена античности Т. Шевченко использует преимущественно в переносном значении, интеллектуализируя свои записи. Наиболее активными прецедентными христианскими агнионимами являются имена Божьей Матери, совсем не употребляемые с отрицательной, иронической или юмористической коннотацией, как это наблюдается касательно некоторых других прецедентных религиозных имен, что подтверждает исключительное уважение Т. Шевченко к Деве Марии.

Наименования геортронимов в основном употребляются для обозначения времени, однако в использовании Т. Шевченко названия такого религиозного праздника, как *Воскресенье Христово*, позволяет «считывать» аллюзию с библейскими событиями смерти и воскрешения Иисуса Христа и указывает на христоцентричность самого поэта.

Ключевые слова: эпистолярный дискурс, дневниковый дискурс, прецедентное религиозное имя, прецедентный религиозный феномен, его-текст.

Piddubna Nataliia. Precedent Religious Names in T. Shevchenko's Ego-texts. The article explores peculiarities of the precedent religious names functioning in the ego-texts/diaries of T. Shevchenko. The Christian mono-theonyms prevail in the poet's diary records, that manifests and testifies his deep religiosity, and these names themselves are an integral part of the first circle of his theonymic frame. But T. Shevchenko uses precedent poly-theonymic names of antiquity mainly in a figurative meaning, intellectualizing his records content. The most frequently used precedent Christian agionyms are those which are used with reference to the Mother of God. It has been deduced that none of these agionyms is used with a negative, ironic or humorous connotation at all, as it has been observed in cases with some other precedent religious names. It confirms T. Shevchenko's extraordinary respect to Virgin Mary.

Key words: epistolary discourse, diary discourse, precedent religious name, precedent religious phenomenon, Ego-text.

Стаття надійшла до редколегії 11.02.2017

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ЕКСПЛІКАЦІЇ ОЦІНКИ В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

У статті з'ясовано сутність поняття «публіцистичний дискурс», схарактеризовано прагматичну спрямованість жанрово-тематичних різновидів публіцистики Михайла Грушевського періоду 1918–1919 рр., досліджено особливості функціонування фразеологізмів як продуктивних засобів експлікації оцінки в публіцистичному дискурсі Михайла Грушевського

Ключові слова: публіцистичний дискурс, оцінка як лінгвістична категорія, позитивно оцінне значення, негативно оцінне значення, компонентний склад фразеологізму, індивідуально-авторське вживання фразем.

Постановка наукової проблеми та її значення. На кожному історичному етапі розвитку суспільства мову поповнюють нові засоби, що виражають оцінне ставлення людини до реальної дійсності, зокрема й фразеологізми, аксіологічна маркованість яких є важливим чинником формування суспільної думки, здійснення ефективної комунікації. Оцінні фразеологізми поповнюють насамперед мову публіцистики, відтворюючи певний фрагмент дійсності та ставлення мовців до нього. Яскравим зразком вживання з прагматичною метою таких фразем є публіцистичний дискурс Михайла Грушевського періоду 1918–1919 рр. І хоча в сучасній лінгвістиці є багато наукових розвідок, присвячених дослідженню мови творів Михайла Грушевського (Г. Клімчук [7] та ін.), однак досі не вивчали особливості функціонування фразеологізмів як продуктивних засобів експлікації індивідуально-авторської оцінки повідомлюваного в публіцистичному дискурсі Михайла Грушевського, що й зумовлює актуальність обраної для дослідження теми.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Питання виокремлення публіцистичного різновиду дискурсу, визначення специфіки його функціонування та мовного арсеналу досліджували в сучасній лінгвістичній науці з різних теоретичних і практичних позицій. Наприклад, проблема історії виникнення та розвитку публіцистичного дискурсу, визначення публіцистичності як явища, необмеженого простором і часом, що стосується усіх культурних сфер, а публіцистики як одного з виявів журналістики, досліджена в працях О. Костюк [9]. З'ясуванню особливостей та функцій публіцистичного дискурсу присвячені наукові розвідки О. Гончар [3]. Значна увага дослідників зосереджена на вивченні особливостей публіцистичного дискурсу, як українськомовного (А. Загнітко [5; 6], В. Нарожна [11]), так й іншомовного, зокрема англomовного (О. Мосейчук [10], С. Федоренко, Т. Станішевська [14]), в контексті реалізації категорії комунікативного впливу на масового

адресата. Безпосередньо дослідженню мови публіцистичних текстів Михайла Грушевського присвячено праці Г. Клімчук [7], в яких зроблено спробу всебічно описати структурно-семантичні та функційно-стилістичні особливості лексичної та фразеологічної організації його публіцистики в контексті формування лексико-фразеологічної бази української мови кінця XIX – початку XX ст. і в зіставленні з нормами сучасної літературної мови.

Мета і завдання статті. Метою статті є дослідження фразеологічних засобів вираження категорії оцінки, зафіксованих у мові публіцистичних праць Михайла Грушевського періоду 1918–1919 рр., що вміщені в українських періодичних виданнях («Літературно-науковий вісник», «Громада», «Життя Поділля», «Село», «Нове життя»).

Реалізація мети зумовила необхідність виконання таких завдань: 1) визначити сутність і особливості функціонування публіцистичного дискурсу; 2) схарактеризувати прагматичну спрямованість жанрово-тематичних різновидів публіцистики Михайла Грушевського періоду 1918–1919 рр.; 3) дослідити особливості аксіологічного переосмислення та функціонування фразеологізмів як продуктивних засобів експлікації оцінки в публіцистичному дискурсі Михайла Грушевського.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Михайло Грушевський – видатна постать в українській історії, політиці, науці. Його наукові інтереси стосувалися найбільш актуальних національних громадянських питань тогочасного українського суспільства. Зокрема, одним із пріоритетних питань, досліджуваних науковцем, було формування політичної свідомості української нації, «вироблення в кожного члена громади спільних духовних орієнтирів і цінностей, передусім на рівні однакових рефлексій на події національної минувшини українського народу» [2]. Особливу увагу він також звертав на проблему функціонування української періодики, питання «вживання української мови в контексті буття політичної нації» [2]. Ці проблеми й становили головну тематику його публіцистичного доробку. «Публіцистика М. Грушевського виконувала одразу дві функції. Видана масовими тиражами, вона виявилась чудовим агітаційно-пропагандистським матеріалом для широкого загалу, який масово і стихійно долучався до українського руху і потребував освідомлення і чіткого визначення нагальних завдань моменту. Інша функція публіцистики М. Грушевського не потребувала великих тиражів, але була не менш, а, можливо, і більш важливою: голові Центральної Ради одночасно доводилось виступати і організатором (лідером) українського національно-визвольного руху, і його теоретиком-ідеологом, який розробляв ідейно-теоретичні підвалини руху» [1]. Обраний для дослідження період з листопада 1918 р. по квітень 1919 р. охоплює цикл публіцистичних праць, написаних під час нелегального становища Михайла Грушевського, в якому він знаходився після гетьманського перевороту і до його від'їзду за кордон, і вміщених в українських періодичних виданнях («Літературно-науковий вісник»,

«Громада», «Життя Поділля», «Село», «Нове життя»). У цих працях він висловлює незадоволення діяльністю своїх політичних опонентів і пропонує власні шляхи формування української державності в новому періоді історії України. Серед них основний масив складають аналітичні статті, в яких чітко виражені авторські суспільно-політичні орієнтири («Роковини 20/7 падолиста 1917», «По шкоді», «Україна окремішна», «Відродження Української Республіки», «Об'єднання України Наддніпрянської і Наддністрянської», «Метеор», «Спільний фронт», «Оздоровлення громадського життя», «Привіт»), а також художньо-публіцистичні нариси («Шевченкові роковини», «Шевченкове слово»), вступна промова на з'їзді («В дванадцятую годину») та рекламний анонс «Від редакції». Ці твори повною мірою можна зарахувати до публіцистичного дискурсу, який розглядають як ідеологічно структуровану друкованими засобами масової інформації символічну систему, що «відповідає інтересам домінуючої соціальної групи, зумовлює процес сприйняття соціального контексту, і в рамках цієї системи відбувається репрезентація і коректування соціального контексту» [10, с. 174]. Для текстів публіцистичного дискурсу характерна комунікативно-прагматична спрямованість, «яка виявляється в тому, щоб у процесі подачі інформації не стільки інформувати, скільки здійснювати соціально-психологічний вплив на аудиторію через переконання, навіювання» [3]. Такий вплив здійснюється насамперед шляхом репрезентації авторських оцінок соціальної дійсності за аксіологічною шкалою з опозиційними протиставленнями «доречно» / «недоречно», «правдиво» / «неправдиво», «добре» / «погано», «засудження» / «схвалення» для аргументованого формування громадської думки щодо нагальної суспільно-політичної проблеми.

Продуктивними експлікантами авторської оцінки в публіцистичному дискурсі Михайла Грушевського є фразеологічні звороти. Фразеологічне значення поєднує в собі відтворення певного фрагмента дійсності та ставлення мовців до нього, відповідно оцінна конотація є його невід'ємною складовою частиною. «Виокремлюючи ряд конотативних значень у семантиці фразеологізму, встановили, що основна функція конотації – це функція впливу, яка безпосередньо і нерозривно пов'язана з прагматикою публіцистичного дискурсу» [8, с. 7].

У складі зафіксованих у досліджуваному публіцистичному дискурсі фразеологізмів найбільший пласт становлять розмовно-побутові одиниці з соціальною оцінкою, що закріплює шкалу ціннісних політичних, громадянських і світоглядних пріоритетів Михайла Грушевського. Для позитивної оцінки використані традиційні фразеологізми на зразок *мати на оці* – «надіятися, сподіватися на щось, чекати чого-небудь, враховувати щось» [12, с. 375]; *поставити крапку над «І»* – «з'ясувати все остаточно, до кінця» [12, с. 549]; *запалити серце* – «збуджувати в когось сильні почуття або захоплювати кого-небудь» [12, с. 250]: *Сею дорогою й ішла*

більшість українських с[оціалістів]-р[еволюціонерів], що **мала на оці** національні інтереси трудового українського народу і, кінець кінцем, була змушена, в минулім році, відокремитись в особну організацію так званої центральної течії [4, с. 30]; Вони [українські партії] бачили себе змушеними **поставити точку над І** й представити в дійснім світлі значіння того воєнного наступу, що пішов з півночі, і того зривання зсередини, що чинилося з ріжних боків на Вкраїні [4, с. 16]; Але знов-таки не виступав ніхто так, як Шевченко, – з таким словом, що йшло до глибини душі наших людей, і простих, і вчених, селян і панів, **запалювало їх серце**, наповняло їх щирими пориваннями [4, с. 35].

Більш частотними в аналізованому матеріалі є негативно оцінні фразеологізми, що репрезентують полюс аксіологічної шкали зі знаком «–» за опозицією «схвалення» / «несхвалення». Наприклад, негативно оцінними виступають фраземи на зразок *стати на дорозі* – «зробитися, виявитися перешкодою комусь у досягненні якоїсь мети» [12, с. 692], *спустити з очей* – «на якийсь час перестати стежити, наглядати за ким-небудь» [12, с. 686]: *Але реакційні козакофільські ферменти ще можуть під якою-небудь іншою фірмою виплисти й стати на дорозі* нашого політичного розвою з великою шкодою для нього! [4, с. 9]; *Треба спустити з очей* не тільки історичну перспективу, але й забути фактичні відомості, які ми маємо про кирило-мефодіївські плани, щоб зробити закид опортунізму началоположникам української політичної мислі 1840-х рр. [4, с. 16–17].

Своєрідність семантичної структури фразеологічної одиниці зумовлена ситуативним характером знака, що одночасно виступає як підстава, яка є і стимулом для емоційної оцінки, і предметом індивідуально-авторського переосмислення. Відповідно до основної ознаки публіцистичного дискурсу, зокрема, поєднання стандартизованого та емоційно-експресивного мовлення, фразеологічні одиниці функціонують у ньому як такі, що привертають увагу, створюючи емоційно-оцінну образність, виразність, яка посилює впливовість інформації, переконання слухача в правильності пропагованих ідей, спираючись на його мораль, норми поведінки, систему оцінок.

Стилістичне використання фразеологічних одиниць у публіцистичному дискурсі пов'язане також і з різноманітними трансформаціями фразеологізмів, виявом індивідуальності цих перетворень та їх спрямованості. Способи трансформації фразеологічних одиниць виявляють майстерність автора в досягненні максимальної образно-експресивної насиченості, виразності та лаконізму мови. Внаслідок авторських видозмін помітною стає і смислова, і експресивна перебудова стійкого словосполучення. «Замінюючи компоненти, автор ніби дає нове життя відомій, з дещо втраченими художніми характеристиками фразеологічній одиниці, робить її об'єктом подвійної виразності» [13, с. 149]. Відбувається й аксіологічне переоцінювання, причому оцінка може змінюватися в межах аксіологічної шкали з

позитивної на негативну або навпаки, залишатися такою ж, але підсиленою, або може перейти в нейтральну. Наприклад, ряд фразем, що мають інгерентну позитивну чи негативну оцінку, в аналізованому матеріалі змінили свій аксіологічний вектор під впливом контекстуального оточення. Зокрема, позитивно оцінений фразеологізм *підготувати ґрунт* – «створювати необхідні умови для когось, чогось; для здійснення чого-небудь» [12, с. 165] у публіцистичному дискурсі Михайла Грушевського експлікує авторську негативну оцінку громадянської позиції частини тогочасної української спільноти: *Нарешті таки скінчилася Гетьманщина – сей «скверный анекдот», скомпонований спілкою наших поміщиків і німецьких генералів, що затягся так довго на шкоду і ганьбу України не без вини й певних частин українського громадянства, що **приготовила йому ґрунт** своїми класовими й партійними рахунками, а своєю безпринципністю й опортунізмом дала йому змогу закоренитися* [4, с. 5]. Інгерентно негативно оцінений фразеологічний зворот *випустити з рук* – «втрачати що-небудь, не вміти скористатися чимсь» [12, с. 81] – в авторському контексті набуває позитивної маркованості, експлікуючи прагнення автора до відокремлення та самостійності Української держави: *Тільки ж мало надії було на здійснення цих мрій, бо Австро-Угорщина була сильною державою, і трудно було сподіватися, щоб вона схотіла ці гарні, великі краї **випустити з рук**, а Росія здавалася ще сильнішою, і ще менше можна було думати, щоб вона пустила ті українські землі, які до неї належали* [4, с. 26].

Основна мета автора під час трансформації – надання фразеологічній одиниці семантичної місткості, що викликане комунікативними причинами: акцентуванням уваги слухачів на певній актуальній проблемі, зміною вектора оцінки суспільного явища чи процесу, авторською чи громадською переоцінкою певної реальії навколишнього світу тощо. Індивідуально-авторське варіювання компонентного складу фразеологізмів у публіцистичному дискурсі Михайла Грушевського відбувається кількома способами:

1. Розширення компонентного складу фразеологізму шляхом приєднання оцінних інтенсифікаторів за моделлю «оцінно маркований прислівник + фразеологізм + індивідуально-авторське уточнення»: *тримати в (своїх) руках* – «контролювати що-небудь, керувати чимсь» [12, с. 192]: *Вся власть у ній [Україні] має належати трудовому народові. Тільки ж він, а передусім селянство наше, що її визволило і відновило, мусить цю оновлену Українську Республіку **міцно тримати в своїх руках, пильнуючи ладу і порядку, тримаючися згідно і одностайно...*** [4, с. 25]; *приймати до серця* – «ставитися до чого-небудь з інтересом, надаючи йому великого значення» [12, с. 44]: *До того ж часу, коли сей момент повного викристалізування не наступив, всі, хто **щиро приймає до серця інтереси українського народу**, повинні дбати про заховання української окремішності від сторонніх впливів і вмішань* [4, с. 22].

Також ефективним способом інтенсифікації аксіологічного значення фразеологізму в аналізованому публіцистичному дискурсі є доповнення традиційного компонентного складу розмовно-побутових фразем додатковими оцінно маркованими епітетами: *зводити рахунки* – «мстити кому-небудь, караючи його, розправляючись з ним за що-небудь» [12, с. 259]: *Відси боротьба, суперництво і політиканство, наслідки котрого всім звісні. Згадуємо про них не для того, щоб зводити старі рахунки, а щоб покликати до їх забуття та встановлення нового співробітництва»* [4, с. 31].

Одним із варіантів як доповнення компонентного складу фразеологізму, так і конкретизації його оцінного значення, є приєднання до нього заперечної частки *не*, що спричиняє зміну полюсу оцінки на протилежний. Зокрема, традиційна розмовно-побутова фразеосполука *скласти (зложити) зброю* інгерентно виражає позитивну оцінку процесу припинення посягання на когось або щось, має значення «припиняти збройні дії, переставати воювати» [12, с. 657], однак в авторському контексті Михайла Грушевського, вживаючись для заперечення означеної дії, експлікує негативне значення: *Ми ні на хвилю не можемо забувати, скільки завзятих, непримиренних ворогів має українська самостійність і соціально-економічні інтереси української маси. Ми повинні тямити, що сі вороги не зложать зброї й ще довго, по всіх науках будуть користати з кожної нагоди, щоб наново пробувати зломити сі ненависні їм явища, які порушили їх привілегії, їх володіння, їх панування, викохане старим російським режимом* [4, с. 7].

2. Лексичні видозміни у фразеологічній одиниці, що переважно відбуваються шляхом заміни слів одного тематичного ряду з доповненням її компонентного складу: *скидати (з себе) маску* («показувати, виявляти свою справжню сутність; переставати прикидатися ким-небудь або яким-небудь» [12, с. 655]) – *скидати шати*: *В своїм ліквідаційнім запалі українська інтелігенція, знана її частина, не тільки покидала з себе соціалістичні шати, прибрані в період зросту революційної хвилі, але й розгубила, потоптала виховані всім попереднім розвоєм українські принципи демократизму й народолюбства, що вважались органічними, невідлучними його прикметами* [4, с. 6]; *збивати з дороги* («впливаючи якимсь чином, змушувати кого-небудь відходити від власних переконань, намірів, дій» [12, с. 256]) – *зводити з дороги*: *І супроти тої хиткості й опортунізму, який виявила українська інтелігенція в останніх пробах, він повинен пошукати більш надійних і певних підвалин в самих товщах українських мас, відповідно усвідомити в їх політичних завданнях, на них сперти соціальну і політичну будову Української держави і до їх інтересів її устрій приладити, не даючи себе звести з сеї дороги ніякими націоналістичними примарами»* [4, с. 8]; *пролити світло* («пояснювати, робити щось зрозумілим, умотивованим» [12, с. 576]) – *вносити світло*: *Проголошення самостійності і незалежності Української Республіки мало внести ясне світло в сі відносини* [4, с. 16].

3. Контамінація стійкої сполуки в аналізованому дискурсі відбувається переважно шляхом зрощення синонімічних негативно оцінних фразеологізмів: **запаморочити розум** («зацікавлюючи когонебудь чимсь, ошукувати, обманювати, розраховуючи на наївність, довірливість і т. ін.» [12, с. 482]) + **засліплювати очі** («позбавляти когонебудь здатності чітко мислити, правильно сприймати і оцінювати дійсність» [12, с. 251]) = **засліплювати розум**: *І треба сказати, що та козацька декорація, котрою була вкрита чисто реакційна, поміщицько-воссоединительна програма сього авантюриста [Скоропадського], багатьом засліплювала розум, змушувала прищулювати очі на реакційні тенденції: за ціну націоналістичної форми вони готові були миритися з соціальною чи політичною реакцією* [4, с. 8].

Аксіологічна виразність таких фразеологізмів додатково підсилюється проекцією продуктованих соціальних оцінок на рівень і способи сприйняття інформації як загалом тогочасним українським соціумом, так і кожним українським громадянином зокрема: від загального візуального враження до формування інтелектуально-вольових оцінок сприйнятого. Авторські інтенції, бажання вплинути на загальну громадську думку, на індивідуальні державницькі та суспільно-політичні пріоритети окремих особистостей зумовлюють значну частотність вживання фразеосполук, що конкретизують людину, поєднуючи авторські оцінні судження із усталеною, закріпленою в соціумі оцінкою. Наприклад, **очі** (візуальний канал сприйняття інформації) – *мати на оці, прищулювати очі, спустити з очей*; **серце** (чуттєва сфера) – *не мати серця, приймати до серця, запалювати серце*; **руки** (тактильний канал) – *тримати в руках, випустити з рук*; **розум** (інтелектуально-вольова сфера) – *засліплювати розум*.

Продуктивними засобами створення піднесеності, патетики публіцистичного мовлення Михайла Грушевського, особливими оцінними характеристиками є крилаті вислови чи цитати з окремих відомих творів класиків української літератури, видатних політичних і громадських діячів, таких, як Павло Чубинський – *Протягом цілого півстоліття роковини уродин і смерті великого нашого Кобзаря були маніфестацією, часами єдиною можливою того, що «ще не вмерла Україна»* [4, с. 32]; Тарас Шевченко – *Справді, були такі сумні часи, коли українці в царській Росії не могли нічим більше й зазначити, що вони ще живуть і не забули того, що вони українці, як тільки тим, щоб зібратися в Шевченкові роковини, справити панахиду «по рабу божім Тарасі», з вірними людьми пом'януть його «незлим тихим словом»* [4, с. 33].

Висновки та перспективи дослідження. Проведений аналіз аксіологічної фразеології публіцистичного дискурсу Михайла Грушевського дає підстави вважати фразеологізми продуктивним засобом реалізації категорії оцінки. Створенню оцінності аналізованого публіцистичного дискурсу сприяють насамперед розмовно-побутові фразеологізми, менший

ступінь вираження оцінного компонента значення мають книжні фразеологічні сполуки. Найбільш продуктивними інтенсифікаторами аксіологічного значення висловлення є okazіонально трансформовані фразеологічні одиниці. Перспективи дослідження полягають у необхідності виокремлення комплексу аксіологічно маркованих мовних засобів як семантико-стилістичних маркерів індивідуального стилю Михайла Грушевського.

Список використаної літератури

1. Верстюк В. Михайло Грушевський: політична публіцистика 1917 року : доповідь, виголошена 17 березня 2002 року на науковій конференції, присвяченій 135-літтю від дня народження М. Грушевського у Нью-Йорку [Електронний ресурс] / В. Верстюк. – Режим доступу : shorn.chtyvo.org.ua/Verstiuk_Vladyslav (16.02.2017).
2. Гирич І. Політична публіцистика Михайла Грушевського [Електронний ресурс] / І. Гирич. – Режим доступу: www.i-hyrych.name/Hrushevsky/PolitychnaPubliCystyka.html (14.02.2017).
3. Гончар О. С. Публіцистичний дискурс та його функції [Електронний ресурс] / О. С. Гончар. – Режим доступу: lib.chdu.edu.ua/pdf/novitfilolog/21/7.pdf (17.02.2017).
4. Грушевський М. Твори : у 50 т. / Михайло Грушевський; редкол. : П. Сохань (голов. ред.), І. Гирич, С. Білокінь [та ін.]. – Львів : Світ, 2013. – Т. 4, кн. 2 : Серія «Суспільно-політичні твори» (листопад 1918 р. – жовтень 1926 р.). – 558 с.
5. Загнітко А. П. Комунікативно-прагматичні аспекти сучасного політичного газетного дискурсу / А. П. Загнітко // *Культура народів Причорномор'я*. – 2007. – Т. 1. – № 110. – С. 190–193.
6. Загнітко А. П. Сучасний політичний газетний дискурс: риторика і синтаксис / А. П. Загнітко // *Донецький вісник Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка*. – 2007. – Т. 16. – С. 5–19.
7. Клімчук Г. П. Мова публіцистики Михайла Грушевського : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спеціальність 10.02.01 / Г. П. Клімчук. – Дніпропетровськ, 2010. – 24 с.
8. Коновець С. П. Комунікативно-прагматичні особливості актуалізації фразеологізмів у дискурсі сучасної преси (за матеріалами іспанських періодичних видань) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спеціальність 10.02.05 / С. П. Коновець. – К., 2002. – 21 с.
9. Костюк О. Публіцистика й публіцистичність як дискурс та інтердискурс у царинах культури і масової комунікації [Електронний ресурс] / О. Костюк. – Режим доступу: www.kulnurolog.org.ua/i-conference/2012/109-infconf2012/551-kosiuk.html (16.02.2017).
10. Мосейчук О. М. Публіцистичний дискурс як контекст реалізації комунікативного впливу на масового адресата / О. М. Мосейчук // *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. – 2012. – № 65. – С. 174–177.
11. Нарожна В. В. Функційно-стилістичні виміри антонімічних одиниць на тлі сучасного публіцистичного дискурсу / В. В. Нарожна // *Журналістика. Філологія. Медіаосвіта : зб. наук. праць*. – 2014. – С. 167–171.
12. *Словник фразеологізмів української мови* / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – 1104 с.
13. Ужченко В. Д. Українська фразеологія / В. Д. Ужченко, Л. Г. Авксент'єв. – Харків : Основа, 1990. – 167 с.
14. Федоренко С. В. Англомовний публіцистичний дискурс як соціокультурологічний лінгвістичний феномен сучасного комунікативного простору в перекладацькому аспекті / С. В. Федоренко, Т. І. Станішевська // *Молодий вчений*. – 2015. – № 1(16). – С. 194–196.

Поворознюк Светлана. Фразеологические средства экспликации оценки в публицистическом дискурсе Михаила Грушевского. В статье раскрыта суть понятия «публицистический дискурс», охарактеризованы основные жанрово-тематические разновидности публицистики Михаила Грушевского периода 1918–1919 гг., изучена их прагматическая направленность как социально-оценочных речевых актов; определены основные языковые средства, способные выражать аксиологическое значение в публицистическом дискурсе. Исследованы особенности функционирования разговорно-бытовых и книжных фразеологизмов как продуктивных средств экспликации оценки в публицистическом дискурсе Михаила Грушевского, а именно: определены фразеологизмы-экспликанты положительной оценки, фразеологизмы-экспликанты отрицательной оценки, охарактеризованы основные способы индивидуально-авторской трансформации фразеологизмов-прагмем (аксиологическое переосмысление содержания фраземы, индивидуально-авторские варьирования компонентного состава фразеологических единиц).

Ключевые слова: публицистический дискурс, оценка как лингвистическая категория, положительное оценочное значение, отрицательное оценочное значение, компонентный состав фразеологизма, индивидуально-авторское употребление фразеологических единиц.

Povorozniuk Svitlana. Phraseological Means of Explicating Evaluation in Mykhailo Hrushevskyi's Publicistic Discourse. The article reveals the essence of the notion of «publicistic discourse», describes the main genre and thematic varieties of the publicistic works by Mykhailo Hrushevskyi written in 1918-1919. The emphasis is laid on the pragmatic orientation of them as a socio- evaluative speech acts. The author identifies the principal linguistic means used to express the axiological rationality in the publicistic discourse. The peculiarities of functioning of both colloquial and bookish phraseology are considered as a productive means of explicating the evaluation issues in the Mikhailo Hrushevskyi's publicistic discourse. The study reveals phraseologisms, which express a positive evaluation, and those with a negative evaluating meaning. The importance is placed on the description of the main ways of the individual author's transformations of the phraseological units (axiological re-thinking of the content of phrases, individual author variations of the component composition of phraseological units).

Key words: publicistic discourse, evaluation as a linguistic category, positive evaluative meaning, negative evaluative meaning, component composition of a phraseologism, author's individual use of phraseology.

Стаття надійшла до редколегії 10.03.2017

«ЗМАГАННЯ КОПАНОГО МЯЧА¹ ВИГРАЄТЬСЯ НЕ НОГАМИ, АЛЕ ГОЛОВОЮ!»: ФУТБОЛЬНА ТЕМАТИКА ТА ЇЇ МОВНЕ ВТІЛЕННЯ У СПОРТИВНИХ СТАТТЯХ ТАРАСА ФРАНКА

На прикладі спортивних статей футбольної тематики Тараса Франка розглянуто формування українського футбольного дискурсу в першій половині ХХ століття в Галичині. Здійснено тематичну класифікацію української футбольної лексики, зафіксованої у Франкових публікаціях на теми футболу, простежено наповнюваність тематичних груп та частотність вживання лексем, насамперед у тих випадках, коли на позначення спеціальних футбольних понять функціювало кілька конкурентних термінів.

Ключові слова: Тарас Франко, спортивна стаття футбольної тематики, національний футбольний дискурс, спеціальне поняття зі сфери футболу, українська футбольна лексика.

*Культура народу оцінюється після того,
як у нього розвинений копаний м'яч.
Копуни репрезентують націю. [...]
З українським народом инакше числивбися
світ, коли би від нашого імени виступали на
змаганнях першорядні дружини копунів.*

Тарас Франко

Постановка наукової проблеми та її значення. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в Україні, як і в більшості країн Європи, з'явилося зацікавлення новим ігровим видом спорту, який поширився з Туманного Альбіону, – футболом, що його українці спочатку називали союзняком, копанкою, а згодом – копаним м'ячем. Великий інтерес до футболу виявляли сини Івана Франка, які були піонерами українського спортивного руху загалом та популяризаторами багатьох спортивних дисциплін зокрема. Про стосунок родини Франків до футболу відомо насамперед зі спогадів Франкових дітей [7; 8] та з опублікованих упродовж останніх років статей істориків українського спорту й філологів [1; 2; 3; 5; 6].

Тарас Франко першим із родини Франків у 1907 р. став членом українського товариства «Сокола-Батька» [5]. У Львівському університеті він склав державний іспит із тіловиховання та руханки, що давало можливість викладати цю дисципліну в освітніх закладах Австро-Угорщини; пізніше мав змогу це реалізувати, працюючи в гімназіях Ряшева (1929–1938 рр.) та Станіславова (1939–1945 рр.). Сестра, Анна Франко-Ключко, згадувала про брата так: «Був, як і всі ми, захопленим гімнастиком і спортсменом; усі вільні від праці хвилини проводив або в гімнастичній залі «Сокола-Батька» на вправах, або на площі, граючи футбол, а пізніше теніс» [7, с. 63–64]. 1921 року Тарас Франко вступив до спортивного товариства «Україна», яке очолював упродовж 1923 року. У 20-х рр. виконував

¹ В усіх цитатах зі статей Тараса Франка збережено авторські правопис і пунктуацію.

© Процик І., 2017

громадські обов'язки референта з питань преси та пропаганди в Українському спортовому союзі. В історію українського футболу Тарас Франко ввійшов насамперед як теоретик і популяризатор цього виду спорту, як спортивний оглядач найпопулярнішої української щоденної газети «Діло», а також як футбольний суддя. Відомо понад півтора десятка його праць, присвячених спортові загалом і, зокрема, футболу: монографія «Історія й теорія руханки» [10], в якій окремий підрозділ стосується футболу, а також цикл статей про тренувальну підготовку футболістів і тактику футбольної гри – «Футбольний тренінг і тактика», опублікований двічі [11; 12] у часописі «Спортові вісти», та надрукована в цьому ж журналі розвідка про футбол «Гарпаст (новий спорт)» [9]. Цими теоретико-методологічними статтями та регулярними оглядами футбольних матчів, уміщеними на шпальтах щоденника «Діло» й української спортивної преси, Тарас Франко долучився до створення національного футбольного дискурсу та української футбольної термінології. Цей факт, а також те, що більшість спортивних статей футбольної тематики Тараса Франка й надалі були маловідомі для широкого загалу (до виданого в 2015 р. двотомника вибраних творів Тараса Франка [8] з-поміж згаданих вище праць, присвячених футболу, увійшла тільки «Історія й теорія руханки»), зумовлює **актуальність** запропонованого дослідження.

Мета нашої розвідки – продемонструвати розмаїття української футбольної лексики, яка функціувала у Франкових спортивних статтях футбольної тематики, щоб у такий спосіб вказати на дієву участь Тараса Франка у творенні національного футбольного дискурсу в Галичині у першій половині ХХ ст. Для реалізації поставленої мети треба було розв'язати такі завдання: 1) проаналізувати Франкові праці футбольної тематики, зосередившись на прикладах функціонування в них спеціальної лексики футболу, 2) увести до наукового обігу футбольну лексику зі статей Тараса Франка, з'ясувати семантику спеціальних номінацій та подати сучасні відповідники до цих футбольних назв; 3) здійснити тематичну класифікацію футбольної лексики та простежити наповнюваність окремих груп спеціальних назв; 4) простежити випадки конкурування футбольних назв, які вжито на позначення одного поняття.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Для тематичного класифікування футбольної лексики з Франкових статей футбольної тематики в цій розвідці застосовано методику поділу на тематичні групи української футбольної термінології кінця ХІХ – першої половини ХХ ст., яку авторка розробила на основі аналізу спеціальних видань, присвячених футболу, статей на теми футболу в українській спортивній періодиці згаданого періоду, та представила у статті «Копаний м'яч учить боронити і здобувати: тематична класифікація української футбольної термінології кінця ХІХ – початку ХХ ст.» [4].

Розгляд української футбольної лексики, вживаної у статтях Тараса Франка, варто розпочати зі з'ясування номінацій, які автор використовував для називання гри у футбол. В аналізованих працях вжито практично всі відомі на той час **найменування футбольної гри** – *союзняк* (назва походить від найменування Англійського футбольного союзу (Football Association), який у 1863 р. запровадив перші правила гри у футбол), *гарпаст*, *harpastum* (від назви гри в стародавніх римлян), *футболь* (запозичення з англійської, що буквально означає 'м'яч для копання ногами') і *копаний мяч* (українська назва, яку запропонував основоположник національного спорту Іван Боберський, скалькувавши англійський термін), проте за кількістю слововживань у текстах домінують англійська назва та її національний відповідник. Ось які тлумачення назв футбольної гри подає Франко у Словарці, що завершує його монографію «Історія й теорія руханки»: *копаний мяч – футболь*, спорт [10, с. 186]; *союзняк* – змаг, *копаний мяч* з англійськими правилами гри [10, с. 190].

Серед **назв футбольного поєдинку** Тарас Франко використовував власне українські номінації: *гра*, *змагання*, *змагання копаного мяча* (футбольний матч¹), а також номінацію з чужомовних складників: *футболевий меч / match*, у якій другий компонент інколи записувано латинською графікою. Для позначення **частин футбольного матчу** вжито українські назви: *перша / друга половина* (тайм), *перерва* (перерва між таймами), *кінець гри* (кінець матчу), а також гібридну назву *перша / друга дія* (тайм), у якій другий складник – назва, запозичена з терміносистем театрального мистецтва й літератури. «*Футболевий меч* триває 90 минут з 5–10 мін. *перервою* в половині і зміною *грища дружинами*» [10, с. 139]. У Франкових текстах для позначення таймів частіше вживані питомі назви *перша* та *друга половина*.

З-поміж **назв футбольних клубів та футбольних команд** у працях Франка приблизно з однаковою частотністю функціює українська номінація *дружина* (команда), гібридна – *футболева дружина* та чужомовна – *футболевий клуб*, а на позначення **футбольної інституції**, що об'єднувала команди, які виступали тоді в турнірах із футболу, – назва *Футболевий Союз*.

Для називання **стадіону, футбольного поля, його частин та розмітки** на полі, а також **футбольного спорядження та інвентарю** Тарас Франко вживав лексеми, які здебільшого є власне українськими за походженням: *майдан* (стадіон, футбольний майданчик), *грище* (футбольне поле), *половина грища* (половина поля), *середина грища* (середина поля), *гряда* (штрафний майданчик), *приворотє* (воротарський майданчик), *ріг* (кут футбольного поля), *крило* та *флянк* (фланг), *побочина* та *межа* (бокова лінія; лінія, яка обмежує поле збоку), *займа* (одинадцятиметрова позначка; точка, з якої пробивають

¹ Біля футбольних термінів початку ХХ ст. у дужках подано сучасні відповідники.

одинадцятиметровий штрафний удар), *лінія брамки* (лінія воріт; лицева лінія, яка обмежує поле за воротами), *ворота* та *брамка* (футбольні ворота), *ріг воріт* (кут воріт), *м'яч*, *хоруговка* (кутовий прапорець та прапорець бокового судді), *свиставка* (суддівський свисток). Ось приклад із вміщеної у словнику-додатку до Франкової монографії «Історія й теорія руханки» словникової статті, у якій автор тлумачить значення терміна «*майдан – спортивне грище*» [10, с. 187]. Більшість футбольних лексем безконкурентно функціують на позначення певних футбольних понять, що свідчить про те, що Тарас Франко використовував у своїх текстах назви, усталені в тогочасному футбольному дискурсі.

На відміну від попередньої групи номінацій, де на позначення одного поняття Тарас Франко переважно вживав один термін (винятки – синонімічні лексеми: *крило* та *флянк*, *побочина* та *межа*, *ворота* та *брамка*, при цьому не завжди це була конкуренція власне української назви та чужомовного запозичення), у групі **назв гравців** зафіксовано по кілька номінацій одного поняття й усі вони активно функціують у Франкових статтях. Наприклад, для називання **спортсменів, які грають у футбол**, вжито три найменування: *грач*, *копун*, *футболіст*, для позначення **гравців відповідно до їхніх функцій на полі** зафіксовано такі: обороняє ворота – *воротар*, *дружиновий воротар*; допомагає воротареві захищати ворота – *заложник*, *оборонець*, *бек* (захисник); поєднує дії захисту й нападу – *помічник* (півзахисник), *середина помочи* (центральний півзахисник); нападає на чужі ворота – *нападач*; а також різні **амплуа нападників**, яких за тогочасною тактичною схемою мало бути на полі п'ятеро: *чільник*, *центровий* (центральний нападник), *крайники*, *крилові*, *крилеві* (нападники на флангах), *злучники* (нападники, що грали на позиції між центральним і фланговими футболістами нападу). У Словарці, долученому до Франкової праці «Історія й теорія руханки», подано тлумачення таких термінів із цієї групи: *злучник* – один з *нападців* при *копанім м'ячі*, другий з *крила* [10, с. 185]; *нападач* – один з *п'ятерох передних копунів*; [10, с. 187] *чільник* – *середній грач нападу* при *копанім м'ячі* [10, с. 192]. Серед **назв ліній**, які творять футболісти на полі відповідно до їхніх функційних обов'язків, зафіксовано такі: *напад*, *поміч*, *оборона*. У Франкових текстах використано також назви, що вказують на місце розташування гравців на полі: *передній копун* (гравець нападу), *середній грач* (центральний). Для найменування футболіста, який прицільно б'є по воротах, ужито назву *стрілець*. Для окреслення назви гравця своєї команди функціює лексема *партнер*, а для називання футболіста з чужої дружини – *противник*. Залежно від ігрової ситуації на полі футболіст може бути *вільний*, *необставлений* (якого ніхто із суперників не опікає) або *обставлений* (під опікою), а лінії гравців – *вирівнані*. Ось Франкові тлумачення значень термінів із цієї групи назв: «*копун – футболіст; напад – при футболі*» [10, с. 186–187]. Для найменування футболістів Тарас Франко використовував також емоційно забарвлені лексеми: *прімадонна* (футболіст-зірка, термін запозичений із театральної

лексики), «світило» (зірка). Для називання ветерана футболу вживано найменування *олд-бой*, а футболіста-невдахи – номінацію *паталаха*.

Серед назв інших учасників футбольного матчу зафіксовано **найменування суддів**: *суддя зі свиставкою* (головний арбітр зі свистком), *межові з хоруговками* (бокові судді з прапорцями), а також експресивний вигук на адресу судді, який глядачі скандували під час матчу: *суддя Пенеге* (евфемізм до узвичаєного тогочасного вболівальницького вигуку «Суддя – калоша!», яким висловлювали незадоволення діями арбітра; від ППГ – аббревіатурна назва польської фірми – продуцента гумового взуття).

У групі **назв ударів** можна виокремити дві підгрупи – **назви ударів з гри**: *близький щур* (близький удар низом, коли м'яч летить над самою землею), *близький стріл* (удар по воротах із близької відстані), *викоп* (удар воротаря від воріт), *вільний коп* (вільний удар), *волей* (удар із льоту, без попередньої обробки м'яча), *горішній стріл* (удар верхом), *далекі викоп* (удар від воріт, який виконує воротар, вибиваючи м'яч далеко в поле), *далекі стріл* (удар по воротах здалеку), *довгий стріл* (удар по воротах із далекої відстані), *закоп* (удар по м'ячу), *самовбивчий гол* (гол у власні ворота, автогол), *сильний стріл* (сильний удар по воротах), *стріл горою* (удар верхом), *удар долом* (удар низом), «*фалш*» (удар, коли м'яч у польоті змінює траєкторію руху), *цільний викоп* (удар від воріт, який виконує воротар, точно відпасовуючи м'яч своєму гравцеві) та **назви штрафних ударів**, які призначає суддя після порушення правил: *карний коп*, *карний* (штрафний удар), *карний займак*, *займак* (одинадцятиметровий штрафний удар), *наріжняк* (кутовий штрафний удар). У словнику-додатку до монографії «Історія й теорія руханки» Тарас Франко так тлумачить значення кількох термінів із цієї тематичної групи: «*займак – одинадцятиметровий карний коп у ворота при футболі; закоп – удар мяча при футболі*» [10, с. 185]. А в циклі статей «Футболевий тренінг і тактика» автор, окрім пояснення значення спеціальних футбольних назв, дає настанови, як виконувати різні удари: «*Нападачі, особливо чільник і крилеві повинні опанувати «фалші», то значить копнути мяч так, щоби він летів не в простій параболі, але луком доосередним. Ті фалші потрібні до випусканя крилових і при наріжняках і їх треба пильно вправляти*» [12, Ч. 8, с. 7], «*Займаків карних на змаганнях багато нема, але і їх треба вправляти. Бити все інакше залежить від психіки воротаря і від його фізичних прикмет. Один воротар ловить певно роги, другий горішні, а приземні пускає, інший не любить лівих, манькут правих. Все це стрілець карного мусить взяти під вагу. [...] Карних ніколи не дарувати!*» [12, Ч. 8, с. 7], «*Вільного повинен бити найблизший грач, подаючи легко своєму грачеві необставленому. Ніколи вільного (ані карного) не повинен бити оборонець. [...] При битю вільних треба вийти трохи в психіку воротаря. Наймиліші його серцю є далекі, хочби як сильні і горішні стріли, зате дуже він не любить близьких щурів і приворотного замішання*» [12, Ч. 7, с. 4].

Чималу групу зі зафіксованих у статтях Тараса Франка спеціальних футбольних найменувань охоплюють **назви ігрових моментів** у футболі: *авт / бічний авт* (вкидання м'яча з-за бокової лінії), *викидання м'яча з побочин / автів* (вкидання м'яча з-за бокової), *випад* (контратака), *відбиране м'яча, голь, киване* (обманний рух, обдурювання суперника), *мурування своїх воріт* (надійний захист власних воріт, масована оборона), *нагода вирівнання* (нагода зрівняти рахунок), *найкраща позиція, пассінг* (пасування), *перевага над противником* (перевага над суперником), *перевага на змаганнях* (ігрова перевага, перевага в матчі), *подавання м'яча спід самої брамки* (подача м'яча з-під самих воріт), *приворітне замішання, підбрамкове замішання* (метушня під воротами), *робінзонада* (сейв воротаря, коли він кілька разів підряд відбиває небезпечні удари по воротах), *темпо* (темп), *установка гравців на початку гри* (розстановка гравців на початку гри), *установка до м'яча під брамкою* (розстановка гравців під воротами назустріч м'ячеві), *цільність стрілів* (влучність ударів), *чиста гра / fair* (чесна гра, гра за правилами).

Найбільшу групу складають **назви футбольних дій**, які можна поділити на дії футболістів та дії суддів. У першій групі, відповідно, можна виокремити: 1) назви універсальних дій, які притаманні всім футболістам: як польовим, так і голкіперові, 2) специфічні воротарські дії та 3) дії польових гравців.

Серед **назв універсальних дій футболістів** у текстах Тараса Франка функціують такі: *бігати даремно, вдержувати вислід* (втримувати рахунок), *вибивати м'яча на авт* (вибивати м'яча в авт), *виграти змагання* (виграти матч), *використати перевагу, відбивати м'яч в леті* (відбивати м'яч, що летить), *відбирати м'яч(а) від противника* (відбирати м'яч у суперника), *відкопувати м'яч* (відпасовувати м'яч), *грати амбітно* (грати вдало), *грати на проволоку* (затягувати час гри, втримуючи бажаний результат), *грати поправно / fair* (дотримуватись правил чесної гри), *грати футбол* (грати у футбол), *змити противника* (спровокувати суперника помилитися), *йти проломом* (атакувати великими силами), *копнути м'яча, подавати м'яч близько* (робити коротку передачу), *подавати м'яч високо* (робити верхову передачу), *подавати м'яч далеко* (робити дальню передачу), *подавати м'яч низько* (робити передачу низом), *програти, щадити сили* (грати не на повну силу, заощаджувати зусилля), *установка* (займати відповідну позицію на полі).

Назви, що окреслюють дії воротаря: *бити м'яча від воріт* (виконувати удар від воріт), *боронити брамку* (захищати ворота), *вибити м'яч поза поперечину власних воріт, ловити ostrі стріли* (ловити небезпечні удари в отвір воріт), *ловити певно роги / горішні / приземні* (впевнено ловити удари, коли м'яч летить у кут воріт / удари верхом / удари низом), *пускати роги ліві / праві* (пропускати удар, коли м'яч летить у лівий / правий кут), *установка до стрілу* (займати місце у воротах перед тим, як суперник пробиватиме).

Серед назв типових **дій польових гравців** слід назвати: *атакувати, боронити* (захищати), *бити вільного* (пробивати вільний удар), *бити з землі / з воздуха / без уставлення / все в руху* (бити, коли м'яч на землі / у повітрі / без встановлення м'яча / коли все в русі), *бити на обі ноги з кожної позиції* (пробивати обома ногами з будь-якої позиції), *бити передом / задом / боком / шпiцом / головою / грудьми* (пробивати по м'ячу передньою частиною стопи / задньою частиною стопи / боком стопи / носом / головою / грудьми), *брати наріжняка головою / волеєм* (перехоплювати удар із кутового головою, ударом із льоту), *вести мяч, викидати авт* (викидати м'яч з авту), *викидати мяч з побочин / з автів* (викидати м'яч з-за бокової лінії поля / з авту), *викидати мяч з-за меж поля* (викидати м'яч з-за бокової), *возитися з мячем* (демонструвати індивідуальні технічні дії з м'ячем), *грати проземо / горою* (грати низом / верхом), *дати голя* (забити гол), *дробити мяч / дріблювати* (дріблінгувати), *друляти противника* (штовхати суперника), *загнати мяч до воріт* (забити гол у ворота), *заступати дорогу воротареві, здержувати мяч* (зупиняти м'яч), *здержувати мяч боком ноги, приступаючи його зверху ногою* (зупиняти м'яч боком ступні, наступаючи на нього зверху), *киватися* (обігрувати, обводити, обдурювати суперника), *кидати здовш побочини* (кидати м'яч уздовж бокової), *ошукати / скивати воротаря* (обдурити / обіграти воротаря), *перепроводжувати мяч вужем* (дріблінгувати), *подавати взад* (подавати назад), *подавати мяча обставленому грачеві* (подавати м'яч гравцеві під опікою), *подавати мяч свому грачеві* (подавати м'яч своєму гравцеві), *подавати на крило* (подавати на фланг), *пробити мяча* (пробити по м'ячу), *проводити мяча* (вести м'яч), *скивати воротаря перед стрілом* (перехитрити воротаря перед ударом), *стріляти близькі мячі* (бити по воротах із близької відстані), *стріляти голі* (забивати голи), *стріляти голя в леті* (забивати гол із льоту), *стріляти на одного стрільця* (подавати / пасувати на одного нападника), *стріляти наріжняк* (пробивати кутовий), *стріляти ногою / грудьми / коліном / головою* (пробивати по воротах ногою / грудьми / коліном / головою), *стріляти цільно* (бити влучно), *стріляти цільно в ворота* (влучно бити по воротах), *стріляти як мяч в руху* (бити по м'ячу, який перебуває в русі), *ціляти* (бити влучно), *установка до мяча* (займати вигідну позицію щодо м'яча), *установка мяч* (встановлювати м'яч), *цофатися* (відступати), *штурмувати ворота здалека* (атакувати ворота здалеку). Т. Франко подекуди вживає й емоційно забарвлені окреслення найважливіших футбольних дій, наприклад: *валити мячем* (сильно пробивати м'ячем), *грати концертно* (грати видовишно), *косити* (збивати з ніг), *нахапати голів* (напропускати голів), *пофольгувати* (розслабитися, грати не на повну силу, легковажити постійною увагою на полі), *спухнути* (втомитися), *сторчати при брамці* (намарно перебувати під воротами, не вдаючись до жодних дій).

З-поміж найважливіших **назв дій футбольних арбітрів** Тарас Франко вживає у статтях такі: *бути сторонничим / виявляти сторонність* (підсуджувати одній зі сторін), *виключити гравця з гри* (вилучити гравця з поля), *заряджати вільний коп / карний / займак / наріжняк* (призначати вільний удар / штрафний удар / одинадцятиметровий / кутовий), *зачинати / кінчити гру свистком* (починати / закінчувати гру сигналом свистка), *стежити безсторонно за хибами гри* (безсторонньо стежити за помилками в грі), *упігнути гравця* (зробити попередження гравцеві).

Окрему групу складають **назви типових порушень правил гри у футболі**: *«рука»* (гра рукою), *«гачок»* (підніжка), *друлянне руками* (штовхання руками), *копанне гравця* (копання гравця), *словні образи* (образливі висловлювання на адресу суперника); зафіксовано кілька синонімічних назв для номінування одного зі специфічно футбольних порушень правил гри – положення поза грою – *відсторонь, офзайд, offside*. За частотністю слововживань у Франкових статтях перевагу надано першій зі згаданих назв.

У групі **назв результатів матчу, регламенту ігор** зафіксовано лексеми: *точка* (очко), *виграні / здобуті точки* (здобуті очки), *англійські правила гри* (правила гри, які затвердив Англійський футбольний союз).

Описуючи різноманітні **види тактичних схем**, які можуть застосувати футболісти на полі, Тарас Франко вживав такі назви: *тактика середньої трійки* (тактика залучення центрального нападника і двох середніх), *тактика окрилення* (тактика використання флангів), *тактика одного оборонця* (тактика одного захисника), *тактика другої половини* (тактика активізацій дій на полі в другому таймі), *тактика одного стрільця* (тактика одного форварда, на якого всі пасують, щоб він максимально використовував нагоди забити голи).

Серед **назв тренувальної підготовки** в статтях Франка використано номінації: *бомбардувати воротаря з переду / з боку / з наріжника* (тренувати воротаря ударами по воротах спереду, збоку, з кутового), *витревалість* (витривалість), *заправа / тренінг* (тренування), *тренувати воротаря карними* (тренувати воротаря штрафними ударами), *тренувати «фалші»* (тренуватися в ударах, коли м'яч у польоті змінює траєкторію руху), *футболеві вправи* (футбольні вправи), *цільність стрілів* (влучність, точність ударів по воротах).

Функціює в текстах і **номінація на позначення вболівальницької підтримки футболістів** – *дампінг публіки* (підтримка глядачів).

Висновки та перспективи дослідження. Як видно з проаналізованого ілюстративного матеріалу, у спортивних статтях Тараса Франка на футбольну тематику використано лексику з усіх найважливіших тематичних груп футбольних термінів, зокрема: назви гри у футбол, футбольного матчу, його частин та результатів гри, назви футбольної команди, учасників футбольного матчу – гравців і суддів, назви

футбольного поля, його частин, розмітки й інвентарю, назви найважливіших дій футболістів і суддів, назви елементів гри, ударів, тренувальних процесів, тактичних схем, порушень правил, уболівальницької підтримки. Аналіз показав, що Тарас Франко як автор ґрунтовних праць з історії та теорії футболу дієво причинився до розвитку національного футбольного дискурсу в першій половині ХХ століття та до формування української термінології футболу.

Список використаної літератури

1. Люпа Б. М. Хроніки львівського футболу / Б. М. Люпа, Я. А. Грисьо, І. Я. Яремко / за ред. Б. М. Люпи. – Львів : ЛА «Піраміда», 2015. – Т. 1 (друга пол. ХІХ ст. – 1965 р.) – 596 с.
2. Мандзюк Д. Копаний м'яч. Коротка історія українського футболу в Галичині 1909–1944 / Денис Мандзюк. – Львів : Вид-во Старого Лева, 2017. – 416 с.
3. Паук О. Сини Івана Франка – перші українські фахівці руханки і змагу [Електронний ресурс] / Олександр Паук. – Режим доступу : <http://galsports.com/photo/synu-ivana-franka-pershi-ukrayinski-fakhivtsi-rukhanqu-i-zmahu/215904.aspx> (24.12.2016).
4. Процик І. «Копаний м'яч учить боронити і здобувати»: тематична класифікація української футбольної термінології кінця ХІХ – початку ХХ ст. / Ірина Процик // Вісник Національного ун-ту «Львівська політехніка»: Серія : Проблеми української термінології. – Львів : НУ «Львівська політехніка», 2016. – № 842. – С. 151–157.
5. Сова А. Сини Івана Франка, або перші українські фахівці з руханки та змагу [Електронний ресурс] / Андрій Сова, Ярослав Тимчак. – Режим доступу : <http://photo-lviv.in.ua/synu-ivana-franka-abo-pershi-ukrajinski-fahivtsi-z-ruhanku-ta-zmahu/> (20.11.2016).
6. Тихолоз Н. Тарас, але не Шевченко. Франко, але не Іван [Електронний ресурс] / Наталя Тихолоз // Франко : наживо. – Режим доступу : <https://frankolive.wordpress.com/2017/03/10/тарас-але-не-шевченко-франко-але-не-іван/> (17.12.2016).
7. Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина: Спомини / Анна Франко-Ключко. – Харків : Просвіта, 2005. – 89 с.
8. Франко Т. Вибране : у 2-х т. / [упоряд. Є. Баран, Н. Тихолоз] / Тарас Франко. – Івано-Франківськ : Видавець Сеньків М. Я., 2015.
9. Франко Т. Гарпаст (новий спорт) / Тарас Франко // Спортові вісти. – 1933. – Ч. 17. – С. 3.
10. Франко Т. Історія й теорія руханки / Тарас Франко. – Коломия – Львів : Накладом «Сокола-Батька», 1923. – 192 с.
11. Франко Т. Футбольний тренінг і тактика / Тарас Франко // Спортові вісти. – 1933. – Ч. 5–8.
12. Франко Т. Футбольний тренінг і тактика / Тарас Франко // Спортові вісти. – 1931. – Ч. 7–11.

Процик Ірина. «Футбольные игры выигрывают не ногами, а головой!»: футбольная тематика и ее языковое воплощение в спортивных статьях Тараса Франко. На примере спортивных статей футбольной тематики Тараса Франко проанализировано формирование украинского футбольного дискурса в первой половине ХХ века в Галичине. Осуществлена тематическая классификация украинской футбольной лексики, зафиксированной в публикациях Франко на темы футбола, прослежена наполняемость выделенных тематических групп и частотность употребления лексем, прежде всего в тех случаях, когда для обозначения специальных футбольных понятий функционировало несколько конкурентных терминов. В статьях Тараса Франко на футбольную тематику использована лексика всех важнейших тематических групп футбольных терминов: названия игры в футбол, футбольного матча и его участников,

названия футбольного поля, его частей, разметки и инвентаря, названия действий футболистов и судей, названия элементов игры, ударов по мячу, тактических схем, нарушений правил, названия результатов матчей, тренировочных процессов. Тарас Франко как автор фундаментальных трудов по истории и теории футбола активно влиял на развитие национального футбольного дискурса в первой половине XX века.

Ключевые слова: Тарас Франко, спортивная статья футбольной тематики, украинская футбольная лексика, специальное понятие из сферы футбола, национальный футбольный дискурс.

Protsyk Iryna. «It is not the Legs that Win a Football Game, but the Head»: Football Thematic and its Reflection in the Articles on Sports by Taras Franko. The article considers the key issues of the formation and development of Ukrainian football discourse in the first half of XX century in Halychyna. The study has been performed on the basis of sports articles about football by Taras Franko. The author suggests classification of the Ukrainian football vocabulary / lexicon revealed in T. Franko's publications about football. In the focus of attention are the vocabulary scope of each of the selected thematic groups and the lexemes use frequency, first of all in those cases when there are several competitive alternative terms for defining special football concepts and notions. The study has revealed that Taras Franko in his articles about football uses lexical units from all the most important thematic groups dealing with variations of the football terms and nominations denoting: a football game; football matches and the participants; a football field, its parts, layout and facilities; names of football players and judges' actions; elements of a game; kicks of the ball; tactical schemes; rules violation; the results of a match and training processes. Being an author of remarkable fundamental works on history and theory of football Taras Franko contributed much to the development of national football discourse in the first half of XX century.

Key words: Taras Franko, a sports article about football, Ukrainian football vocabulary, a special notion in the domain of football, national football discourse.

Стаття надійшла до редколегії 24.02.2017

УДК 81.161.2'276.6:61

Марія Тишковець, Ігор Драч

КОНТРОЛЬНІ РОБОТИ ЯК ВИД САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ У ВИВЧЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ) У МЕДИЧНОМУ ВНЗ

У статті обґрунтовано значення контрольних робіт як виду самостійної роботи для вивчення української мови (за професійним спрямуванням) студентами фармацевтичного факультету заочної форми навчання у вищому навчальному закладі медичного напрямку; визначено оптимальні завдання для написання таких контрольних робіт, а також звернуто увагу на методи і форми самостійного засвоєння мовних знань.

Ключові слова: контрольна робота, завдання контрольної роботи, самостійна робота, українська мова (за професійним спрямуванням), фахова мова медичного працівника.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вивчення української мови професійного спрямування студентами медичних і фармацевтичних спеціальностей – один із найважливіших елементів у підготовці висококваліфікованих та конкурентноздатних фахівців. Перед викладачами медичних та фармацевтичних вищих навчальних закладів постає завдання не тільки докласти всіх зусиль для розвитку практичних професійно орієнтованих умінь майбутніх медичних працівників, але й підготувати студентів до мовленнєвої діяльності у фаховій сфері. Донині актуальним є методичне наповнення мовного курсу для студентів медичних закладів освіти.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Відповідні напрацювання здійснені насамперед викладачами гуманітарних кафедр ДВНЗ медичного та фармацевтичного напрямку України. Щороку проходять семінари-наради завідувачів кафедр української мови таких університетів, на яких обговорюють питання змістового наповнення та вдосконалення програм із дисципліни «Українська мова (за професійним спрямуванням) у медичних ВНЗ, здійснюють моніторинг навчально-методичного забезпечення дисципліни, а також елективних курсів, визначають пріоритетні напрями підготовки навчальних посібників та методичних рекомендацій для забезпечення ефективного фахового викладання української мови, з'ясовують виховний потенціал мовних дисциплін та їхнє значення для процесу становлення майбутнього фахівця як свідомого громадянина своєї держави. Існує ряд посібників, підручників, збірників вправ, довідників, словників, зорієнтованих на вивчення української мови майбутніми лікарями і фармацевтами [2; 3; 4; 7; 10]. Однак особливої уваги потребує засвоєння української мови (за професійним спрямуванням) студентами заочної форми навчання. Адже обсяг часу, що відведений на

аудиторні заняття для таких студентів, значно менший порівняно із денною формою навчання, тому основна частина навчального навантаження для студентів фармацевтичного факультету припадає на самостійну роботу.

Мета нашої роботи – визначити оптимальні завдання для контрольних робіт з української мови (за професійним спрямуванням) для студентів фармацевтичного факультету заочної форми навчання, щоб вони могли самостійно засвоїти мовні знання.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Самостійна робота – необхідна органічна частина пізнавального процесу, що є методом навчання, видом навчальної діяльності, а також засобом навчання. Самостійна робота сприяє розвитку творчих здібностей особистості, забезпечує оптимальний режим роботи кожного студента згідно з його індивідуально-психологічними можливостями та ступенем підготовки. Як бачимо, мета самостійної роботи студентів заочної форми навчання – двоєдина: формування самостійності як риси особистості й засвоєння знань, умінь, навичок.

У загальній системі організації самостійної роботи студентів-заочників особливе місце займає контрольна робота з навчальної дисципліни. Контрольна робота студентів заочної форми навчання – це основна форма роботи студента над засвоєнням навчального матеріалу у міжсесійний період. Контрольні роботи виконують усі студенти заочної форми навчання самостійно.

Дидактичною метою контрольної роботи є не лише перевірка рівня засвоєння початкового матеріалу, але й закріплення отриманих теоретичних знань і набутих практичних навичок. Адже для успішного виконання контрольної роботи потрібно опрацювати і засвоїти певний обсяг програмового матеріалу навчального курсу. Окрім того, виконання контрольної роботи вимагає формування вмінь самостійно працювати з навчальною літературою.

Студенти фармацевтичного факультету заочної форми ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України» вивчають українську мову (за професійним спрямуванням) на першому році навчання. Для підвищення ефективності самостійної роботи і для допомоги студентам-заочникам у виконанні обов'язкової контрольної роботи з української мови (за професійним спрямуванням) на кафедрі української мови розроблено варіанти контрольних завдань [9].

Студенти заочної форми вивчають теоретичний матеріал, який розміщено на сайті університету, самостійно. Обсяг інформації, що міститься в ньому, оптимізований та адаптований для студентів зазначеної форми навчання. Майбутні провізори повинні засвоїти ті теоретичні засади культури мови, які, з одного боку, є найбільш важливими для майбутніх фармацевтів, а з іншого погляду, дозволять

повно розкрити зміст дисципліни. Тематика курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» така:

1. Сучасна українська мова як засіб професійного спілкування.
2. Мовні норми. Орфоепічні норми.
3. Історія розвитку української термінології. Терміни та номенклатурні назви у науковому стилі.
4. Морфологічні норми професійного спілкування.
5. Науковий стиль у фаховому мовленні. Структура та види наукового тексту.
6. Культура писемного ділового мовлення: загальна характеристика.

Як бачимо, опрацювання теоретичного матеріалу слугує підґрунтям для написання контрольної роботи. Студенти вивчать основоположні поняття з курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)»; усвідомлять значимість державної мови у професійному спілкуванні; оволодіють основами фахової мови медичного працівника; удосконалять вміння та навички вільного володіння багатими виражальними засобами мови на всіх її рівнях; засвоять правила продукування та оформлення наукового тексту, основні принципи культури сприймання навчальної та наукової літератури, а також основні принципи оформлення різноманітної ділової документації, навчатися визначати види документів за найменуванням, походженням, призначенням, характеризувати їхні структурні ознаки. Отримані знання студенти заочного відділення можуть зреалізувати, виконуючи завдання контрольної роботи.

Контрольна робота з української мови (за професійним спрямуванням) для студентів-заочників фармацевтичного факультету складається з дев'яти завдань, кожне з них має 20 варіантів. Номер варіанта визначається порядковим номером у списку академічного журналу групи. Такий порядок визначення індивідуального набору завдань максимально знижує можливість механічного списування студентами завдань.

Зміст контрольних робіт охоплює всі розділи курсу, завдання побудовані так, що дозволяють максимально об'єктивно перевірити рівень мовної компетентності студентів.

Варіанти першого завдання вимагають не тільки знання теоретичного матеріалу, але й уміння аналізувати, порівнювати та узагальнювати вивчені відомості. Тому доречними у цьому завданні вважаємо такі питання:

- Основні ознаки літературної мови.
- Культура професійного мовлення – обов'язковий компонент фахової діяльності медичного працівника.
- Мова професійного спілкування як функційний різновид сучасної української літературної мови.
- Поняття паронімії. Пароніми у фаховій мові фармацевта.
- Поняття про лексикографію. Медичні словники та довідники.

- Шляхи підвищення особистої культури мовлення.
- Різновиди наукового стилю, їх характеристика.
- Український мовленнєвий етикет як виразник етнічної самобутності, модель універсальної мовної діяльності народу.
- Різновиди медичної професійної мови: мова медицини (медична наукова мова), медична розмовна мова, медична ділова мова, мова медичної реклами.
- Медична термінологія як складова частина української лексики.
- Етапи та шляхи розвитку української медичної термінології.
- Особливості інтонування в українській мові. Наголос.
- Публічний виступ як форма пропаганди медичних знань та ін.

Важливим у мовній практиці майбутніх фармацевтів є мовленнєвий етикет. «Відродження української духовності не можна уявити без уважного вивчення і застосування у професійній діяльності мовленнєвого етикету, що сформувався історично й передається від покоління до покоління як еталон ввічливої мовленнєвої поведінки народу, виразник людської гідності й честі, аристократизму духу» [5, с. 285]. Правила мовленнєвої культури втілені в системі стійких формул, своєрідних етикетних висловлень, визначених і запропонованих суспільством для ситуацій ввічливого контактування зі співрозмовником. До таких ситуацій у професійному спілкуванні провізорів належать: звертання до відвідувачів аптеки, привітання, знайомство, вибачення, подяка, співчуття, запрошення і прохання, згода, заперечення, несхвалення, висловлення прихильності, прощання та ін. Варіанти другого завдання контрольної роботи спонукатимуть студентів-заочників засвоїти такі формули мовленнєвого етикету і надалі послуговуватися ними у фаховій діяльності.

Виконуючи третє завдання контрольної роботи, студенти заочної форми навчання фармацевтичного факультету повинні опрацювати явище паронімії у фаховій мові медичного працівника. Пароніми – слова, близькі за звуковим складом і звучанням, але різні за значенням. Явище паронімії поширене як у науковому, так і в діловому мовленні. Необачне використання паронімів у професійному мовленні призводить до помилок, зокрема до невиправданої заміни одного слова іншим: *апендикс* (червоподібний відросток сліпої кишки людини та деяких тварин) й *апендицит* (запалення апендикса) [8, I, с. 54]; *бальзам* (1. Напіврідка запашна, з домішкою ефірних масел смола деяких рослин, що має застосування в техніці, медицині, парфюмерії, розчин рослинних смол в ефірному маслі; мазь, виготовлена з лікарських рослин: цілющий бальзам. 2. Цілющий засіб, що приносить полегшення, втіху, заспокоєння: бальзам для душі) і *бальзамін* (декоративна садова і кімнатна рослина з м'ясистим стеблом і яскравими квітами) [8, I, с. 98]; *гіпертонія* (підвищення кров'яного тиску, здебільшого в артеріях, що настає внаслідок деяких захворювань) [8, II, с. 72] і *гіпотонія* (зниження в людини напруження (тонусу) будь-якої тканини, органа, кров'яного тиску) [8, II, с. 73];

дистиляційний (призначений для дистиляції: дистиляційний апарат) [8, II, с. 286] і *дистильований* (те саме, що й очищений: дистильована вода) [8, II, с. 287]; *лікарняний* (прикметник до лікарня: лікарняний заклад, режим) [8, IV, с. 512], *лікарський* (прикметник до лікар: лікарський обхід, лікарська консультація, етика, таємниця), *лікарський* (який має лікувальні властивості: лікарські рослини, препарати) [8, IV, с. 513] та *лікувальний* (стосується лікування: лікувальне харчування, лікувальна фізкультура) [8, IV, с. 514]; *сердешний* (який викликає співчуття, бідолашний, нещасний: сердешна жінка, сердешний батько) [8, IX, с. 132] і *серцевий* (який стосується серця, його діяльності, пов'язаний з хворобами серця, їх лікуванням: серцевий м'яз, напад) [8, IX, с. 149] та ін. Від того, наскільки правильно і доречно дібрані слова, залежить точність і виразність мовлення майбутнього провізора.

Професійна діяльність медичного працівника вимагає знання результатів наукових досліджень у галузі медицини. Повноцінне навчання у вищій медичній школі, подальша продуктивна праця випускника не може відбуватися без розвиненої високої культури писемної наукової мови, без умінь продукувати і сприймати навчально-наукові тексти [10, с. 10]. Опрацювання медичної наукової літератури неможливе без знання вимог складання і читання бібліографічного опису. Ось чому у контрольній роботі запропоновано завдання – записати бібліографію відповідно до чинного стандарту. Майбутні фармацевти повинні належним чином оформити список літератури: пронумерувати подані варіанти за алфавітом, розставити відповідні розділові знаки, дотримуватися орфографічних норм, виявити допущені помилки. Зауважимо, що в цьому завданні запропонована бібліографія – це останні дослідження з культури мови, словники, а також література для вивчення української мови (за професійним спрямуванням) у вищих медичних закладах.

Серед спеціальних (фахових) компетентностей, які набувають фармацевти під час навчання у ВНЗ, виділяють здатність: 1) організувати адміністративне діловодство, документування та управління якістю згідно з нормативно-правовими актами України; 2) використовувати у професійній діяльності знання нормативно-правових, законодавчих актів України та рекомендацій належних фармацевтичних практик; 3) здійснювати діяльність з розробки і оформлення документації щодо чіткої визначеності технологічних процесів виготовлення та виробництва лікарських засобів відповідно до правил належних практик [1, с. 2–3]. Тому у варіантах контрольних робіт подаємо завдання: напишіть визначення, реквізити і зразок вказаних документів (автобіографії, складної заяви, протоколу, пояснювальної записки і довідки, доповідної записки і доручення, розписки, звіту, скарги та ін.)

Значну увагу в контрольних роботах приділено засвоєнню мовних стереотипів комунікації медичного працівника, виправленню типових помилок у застосуванні цих стереотипів. Така робота сприятиме

оптимізації спілкування в медичній галузі, буде гарантом морального та фізичного здоров'я людей [10, с. 4]. Запропоновані завдання (написання правильних відповідників до мовних стереотипів, у яких порушені норми; пошук і виправлення помилок у реченнях) допоможуть студентам виявляти подібні огріхи у власному мовленні й уникати їх.

Останнє завдання контрольної роботи з української мови (за професійним спрямуванням) передбачає закріплення знань студентів фармацевтичного факультету з орфографії. Майбутні провізори удосконалять уміння правильно вживати велику літеру, розставляти у словах м'який знак, писати складні слова (медичні терміни) разом, окремо і через дефіс, утворювати назви мешканців чоловічої та жіночої статі країн і міст, відмінкові форми числівників, виправляти допущені помилки та ін.

Висновки дослідження. Отже, основним видом самостійної роботи студентів заочної форми навчання у медичному ВНЗ є контрольні роботи. Зміст запропонованих контрольних робіт охоплює всі розділи курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)», а їх завдання дозволяють підготувати студентів до мовленнєвої діяльності у професійній сфері та з'ясувати рівень їхньої мовної компетентності.

Список використаної літератури

1. Галузеві стандарти вищої освіти : Галузь знань 22 «Охорона здоров'я» 226 «Фармація» (другий магістерський рівень) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://education.tdmu.edu.ua/about/galuzevi-standarti-visoie-osviti> (12.03.2017).
2. Золотухін Г. О. Фахова мова медика / Г. О. Золотухін, Н. П. Литвиненко, Н. В. Місник. – К., 2001. – 290 с.
3. Литвиненко Н. П. Тлумачний словник медичних термінів : рос., латин. та укр. мовами : для лікарів, науковців, студ. мед. навч. закл. / Н. П. Литвиненко, Н. В. Місник. – К. : Ірпінь, 2010. – 848 с.
4. Лісовий М. І. Культура професійного мовлення : навч. посіб. [для студ. вищ. мед. навч. закл.] / М. І. Лісовий. – Вінниця : Нова книга, 2010. – 200 с.
5. Мельничук О. М. Український мовленнєвий етикет у мовній практиці медиків / О. М. Мельничук, Л. І. Сілевич // Матеріали Всеукраїнської навчально-наукової конференції з міжнародною участю «Досягнення і перспективи впровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищих медичних (фармацевтичному) навчальних закладах України», присвяченої 160-річчю з дня народження І. Я. Горбачевського (15–16 травня 201 р) : у 2 ч. / О. М. Мельничук. – Тернопіль : Укрмедкнига, 2014. – Ч. 1. – С. 285–286.
6. Російсько-українсько-англійський базовий словник студента-медика / за ред. Г. О. Золотухіна. – К., 2001. – 262 с.
7. Світлична Є. І. Фахова мова фармацевта : підручник / Є. І. Світлична, А. А. Берестова, О. О. Тележкіна. – Харків : Тім Пабліш Груп, 2012. – 260 с.
8. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР; Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
9. Українська мова (за професійним спрямуванням). Контрольні завдання для студ. фармацевт. ф-ту (заоч. форми навч.) / [розроб. Тишковець М. П.]. – Тернопіль : ТДМУ, 2016. – 36 с.
10. Юкало В. Я. Культура мови : навч. посіб. [для студ. вищ. мед. навч. закл.] / В. Я. Юкало. – Тернопіль : Укрмедкнига, 1999. – 77 с.

Тишковец Мария, Драч Игорь. Контрольные работы как вид самостоятельной работы в изучении украинского языка (в профессиональном общении) в медицинском вузе. В статье обосновано значение контрольных работ как вида самостоятельной работы для изучения украинского языка (в профессиональном общении) студентами фармацевтического факультета заочной формы обучения в медицинском высшем учебном заведении. В предлагаемой работе определены оптимальные задания для таких работ: раскрыть сущность вопросов, предусматривающих закрепление знаний теоретического материала на указанную тему, умение его анализировать, сравнивать и обобщать изученные сведения; усвоить этикетные формулы и в дальнейшем использовать их в профессиональной деятельности; отработать явление паронимии в профессиональной речи медицинского работника; записать библиографию в соответствии с действующим стандартом; записать определения, реквизиты и образцы документов; подобрать правильные соответствия речевых стереотипов, в которых допущены нарушения норм; исправить орфографические ошибки.

Ключевые слова: контрольная работа, задания контрольной работы, самостоятельная работа, украинский язык (в профессиональном общении), профессиональная речь медицинского работника.

Tyshkovets Maria, Drach Ihor. Control Papers in Learning the Ukrainian Language (for Professional Purpose) at Medical University. The article highlights the value of control papers as kind of individual work in learning and teaching the Ukrainian Language (for Professional Purpose) for students of the Faculty of Pharmacy (correspondence form of training) at Higher Medical Educational Establishments. The emphasis is laid on the optimal tasks for medical students aimed at acquisition of knowledge of Ukrainian for professional purpose. The authors place importance on the following tasks as the most efficient: to reveal the essence of questions that provide consolidation of theoretical material knowledge on the indicated topic, to be able to analyze it, to compare and generalize studied information; to learn etiquette formulas and use them in future professional activity; to identify the phenomena of patronymic words in the professional language of medical worker; to write the bibliography according to the current standards; to write the definition, details and samples of documents; to choose correct equivalents to the language stereotypes, in which the norms are violated; orthographic tasks.

Key words: control papers, tasks of control papers, individual work, the Ukrainian Language (for Professional Purpose), medical worker's professional language.

Стаття надійшла до редколегії 28.03.2017

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ЗАСОБИ ЗНИЖЕННЯ МОВИ І СТИЛЮ В ДРУКОВАНИХ ЗМІ

У статті описано роль та перспективу використання розмовної мови для динаміки розвитку літературного стандарту, розглянуто шляхи поповнення жаргонної розмовної лексики та причини її входження в друковані ЗМІ; з'ясовано природу просторіччя як пейоративного засобу; роз'яснено таке поняття, як обценізм, його входження у структуру газетного дискурсу; визначено функціональне значення лайливої лексики; зроблено висновки про вплив публіцистики на мовні реалії.

Ключові слова: літературна мова, розмовна мова, жаргонна лексика, обценізми, пейоративні засоби, газетний дискурс.

Постановка наукової проблеми та її значення. У зв'язку зі змінами, які відбулися в житті суспільства за останні десятиріччя, змінилося і співвідношення нормативних і ненормативних елементів у мовленні, причому мовна норма стає менш стійкою, а можливості використання лексичного складу мови більш варіативне. Сучасні ЗМІ стали основним джерелом вивчення стану мови, оскільки саме ця функціональна ніша дає змогу простежити механізми складного взаємозв'язку мови, суспільства та особистості. У просторі цього взаємозв'язку виникають нові нормативні критерії, що свідчить про формування нових уявлень про мовну норму: від норми як правила для всіх – до норми, яка враховує динамічність комунікативних ролей, розмаїття ілокутивних установок суб'єктів спілкування в усіх сферах. Тому головним завданням українського мовознавства на сьогодні є потреба відновити природні стихійні форми побутування мови, які проектуються на парадигму комунікативної потужності української мови, без чого немислиме її утвердження як державної.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Мова як основний засіб комунікації миттєво зреагувала на ті зміни, які відбулися в сучасному суспільстві, що позначилося на розвитку української мови насамперед в аспекті відмови від усталених формул тоталітарного дискурсу та помітної активізації тих засобів комунікації, що адекватні розмовним стилям спілкування. Експресивна функція мови набуває нових проявів у вживанні стилістично зниженої лексики, яка має потужний експресивно-емоційний потенціал. Дослідженню цього шару лексики, умови її функціонування в сучасному газетно-публіцистичному дискурсі присвячено численні праці вітчизняних та зарубіжних учених. Зокрема, в україністиці цей напрям репрезентують С. М. Андрусів, В. В. Балабін, А. В. Березовенко, Б. О. Коваленко, С. А. Мартос, М. І. Навальна, А. Р. Семів, Л. О. Ставицька, О. О. Тараненко; на

матеріалі російської мови в Україні – Л. А. Кудрявцева, Л. М. Синельникова, І. О. Соболева та ін.

Однак, незважаючи на значну кількість досліджень стилістично зниженої лексики, її функціональну природу все ще до кінця не розкрито.

Мета і завдання статті – з'ясувати семантичну та функціональну специфіку жаргонного лексикону, установити соціолінгвальні та соціокультурні чинники активізації жаргонного лексикону в тексті ЗМІ, описати експресивну, образну функції жаргонних одиниць у сучасному газетно-публіцистичному дискурсі.

Виклад основного матеріалу і обґрунтування результатів дослідження. Журналісти часто для своїх творів обирають лексику розмовної мови. «Жива розмовна стихія, яка має великий потенціал виражальних засобів, дає необхідний експресивний ефект. Роль розмовної мови зростає не тільки в суспільній, але й в особистісній комунікації. Її свіжість, відкритість, експресія повністю відповідають тим смакам, якими вирізняються сучасне суспільство й епоха. Усно-розмовна мова стає найбільш перспективним, органічним джерелом динаміки літературного стандарту» [2, с. 109]. Розмовна лексика інтенсивніше, ніж граматичні розмовні форми, проникає в інші стилі, зберігаючи за собою стилістичне забарвлення розмовності. О. Б. Сиротініна вважає, що основною лексичною особливістю розмовної лексики є її здатність широко використовувати будь-яке слово нелітературної мови [4, с. 74]. Наприклад: *Я завжди казав, що Львів – це місто патриціїв, але зараз він має те нещастя, що потрапляє під владу «простюхів», для яких місто нічого не означає, і культура тим більше; У нашій державі сумувати не доводиться. Рух (точніше його імітація) навколо парламенту, президента чи уряду можуть довести до колькок у животі; Цьогоріч у меломанів **повідпадали щелепи** після кліпу Поплавського про Костю-моряка (УМ, 16.01.2014); **Ризикують зашпортатися** об низький прохідний поріг і комуністи (ВЗ, 12.02.2013); У схожу історію з продовольством три роки тому ледь **не вляпався** прем'єр Ющенко (ДТ, 05.07.2003); **Мартинюк, мовляв, злигався** з «більшовиками», зокрема зі спікером Литвином, що не виконує напутніх настанов своїх однопартійців (УМ, 10.02.2009); **Намагання видати анонімну «заказуху»** за представлення різних поглядів на суспільно значущі події в цьому випадку виглядають смішно (УМ, 11.04.2010); **Тепер, почухравши шкаралупину, деякі індивідууми болісно згадують те, що накоїли** (АГ, 14.01.2014).*

Характерною особливістю наукового доробку з питань усно-розмовної мови є той факт, що переважна більшість дослідників зараховують до цього лексичного шару і жаргонну лексику (ЖЛ), кваліфікуючи її поряд з розмовною і просторічною як знижену або вульгарну.

Водночас усталилась думка про жаргон як вияв мовної розкутості й бравади, релевантний і для стилістики друкованих ЗМІ в аспекті стилістичного зниження. На думку Л. О. Ставицької, «соціально-стильові орієнтири жаргонної лексики у друкованих ЗМІ зводяться до кількох

аспектів, а саме: газетно-журнальний вокабуляр жаргонізмів віддзеркалює наявний на даний період жаргонний словник із пріоритетом тих чи інших соціолектів; фіксує семантичні, словотвірні трансформації жаргонного лексикону в усно-розмовній практиці широкої людської спільноти, представників окремих професійних соціумів, усних політичних дискурсах (репортажі, інтерв'ю, круглі столи тощо); розкриває індивідуальну журналістську мовотворчість у царині жаргоновживання» [6, с. 272].

Значну питому вагу мають елементи жаргонізованої розмовної мови (ЖРМ), що перейшли в ЖРМ з різних жаргонних субсистем: *дембель* – з армійського жаргону: *Коли настане дембель?* (дострокові вибори) (УМ, 03.2015);

кайф, *кайфовий* – з молодіжного, жаргону наркоманів: *Я отримую кайф від своєї роботи* (МГ, 13.10.2003);

крутий – крим. Засуджений авторитетний рецидивіст [9, с. 189] у ЖРМ – дорогий, вишуканий: *У місті побільшало крутих машин* (П, 11.10.2014);

облом – мол. крим. Невдача руйнування планів [9, с. 189]: *Яким же обломом для Сендака буде те, що Буца стане нардепом на місці нашоукраїнців-міністрів* (АГ, 23.03.2005);

халява, *на халяву* – крим., мол. Задоволення потреб, отримання чогось за чужий рахунок, безкоштовно: *Боже, як ми любимо халяву! Та й як її не любити – це у нас в менталітеті* (ПіК, 16.01.2014); *Оскільки частували й наливали «на халяву», то й результати вийшли вражаючі* (УМ, 28.01.11).

Частина жаргонної розмовної лексики поповнилася зі складу обценізмів (наприклад, блін, херня, хріново): *блін* – жаргонізоване розмовне мовлення, евфемізм. Слово, яке замінює непристойну лайку при вираженні досади, роздратування, здивування та ін. [9, с. 50]; *От я такий, блін, олігарх крутий* (АГ, 19.11.2013); *Можна взагалі начхати і звернутися за оголошенням на кшталт «Зробимо ваше весілля за вас (і без вас, блін!), а далі спокійно плювати в стелю»* (АГ, 24.07.2013);

На хрін, хріново – вираження презирства, зневаги, бажання позбавитись когось, чогось [9, с. 285]. *Депутати, які пройшли за партійними списками, швидко створили собі фракцію і з нею рахуються. А ми (одномандатники) на хрен нікому не потрібні; Наступного дня з'явилися: «Херня, приїдемо завтра»* (ПіК, 22.03.2013); *Наразі тренер не може сказати чесно: так, Юра грає хріново, але я змушений його ставити, адже більше немає нікого* (АГ, 17.12.2014).

Входження жаргонної лексики в мову публіцистики зумовлене насамперед її експресивністю, прагненням індивідуума до яскравого вираження своєї особистості. Демократичні зміни в суспільстві призвели до лібералізації стилістичних норм, що вплинуло на використання в літературній мові одиниць з некодифікованої частини національної мови. Виникла в соціумі своєрідна мода на жаргонні слова. Експансії лексики обмеженої сфери вживання в ЗМІ сприяє її яскрава стилістична забарвленість.

«Саме ця особливість дозволяє ЖЛ виконувати в публіцистичних текстах найрізноманітніші комунікативні завдання, перетворюючи раціональну публіцистичну інформацію в емоційно впливову» [3, с. 22].

До пейоративних засобів, що характеризують мову сучасних ЗМІ, належить і просторіччя. Як зазначалося, в дослідженнях просторічної лексики чітко простежується два погляди на природу просторіччя: вузький і широкий. Розглядаючи просторіччя як елемент газетно-публіцистичного стилю, можна пристати до думки Б. О. Коваленка [2, с. 14], який вважає, що основним різновидом просторіччя, яке трапляється в мові публіцистики і належить до першої групи, є власне просторіччя, яке перебуває за межами літературного слововжитку – використання неправильних, перекручених словоформ (зі спеціальною стилістичною метою): *бомагу, калашматять, учитильок*; відмінювання незмінюваних слів; модифікація слова внаслідок різних фонетичних процесів: *мікрохвон, хвілосохвія*; суржику. Наприклад: *Але потім комсомол, повна руйнація церкви, і навчання основ хвілосохвії і плітекономії міняло мій підход до релігії. На початку комсомолу мені хотілося вірити, що то усе забобони. Але поряд із цим мені завжди не давало переконаності, бо звідти пошла культура, пошла духовність, пошло письмо, звідти все. Можновладці часто вживають хвразу, що нинішня власть «сільная, как нікагда». Влада сільная, как нікагда в тому, що боїться власного народу* (АГ, 26.11.2004).

У складі другої групи – стилістично знижені слова, які перебувають на межі літературного і просторічного слововжитку і через свою стилістичну зниженість, грубість, непристойність виходять за рамки літературного слововжитку *виродок, ідіот, паскуда, халтура, лабух, бидло: Розбещені, розпаскуджені, розслаблені угорським дорожнім сервісом, ми забули, де ми* (ДТ, 17–23.05.2015); *Запрошення лабухів із сусіднього будинку «вилетється» десь у 350 гр.* (АГ, 24.07.2014); *І, на жаль, у мене дуже розвинуте почуття власної гідності і я не люблю, коли мене вважають за бидло* (ПіК, 17–23.12.2015).

У мові сучасної української публіцистики спостережено функціонування обценної, або, як ще її називають, непристойної лексики (термін обценізм походить з латинської мови: *ob* – поза, *scenus* – сцена). Вона має експресивно негативне значення і вжита переважно для з'ясування певних стосунків, з метою дошкулити опоненту, показати його нікчемність або у такий спосіб захистити себе. Активізація таких лексем у газетній продукції зумовлена прагненням експресивізувати текст, створити яскравий вислів, подати певний відрізок дійсності в емоційно-оцінному плані.

Обценізми (непристойні, нецензурні слова) не варто ототожнювати з жаргоном. «Функціонально-стилістичний параметр жаргонної лексики насамперед пов'язаний із потужною сміховою першоосновою, що є складником культури зокрема. Під цим кутом зору ідея сміхового

потенціалу жаргонного лексикону легко може бути екстрапольована на екзистенцію української мови» [8, с. 11].

Обсценізми починають активно входити у структуру газетного дискурсу. Аналізуючи пейоризацію як характерну ознаку мовного розвитку кінця 80-х, О. О. Тараненко зауважує: «У публіцистиці першим зразком такого «розкутого» стилю, спрямованого на епатаж публіки, ... стала газета «Post-Поступ», що видавалась у Львові в першій половині 90-х рр. У мові низки газет та деяких журналах від початку 90-х рр. уже не рідкістю стало використання не лише взагалі субстандартних, а й непристойних одиниць, зокрема – з непристойними алюзіями або й відверто вульгарних, причому навіть у заголовках» [8, с. 24].

Висновки та перспективи дослідження. Функціональне значення субстандартної лексики полягає в підсиленні експресивності мовлення, у вираженні негативного чи іронічного ставлення до адресата мовлення. Жаргонізовані слова і словосполучення – це особливий стилістичний шар лексики, який об'єднує експресивне забарвлення зниженої конотації. Вони особливим чином впливають на формування комунікативних ситуацій, виступаючи своєрідним трансформатором емоцій, почуттів, переживань носіїв національної мови. Вивчення вживання стилістично зниженої лексики на шпальтах газет допомагає виявити сучасні тенденції в мові, вплив публіцистики на мовні реалії.

Умовні скорочення публіцистичних джерел

АГ – Аргумент-газета; БЦ – Без цензури; ВЗ – Високий замок; ДТ – Дзеркало тижня; МГ – Молода гвардія; П – Подолянин; ПіК – Політика і культура; УМ – Україна молода.

Список використаної літератури

1. Брыси́на Е. В. Экспрессивно-выразительные средства диалекта / Е. В. Брыси́на. – Волгоград : Перемена, 2001. – 131 с.
2. Коваленко Б. О. Стилiстично знижена лексика в мовi сучасної української публіцистики : атореф. дис. ... канд. філол. наук : спеціальність 10.02.01 / Б. О. Коваленко. – К., 2003. – 19 с.
3. Мардиева Л. А. Жаргонная лексика в современном публицистическом стиле / Л. А. Мардиева // Бодуэновские чтения: Бодуэн де Куртенэ и современная лингвистика : Междунар. науч. конф. (Казань, 11-13 дек. 2001 г.) : Труды и материалы : В 2 т. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2001. – Т. 2. – С. 21–23.
4. Навальна М. І. Динаміка лексикону української періодики початку ХХІ ст. : [монографія] / М. І. Навальна. – К. : Ін-т укр. мови; Видавн. дім Дмитра Бурого, 2011. – 328 с.
5. Сиротинина О. Б. Современная разговорная речь и ее особенности / О. Б. Сиротинина – М. : Знание, 1974. – 260 с.
6. Ставицька Л. О. Арго, жаргон, сленг : Соціяльна диференціація української мови / Л. О. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 462 с.
7. Ставицька Л. О. Український жаргон. Словник / Л. О. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 494 с.

8. Тараненко О. О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.) / О. О. Тараненко // Мовознавство – 2003. – № 1 – С. 23–41.

9. Толковый словарь ненормативной лексики русского языка / [авт.-уклад. Д. И. Квеселевич]. – М. : ООО «Изд-во Астрель» 2003. – 1021 с.

10. Шаманова Н. М. Кліше в українському телепросторі: прагматичний і метакомунікативний вияви / Н. М. Шаманова // Мовознавство. – 2012. – № 5. – С. 81–86.

Третяк Наталия. Лексико-семантические средства снижения языка и стиля в печатных СМИ. В статье описана роль и перспектива развития разговорной речи в динамике литературного стандарта, пути пополнения жаргонной разговорной лексики и причины ее вхождения в печатные СМИ; раскрыта природа просторечия как пейоративного средства, а также роль разговорной речи, которая растет не только в общественной, но и в личностной коммуникации, поскольку разговорная лексика интенсивнее, чем грамматические разговорные формы, проникает в другие стили, сберегая за собой стилистическую окраску разговорности, ведь лексической особенностью разговорной лексики является ее способность широко использовать любое слово нелитературного языка; описаны характерные особенности научных исследований по вопросам устно-разговорного языка. Сделаны выводы о том, что большинство языковедов зачисляет в эту лексическую прослойку и жаргонную лексику, квалифицируя ее наряду с разговорной как сниженную или вульгарную; приведен ряд примеров, раскрывающих масштабность использования сниженной лексики в СМИ; разъяснено такое понятие, как обценнизм, его вхождение в структуру газетного дискурса; определено функциональное значение ругательной лексики; сделаны вывод о влиянии публицистики на языковые реалии.

Ключевые слова: литературный язык, разговорный язык, жаргонная лексика, обценнизмы, пейоративные средства, газетный дискурс.

Tretiak Nataliia. Lexical-Semantic Means of Lowering Language and Style in the Printed Media. The article sheds light on the role and perspective of colloquial language development and its importance for the dynamic development of the literary standards, reveals the ways to replenish the slang and jargon vocabulary of the spoken language and the reasons for their entry into the printed media. The author argues that penetration of the lexemes with lowered connotative meaning into the language of publicistics is due to their expressiveness, high evaluative potential and vividness. The vernacular vocabulary with its bright stylistic coloration facilitates its usage in mass media. The study has revealed frequent use of the obscene lexicon, which has predominantly negative connotative meaning and is usually aimed at disclosing scandalous relationships, annoying an opponent, showing someone's insignificance or is used as a means of protecting oneself. These lexical units make the journalist's message more expressive, creative and bright. The key findings of this study contribute to understanding of modern tendencies in the language and the impact of publicistics on the lingual reality.

Key words: literary language, colloquial language, jargon vocabulary, obscenity, aposiopesis.

Стаття надійшла до редколегії 17.02.2017

ЕВФОНІЧНІ ЗАСОБИ В УКРАЇНСЬКОМУ КОНФЕСІЙНОМУ І ДІЛОВОМУ ПИСЬМЕНСТВІ XIV–XV СТ.: ЧЕРГУВАННЯ У – В

У статті описано явище чергування у – в у пам'ятках конфесійного й офіційно-ділового стилю української літературно-писемної мови XIV–XV ст. Зроблено висновок, що вже на початку XIV ст. чергування у – в було цілком сформованим явищем, бо і документальне письмо, і сакральні тексти з північних та південно-західних регіонів України відображають його регулярно.

Ключові слова: українська мова, писемна пам'ятка, конфесійний стиль, офіційно-діловий стиль, варіативність, чергування.

Постановка наукової проблеми та її значення. Мовознавці неодноразово наголошували на важливості правильного розв'язання проблеми співвідношення вимови й орфографії в писемних пам'ятках [9, с. 20; 4, с. 125]. Властиву для всієї української території нескладову вимову голосного у, яка викликала паралельне використання графем у – в, зараховують до типових рис сучасної української мови [15, с. 42]. Актуальною видається історія розвитку чергування у – в як одного з основних засобів милозвучності української мови, що й зумовило тему нашої наукової розвідки.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Дослідження фонетичних особливостей пам'яток конфесійного стилю староукраїнської мови XIV–XV ст. проводили П. Бузук, О. Колесса, І. Огієнко, І. Панькевич, В. Німчук, І. Чепіга, Д. Гринчишин, Ю. Шевельов та ін. Звукова система українських офіційно-ділових текстів пізнього середньовіччя була об'єктом вивчення П. Житецького, В. Розова, А. Кримського, В. Курашкевича, Х. Станга, М. Антошина, Л. Гумецької, В. Русанівського, М. Пещак та ін.

Мета і завдання статті. Мета нашої наукової студії – дослідити явище чергування у – в у пам'ятках українського конфесійного й ділового письменства XIV–XV ст., зокрема, виявити приклади мовного паралелізму, встановити їх консеквентність у давніх рукописах різних стилів, простежити поширення в українських діалектних ареалах.

Джерельна база наукової роботи – рукописні і друковані пам'ятки конфесійного й офіційно-ділового стилів староукраїнської мови XIV–XV ст. Для діахронних досліджень важливо якомога точніше встановити час і місце написання пам'ятки, походження писаря тощо, тож паспортизуючи ілюстративний матеріал із грамот, вказуємо в круглих дужках рік (або століття) створення документа, місце написання (якщо можливо), робимо скорочений запис назви пам'ятки і зазначаємо номер сторінки, а із

рукописів конфесійного стилю подаємо скорочений запис назви джерела і номер сторінки (аркуша).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. На основі аналізу текстів зафіксовано численні випадки варіативності префіксів і прийменників *у – в* у текстах конфесійного та ділового письменства XIV–XV ст. Ознаки цього явища містяться в Луцькому Євангелії XIV ст.: *въложю* (ЛЄ, 7 зв.) – *оуложю* (ЛЄ, 4 зв.); *оумрете* – *въмрете* (ЛЄ, 20 зв.); *въскръшю* (ЛЄ, 14 зв.) – *оускрешю* (ЛЄ, 14 зв.); *во вътрии* же днѣ (ЛЄ, 4) – *оутороѣ* (ЛЄ, 13 зв.); *оученикы* (ЛЄ, 8) – *въченикы* (ЛЄ, 12); *въчителю* (ЛЄ, 4 зв.) – *оучителю* (ЛЄ, 4 зв.); *въ ребра* – *оу ребра* (ЛЄ, 7 зв.); *въ средоу* (ЛЄ, 14) – *оу вѣкы* (ЛЄ, 15); *въ Иєроусалимѣ* (ЛЄ, 2 зв.) – *оу народѣ* (ЛЄ, 18 зв.); *оу гробѣхъ* (ЛЄ, 10) – *въ книгахъ* (ЛЄ, 8) і под.

О. Востоков, описуючи мову Луцького Євангелія, зарахував варіативне вживання *оу – в* до особливостей волинського діалекту української мови: *въльзоша оу кораблаѣ*, *придоша оу капернаумѣ*, *оузъалъкатися*, *оускръшю*, *оутораѣ*, *оусемоу*, *Аоурама* – *въже*, *въмрети*, *въхо*, *влѣты* [5, с. 176], що викликає певні заперечення з огляду на консеквентність цього явища і в богослужбових українських текстах, і в українських грамотах XIV–XV ст. з різних теренів України. За твердженням П. Бузука, факти хитання *в – у* в мові Луцького Євангелія XIV ст. з'явилися на ґрунті особливої вимови *в*, найчастіше – в початковому складі: *въстѣ* замість *оустѣ*, *во виши* замість *въ оуши*, а також: *оу славоу*, *оу корабль*, *оу себѣ*, *оузнесе*, *оусаженѣ*, *оуходать* поряд із *въмрети*, *отѣ въности* та ін.; рідше – в середині слова: *Аоурамлаѣ*, *Аурама*, *видѣоуше* [3, с. 123]. Як зазначив Я. Баньчеровський, змішання *в* та *у* в мові писаря Луцького Євангелія XIV ст. унаслідок їх фонетичної тотожності проходило в широкому масштабі і «...було властиве усім західноруським діалектам, що лягли в основу української і білоруської мов» [2, с. 23–24].

Почасти спостерігаємо поплутання префіксів і прийменників *у – в* в інших текстах поліського ареалу, насамперед, у мові Луцького Псалтиря 1384 р.: *оубогымѣ* (ЛП, 10) – *въбогымѣ* (ЛП, 11), *оуповающимѣ* (ЛП, 22) – *въповающе* (ЛП, 8 зв.), *оу тебе* (ЛП, 25 зв.) – *въ гнѣвѣ* (ЛП, 20 зв.) – *во всю* (ЛП, 23 зв.) тощо. Послідовно відображене чергування префіксів *в / въ – оу / у*: *въдворитса* (ЛП, 32), *въпованьѣ* (ЛП, 9 зв.) – *оубоюса* (ЛП, 28 зв.), *оуврачюи* (ЛП, 19), *оукрыѣтса* (ЛП, 24), *увазаять* (ЛП, 12), *не оуклониса* (ЛП, 34), *оумыю* (ЛП, 33), *оумоли* (ЛП, 10), *оуподоблюса* (ЛП, 34 зв.), *оуслыша* (ЛП, 6), *оусноухъ* (ЛП, 3), *оустыдастьса* (ЛП, 6), *оустрашаюса* (ЛП, 18 зв.) та ін.; прийменників *въ – во – оу*: *въ молбахъ* (ЛП, 30), *въ оустѣхъ* (ЛП 4 зв.), *въ жемоу* (ЛП, 6) – *во вразѣхъ* (ЛП, 5 зв.), *во оужасѣ* (ЛП, 38), *во оуши* (ЛП, 20 зв.) – *оу тебе* (ЛП, 25 зв.) тощо.

Фіксоване зазначене явище в мові Київського Псалтиря 1397 року: *вдовиць* (КП, 88), *вложив* (КП, 54 зв.), *впадетса* (КП, 9), *вразоумлю* (КП, 41 зв.), *въ скорби* (КП, 5), *в веселии* (КП, 87 зв.), *в домѣ* (КП, 6) – *оубогомоу* (КП, 10 зв.), *оузрю* (КП, 9 зв.), *оукрылса* (КП, 74), *оукръпишаса* (КП, 52 зв.), *оумыеть* (КП,

77 зв.), *оу льсти* (КП, 47) – *во вратѣхъ* (КП, 11), *во источники* (КП, 162), *во оуста* (КП, 54 зв.) і под.

У Пандектах Антіоха 1307 року знаходимо поплутання *въ* – *во* – *оу* на початку слова і в прийменниках: *вдѣворихъ са* (ПА, 231 б), *вжадахъ са* (ПА, 220 а), *вълоучити* (ПА, 77 а), *в ношти* (ПА, 95 а), *в роуцѣ* (ПА, 4 а), *в сихъ* (ПА, 14 а) – *возвахъ* (ПА, 47 а), *восьаютъ* (ПА, 4 а), *во вѣстаньє* (ПА, 18 а), *во зло* (ПА, 86 б), *во мнѣ* (ПА, 227 а) – *оуведеть* (ПА, 182 а), *оудалихъ са* (ПА, 231 б), *оукоупъ* (ПА, 171 б), *оумерщвляющаго* (ПА, 5 а), *оупивающим са* (ПА, 63 б), *оу гордынахъ* (ПА, 116 б), *оу жизнь* (ПА, 97 а), *оу печаль* (ПА, 69 б) і багато под.; у середині слова – *навѣченъ* (ПА, 118 а), *повѣчатиса* (ПА, 43 б), *повѣчъньє* (ПА, 238 б) – *Иоуанъ* (ПА, 11 б, 34 б) тощо. На консеквентність зміни *оу* – *в* звернув увагу І. Панькевич: «Рукопис Львівських Пандектів належить до сего рода пам'яток, де це змішання виступає у великій мірі, що підтверджують численні приклади» [11, с. 50].

Варіативність прийменників (префіксів) *въ* – *во* – *оу* репрезентовано в південно-західноукраїнських пам'ятках, а саме – в Бибельському Апостолі XIV ст.: *въ* таковихъ (БА, 2) – *во* всѣхъ (БА, 2) – *оу* поустыни (БА, 4 зв.), *оу* Кориифѣ (БА, 13), *оу* æрмѣ (БА, 31 зв.), *во* Иѣр(с)лмѣ (БА, 14); *въгажати* (БА, 4) – *оугажають* (БА, 4); *вчити* (БА, 10 зв.) – *оучать* (БА, 10 зв.); *во* вчѣньи (БА, 4), *возвалъ* (БА, 2), *оумръти* (БА, 4 зв.), *ни оукради* (БА, 7), *оупразнитъса* (БА, 13), *вготовають* (БА, 22), *вчинишася* (БА, 24 зв.), *во* изгнаньихъ (БА, 25), *оустранисте* (БА, 30), пор. також у середині слова: *навчитиса* (БА, 11), *навчени* (БА, 36 зв.); у Євангелії Верковича: *оубиство* (ЄВ, 130 б, с. 13), *оуготоваите* (ЄВ, 98 б, с. 12) *оударъжце* (ЄВ, 105 б, с. 11), *оумивениє* (ЄВ, 98 а, с. 12), *оуповають* (ЄВ, 168 а., с. 7) – *взашж* (ЄВ. 30 а, с. 16), *въврѣженж* (ЄВ, 158 а, с. 11), *въмъщається* (ЄВ, 2 б, с. 14), *въпадъшоуемоу* (ЄВ, 52 б, с. 17), *въпросиша* (ЄВ, 7 б, с. 8), *въ* Галилеѣ (ЄВ, 173 а, с. 7), *въ* море (ЄВ, 158 а, с. 11) – *оу* кровѣ (ЄВ, 130 б, с. 13) та ін.

У Путенському Євангелії XIV ст. також чимало прикладів чергування *у* – *в*, переважно перед приголосними: *оуложи* (ПЄ, 16) – *вложю* (ПЄ, 9), *въжажеть са* (ПЄ, 28) – *оужадати са* (ПЄ, 28), *оумъстити* (ПЄ, 74) – *въмъститъ* (ПЄ, 74), *оустани* (ПЄ, 90) – *въстани* (ПЄ, 90), *оужасъ* (ПЄ, 89) – *въжасъ* (ПЄ, 90), *въдова* (ПЄ, 115) – *оудова* (ПЄ, 116) та ін., а також: скратилъси *оуже* дѣъ (ПЄ, 4), *оулъзти* (ПЄ, 6), *оумыйса* (ПЄ, 36), *оунутрь* (ПЄ, 9), *оупросиша* (ПЄ, 2), *оусаженъ* (ПЄ, 8) – *въмъстаще* (ПЄ, 10), *всюди* (ПЄ, 100), *въ* поустыни (ПЄ, 2), *въ* книгахъ (ПЄ, 10), *въ* оно врѣма (ПЄ, 131) – *оу* весь миръ (ПЄ, 33), *оу* слѣдъ (ПЄ, 3), *оу* ребра (ПЄ, 10) – *во* истину (ПЄ, 4), *во* оускрѣшѣньє (ПЄ, 13), *ни во* чтоже (ПЄ, 31) тощо.

Префікс **vъz-* у пам'ятках конфесійного стилю XIV ст. представлений написаннями *воз-* (*въз-*, *въз-*) / *оуз-* (*оузъ-*, *оузъ-*), тож фіксуємо варіативні словоформи: *възбоимы са* (ПА, 121 а) – *оузбоимы са* (ПА, 50 а), *възвратистася* (ЛЄ, 3 зв.) – *оузвращъньє* (БА, 36); *възгласи* (ПЄ, 105) – *оузгласи* (ПЄ, 6); *оузыграсѣ* (Лавр Є, 160 зв.) – *възыграить* (Лавр Є, 88 зв.); *возненавидѣша* ПЄ, 20 – *оузъненавидѣша* (ЛЄ, 15 зв.), *оузненавидѣша* (ПЄ, 20); *възнесенъ* (ПЄ, 40) –

оузнесе (ЛЄ, 5 зв.); *възръвъ* (ПЄ, 106) – *оузъриши* (ЛЄ, 4 зв.), а також: *возва* (ЛЄ, 1 зв.), *возвахъ* (КП, 4 зв.), *возвеличилъ* (ПЄ, 255), *воздвигнуоти* (ПЄ, 238), *возльае* (ПЄ, 103), нѣ *возмогохомъ* (ПЄ, 73), *возмъте* (ЛП, 29 зв.) – *възвеселатса* (КП, 6 зв.), *възъвыситъса* (ПА, 17 б), *възвъстиша же* (ПЄ, 99), *възвъщаи* (ПЄ, 104), *въздадите* (ПЄ, 78), *въздахъ* (ЛП, 6), *въздвигже* (ПА, 6 а), *въздвигющае* (БА, 22 зв.), *въздержаньє* (ПА, 22 б), *възлюбенае* (БА, 14 зв.), *възможно* (БА, 30), *възненавидѣлъ* (КП, 6), *възрадовахомса* (БА, 19 зв.), *възишетъ* (ЛП, 12) – *оузблагодать* (ПЄ, 2), *оузвращюса* (ПЄ, 103), *оуздвигну* (ПЄ, 8), *оуздержникоу* (ПА, 23 б), *оуздыханъае* (Лавр Є, 14 зв.), *оузвратиста са* (ПЄ, 4), *оузлюблена* (ПА, 161 б), *оузрастимъ* (БА, 36), *оузъалкатиса* (ЛЄ, 14), *оузъгласи* (ЛЄ, 4 зв.), *оузлюби* (ПЄ, 11), *оузърадовашася* (ЛЄ, 7) і багато под.

Заслуговують на увагу приклади фонетичної варіативності в українських грамотах XIV ст., спричиненої чергуванням звуків *ў* – *у* на початку слова перед приголосним, яке передається літерами *в*, *оу*, *у*, *ү*: *вживаючи* (1349, в Казимирі, Гр XIV, 27) – *оуживати* (1400, у Львові, Гр XIV, 144); *вжитки* (1371, у Кракові (?), Гр XIV, 44) – *оужитки* (1301, у Львові, Гр XIV, 9); *вказана* (1388, в Луцьку, Гр XIV, 88), *вказывалъ* (1342 (?), в Городні, Гр XIV, 25) – *оуказалъ* (1394, в Кракові, Гр XIV, 123), *үказал* (1361, в Судомирі, Гр XIV, 36), *оуказати* (1388, в Молодечні, Гр XIV, 98); *впамятанья* (1388, в Луцьку, Гр XIV, 87) – *оупоминати* (1352, не локаліз., Гр XIV, 30), *оупомянуть* (1395, в Сучаві, Гр XIV, 127); *внучатомъ* (1322, у Луцьку, Гр XIV, 22) – *оунучатом* (1301, у Львові (?), Гр XIV, 12); *все* (1301, в Галичі, Гр XIV, 14) – *оусе* (1388, в Сучаві, Гр XIV, 81); *всемогій* (1397, у Жидачеві, Гр XIV, 131) – *оусесердечне* (1388, в Сучаві, Гр XIV, 81); *всякій* (1388, в Луцьку, Гр XIV, 86) – *оусакии* (1387, Полоцьк (?), Гр XIV, 76); *вчинили* (1378, у Бохурі, Гр XIV, 59) – *оучинили* (1383, у Полоцьку, Гр XIV, 62); *въвъдаетьса* (1385, не локаліз., Гр XIV, 64) – *оувъдаетьса* (1301, очевидно, в Перемишлі, Гр XIV, 12), *үвъдает* (1386, не локаліз., Гр XIV, 64); *оугорьскими* – *въгорьскимъ* (1352, не локаліз., Гр XIV, 30) та багато ін.

У текстах офіційно-ділового стилю спостерігаємо чергування прийменників *в* – *во* / *во* – *оув* – *оу* / *у* / *ү*: *въ Лвовѣ* (1301, у Львові, Гр XIV, 10) – дана грамота *оу во* (!) *Лвовѣ* (1302, у Львові, Гр XIV, 19); *в рокъ* (1301, в Галичі, Гр XIV, 14); *в неи* (1356, у Переяславлі, Гр XIV, 33); *во ѿсмыи днѣ* (1301, в Галичі, Гр XIV, 10); *во* *ими* (1371, очевидно, в Ярославлі, Гр XIV, 44); *оув озера* (1400, не локаліз., Гр XIV, 146); *оу Краковѣ* (1394, в Кракові, Гр XIV, 123); *оу млина* (1375, у Смотричі, Гр XIV, 50); *у Тумкеля* (1347, в Ейшишках, Гр XIV, 26); *ү день* (1361, в Судомирі, Гр XIV, 36); *ү вѣки* (1396, в Луцьку, Гр XIV, 128) та багато под.

Давній префікс **vъz-* у пам'ятках офіційно-ділового стилю XIV ст. має відповідники *воз-* / *вz-*, *оуз-* / *уз-*; *вос-* / *вс-*, *оус-* / *ус-*: *взялъ* (1388, в Луцьку, Гр XIV, 88) – *оузалъ* (1387, не локаліз., Гр XIV, 76); *взяти* (1322, в Луцьку, Гр XIV, 21) – *оузати* (1352, не локаліз., Гр XIV, 31); *воземъши* (1390, у Перемишлі, Гр XIV, 104), *возметъ* (1386, в Луцьку (?), Гр XIV, 65); *возръвши* (1397, в Жидачеві, Гр XIV, 131) – *узръвши* (1378, у Львові, Гр XIV, 61);

оуздрать (1390, у Перемишлі, Гр XIV, 104); *уозритъ* (1399, у Троках, Гр XIV, 141); *оуздати* (1350, не локаліз., Гр XIV, 29); *вступатися* (1386, не локаліз., Гр XIV, 64) – *оуступатися* (1301, у Львові, Гр XIV, 12); не *въступати* (1371, не локаліз., Гр XIV, 47) – *уступати* (1347, в Ейшишках, Гр XIV, 26); *оусхочеть* (1352, не локаліз., Гр XIV, 30) – *усхочеть* (1347, в Ейшишках, Гр XIV, 26) – *всхочеть* (1393, не локаліз., Гр XIV, 121); *восприемникомъ* (1322, в Луцьку, Гр XIV, 21), але: *оуспомянуть* (1400, у Бересті, Гр XIV, 147) тощо.

Характерну для української мови взаємозаміну *у* – *в*, консеквентно представлену у текстах різних стилів XIV ст., відображено і в богослужбових книгах наступного періоду. Чергування *у* – *в* притаманне мові Четї 1489 року: *во вътробъ – утробъ* (Четья, 17); *ужастъ – вжастъ* (Четья, 20), а також: *вбити, вбогихъ, вгожаймо, вдарилъ, вже, вродивымъ, вста, втъшилъса, вченикомъ, вчиниласа, вшима, оудова, оузлила, оузрослъ, узали, оусталъ, оусхочемъ* та багато інших [6, с. 260]. Окрім того, виявлено складний прийменник *оув / оуво*, засвідчений у пам'ятках від XV ст., наприклад, у Четї: *оуво снѣ, оув ынши(х), оув одной вѣре, оув о(л)тари, оув огонь та ін.* [12, с. 75]. Заміну початкового *въ* на *оу (у) / оувъ (увъ)* фіксують у Повчаннях Єфрема Сирина: *вгодно, въбиваюшаѣ, въмръти, въничъжи, въста – оужделаи, оуздrevenную, оузненавидимъ, оусъпраженъ, оуспрантъмъ – оувъ спасении, увъ молитвахъ* [13, с. 50]. Для доказу народності мови пам'ятки І. Огієнко наводить такий «подвоєний» прийменник *ув* у дослідженні мови Крехівського Апостола XVI ст.: *ув Адаме, ув Азїи, ув ангела, ув обув, ув огонь, ув одну, ув озеро, ув оноє, ув отца, ув угла, ув уряде і под., а також прийменник уво перед словом, що починається з двох приголосних: уво всих, уво всѣх, уво снѣ* [10, с. 267–268]. Форму *ув*- як варіант до *у*- / *в*- розглядає Ю. Шевельов у контексті звукових змін, що виникли внаслідок занепаду редукованих, відтак мало місце постання факультативного звука *в*: *у-в-огородъ*; нова форма швидко поширювалась: *оувойти, оув опеку, оувъ снѣ, оув нюм, оув пиженствѣ* тощо, а кілька слів збереглося до наших днів (*увійти* і под.) [15, с. 383].

Регулярність чергування *у* – *в* очевидна: воно віддавна зафіксоване в староукраїнських пам'ятках, зокрема, А. Кримський стверджує про нього як про початкову ознаку занепаду редукованих у XI ст. та широкіше і яскраве відображення у текстах після XII ст.: *угодъныи – въгодъныи, въселеная – уселеная, възирати – узирати* [8, с. 111]. Тож плутання *у* – *в* – *во* на початку і в середині слова відображене в багатьох конфесійних пам'ятках XV ст., зокрема:

– в Апостолі з с. Антонівці на Кременеччині: *блговгодно, блговханиѣ, не вбойтеса, вже, впадете, по впованїи, втѣхы, вчение, в навченїи, повчай* поряд із *у* *лѣто, оубисте, оупитасте, оуслышасте* тощо; *во* *ва(с), во има, во плач, во оумиленїе – в* *ва(с), в гордынах, въ днѣ, въ оуши* [7, с. 70–73];

– в Кам'яно-Струмилівському Євангелії 1411 року: *во* *Каменцѣ* (КСЄ, 210 зв.), *вомъститъ* (КСЄ, 45) – *въ* *плащеницю* (КСЄ, 95 зв.), *въ* *скимонах* (КСЄ, 208 зв.), *въврѣзи* (КСЄ, 42 зв.), *вдовицю* (КСЄ, 148), – *оуказ* (КСЄ, 210),

за *оумерших* (КСЄ, 208 зв.), *оуподобла* (КСЄ, 23), *ω(т) оученіа* (КСЄ, 40), *оу год* (КСЄ, 136);

- у списках Ізмарагду кінця XV ст.: *в неугасиме(м)* (Ізм. №488, 23), *в того* (Ізм. №488, 56 зв.), *вбогы(х)* (Ізм. №488, 37), *вже* (Ізм. №488, 11 зв.), *вмѣа* (Ізм. №488, 235 зв.), *втѣшь* (Ізм. №488, 11 зв.), *въводитъ* (Ізм. №488, 3), - *во ровъ* (Ізм. №488, 14 зв.), *волагае(т) во оухо* (Ізм. №488, 18), *вомѣнитса* (Ізм. №488, 16), - *оу великои* (Ізм. №488, 235), *оу го(д)* (Ізм. №488, 12), *оу мироу* (Ізм. №488, 11 зв.), *оубогыи* (Ізм. №488, 4 зв.), *оузыиде* (Ізм. №488, 12), *оусего* (Ізм. №488, 11 зв.), *оускоръ* (Ізм. №488, 32), *оустрела(е)ть* (Ізм. №489, 9), *оухоронити* (Ізм. №488, 9);

- у Повчаннях Єфрема Сирина 1492 року: *в нѣи* (ЄС, 23 зв.), *въ смѣрѣньи* (ЄС, 49), *въмрѣти* (ЄС, 14), *вничъжи* (ЄС, 22), *вшелъ єси* (ЄС, 21 зв.) - *во общѣмъ житѣи* (ЄС, 32 зв.), *во въжасѣ* (ЄС, 2), *во вунютрѣнїє (!)* (ЄС, 21 зв.) - *у общѣмъ житїи* (ЄС, 48), *у покаянїє* (ЄС, 1 зв.), *у пустыни* (ЄС, 33), *удавѣте* (ЄС, 142), *удастъ ю у монастырь* (ЄС, 1 зв.), *удовами* (ЄС, 103), *узята* (ЄС, 1), *на устоцѣ* (ЄС, 1), *не устрашїся* (ЄС, 9), *утѣшихы и* (ЄС, 62);

- в Ужгородському Півуставі XV ст.: *вселїса* (УП, 64 а), *въстави же* (УП, 87 а) - *оубившомоу* (УП, 93 б), *оуврачюета* (УП, 166 б), *оугаси* (УП, 86 б), *оудержи* (УП, 67 б), *оуклонїса* (УП, 67 б), *оутверждены* (УП, 87 а); *во единого* (УП, 65 б), *во множствѣ* (УП, 10 б), *во оустѣхъ* (УП, 67 а) - *въ дому* (УП, 120 а), *в мирѣ* (УП, 64 а), *въ мысле(х)* (УП, 9 а);

- в Мукачівському Псалтирі XV ст.: *въждада* (МП, 62), *въселїласа би* (МП, 93), *въшедшому* (МП, 67), *въшоумѣша* (МП, 45), *въ весели* (МП, 67), *въ начинани(х)* (МП, 13), *въ обили* (МП, 29) - *оубившомоу* (МП, 135), *оубогы(и)* (МП, 9), *оузра* (МП, 5), *оукланѣащжажеса* (МП, 124), *оукриетса* (МП, 18), *оумрѣщенны(х)* (МП, 78), *оутврѣж(д)ьшомоу* (МП, 135);

- у стародруках Фіоля Швайпольта, створених наприкінці XV ст.: *въ втωрω(к)* (Тріодь Цв, 95), *въ гробѣ* (Тріодь Цв, 123), *въ коупѣ* (Тріодь Цв, 36), *въ ношѣ* (Тріодь Цв, 47), *въ свѣтилиште* (Тріодь Цв, 126), *въ триωди* (Тріодь Цв, 162), *възатъ* (Тріодь Цв, 94), *въкоушенїемъ* (Тріодь Цв, 86 зв.), *въпраже* (Тріодь Цв, 53), *въчлѣшагоса* (Тріодь Цв, 95 зв.) - *оувѣривыи* (Тріодь Цв, 83 зв.), *оудиватса* (Тріодь Цв, 46), *оукрадена* (Тріодь Цв, 94), *оумири* (Тріодь Цв, 84 зв.), *оужасъ* (Тріодь Цв, 47), *оузритъ* (Тріодь Цв, 46 зв.), *оу тебе* (Тріодь Цв, 180 зв.), *оу стоуденца* (Тріодь Цв, 120) - *не воложж прѣста въ ребра его* (Тріодь Цв, 85), *во Едемѣ* (Тріодь Цв, 101 зв.) і багато под.

Звісно, чергування *у-в* на початку і в середині слова знайшло широке відображення в пам'ятках наступних століть, наприклад, його простежують у Крехівському Апостолі XVI ст.: *наученый* - *навчены* - *навчоный* - *научоный*, *научителев* - *навчителы*, *не входило* - *не уходило*, *вси* - *усть*, *уже* - *вже*, *неумїетных* - *невмїетных*, в Єрусалиме - *у Єрусалиме*, *у них* - *в них*, *в Симона* - *у Симона*, *в Христѣ* - *у Христѣ* та ін. [10, с. 266], у Пересопницькому Євангелії XVI ст.: *ввесь* - *оувесь*, *вчиниль* - *оучиниль*, *завтрешнїи днѣ* - *заоутра*, *врадили* - *оурадили* та ін. [14, с. 36].

Префікс *vъz- у богослужбових пам'ятках XV ст. представлений написаннями *воз-* (*въз-*, *вз-*), *уз-* (*ус-*): *возвеличите* (УП, 67 а), *возвеселятъ* (УП, 67 а), *возвожю* (УП, 120 а), *воздвигнѣмоса* (УП, 120 а), *возниимо* (Ізм. №488, 15) – *възбоужайте* (Ізм. №488, 40), *възвеселимса* (УП, 10 б), *въздание* (УП, 4 а), *въздвигноу* (Тріодь Цв, 36), *въз(д)вижате* (МП, 74), *възлежанъи* (УП, 13 а), *възмѣтатса* (МП, 103), *възъсія* (Тріодь Цв, 39), *възсиавыи* (Тріодь Цв, 95), *вздвигши* (УП, 65 а), *взалкаша* (УП, 67 а), *взыска(х)* (УП, 67 а), *възлюбилъ* (МП, 51), *ли възлѣзъж на ѡдръ* (МП, 131), *не възмож(т)* (МП, 17), *възнеслъ* (МП, 88), *възнесоша* (КСЄ, 140 зв.) – *узлюбила* (ЄС, 3), *усплачьмося* (ЄС, 125 зв.) тощо.

В українських грамотах XV ст. варіативні написання відображають чергування звуків *ѣ* – *у* на початку слова перед приголосним: *уживати* (1401–1411, в Києві, УГ, 26) – *вжитки* (1413, у Львові, Молдован, 272); *възати* (1443, в Сучаві, УГ, 98) – *оузати* (1448, на Буковині, УГ, 101); не смѣеть *умишати* (1456, в Нямці, УГ, 105) – *име(т) са вмѣшати* (1463, в Сучаві, УГ, 118); *впамата(в)ши* (1499, у Вільні, УГ, 63) – *упоми(н)ки* (1488, у Кракові, УГ, 44); *мыта вси* (1489, у Петркові, УГ, 46) – *пре(д)ци уси* (1456 (?), на Буковині, УГ, 106); *всимъ* (1499, на Київщині, УГ, 31) – *усимъ* (1411, у Сучаві, УГ, 74) – *увси(м)* (1454, у Байчанах, УГ, 102); *увси(х)* (1454, у Байчанах, УГ, 103) – *по оусъхъ* (1408, в Сучаві, УГ, 70), *пор.: съ воусеми* (1436, в Сучаві, DRH, АІ, 215); *усказали* (1484, не локаліз., УГ, 138) – *всказа(л)* (1497, в Ейшишках, УГ, 60); *вс(л)ышитъ* (1407, у Вільні, УГ, 35) – *оуслышитъ* (1452, в Луцьку, УГ, 38); *уставичность* (1401–1411, у Києві, УГ, 26) – *вставично* (1493, у Троках, УГ, 50); *оуступатиса* (1445, у Вільхівці, УГ, 37) – *въступатиса* (1489, у Петркові, УГ, 46); *вчинили* (1490, в Луцьку, УГ, 49) – *оучинили* (1408, в Сучаві, УГ, 70) та ін.

Більшість пам'яток документального письменства XV ст. засвідчують чергування прийменників *в* – *во* – *ув* – *оу*: *писа(н) (у)в* Остр(з) (!) (1463, в Острозі, УГ, 41) – *писа(н) в* Острозѣ (1458, в Острозі, УГ, 40); *в* Луцку – *у* Луцку (1490, в Луцьку, УГ, 49); а також: *въ ѡ днь* (1404, в Сигеті, УГ, 134); *в* домо(у) (1458, в Острозі, УГ, 40); *въ* Ку(з)минѣ (1480–1484, в Кременці, УГ, 42); *в* лѣто (1465, в Києві, УГ, 29); *въ* Никеи (1488, в Сучаві, УГ, 126); *в* патокъ (1413, у Львові, Молдован, 272); *во* свидѣтельство (1401–1411, в Києві, УГ, 26); *во* Лвовѣ (1413, у Львові, Молдован, 272); *оу* Вилни (1407, у Вільні, УГ, 35); *оу* дому (1421, у Львові, УГ, 65); *оу* лѣто (1408, в Сучаві, УГ, 72); *у* Подольи (1429, в Турійську-Володимирському, УГ, 36); *оу* поле (1445, в Сучаві, УГ, 99); *у* стожьку (1480–1484, в Кременці, УГ, 42); *оу* Тису (1404, в Сигеті, УГ, 134) і под. Згідно з припущеннями М. Антошина, численні приклади чергування *в* – *у*, репрезентовані у молдавських грамотах, дають підстави вважати, що *у* замість *в* уживалося не тільки українцями, яких жило чимало в Сучаві, Буковині, на півночі Бесарабії, але й молдавськими боярами, логофетами, дяками, граматиками і писарями: *оу том сели, упадает, оу Молдавицу, оу наши земли* тощо [1, с. 23].

Висновки та перспективи дослідження. Отже, робимо висновок, що вже на початку XIV ст. чергування *в – у* було цілком сформованим явищем, бо і документальне письмо, і сакральні тексти з різних регіонів України регулярно його відображають: в манускриптах поліського ареалу й у текстах, написаних на південно-західних теренах. На основі аналізу текстів зафіксовано численні випадки чергування, відображені у варіативних написаннях *у – в – во – оув – оу во: оу печаль – в Острозѣ – во истину оу – оув озера – оу во Львовѣ; оубогымъ – въбогымъ, вжитки – оужитки, всякій – оусакии, оуторою – во вътрии же днѣ, вчити – оучать* та багато ін. Подальший аналіз мови українських пам'яток різних функційних стилів допоможе простежити становлення основних рис української мови як диференційних ознак національної лінгвосистеми.

Умовні скорочення використаних джерел

БА – Apostolus Bybliensis saec. XIV. / Von Dr. Peter Kopko // Denkschrift der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaft. Philosophisch-Historische Klasse. – Wien, 1912. – Bd. 55, No 1. – S. 32–103.

Гр XIV – Грамоти XIV ст. / упоряд. М. М. Пещак. – К.: Наук. думка, 1974. – 255 с.

ЄВ – Кульбакин С. М. Евангелие Верковича XIII–XIV в. Отчет о занятиях в книгохранилищах Москвы и Петербурга / С. М. Кульбакин // Сборник Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук. – 1901. – Т. 69, № 3. – С. 2–20.

ЄС – Соболевский А. И. Поучения Ефрема Сирина 1492 года / А. И. Соболевский // Труды по истории русского языка. – Киев, 1884. – Т. 1. Очерки по истории русского языка. – С. 50–58.

Ізм. №488, Ізм. №489 – Требін О. Матеріали до історії української мови з рукописів XV віку київських бібліотек / О. Требін // Записки Українського наукового товариства в Києві. – 1910. – Т. 7. – С. 1–16.

КП – Киевская Псалтирь 1397 года из Государственной Публичной библиотеки имени М. Е. Салтыкова-Щедрина в Ленинграде. – М.: Искусство, 1978. – 458 с.

КСЄ – Крыжановский Г. Каменец-Стромиловское тетро-евангелие 1411 года и волынское наречие в XIV–XV вв. / Г. Крыжановский // Волынские Епархиальные ведомости. – Кременец, 1886. – Вып. 17. – С. 502–509; Вып. 18. – С. 531–540.

Лавр Є – Свенцицкий И. С. Лаврашевское Евангелие начала XIV века / И. С. Свенцицкий // Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. СПб., 1913. – Т. XVIII. – Кн. 1. – С. 206–229.

ЛЄ – Луцьке Євангеліє XIV століття. Вид факсиміл. типу. – К.: Видавництво «Горобець», 2011. – 262 с. (Пам'ятки рукописного мистецтва).

ЛП – Луцький Псалтир 1384 року. Вид. факсиміл. типу. – К.: Видавництво «Горобець», 2013. – 512 с.

Молдован – Молдован А. М. Пять новонайденных украинских грамот конца XIV – начала XV в. / А. М. Молдован // Лингвистическое источниковедение и история русского языка. 2000. – М., 2000. – С. 261–276.

МП – Соколов И. И. Мукачевская псалтырь XV века / И. И. Соколов // Сборник статей по славяноведению, составленный и изданный учениками В. И. Ламанского. – СПб.: тип. Имп. Акад. наук, 1883. – С. 450–468.

ПА – Пандекти Антіоха 1307 р. Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького. – Рк 48/257.

ПЄ – Kałużniacki Aem. Evangeliarium Putnanum / Aem. Kałużniacki // Monumenta linguae palaeoslovenicae. – Wien – Teschen, 1888. – Т. 1. – С. 1–270.

Триодъ Цв – Триодъ цвітна [Triod' cvetnaja ; Kraków, Svebold (Szwajpolt) Fiol, ante 1491]. Muzeum Narodowe w Krakowie [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/doccontent?id=82876> (10.05.2017).

УГ – Українські грамоти XV ст. / підгот. до вид. В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1965. – 162 с.

УП – Колесса О. Ужгородський «Полуставъ» у пергамінівій рукописі XIV в. / О. Колесса // ЗНТШ, Львів, 1925. – Т. 141–143. – С. 1–59.

Четья – Німчук В. Українська Четья 1489 року / В. Німчук. / відп. ред. В. Мойсієнко. – Житомир, 2015. – 101 с. (Серія «Пам'ятки північноукраїнського наріччя»).

DRH – Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. V. I–III. – București, 1975–1980.

Список використаної літератури

1. Антоши Н. С. Язык молдавских грамот XIV–XVI веков : автореф. дис. ... докт. филол. наук / Н. С. Антошин. – Л., 1961. – 34 с.

2. Баньчеровский Я. О языке Луцкого евангелия XIV в. (Графика, орфография, фонетика) / Я. Баньчеровский // Studia Slavica. XVII. – Hungary, 1971. – 44 с.

3. Бузук П. З історії діалектології української мови. Говірка Луцької Євангелії XIV в. / П. Бузук // Збірник Комісії для дослідження історії української мови. – К., 1931. – Т. 1. – С. 111–135.

4. Верещагин Е. М. Из истории возникновения первого литературного языка славян. Варьирование средств выражения в переводческой технике Кирилла и Мефодия / Е. М. Верещагин. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1972. – 199 с.

5. Востоков А. Х. Описание русских и словенских рукописей Румянцевского музея / А. Х. Востоков. – СПб., 1842. – 903 с.

6. Гринчишин Д. Четья 1489 року – видатна конфесійна пам'ятка української мови / Д. Гринчишин // Записки НТШ. Т. ССХХІХ. Праці філологічної секції / ред. М. Ільницький, О. Купчинський. – Львів : Вид-во НТШ, 1995. – С. 251–276.

7. Карпинский М. Южно-русский Апостол XV века / М. Карпинский // Русский филологический вестник. – Варшава, 1888. – Т. 19. – С. 68–73.

8. Крымский А. Украинская грамматика. Научно-практический курс сознательного изучения центрально-украинской речи, освещенный указаниями на важнейшие моменты из истории развития малорусского языка, начиная с XI века / А. Крымский. – М., 1907. – Т. I. – Вып. 1. – 545 с.

9. Огієнко І. Українська Житомирська Євангелія 1571 року. / Іван Огієнко. – Вінніпег : Благодійне видавництво «Українська автокефальна церква», 1922. – 72 с.

10. Огієнко І. Українська літературна мова XVI століття і Крехівський «Апостол» 1560 року / І. Огієнко. – Варшава : Друкарня синодальна, 1930. – Т. 1. – 520 с.; Т. 2. – 192 с.

11. Панькеви І. Пандекти Антіоха 1307 р. / І. Панькевич // Записки НТШ. – 1917. – Т. 123–124. – С. 1–64.

12. Симонова К. С. Українська мова в конфесійному письменстві XV ст. (на матеріалі «Четьї» 1489 р.) / К. С. Симонова // Жанри і стилі в історії української літературної мови / відп. ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1989. – С. 56–79.

13. Срезневский И. И. Книга поучений Ефрема Сирина до 1288 г. / И. И. Срезневский // Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках. – СПб, 1867. – Т. 1 – С. 37–50.

14. Чепіга І. Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка української мови / І. Чепіга // Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 : Дослідження. Транслітерованій текст. Словопоказчик / підгот. І. П. Чепіга, Л. А. Гнатенко. – К., 2001. – С. 13–54.

15. Шевельов Ю. Исторична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Харків : Акта, 2002. – 1054 с.

Царалунга Инна. Эвфонические средства в украинской конфессиональной и деловой письменности XIV–XV вв.: чередование у – в. В статье исследуется явление чередования у – в в памятниках украинской конфессиональной и деловой письменности XIV–XV вв., в частности, выявляются примеры языкового параллелизма, устанавливаются их консеквентность в давних рукописях различных стилей и распространение в украинских диалектных ареалах. На основе анализа текстов зафиксированы многочисленные случаи чередования, представленные в вариативных написаниях у – в – во – оув – оу – во: оу печаль – в Острозь – во истину – оув озера – оу во Львовъ; оубогымъ – вьбогымъ, вжитки – оужитки, всякій – оусакии, оуторою – во вьтрии же днь, вчити – оучать и многие др. Уже в начале XIV в. чередование у – в было вполне сложившимся явлением, поскольку и документальная письменность, и сакральные тексты из северных и юго-западных регионов Украины отображают его регулярно. Дальнейший анализ языка украинских памятников различных функциональных стилей поможет проследить становление основных черт украинского языка как дифференциальных признаков национальной лингвосистемы.

Ключевые слова: украинский язык, письменный памятник, конфессиональный стиль, официально-деловой стиль, вариативность, чередование.

Tsaralunga Inna. Euphonic Language Means in the Confessional and Official Document Written Monuments of the XIV-XV Cent: Alternation of у/в. The article explores the phenomenon of у/в alternation in the written monuments of the Ukrainian confessional and documentary writings of XIV-XV centuries. The author lays emphasis on the examples of linguistic parallelism in the documents, their consequentness in ancient manuscripts of various styles and their dissemination in the Ukrainian dialectal domains. The study has revealed numerous cases of the sounds alternation recorded in old writings, representing various kinds of the у/в/во/оув/оу во spelling: оу печаль – в Острозь – во истину – оув озера – оу во Львовъ; оубогымъ – вьбогымъ, вжитки – оужитки, всякій – оусакии, оуторою – во вьтрии же днь, вчити – оучать and many others. Yet, at the beginning of the XIV century, the у/в alternation was a well-established phenomenon, since both documentary writings and sacred texts from the northern and south-western regions of Ukraine reflect it regularly. Further research of the Old Ukrainian written monuments of different functional styles is needed to trace the formation of the main distinctive features of the Ukrainian national linguistic system.

Key words: Ukrainian language, written monuments, confessional style, official-business style, variability, alternation.

Стаття надійшла до редколегії 14.03.2017

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ПОВІСТІ БОРИСА ХАРЧУКА «ВИШНЕВІ НОЧІ»

У статті охарактеризовано фразеологічні одиниці повісті Бориса Харчука «Вишневі ночі». Здійснено класифікацію фразем на основі семантичного принципу, подано їх стилістичний аналіз, а також представлено «фразеологічні» портрети персонажів. Виокремлено різноманітні за семантикою, структурою та емоційною насиченістю фразеологізми з різними стилістично-виражальними функціями.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, мова художніх творів, семантична група, функціонально-семантичний аналіз, семантико-стилістичний аспект.

Постановка наукової проблеми та її значення. У своєму повсякденному спілкуванні мовці поряд із окремими лексичними й синтаксичними словосполученнями часто вживають «стійкі словосполучення або вирази, що сприймаються як одне ціле, як єдиний вислів, як мовний зворот, неподільний на окремі частини без втрати значення» [3, с. 71] (наприклад, *товкти воду в ступі, точити яси, засміятися на кутні*). Сукупність подібних одиниць у мові становить її фразеологічну систему.

Фразеологічний матеріал досить широко представлений в українській літературі. Саме фраземи відображають характер розвитку народу, його менталітет, а також визначають особливості ідіостилю письменника.

Активне використання фразеологічних одиниць – важлива ознака стилю Бориса Харчука. До цього часу немає спеціальних досліджень про семантичні і стилістичні властивості фразем у повісті «Вишневі ночі».

Аналіз досліджень цієї проблеми. Теоретичні засади дослідження фразеологізмів пов'язані з іменами О. С. Ахманової, О. М. Бабкіна, В. В. Виноградова, Б. О. Ларіна, М. М. Шанського. Вагомий внесок у вивчення проблем української фразеології зробили Н. Д. Бабич, І. К. Білодід, Л. А. Булаховський, М. А. Жовтобрюх, Ф. П. Медведєв, Л. Г. Скрипник, В. Д. Ужченко, І. Г. Чередниченко та ін. Проте фразеологія творів українських письменників – один із пріоритетних напрямів розвитку сучасної науки. Щоправда, відомі дослідження фразеологічної системи творів Уласа Самчука та Богдана Лепкого, Павла Тичини, Остапа Вишні, Герасима Смотрицького.

Мета і завдання статті. Мета статті – здійснити семантико-стилістичний аналіз фразеологізмів, представлених у повісті Бориса Харчука «Вишневі ночі». Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) схарактеризувати фразеологічні одиниці

повіді; 2) здійснити класифікацію фразем на основі семантичного принципу; 3) подати стилістичний аналіз фразеологічних одиниць.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У лінгвістиці відомо більше двадцяти визначень фразеологічних одиниць, але жодне з них не отримало загального визнання. Для з'ясування змісту фразеологічних одиниць необхідно враховувати її найхарактерніші диференційні ознаки, які були б властиві тільки фразеологізмам. Фразеологічні одиниці – це: а) одиниці мови, які «не створені в процесі мовлення, а вилучені з пам'яті як готові формули» [9, с. 64]; б) такі одиниці, для яких, як і для деяких слів, характерна «цілісність у складі, структурі та в значенні» [9, с. 65]; в) ті, що «складаються не із морфем, а зі слів із властивими їм формами» [9, с. 66]; г) в акцентологічному відношенні – це звукові комплекси, складові компоненти яких «мають два (або й більше) основні наголоси» [9, с. 66].

Одним із важливих і актуальних завдань фразеології як науки є систематизація різноманітного фразеологічного матеріалу, вироблення наукових принципів такої систематизації. Дослідники запропонували різні класифікаційні схеми. Залежно від того, який принцип покладено в основу кожної класифікації (семантичний, стилістичний, структурний, граматичний, генетичний), розрізняють відповідні їх типи.

Загального визнання в науковій літературі набула семантична класифікація В. В. Виноградова, в основу якої покладено принцип нерозкладності семантики фразеологічних одиниць. На цій підставі вчений розрізняє три типи фразем: **фразеологічні зрощення** (тип абсолютно «неподільних, нерозкладних стійких словосполучень, цілісне значення яких невмотивоване, тобто не впливає зі значень слів-компонентів, наприклад: *як пить дати* (обов'язково), *на руку ковінка* (вигідно) та ін.» [1, с. 152].), **фразеологічні єдності** («абсолютно неподільні, нерозкладні, немотивовані фразеологічні одиниці, у значенні яких немає ніякого зв'язку, навіть потенційного, зі значенням їх компонентів» [1, с. 145]), **фразеологічні сполучення** (стійкі мовні звороти, але їх складові частини мають певну самостійність [1, с. 157]. Одне слово у фразеологічному сполученні є стрижневим і не може бути замінено іншим, а слова, що його характеризують, допускають взаємну заміну чи підстановку, наприклад: *бере досада* (зло, страх, жаль), *взяти участь у чому-небудь, взяти до уваги* (в шори, на глузи).

М. М. Шанський доповнив цю класифікацію, виділивши четвертий тип – **фразеологічні вирази**, що «об'єднують такі стійкі у своєму складі і часто вживані фразеологічні одиниці, які не тільки є семантично неподільними, але й складаються зі слів із вільним значенням: «*Не все те золото, що блищить*», «*Вовків боятися – в ліс не ходити*» [9, с. 56].

Лінгвістичний аспект дослідження фразеологічного матеріалу викликав потребу у створенні стилістичної класифікації, завданням якої є визначення стильової належності фразеологічних одиниць, з'ясування

їхньої експресивної особливості й естетичної ролі у контексті тощо. Класифікацію за стилістичними функціями фразеологізмів у тексті запропонував М. М. Шанський. Він виділив: 1) міжстильові фразеологічні звороти; 2) фразеологічні звороти розмовно-побутового характеру; 3) фразеологізми книжного характеру; 4) фразеологічні архаїзми та історизми [9, с. 143–148].

Дослідивши фразеологічну систему повісті Бориса Харчука «Вишневі ночі», можемо подати класифікацію фразем на основі семантичного принципу, що був використаний у класифікації В. В. Виноградова.

У повісті фразеологічні одиниці досить поширені. Першу групу утворюють фразеологічні зрощення, представлені незначною кількістю (близько 5,52% від загальної кількості фразем):

точити баляси: «Що тут теревенити, базікати і *точити баляси?*» [8, с. 19] – «вести пусті, беззмістовні розмови, марнуючи час» [6, с. 718];

товкти воду в ступі: «Олена мовчки і докірливо дивилася на нього, мовби запитуючи: „І навіщо ми так довго *товчемо воду в ступі?*”» [8, с. 52] – «займатися чим-небудь непотрібним, безрезультативним; марно гаяти час» [6, с. 714].

Наступну групу складають фразеологічні єдності (16,86 %):

обвести навколо пальця: «Я писав рапорт, з мене сміялись: бевзь, телепень – упустив теличку, теличка обвела *навколо пальця чекіста...*» [8, с. 62] – «спритно перехитрити, обдурити когось» [6, с. 445];

наступати на п'яти: «Він вже рік полює за повстанською зв'язковою Калиною (псевдо, а насправді Олена Мартинюк): весь час *наступав* їй на *п'яти*, і вона весь час вислизала з-під його ноги» [8, с. 3] – «наздоганяючи, переслідуючи, йти, рухатись дуже близько від кого-небудь» [6, с. 427];

засміятися на кутні: «Так хто *засміється на кутні?* – вставало риторичне запитання, і йому уявлялося губасте обличчя, прищулені очі, зрожевіла лисина: в майора від задоволення губи завжди повнішають, світиться лисина, а очі залишаються незмінні. – Хіба я дурно поклявсь?» [8, с. 22] – «плакати» [6, с. 671];

п'яте колесо до воза: «Олена ж давно затаєним, ще не розвинутим жіночим інстинктом збагнула, що вона йому не *п'яте колесо до воза*, але в неї не виникало до нього найменших почуттів, крім настороженості» [8, с. 9] – «зайвий, непотрібний» [6, с. 304].

Останню групу формують фразеологічні сполучення (близько 77,6 %):

кидати очима: «Він різко, вороже *кинув очима* по боках, оглянувся через плече – сама тиша» [8, с. 5] – «час від часу дивитися, поглядати на кого-, що-небудь» [6, с. 292];

з усіх ніг: «Не зупиняючись, послабивши біг, вона мовби віддихувалась, зиркаючи через плече; він вловлював її бистрий погляд і поганяв ще дужче, але вона вже пускалася з *усіх ніг*» [8, с. 59] – «дуже швидко, спрогожу» [6, с. 435];

смерть дивилася в очі: «Смерть дивилася батькові в очі [8, с. 20] – «хто-небудь може померти, близький до кончини, загибелі» [6, с. 669].

Частотне вживання фразеологічних сполучень можна пояснити тим, що їх складові частини зберігають лексичне значення, яке зумовлює доступність сприймання читачами і мотивує використання саме таких словосполучень.

Борис Харчук у повісті «Вишневі ночі» використовує різноманітні за семантикою, структурою та емоційною насиченістю фразеологізми розмовно-побутового характеру з різними стилістично-виражальними функціями.

Основна з них – бути засобом характеристики персонажа у творі. Наприклад, характеризуючи Калину, автор вживає таку групу фразеологізмів: «Огорнений туманом і сутінками, міркував: та Калина – *не така вже й цяця*» [8, с. 4]; «*А їй палець в рот не клади*», – майнуло йому, та стримався й пожартував» [8, с. 23]; «*Буду допитувати – надивлюсь досхочу: вона **твердий горішок!***» – і йому ні про що не хотілося думати: швидше б доїхати, відіспатись» [8, с. 23]; «*Я написав рапорт, з мене сміялися: бевзь, телепень – упустив теличку, теличка обвела навколо пальця чекіста...*» [8, с. 62].

Як відомо, без уживання фразеологізмів не обходиться жодний художній твір. Наявність, кількість, специфіка їх уживання багато в чому визначають стиль письма, його індивідуальність, відмінність від інших; фразеологізми – один із важливих компонентів, що надає мові персонажів образності, соковитості, українського національного колориту.

Ряд фразем у повісті «Вишневі ночі» уживаний на позначення певних ситуацій, які трапляються в житті людини. Полювання В'ячеслава Денисенка за Калиною автор описує за допомогою таких фразеологізмів: «*Вже рік полює за повстанською зв'язковою Калиною (псевдо, а насправді Олена Мартинюк): весь час **наступав їй на п'яти**, і вона весь час **вислизала з-під його ноги***» [8, с. 3]; «*І йому причувався голос майора: „Важить, щоб взяти її живу і цілу – **ниточка потягнеться до бандитських бункерів**”*» [8, с. 4]; «*Радивон Сікорський **навів його на слід***» [8, с. 4]; «*В'ячеслав чекав з **хвилини на хвилину***» [8, с. 7]; «*І зараз, як і кожного разу, як завжди, опинившись сам на сам, не зважувався себе запитати: невже ж **випустив її з рук** тільки тому, що зламалася кладка?»* [8, с. 5]; «*Перевірив під полою кожуха ракетницю, підправив кобуру пістолета і знову чатував **у два ока*** [8, с. 7]. Поведінку Калини в цій ситуації передано теж за допомогою фразеологізмів: «*Їй не було тут **ні страшно, ні моторошно***» [8, с. 8]; «*Хтось невидимий мовби взяв, лив і лив з бездонного відра їй на голову зимну, крижано-холодну воду, а вона стояла, як прикута, як **зв'язана на руках**, по ногах і не могла поворухнутися...*» [8, с. 8]; «*Язик їй **здерев'янів**, а губи не хотіли ворухнутися*» [8, с. 8]; «*Її **кидало з холоду в жар**, і, цинькочучи зубами, вона закричала: „Що кому мій батько зробив?”*» [8, с. 8]; «*Олені з очей **бризнули сльози***» [8, с. 9]; «*Вражений і перепинений горем, що **звалилося їй на плечі**, Кожух не зважувався зрушити з місця й підступитися*

до неї, стоячи з простертою рукою» [8, с. 9]; «Їй здалося: тисяча гострих голок вкололи в шию, в груди – на тілі *не залишилося жодного живого місця*, усе тіло поїнялося дрижанням, а серце злякано зупинилося» [8, с. 9].

Кульмінація твору – допит зв'язкової Калини – передана за допомогою фразем, різних за структурою та емоційною насиченістю: «Дівочий, ніжний голос *стояв йому в грудях* – голос бажання і невідомості» [8, с. 43]; «Неусвідомлені почуття втікають у неясні думки, а неясні думки втікають в неусвідомлені почуття – все змішалось, потонуло, розпустилось у ній і піднімається теплою, незбагненою хвилею, і вона *накриває її з головою*» [8, с. 44]; «Вона *не витримала його погляду*» [8, с. 47]; «Він видивився ту її мисль, і вона *записалася йому в серці*, як власна, як його» [8, с. 47]; «Чому він так довго на мене дивиться? – сиділа, а по спині, по шиї *повзли мурашки*» [8, с. 48]; «Олена не лише побачила, як він на неї подивився: його сьайні іскринки *черкнули по душі*, дівчину пройняв трепет, всі холодні мурашки кудись пропали і гаряче стало грудям» [8, с. 49]; «А йому *голова йшла обертом*: „В одному кутку – заарештована, в другому, на вішаку – моя шапка, шинеля”» [8, с. 49]; «Ми обоє *загнані в кути*» [8, с. 49].

Ті фразеологізми, що вживані з іменниками чи займенниками на позначення осіб, використані для характеристики фізичних властивостей людини. Серед них відзначаємо такі: «Пантруючи село і ліс, прислухаючись до Козячого Броду, він *ловив себе на тому*, що скільки разів не перебирає до дрібниць той випадок, не може згадати, яка ж Калина?» [8, с. 4]; «Хтось невидимий мовби взяв, лив і лив з бездонного відра їй на голову зимну, крижано-холодну воду, а вона стояла, як прикута, як *зв'язана на руках, по ногах* і не могла поворухнутися...» [8, с. 8]; «В такий час обняти й голубити? – настороженість до нього, яку завжди *носила в собі*, яка її ніколи не покидала, повстала їжакуватою силою: в ній усе збунтувалося» [8, с. 9]; «Молоде *тіло грало м'язами*, і краплі води світилися» [8, с. 34.].

Крім фразеологізмів, що позначають фізичні властивості людини, є й такі, що вказують на її характер, вдачу. У повісті «Вишневі ночі» знаходимо лише кілька фразем: «Його слово – для неї *закон*» [8, с. 9]; «Денисенко знав, що ніякого майора нема й близько: його слова *стоять йому у вухах* – він носить у собі суворі, залізні слова наказу» [8, с. 16].

У творі зафіксовано велику кількість (57) фразеологічних одиниць на позначення душевно-морального стану та психічних особливостей людини. Наприклад: «Він тільки й чекав такого моменту, коли я буду *убита горем!*» – і вона різко, рішуче відхитнулася, а сьози лились ще рясніші, ще гарячіші» [8, с. 9]; «Їй хотілося *зростися з сосною, увійти в її стовбур, порости корою і жити деревом*» [8, с. 12]; «А мені треба, щоб *жива і ціла!*» – і він звернувся до водія» [8, с. 22]; «Вона боялася поворухнутися: здавалося, хитнеться, ступить – впаде і *розсиплеться на порох*» [8, с. 28]; «Біль і гнів кипіли в ній: «Іду» – сповненого переконання, що з неї ніхто нічого не витягне, і пройнятого такою рішучістю, такою впевненістю, мовби вона не проходила цим єдиним словом, а *дихнула вогнем*» [8, с. 38]; «Ноги

ступують, а в голові неспокій, і *терпне в грудях*» [8, с. 38]; «Воно само, без нашої волі *вливається нам у кров, у серце, в мозок* і стає нашою волею, бунтує, вишумовує і чекає свого часу, як калиновий сік» [8, с. 54].

Для змалювання поведінки героїв Борис Харчук використовує різні за емоційним забарвленням фразеологічні одиниці, наприклад: «В'ячеслава аж розгнівала її безтурботність і впевненість: не розглядалася, не прислухалась, а *поводила себе, як дома, як риба у воді*» [8, с. 15]; «Денисенко сидів, затиснувши автомата коліними, склавши руку до руки в рукавах кожуха, й насолодливо подрімував під шапкою-вушанкою: *годі пасти задніх* – нарешті відрапортує Свиридову...» [8, с. 21]; «Лейтенант поквапом, не виявляючи емоцій, *взявши себе в руки*, пробіг очима списане (анкетні дані), старанно вивів слово «запитання» й, написавши саме запитання, а тоді слово «відповідь» і дві крапки, *руба звернувся до неї*» [8, с. 50].

Кількісно невелика (6,1 %) група фразем на позначення способу життя людини: «Радивон Сікорський *служить нашим і вашим*, нишком збирає для бандитів хліб – дещицю, так, для годиться: він сповістить Калину про смерть батька і сповістить, коли Калина прийде додому» [8, с. 7]; «Поляки *здирали сорочку і мову* – війна» [8, с. 46]; «Німці всіх живих у *землю* – війна» [8, с. 46]; «Війни і розбої *загнали нас у печерну добу* – в людоїдство і самознищення» [8, с. 46]; «Ні, ще страшніше: я *служу цій шапці, цій шинелі*» [8, с. 49]; «Чому *натягуються волосяниці, самобичуються, сидять на хлібі і воді* у приклад людям?» [8, с. 64].

Наступна група – фазеологізми, що моделюють різні моменти людських стосунків. Ці мовні одиниці теж мають розмовно-побутовий характер і виступають одним із показників ідіостилю письменника, наприклад: «В'ячеслав волів його забути, *викинути з пам'яті*» [8, с. 4]; «Вони *дивились одне на одного й не бачили одне одного*: світла було так багато, що все заливало, було таке різке і палке, що мружились і сліпли» [8, с. 41]; «Олена не лише побачила, як він на неї подивився: його сяйні іскринки *черкнули по душі*, дівчину пройняв трепет, всі холодні мурашки кудись пропали і гаряче стало грудям» [8, с. 49]; «А може, то й не вони *сварились і гарикалися на смерть*, а хтось інший, потворний, з розбрату й нелюдства, що обманом вселився в них і заверховодив їхніми довірливими душами?» [8, с. 54]; «Ми *втікали і знайшли себе?*» [8, с. 70].

Із виразними характеристичними настановами використовує Борис Харчук фразеологізми на позначення часових проміжків: «А вогка, холодна ніч не минала – *набовдурена ніч без дна*» [8, с. 22]; «... хліб і полотяна сорочка *запахли хатою і полем – вісімнадцятою весною життя*» [8, с. 29]; «Уявляючи молодого вчителя з сивим чубом і пригадуючи його слова, що необачно зірвалися йому з уст, коли замість гімназії відкрилася десятирічка, чому й знову попав у ту ж внутрішню тюрму, силкувався розгадати, *чи ще рано, чи вже пізно*» [8, с. 33].

Знаходимо в повісті дві фразеологічні одиниці, які вказують на соціальне становище людини: «Вільно писав би про це матері, писав би часто,

з кожною щасливою хвилиною перед битвами, щоб мати раділа й тішилася, а про своє теперішнє *життя-буття* що напишеш, та й не все можна: *таємниця на таємниці*» [8, с. 4]; «В квартирі *посвищи – ні сухаря*» [8, с. 34].

Отже, фразеологізми – одна зі складових частин індивідуального авторського стилю Бориса Харчука. Разом з іншими тропами вони несуть в собі смислове та інформаційне навантаження, допомагають письменникові втілити його ідейний задум.

Висновки дослідження. Заслугою Бориса Харчука є вміння використовувати фразеологічні одиниці, які, виконуючи різні стилістично-виражальні функції, красномовно ілюструють майстерність автора у створенні художнього тексту, змалюванні «фразеологічних» портретів персонажів та їхнього характеру й поведінки. Отже, визначальна ознака ідіостилу Бориса Харчука – майстерне використання в художньому тексті фразем, що свідчить про його довершеність і неповторність.

Список використаної літератури

1. Виноградов В. В. Избранные труды: Лексикология и лексикография / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1977. – 308 с.
2. Євтушина Т. О. Соматична фразеологія як ознака ідіостилу західноукраїнських письменників / Т. О. Євтушина // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». – Серія : Філологічна. – 2013. – Вип. 39. – С. 148–151.
3. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Вища шк., 1972. – 402 с.
4. Здіховська Т. В. Фразеологія прозових творів Уласа Самчука та Богдана Лепкого : [монографія] / Т. В. Здіховська. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 200 с.
5. Мацько Л. І., Сидоренко О. М. Українська мова : посіб. / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко. – 2-ге вид., стереот. – К. : Либідь, 1996. – 432 с.
6. Словник фразеологізмів української мови / укл. В. М. Білоноженко [та ін.] ; відп. ред. В. О. Винник. – К. : Наук. думка, 2003. – 1104 с.
7. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
8. Харчук Б. Вишневі ночі. Панкрац і Юдка. De profundis (три повісті про любов і зраду) / Б. Харчук. – Тернопіль : Джура, 2010. – 188 с.
9. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М. : Высшая шк., 1985. – 160 с.
10. Шеремета Л. П. Фразеологізми у романі «Волинь» Уласа Самчука: семантико-стилістичний аспект / Л. П. Шеремета // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Серія : Магістр. – 2005. – № 1. – С. 184–187.

Шеремета Людмила. Семантико-стилістический аспект фразеологіческих одиниц повісти Бориса Харчука «Вишневые ночи». В статтє дана характеристика фразеологіческих одиниц повісти Бориса Харчука «Вишневые ночи». Осуществлена классификация фразем на основе семантического принципа, представлен их стилистический анализ, а также представлены «фразеологические» портреты персонажей. Выделены различные по семантике, структуре и эмоциональной насыщенности фразеологизмы с различными стилистически выразительными функциями. Фразеологические единицы в системе языковых средств играют ведущую роль. Выявлены индивидуальные признаки употребления фразеологизмов в

художественном произведении как проявление идиостиля писателя: «фраземы» передают образность и эмоциональность в выражении мысли, ее национальную специфичность, делают язык автора выразительным и обогащают народную фразеологию.

Ключевые слова: фразеологическая единица, язык художественных произведений, семантическая группа, функционально-семантический анализ, семантико-стилистический аспект.

Sheremeta Liudmyla. Phraseological Units in the Story «Cherry Nights» by Boris Kharchuk: Semantic and Stylistic Aspects. The article considers the usage of phraseological units in the story «Cherry Nights» by Boris Kharchuk. The author suggests classification of the phrasiological set-expressions according to the semantic principle and presents their stylistic analysis. The study offers insights into the «phraseological» portraits of characters. Various in terms of semantics, structure and emotional saturation, phraseologisms and the variety of their stylistic and expressive functions have been revealed. Individual peculiarities of the use of phraseologisms in the literary works are considered in the article as a manifestation of the writer's idiostyle: «phrases» convey imagery and emotionality in the expression of thoughts and ideas, their national specificity, make the author's language more expressive and enrich the folk phraseology.

Key words: phraseological unit, language of art literature, semantic group, functional and semantic analysis, semantic and stylistic aspect.

Стаття надійшла до редколегії 28.02.2017

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бабич Надія Денисівна, кандидат філологічних наук, професор кафедри історії і культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Бабій Ірина Михайлівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Берестова Алла Анатоліївна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри українознавства та латинської мови Національного фармацевтичного університету.

Богдан Світлана Калениківна, кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Гудима Наталія Василівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Драч Ігор Дмитрович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Тернопільського державного медичного університету імені І. Я. Горбачевського.

Жук Олеся Олександрівна, асистент кафедри журналістики Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Завальська Любов Володимирівна, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Одеська юридична академія».

Калита Оксана Михайлівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Коваленко Борис Олексійович, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Коваленко Наталія Дмитрівна, кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Кондратенко Наталія Василівна, доктор філологічних наук, професор Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Локайчук Світлана Михайлівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Марчук Людмила Миколаївна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Мялковська Людмила Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри інженерної педагогіки, психології та українознавства Луцького національного технічного університету.

Новіцька Оксана Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Тернопільського державного медичного університету імені І. Я. Горбачевського.

Піддубна Наталія Віталіївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди.

Поворознюк Світлана Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри методик та технологій дошкільної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Процик Ірина Романівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Кієво-Могилянська академія».

Тишковець Марія Павлівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови Тернопільського державного медичного університету імені І. Я. Горбачевського.

Третяк Наталія Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Царалунга Інна Богданівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Хмельницького національного університету.

Шеремета Людмила Павлівна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри української мови Тернопільського державного медичного університету імені І. Я. Горбачевського.

Міністерство освіти і науки України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Кафедра історії та культури української мови

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

Загальна інформація

Журнал «Лінгвостилістичні студії» – наукове видання України, зареєстроване в Державній реєстраційній службі України як друкований засіб масової інформації (серія КВ № 20841-10641Р від 08. 05. 2014), *виходить двічі на рік*.

Згідно з наказом МОН України від 16.05.2016 № 515 входить до переліку наукових **фахових** видань України.

Тематична спрямованість наукового журналу охоплює актуальні питання сучасної лінгвостилістики: поліфункційний статус української мови в синхронії та діячності; стилістичні ресурси української мови; стилістика різних типів текстів; порівняльні стилістичні дослідження; лінгвоперсонологія; стилістика діалектного мовлення; лінгвостилістичні параметри онімів.

Мови видання: українська, білоруська, російська, польська, англійська.

Вимоги до оформлення статей у науковому журналі «Лінгвостилістичні студії»

Послідовність структурних елементів статті:

- ліворуч – **УДК** (напівнасиченим шрифтом, кегль 12, без абзацу);
- у наступному рядку праворуч – **ім'я та прізвище** автора (напівжирним шрифтом, кегль 14);
- через рядок посередині – **НАЗВА СТАТТІ** (напівнасиченим шрифтом, заголовними літерами, кегль 14);
- після назви статті через один рядок – анотація (250-300 знаків (5-6 рядків)) та **ключові слова** (5-6 слів чи словосполучень) українською мовою (кегель 12);
- через рядок – основний текст (через 1,5 інтервалу, кегль 14);
- через рядок після основного тексту посередині – **Список використаної літератури** (напівнасиченим шрифтом, кегль 12) в алфавітному порядку;
- через один рядок після літератури розширені анотації російською та англійською мовами (кожна не менше 850 знаків (10-14 рядків)); перед анотаціями потрібно зазначити прізвище та ім'я автора, назву статті російською та англійською мовами, після кожної анотації – ключові слова (5-6 слів чи словосполучень).

Вимоги до технічного набору статті.

Основний текст рукопису необхідно друкувати через 1,5 інтервалу без перенесень, 14 кеглем, шрифт – Times New Roman.

Параметри сторінки: усі поля – 2 см.

Абзацний відступ – 1,25 см (*просимо не створювати абзацний відступ за допомогою клавіші Tab і знаків пропуску*).

Обов'язкове розрізнення знаків дефіс (-) та тире (–), а також використання лапок такого формату – «» («текст»).

Знак апострофа (') друкувати за допомогою одночасного натиснення клавіш alt+0146.

Відстані між ініціалами та прізвищем, сторінкою та її номером тощо друкувати через *нерозривні пробіли* (одночасне натиснення клавіш ctrl+shift+пропуск, наприклад: С. Т. Кузьменко, с. 73, XXI ст., № 3, Вип. 7, тощо).

Ілюстративний матеріал у тексті подавати *курсивом* (*підкреслень не робити*) із покликаннями на джерело у квадратних дужках.

Бібліографічні покликання оформляти у квадратних дужках, де перша цифра – номер джерела в списку використаної літератури, друга – номер сторінки, наприклад: на одне джерело – [1, с. 4], на кілька джерел – [4, с. 55; 10, с. 15]. Для зазначення діапазону сторінок використовувати знак тире без пропусків ліворуч і праворуч від тире [7, с. 14–26]. Номери джерел розділяти крапкою з комою [3; 7; 8]. Можливе покликання й без зазначення сторінки, якщо йдеться про одне джерело [6]. Якщо покликаєтеся на кілька джерел, розділіть їх крапкою з комою [3; 7; 8].

Бібліографічний опис джерел і літератури має відповідати вимогами, що вміщені в «Бюлетені ВАК України» в № 3 за 2008 рік.

Використовуючи таблиці, саме слово «Таблиця» потрібно розмістити праворуч і вирізнити **напівнасиченим курсивом**; нижче – в центрі назва таблиці прямим **напівнасиченим шрифтом**. Таблиці нумерувати арабськими цифрами.

Сторінки статті не нумерувати.

Якщо в роботі є інші шрифти, їх потрібно подати окремим файлом.

Стаття повинна мати такі обов'язкові структурні елементи (їх потрібно виокремити в тексті напівнасиченим шрифтом):

- постановка наукової проблеми та її значення;
- аналіз досліджень цієї проблеми;
- мета і завдання статті;
- виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження;
- висновки та перспективи дослідження.

До статті на окремому аркуші необхідно додати інформацію про автора:

- прізвище, ім'я, по батькові;
- науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада;
- контактні дані: домашня адреса (або ж адреса для листування), e-mail, мобільний чи робочий телефон.

Відповідальність за достовірність фактів, покликань, власних імен, а також правильність перекладу покладено на автора статті.

Статті аспірантів і здобувачів подавати з відгуком наукового керівника.

Редакційна колегія залишає за собою право рецензувати та редагувати тексти статей і відхиляти ті, які не відповідають вимогам і науковій проблематиці журналу. Матеріали, оформлені без дотримання вимог, без надання чеків (чи копій чеків) про сплату поліграфічних послуг або надіслані пізніше зазначеного терміну, *друкуватися не будуть*.

Рукопис потрібно надіслати на адресу редакції у двох варіантах: електронному (в режимі *doc* або *docx* версії *Word* 1997–2010 pp.) та паперовому, засвідченому підписом автора. Назви файлів (латиницею) мають відповідати прізвищу автора (Petrenko.doc). Текст публікації (від 8 до 24 сторінок формату А 4) повинен бути зредагований.

Детальну інформацію про вимоги щодо оформлення статей розміщено на сайті <http://lingvostud.at.ua>.

Адреса для надсилання кореспонденції: Україна, Волинська обл., м. Луцьк, просп. Волі, 13, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, факультет філології та журналістики, кафедра історії та культури української мови; e-mail: lingvostud@ukr.net.

Матеріали у 7 випуск надсилати до 10 жовтня 2017 року,
у 8 випуск – до 10 березня 2018 року.

Увага! Після того, як редколегія отримає Вашу статтю,

– Вам буде надіслане повідомлення-відповідь: «Вашу статтю отримано та прийнято для рецензування»;

– якщо така відповідь не надійшла через два-три дні після надсилання, тоді зателефонуйте, будь ласка, редколегії і з'ясуйте ситуацію;

– упродовж місяця статтю буде прорецензовано і повідомлено Вам про рекомендацію / відхилення до друку;

– якщо потрібно доопрацювати матеріал, статтю буде Вам повернуто;

– після внесення правок відповідно до зауважень (протягом тижня) Ви надсилаєте статтю на електронну адресу редколегії, яка повідомить Вас про остаточне рішення;

– лише після рекомендації статті до друку Ви оплачуєте її.

На одну статтю (незалежно від кількості авторів) буде надіслано один авторський примірник наукового журналу. Якщо необхідно, додаткові примірники бажано замовити заздалегідь, надсилаючи статтю.

Електронну версію наукового журналу «Лінгвостилістичні студії» можна прочитати за адресою <http://lingvostud.at.ua>.

Сподіваємося на подальшу творчу співпрацю!

Наукове видання

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ СТУДІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК 6

Редактор *Л. П. Павленко*

Коректори *О. І. Приймачок, І. Д. Скорук, Л. Є. Смалько*

Технічне редагування та верстка *Т. М. Тарасюк*

Адреса редакції: 43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13; тел./факс +38(0332)24-10-07;
телефон редколегії (0332)24-83-67; електронна адреса: lingvostud@ukr.net
Засновник і видавець – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.
(43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13).

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4513 від 28.03.2013 р.

Формат 60×84¹/₈. Папір офсетний. Гарн. Таймс. Друк цифровий.
Обсяг 13,25 ум. друк. арк., 13,18 обл.-вид. арк. Наклад 100 пр. Зам. 183.

Виготовлювач – Вежа-Друк (43021, м. Луцьк, вул. Бойка, 1).
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.